

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА
ПОЉОПРИВРЕДЕ
ECONOMICS OF
AGRICULTURE

СПЕЦИЈАЛНИ БРОЈ / SPECIAL ISSUE - 1

INTERNATIONAL SCIENTIFIC MEETING
**SUSTAINABLE AGRICULTURE AND
RURAL DEVELOPMENT IN TERMS OF THE
REPUBLIC OF SERBIA STRATEGIC GOALS
IMPLEMENTATION WITHIN
DANUBE REGION**
- local communities' development -

II Book

Год./Vol. LVIII, СБ/СИ-1 (1-368), 2011.
БЕОГРАД / BELGRADE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC MEETING

**SUSTAINABLE AGRICULTURE AND
RURAL DEVELOPMENT IN TERMS OF THE
REPUBLIC OF SERBIA STRATEGIC GOALS
IMPLEMENTATION WITHIN
DANUBE REGION**

- local communities' development -

Vrdnik Spa, 1-2nd December, 2011.

SECOND BOOK

1. Institute of agricultural economics, Belgrade – Serbia;
2. Serbian chamber of commerce, Belgrade – Serbia;
3. Regional chamber of commerce Novi Sad – Serbia;
4. Faculty of agriculture Zemun – Serbia;
5. Faculty of agriculture Novi Sad – Serbia;
6. Faculty of agriculture Priština, Lešak – Serbia;
7. Faculty of economy Subotica – Serbia;
8. Megatrend University Belgrade, Faculty of Biofarming Bačka Topola – Serbia;
9. Modern business school Belgrade – Serbia;
10. Institute of economic sciences, Belgrade – Serbia;
11. Institute PKB Agroekonomik Belgrade – Serbia;
12. Institute for vegetables and crops Smederevska Palanka – Serbia;
13. Institute for international policy and economy, Belgrade – Serbia;
14. Institute for pesticides and environment protection, Belgrade - Serbia
15. Institut agronomique Mediterranéen de Montpellier (CIHEAM – IAMM) - France;
16. Faculty of agro-food and environmental economics, Academy of economic studies Bucharest – Romania;
17. Institute of agricultural economics, Bucharest – Romania;
18. Institute of agricultural and food economics, Warsaw – Poland;
19. Saratov state agrarian university – N.I.Vavilov, Saratov – Russia;
20. Stavropol state agrarian university, Stavropol - Russia;
21. Petroleum – gas university of Ploiesti – Romania;
22. Federal institute of agricultural economics, Vienna – Austria;
23. University of agricultural sciences and veterinary medicine, Bucharest - Romania;
24. Research institute for agricultural economics Budapest – Hungary
25. Faculty of agriculture Banja Luka - Republic of Srpska, BIH;
26. Faculty of agriculture East Sarajevo - Republic of Srpska, BIH;
27. Federal agro-Mediterranean institute Mostar – BIH;
28. Scientific tobacco institute, Prilep – Macedonia;
29. University of Montenegro, Biotechnical faculty, Podgorica – Montenegro;
30. Biotechnical faculty, University of Ljubljana, Domžale – Slovenia;
31. Institute of economy, finance and statistics, Chisinau - Moldova
32. Institute of agricultural economics and rural development (ICEADR), Bucharest – Romania;
33. Institute of geography, Slovak academy of sciences, Bratislava – Slovakia;
34. Balkan environment association (B.EN.A.), Thessaloniki – Greece;
35. Balkan scientific association of agrarian economists (NDAEB/BSAAE), Belgrade – Serbia;
36. Balkan association of village sociology Belgrade – Serbia

ORGANIZE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC MEETING

**„SUSTAINABLE AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT IN TERMS OF
THE REPUBLIC OF SERBIA STRATEGIC GOALS IMPLEMENTATION WITHIN
DANUBE REGION“**

- local communities' development -

ECONOMICS OF AGRICULTURE – Special issue - 1
SECOND BOOK

Vrdnik Spa, 1-2nd December, 2011.

Publishers:

1. Institute of agricultural economics, Belgrade – Serbia;
2. Serbian chamber of commerce, Belgrade – Serbia;
3. Regional chamber of commerce Novi Sad – Serbia;
4. Faculty of agriculture Zemun – Serbia;
5. Faculty of agriculture Novi Sad – Serbia;
6. Faculty of agriculture Priština, Lešak – Serbia;
7. Faculty of economy Subotica – Serbia;
8. Megatrend University Belgrade, Faculty of biofarming Bačka Topola – Serbia;
9. Modern business school, Belgrade – Serbia;
10. Institute of economic sciences, Belgrade – Serbia;
11. Institute PKB Agroekonomik Belgrade – Serbia;
12. Institute for vegetables and crops Smederevska Palanka – Serbia;
13. Institute for international policy and economy, Belgrade – Serbia;
14. Institute for pesticides and environment protection, Belgrade - Serbia
15. Institut agronomique Mediterranéen de Montpellier (CIHEAM – IAMM) - France;
16. Faculty of agro-food and environmental economics, Academy of economic studies, Bucharest – Romania;
17. Institute of agricultural economics, Bucharest – Romania;
18. Institute of agricultural and food economics, Warsaw – Poland;
19. Stavropol state agrarian university, Stavropol - Russia;
20. Saratov state agrarian university – N.I.Vavilov, Saratov – Russia;
21. Petroleum – gas university of Ploiesti – Romania;
22. Federal institute of agricultural economics, Vienna – Austria;
23. University of agricultural sciences and veterinary medicine, Bucharest - Romania;
24. Research institute for agricultural economics Budapest – Hungary;
25. Faculty of agriculture Banja Luka - Republic of Srpska, BIH;
26. Faculty of agriculture East Sarajevo - Republic of Srpska, BIH;
27. Federal agro-Mediterranean institute Mostar – BIH;
28. Scientific tobacco institute, Prilep – Macedonia;
29. University of Montenegro, Biotechnical faculty, Podgorica – Montenegro;
30. Biotechnical faculty, University of Ljubljana, Domžale – Slovenia;
31. Institute of economy, finance and statistics, Chisinau - Moldova;
32. ICEADR - ASAS, Bucharest – Romania;
33. Institute of geography, Slovak academy of sciences, Bratislava – Slovakia;
34. Balkan environment association (B.EN.A.), Thessaloniki – Greece;
35. Balkan scientific association of agrarian economists (NDAEB /BSAAE), Belgrade – Serbia;
36. Balkan association of village sociology Belgrade – Serbia.

For publishers:

1. Prof. Drago Cvijanović, Ph.D.,
2. Miloš Bugarin,
3. Dragan Lukač, M.A.,
4. Prof. Nebojša Ralević, Ph.D.,
5. Prof. Milan Krajinović, Ph.D.,
6. Prof. Milinko Milenković, Ph.D.,
7. Prof. Nenad Vunjak, Ph.D.,
8. Prof. Jelena Bošković, Ph.D.,
9. Prof. Čedomir Ljubojević, Ph.D.
10. Prof. Dejan Erić, Ph.D.,
11. Nenad Đurić, M.A.,
12. Milan Zdravković, Ph.D.,
13. Duško Dimitrijević, Ph.D.,
14. Petar Kljajić, Ph.D.,
15. Prof. Vincent Dolle, Ph.D.,
16. Prof. Victor Manole, Ph.D.,
17. Prof. Ion Paun Otiman, Ph.D.,
18. Prof. Andrzej Kowalski, Ph.D.,
19. Prof. Vladimir I Trukhachev, Ph.D.,
20. Prof. Nikolai I Kuznetsov, Ph.D.,
21. Prof. Vlad Ulmanu, Ph.D.,
22. Prof. Hubert Pflingstner, Ph.D.,
23. Prof. Toma Dinu, Ph.D.,
24. Andrew Fieldsend, Ph.D.,
25. Prof. Aleksandar Ostojić, Ph.D.,
26. Prof. Vesna Milić, Ph.D.
27. Prof. Marko Ivanković, Ph.D.,
28. Prof. Kiril Filiposki, Ph.D.,
29. Prof. Natalija Perović, Ph.D.,
30. Prof. Mihael Toman, Ph.D.,
31. Prof. Alexandru Stratan, Ph.D.,
32. Prof. Adrian Turek, Ph.D.,
33. Prof. Vladimir Ira, Ph.D.,
34. Prof. Fokion K. Vosniakos, Ph.D.,
35. Prof. Đura Stevanović, Ph.D.

Editors:

- Prof. Milan Milanović, Ph.D.,
- Prof. Drago Cvijanović, Ph.D.,
- Prof. Vladimir I Trukhachev, Ph.D.,
- Prof. hab. Andrzej Kowalski, Ph.D.,
- Prof. Victor Manole, Ph.D.,
- Prof. Fokion K. Vosniakos, Ph.D.,
- Jonel Subić, Ph.D.
- Prof. Savo Ivančević, Ph.D.

Technical preparation and page breaking:

Svetlana Roljević, Radojica Sarić, Biljana Grujić, Marijana Jovanović and
Vladimir Sokolović

Printing company:

DIS PUBLIC D.O.O., Braće Jerković 111-25, Belgrade, phone/fax: 011/39-79-789

Number of copies:

300 copies

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

**Publishing of Special issue was completely financed by Ministry of Education
and Science of Republic of Serbia**

HONORARY BOARD:

- Prof. Žarko Obradović, Ph.D., Minister of education and science of Republic of Serbia, Belgrade – Serbia;
- Dušan Petrović, Minister of agriculture, forestry and water management of Republic of Serbia, Belgrade – Serbia;
- Prof. Nada Dragović, Ph.D. Assistant Minister of education and science of Republic of Serbia, Belgrade – Serbia;
- Prof. Tibor Sabo, Ph.D., Assistant Minister of education and science of Republic of Serbia, Belgrade – Serbia;
- Miloš Milovanović, M.A., Assistant Minister of agriculture, forestry and water management of Republic of Serbia, Belgrade – Serbia;
- Daniel Petrović, Secretary for agriculture, forestry and water management of Government of AP Vojvodina, Novi Sad - Serbia;
- Novica Randelović, M.A., President of SC IAE – Serbia;
- Prof. Natalija Bogdanov, Ph.D., member of SC IAE – Serbia;
- Prof. Dragojlo Obradović, Ph.D., member of SC IAE – Serbia;
- Živanko Radovančev, M.A., member of SC IAE – Serbia;
- Prof. Savo Ivančević, Ph.D., member of SC IAE – Serbia;
- Vesna Popović, Ph.D., member of SC IAE – Serbia;
- Prof. Radovan Pejanović, Vice rector University of Novi Sad – Serbia;
- Prof. Fokion K. Vosniakos, Ph.D., President of B.EN.A., Thessaloniki – Greece;
- Prof. Ion Gh Rosca, Ph.D., Rector of ASE, Bucharest – Romania;
- Academician prof. Ion Paun Otiman, Ph.D., Director of IAE Bucharest – Romania;
- Prof. Stefan Diaconescu, Ph.D., Rector of University of agricultural sciences and veterinary medicine, Bucharest - Romania;
- Prof. Nicolae Istudor, Ph.D., Vice rector ASE Bucharest – Romania;
- Prof. Alexandru Moisuc, Ph.D., Rector of University of agricultural sciences and veterinary medicine Timisoara – Romania;
- Prof. Vlad Ulmanu, Ph.D., Rector Petroleum Gas University Ploiesti, Bucharest;
- Prof. Horia Cernescu, Ph.D., Vice rector University of agricultural sciences and veterinary medicine Timisoara – Romania;
- Prof. hab. Andrzej Kowalski, Ph.D., Director of Institute of agricultural and food economics, Warsaw – Poland;
- Miloš Bugarin, President of Chamber of commerce of Serbia Belgrade – Serbia;
- Prof. Milan Krajinović, Ph.D., Dean Faculty of agriculture Novi Sad – Serbia;
- Prof. Nebojša Ralević, Ph.D., Dean Faculty of agriculture Belgrade – Serbia;

- Prof. Milinko Milenković, Ph.D., Dean of Faculty of agriculture Zubin Potok – Serbia;
- Prof. Nenad Vunjak, Ph.D., Dean of Faculty of economy Subotica – Serbia;
- Prof. Mića Jovanović, PhD, Rector of Megatrend University Belgrade– Serbia;
- Prof. Jelena Bošković, Ph.D., Dean of Faculty of biofarming, Bačka Topola, Megatrend University Belgrade – Serbia;
- Prof. Aleksandar Ostojić, Ph.D., Dean Faculty of agriculture Banja Luka – Republic of Srpska – BiH;
- Prof. Vesna Milić, Ph.D., Dean Faculty of agriculture East Sarajevo – Republic of Srpska – BiH;
- Prof. Alexandru Stratan, Ph.D., Director of Institute of economy, finance and statistics, Chisinau - Moldova;
- Prof. Vladimir Ira, Ph.D., Director of Institute of geography, Slovak academy of sciences, Bratislava – Slovakia;
- Andrew Fieldsend, Ph.D., research fellow, Research institute for agricultural economics Budapest – Hungary
- Prof. Dejan Erić, Ph.D., Director of Institute of economic sciences Belgrade - Serbia;
- Prof. Kiril Filiposki, Ph.D., Director of Institute for tobacco, Prilep – Macedonia;
- Prof. Vladimir I Trukhachev, Ph.D., Rector of Stavropol state agrarian university, Russia;
- Prof. Nikolai I Kuznetsov, Ph.D., Rector of Saratov state agrarian university, Russia;
- Nenad Đurić, M.A., Director of Institute PKB Agroekonomik, Padinska Skela – Srbija;
- Milan Zdravković, Ph.D., Director of Institute for vegetables and crops Smederevska Palanka – Serbia;
- Petar Kljajić, PhD, Director of Institute for pesticides and environment protection, Belgrade – Serbia;
- Prof. Mihael Toman, Ph.D., Dean of Faculty of biotechnology Domžale - Slovenia;
- Dragan Lukač, M.A., President of chamber of commerce Novi Sad – Serbia;
- Duško Dimitrijević, Ph.D., Director of Institute for international policy and economy, Belgrade – Serbia;
- Perica Gligić, M.A., Faculty of business and financial studies Bijeljina - Republic of Srpska – BH;
- Prof. Bahrija Umihanić, Ph.D., Faculty of economy Tuzla – BH;
- Dušan Antonić, M.A., President of SC AGROBANKA, Belgrade – Serbia;
- Radisav Jovanov, President of Cooperative union of AP Vojvodina, Novi Sad – Serbia;
- Prof. Andrea Segre, Ph.D., Dean of Faculty of agriculture, Bologna, Italy;
- Prof. Grigorije Trifunović, Ph.D., President of Council of faculty of agriculture Zemun – Serbia;

- Prof. Zoran Rajić, Ph.D., Vice dean of Faculty of agriculture Zemun – Serbia;
- Prof. Dragić Živković, Ph.D., Director of Department of agro economy, Faculty of agriculture Zemun – Serbia;
- Prof. Zorica Vasiljević, Ph.D., Faculty of agriculture Zemun – Serbia;
- Prof. Nedeljko Tica, Ph.D., Director of Department for agro economy and rural sociology, Faculty of agriculture Novi Sad – Serbia;
- Prof. Zoran Njegovan, Ph.D., Faculty of agriculture Novi Sad – Serbia;
- Prof. Branislav Vlahović, Ph.D., Faculty of agriculture Novi Sad – Serbia;
- Prof. Stevo Mirjanić, Ph.D., Faculty of agriculture Banja Luka - Republic of Srpska, BH;
- Prof. Borislav Kobiljski, Ph.D., Director of Institute of field and vegetable Crops, Novi Sad – Serbia;
- Milosav Babić, Ph.D. Director of Maize research institute Zemun Polje, Belgrade – Serbia;
- Prof. Mihajlo Marković, Ph.D., Director of Institute of agriculture Banja Luka – Republic of Srpska, BH;
- Milan Janković, Ph.D. President of Belgrade chamber of commerce, Belgrade - Srbija;
- Prof. Čedomir Ljubojević, Ph.D., Dean of Modern business school, Belgrade – Serbia;
- Prof. Hasan Hanić, Ph.D., Dean of Belgrade banking academy, Belgrade – Serbia;
- Veljko Radojević, Ph.D., Director of company Azotara Pančevo – Serbia;
- Prof. Mile Dardić, Ph.D., Faculty of agriculture Banja Luka – Republic of Srpska, BH;
- Prof. Bogdan Bulatović, Ph.D., Faculty of biotechnology Podgorica – Montenegro;
- Snežan Janković, Ph.D., Director of Institute for appliance of science in agriculture, Belgrade – Serbia;
- Velimir Radojević, M.A., President of Cooperative union of Belgrade – Serbia;
- Mr Milenko Ivić, Director of PDS Tamiš cooler Pančevo, Pančevo – Serbia.

SCIENTIFIC BOARD:

- Prof. Drago Cvijanović, Ph.D., Serbia – president,
- Prof. Victor Manole, Ph.D., Romania – vice president,
- Prof. Radovan Pejanović, Ph.D., Serbia,
- Prof. Wim Heiman, Ph.D., Netherlands,
- Prof. Ivan Milojević, Ph.D., Serbia,
- Prof. Čedomir Ljubojević, Ph.D. Serbia,
- Prof. Koviljko Lovre, Ph.D., Serbia,
- Prof. Olga Kusakina Nikolaevna, Ph.D., Russia,
- Prof. Igor Sklyarov Ujrjevich, Ph.D., Russia,

- Prof. Natalya Kulish Valentinovna, Ph.D., Russia,
- Prof. Alexandr Esaulko Nikolaevich, Ph.D., Russia,
- Prof. Zorica Sredojević, Ph.D., Serbia,
- Tomáš Doucha, Ph.D., Czech Republic,
- Doc. Ing. Zuzana Palkova, Ph.D., Slovak Republic,
- Doc. Vladimir Shibaykin, Ph.D., Russia,
- Prof. Natalya Bannikova Vladimirovna, Ph.D., Russia,
- Prof. Andrej Baydakov Nikolaevich, Ph.D., Russia,
- Prof. Marina Leshyeva Genrikhovna, Ph.D., Russia,
- Prof. Nadezhda Tarasenko Vasilevna, Ph.D., Russia,
- Doc. Vasily Erokhin, Ph.D., Russia,
- Prof. Elena Kostyukova, Ph.D. Russia,
- Doc. Anna Ivolga, Ph.D, Russia,
- Marius Voicilas, Ph.D., Romania,
- Andrei Jean Vasile, M.A., Romania,
- Prof. Dorel Dusmanescu, Ph.D., Romania,
- Prof. Raluca Ion, Ph.D., Romania,
- Prof. Agatha Popescu, Ph.D., Romania,
- M.Sc. Prof. Carlos Saborio Viquez, Costa Rica,
- Prof. Pero Petrović, Ph.D., Serbia,
- Prof. Aleksandar Živković, Ph.D., Serbia,
- Matteo Vittuari, Ph.D., Italy,
- Prof. Laszlo Karpati, Ph.D., Hungary,
- Doc. Marija Stojanova, Ph.D., Bulgaria,
- Prof. Aleksandra Despotović, Ph.D., Montenegro,
- Prof. Sreten Jelić, Ph.D., Serbia,
- Prof. Andras Nabradi, Ph.D., Hungary,
- Prof. Ion Davidovici, Ph.D., Romania,
- Prof. Vlade Zarić, Ph.D., Serbia,
- Prof. Claudiu Cicea, Ph.D., Romania,
- Prof. Marko Ivanković, Ph.D., BH,
- Prof. Mile Peševski, Ph.D., Macedonia,
- Marek Wigier, Ph.D., Poland,
- Zbigniew Floriańczyk, Ph.D., Poland,
- Prof. Simion Certan, Ph.D., Moldova,
- Prof. Stane Kavčič, Ph.D., Slovenia,
- Željko Vaško, Ph.D., Republic of Srpska, BH
- Prof. Miomir Jovanović, Ph.D., Montenegro,
- Prof. Vincent Dolle, Ph.D., France,
- Ferhat Čejvanović, Ph.D., Brčko Distrikt, BH
- Klaus Wagner, Ph.D., Austria,
- Prof. Milan Milanović, Ph.D., Serbia,
- Prof. Gorica Cvijanović, Ph.D., Serbia

- Doc. Goran Puzić, Ph.D., Serbia
- Doc. Gordana Dozet, Ph.D., Serbia
- Doc. Jonel Subić, Ph.D., Serbia,
- Danilo Tomić, Ph.D., Serbia,
- Matej Bedrač, M.A., Slovenia,
- Tomaž Cunder, M.A., Slovenia,
- Božidar Milošević, Ph.D., Serbia,
- Rade Jovanović, Ph.D., Serbia,
- Milovan Pušić, Ph.D., Serbia,
- Jasmina Zdravković, Ph.D., Serbia,
- Branko Mihailović, Ph.D., Serbia,
- Prof. Marko Matić, Ph.D., BH,
- Prof. Ilija Galjak, Ph.D., Serbia
- Maja Štrbac, Ph.D., Serbia

ORGANIZATIONAL BOARD:

- Doc. Jonel Subić, Ph.D., president,
- Mr Zoran Simonović,
- Mr Nada Mijajlović,
- Mr Vesna Paraušić,
- Mr Anton Puškarić,
- Mr Predrag Vuković,
- Mr Slavica Arsić,
- Mr Nataša Kljajić,
- Velibor Potrebić, M.A.
- Lana Ivanović, M.A.
- Marko Jeločnik, M.A.
- Bojana Bekić
- Svetlana Roljević
- Radojica Sarić
- Biljana Grujić
- Marijana Jovanović
- Ljiljana Tomić
- Ivana Vučetić
- Vesna Stajčić

УВОДНА НАПОМЕНА

Међународни научни скуп „ОДРЖИВА ПОЉОПРИВРЕДА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ У ФУНКЦИЈИ ОСТВАРИВАЊА СТРАТЕШКИХ ЦИЉЕВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ОКВИРУ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА - РАЗВОЈ ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА“, који се 1. и 2. децембра 2011. године одржава у Бањи Врдник (Република Србија), окупио је респективан број научних и стручних институција (61), импозантан број аутора (253) и њихових радова (93) из десетак европских држава. Поред аутора из Србије, заступљени су аутори из Аустрије, Републике Српске - БиХ, Босне и Херцеговине, Италије, Пољске, Румуније, Русије, Македоније и Молдавије.

Аутори потичу са 36 институција из Србије и 25 институција из иностранства. Највише их је из Србије – 171, који су припремили 61 рад, док је њих 80 из иностранства сарађивало на 32 рада.

Радови су систематизовани у четири тематске секције:

- I ИНТЕГРАЛНИ ПРОГРАМИ РАЗВОЈА РУРАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА (32 рада);
- II РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА (17 радова);
- III ЈАЧАЊЕ КАПАЦИТЕТА – МРЕЖЕ ЛОКАЛНИХ АКТЕРА, АДМИНИСТРАЦИЈЕ, ПРЕДУЗЕТНИКА, ЗАПОСЛЕНИХ (27 радова);
- IV СУСЕДСКИ ПРОГРАМИ ПОДРШКЕ ЕУ РАЗВОЈУ ПОЉОПРИВРЕДЕ, МСП И РУРАЛНОГ ТУРИЗМА - ИСКУСТВА И МОГУЋНОСТИ ЗА САРАДЊУ ПОГРАНИЧНИХ РУРАЛНИХ РЕГИОНА (17 радова).

Сви радови су, на основу договора Уредништва часописа „**ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ**“ и организатора овог научног скупа, рецензирани према правилима која се примењују у овом научном часопису. Стога је одлучено да радови који су позитивно оцењени и прихваћени од стране рецензента буду објављени у овом **специјалном броју** часописа „**ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ**“.

INTRODUCTORY ANNOTATION

The international scientific meeting “SUSTAINABLE AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT IN TERMS OF THE REPUBLIC OF SERBIA STRATEGIC GOALS’ REALIZATION WITHIN DANUBE REGION – DEVELOPMENT OF THE LOCAL COMMUNITIES”, which is going to be held on 1-2nd December 2011 in BanjaVrdnik (Republic of Serbia), and will gather a respective number of scientific and professional institutions (61), remarkable number of authors (253) and their scientific papers (93) from approximately ten European countries. Besides the authors from Serbia, there will also take their participation the authors from Austria, Republic of Srpska – BH, Bosnia and Herzegovina, Italy, Poland, Romania, Russia, Macedonia and Moldova.

The authors come from 36 institutions from Serbia and 25 institutions from abroad. The most are from Serbia – 171, who had prepared 61 papers, while 80 of them were cooperated on 32 papers.

The papers have been systematized in four thematic sections:

- I INTEGRAL PROGRAMS OF THE LOCAL COMMUNITIES’ RURAL ECONOMY DEVELOPMENT (32 papers)
- II REGIONALIZATION OF RURAL AREAS (17 papers)
- III STRENGTHENING OF THE CAPACITIES –THE LOCAL ACTORS, ADMINISTRATION, ENTREPRENEURS, EMPLOYEES NETWORK (27 papers)
- IV NEIGHBORING PROGRAMS OF EU SUPPORT TO DEVELOPMENT OF AGRICULTURE, SME AND RURAL TOURISM – EXPERIENCES AND POSSIBILITIES FOR COOPERATION OF CROSS-BORDER RURAL REGIONS (17 papers).

All the papers had been reviewed according to the rules which apply in this scientific journal, in accordance to the agreement of “**ECONOMICS OF AGRICULTURE**” journal’s Editorial Board. Therefore was come to resolution that positively reviewed papers and those accepted by the reviewers will be published in the **special issue** of the journal “**ECONOMICS OF AGRICULTURE**”.

Садржај/Content I & II књига/book

I

ИНТЕГРАЛНИ ПРОГРАМИ РАЗВОЈА РУРАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА I књига/book

<i>Беатовић Дамир, Јелачић Славица, Моравчевић Ђорђе, Зарић Владе:</i> ПРОМОЦИЈА БОСИЉКА КАО ТРАДИЦИОНАЛНЕ БИЉНЕ ВРСТЕ У СРБИЈИ	27
<i>Bilic Blagica, Ivankovic Marko, Matic Marko, Rupcic Marijofil:</i> SUSTAINABLE MODEL OF FRUIT GROWING IN B&H ON THREE SELECTED CROPS WITHIN THE CEFTA MARKET	34
<i>Бировљевић Јелена, Штављанин Биљана:</i> РУРАЛНИ ТУРИЗАМ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА РУРАЛНИХ ЕКОНОМИЈА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА У СРБИЈИ	41
<i>Brezuleanu Stejarel., Brezuleanu Carmen-Olguța., Ungureanu George, Ungureanu Adrian:</i> AGRICULTURAL AND TOURISTIC POTENTIAL OF THE NORTH-EASTERN DEVELOPMENT REGION	47
<i>Бркић Миладин, Јанић Тодор:</i> ПРОЦЕНА ВРСТА И КОЛИЧИНА БИОМАСЕ ВОЈВОДИНЕ	54
<i>Bucur Ion, Bucur Cristian:</i> SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND EXTERNALITIES	60
<i>Wagner Klaus:</i> RURAL HERITAGE IN THE AUSTRIAN RURAL DEVELOPMENT PROGRAMME	67
<i>Вукелић Наташа, Родић Весна, Павловски Златица, Шкрбић Зденка:</i> ENHANCING THE COMPETITIVENESS OF POULTRY MEAT FROM EXTENSIVE HOUSING SYSTEMS	73
<i>Вукоје Вељко, Бодрожја-Соларов Марија, Вучковић Ј., Кошутић М., Живковић Ј.:</i> ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ ПРОИЗВОДЊЕ СПЕЈЛТЕ У ОРГАНСКОМ СИСТЕМУ ГАЈЕЊА	80
<i>Дозет Гордана, Цвијановић Горица, Пузић Горан:</i> АНАЛИЗА СТАЊА И МОГУЋНОСТИ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ У ОПШТИНИ БАЧКА ТОПОЛА	88

<i>Живковић Драгић, Јелић Сретен, Рајић Зоран, Пешевски Миле:</i> УТИЦАЈ ТРАНЗИЦИОНИХ ПРОЦЕСА НА ОСИРОМАШЕЊЕ СЕЛА И ПОЉОПРИВРЕДЕ	96
<i>Игњатијевић Светлана, Милојевић Иван, Саво Иванчевић:</i> КОМПАРАТИВНА ПРЕДНОСТ ИЗВОЗА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА И ХРАНЕ СРБИЈЕ И ЗЕМАЉА ДУНАВСКЕ РЕГИЈЕ	103
<i>Iurchevici Lidia, Chetroiu Rodica:</i> STANDARD GROSS MARGIN FOR CATTLE	111
<i>Јаблановић Д. Весна:</i> THE CHAOTIC AGRICULTURAL PRODUCTION GROWTH MODEL: THE DANUBE COUNTRIES	118
<i>Јелић Сретен, Јовановић Тамјана:</i> РУРАЛНИ РАЗВОЈ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА	126
<i>Јовановић Маријана, Његован Никола, Крунић Невена:</i> УТИЦАЈ НАЧИНА ЗДРУЖИВАЊА УСЕВА НА ПРИНОС НАДЗЕМНЕ БИОМАСЕ И ЗРНА КУКУРУЗА И СОЈЕ	133
<i>Косановић Нада, Томаш Мирела, Јелић Владимир, Поповић - Врањеш Анка:</i> ИНТЕГРАЛНИ МАРКЕТИНГ ПЛАН У ФУНКЦИЈИ БРЕНДИРАЊА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА У ЛОКАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ	141
<i>Костадиновић Љиљана, Ружичић Лазар, Левеић Јованка, Павков Сава, Галоња-Цогхилл Тамара:</i> ЛЕКОВИТО БИЉЕ ПОТЕНЦИЈАЛ РАЗВОЈА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА	149
<i>Костић Стојан, Зекић Владислав, Родић Весна:</i> МОГУЋНОСТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ ЕКОЛОШКИХ ПОРЕЗА У ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ	157
<i>Мијајловић Нада, Драго Цвијановић, Стајковац Југослав:</i> ЗАШТИТА И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ЕКОСИСТЕМА ДУНАВСКОГ РЕГИОНА	164
<i>Пејановић Радован, Букић Сања, Главаш - Трбић Даница:</i> РУРАЛНИ И ЛОКАЛНИ ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ У РЕГИОНУ ФРУШКЕ ГОРЕ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА	172
<i>Петровић Марија, Петровић Предраг, Петровић Мина:</i> МОГУЋНОСТИ ПРОИЗВОДЊЕ БИОГАСА ИЗ ОРГАНСКОГ И СЕКУНДАРНОГ ОТПАДА ИЗ ПОЉОПРИВРЕДЕ	180
<i>Поповић Раде, Кнежевић Марија, Тошин Милош:</i> ОДРЖИВОСТ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ГАЗДИНСТАВА – ПРИСТУПИ МЕРЕЊУ	187
<i>Сарић Радојица, Рољевић Светлана, Грујић Биљана:</i> КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА	193

<i>Стаменов Драгана, Јарак Мирјана, Бурић Симонида, Хајнал-Јафари Тимеа:</i> ПОВЕЋАЊЕ МИКРОБИОЛОШКЕ АКТИВНОСТИ КИСЕЛОГ ЗЕМЉИШТА ПРИМЕНОМ ИНОКУЛАЦИЈЕ И КАЛЦИФИКАЦИЈЕ	202
<i>Стојановић Жаклина, Манић Емилија:</i> ГЕОГРАФСКИ ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМИ У ФУНКЦИЈИ ПЛАНИРАЊА И УПРАВЉАЊА РУРАЛНИМ РАЗВОЈЕМ	212
<i>Томаш Мирела, Пејановић Радован,, Главаш - Трбић Даница, Његован Зоран:</i> ОРГАНСКА ПОЉОПРИВРЕДА У ПОДУНАВСКОМ РЕГИОНУ	220
<i>Туралић Фуад, Миле Дардић, Тркуља Војислав, Цвијић Владо, Зрнић Мирела:</i> УСПОСТАВА 6 ЦЕНТАРА ЗА ПРОИЗВОДЊУ, ПРАРАДУ, СЕРТИФИКАЦИЈУ И ПЛАСМАН РС	228
<i>Turtoi Crina, Toma Camelia, Gavrilescu Camelia:</i> ROMANIAN RURAL ENTREPRENEURS' RESPONSE TO SUPPORT MEASURES FROM CAP SECOND PILLAR	234
<i>Cătălin Gheorghe Bologa:</i> LOCAL ACTION PLAN - INSTRUMENT FOR SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT	242
<i>Chmieliński Paweł:</i> SOCIAL CAPITAL AND THE LOCAL DEVELOPMENT POLICY UNDER THE LEADER PROGRAMME IN POLAND	248
<i>Шимичевић Дарио, Штетих Снежана:</i> ЗНАЧАЈ ПЛАСМАНА ЛОКАЛНЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ КРОЗ СПЕЦИЈАЛИЗОВАНЕ ГАСТРО ТУРИСТИЧКЕ ПРОИЗВОДЕ	255

II

РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА

I књига/book

<i>Andrei Jean, Dusmanescu Dorel, Marius Voicilas:</i> COMMON MARKET ORGANIZATION A NEW CHALLENGE IN REFORMING THE COMMON AGRICULTURAL POLICY	271
<i>Beciu Silviu, Nistor Stefania, Popa Oana Ecaterina, Olteanu Victor:</i> THE REGIONAL DEVELOPMENT IN ROMANIA'S RURAL AREAS - SUPPORTING PROGRAMMES AND ACTUAL ISSUES	278
<i>Влаховић Бранислав, Томић Данило, Борђевић Мирослав:</i> СПОЉНОТРГОВИНСКА РАЗМЕНА АГРОИНДУСТРИЈСКИХ ПРОИЗВОДА ЗЕМАЉА ПОДУНАВСКОГ РЕГИОНА	284

<i>Димитријевић Бојан, Калановић Булатовић Бранка:</i> СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА МАЛИНАРСТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	292
<i>Живковић Александар, Ђурић Гордана:</i> ЕЛЕМЕНТИ СТРАТЕГИЈЕ РЕГИОНАЛНОГ И ЛОКАЛНОГ РАЗВОЈА	301
<i>Ion Raluca Andreea, Stoian Mirela:</i> CONSIDERATIONS ABOUT ECONOMIC CRISIS IMPACT ON AGRO-FOOD PRODUCTS' DEMAND IN ROMANIA.	311
<i>Јовановић Миленко, Тица Недељко, Зекић Владислав, Марковић Тодор, Милић Драган:</i> ЕКОНОМСКА ОБЕЛЕЖЈА КОРИШЋЕЊА БИОГАСА ЗА ПРОИЗВОДЊУ ЕЛЕКТРИЧНЕ И ТОПЛОТНЕ ЕНЕРГИЈЕ	317
<i>Малетић Радојка, Поповић Блаженка:</i> ОЦЕНА ЕФИКАСНОСТИ ПОСЛОВАЊА МСП У АГРОБИЗНИСУ У ОПШТИНАМА ДУНАВСКОГ СЛИВА СРБИЈЕ	324
<i>Matei Mirela, Done Ioan:</i> CONSIDERATIONS REGARDING THE MANIFESTATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN AGRICULTURE	333
<i>Мекић Цвијан, Трифуновић Григорије, Христов Славча, Новаковић Зорица:</i> МЛЕЧНЕ РАСЕ КОЗА, НУТРИТИВНА И ТЕХНОЛОШКА ВРЕДНОСТ КОЗИЈЕГ МЛЕКА	340
<i>Младеновић Мића, Оровић Г. Драган, Милосављевић М. Саша:</i> УТИЦАЈ ПОВЕЋАЊА ПРОИЗВОДНИХ КАПАЦИТЕТА НА ПРОФИТАБИЛНОСТ У ПЧЕЛАРСКОЈ ПРОИЗВОДЊИ.	349
<i>Његован Зоран, Пејановић Радован, Марковић Катарина:</i> МЕРЕЊЕ РУРАЛНОСТИ ОПШТИНА У ГОРЊЕМ ПОДУНАВЉУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	358
<i>Панин Биљана, Cortignani Raffaele:</i> RURAL DEVELOPMENT APPROACH IN ITALY: EXAMPLE ON AREA OF TEVERINA AS A POSSIBILITY FOR DANUBE REGION- ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД	365
<i>Петровић Б. Перо, Весић Д. Добрица, Мирковић Адријана:</i> РЕГИОНАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ НЕРАВНОМЕРНОСТИ У СРБИЈИ И ДЕВАСТАЦИЈА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА	373
<i>Поповић Весна, Субић Јонел, Мијајловић Нада:</i> ОСНОВНЕ ПЕРФОРМАНСЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ У ПОДУНАВЉУ	380
<i>Поткоњак Светлана, Мачкић Ксенија, Зорановић Тихомир:</i> ПРОЦЕНА УТИЦАЈА ИЗГРАДЊЕ РЕГИОНАЛНОГ ХИДРОСИСТЕМА НА РУРАЛНИ РАЗВОЈ	389

Штетих Снежана, Шимичевић Дарио:

ПОЉОПРИВРЕДА КАО ПРЕДУСЛОВ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА РУРАЛНОГ ТУРИЗМА ДУНАВСКОГ РЕГИОНА.	397
--	-----

III

ЈАЧАЊЕ КАПАЦИТЕТА – МРЕЖЕ ЛОКАЛНИХ АКТЕРА, АДМИНИСТРАЦИЈЕ, ПРЕДУЗЕТНИКА, ЗАПОСЛЕНИХ

II књига/book

Ali Sercin, Lungu Oana Maria, Calomfir Metescu Ana-Maria:

RURAL DEVELOPMENT FROM RURAL WOMEN'S PERSPECTIVE.	27
---	----

Балабан Младенка, Симеуновић Ивана, Маркицајн – Стојановић Леа:

ЗНАЧАЈ ОСИГУРАЊА ЗА РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ	33
---	----

Вујовић Славољуб, Маџура Рајко, Спајић Јован:

РАЗВОЈНИ АСПЕКТИ ТУРИЗМА (Општина Књић)	41
---	----

Гулан Бранислав, Станковић Војислав:

LAND OF FOOD AND SPAS.	47
--------------------------------	----

Грбић Владимир, Тодић Драгољуб:

ЕКОНОМСКИ ИНСТРУМЕНТИ ЗА УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ У РУРАЛНИМ РЕГИОНИМА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ	55
---	----

Dinu Mihai:

ANALYSIS OF THE EUROPEAN FUNDS ABSORPTION FOR RURAL DEVELOPMENT IN ROMANIA	62
---	----

Драшковић Божо, Стошић Иван, Рајковић Зоран:

ПРОИЗВОДЊА И ИЗВОЗ ВОЊА КАО ФАКТОР РУРАЛНОГ РАЗВОЈА	72
---	----

Ene Corina:

COMMUNITY SUPPORTED AGRICULTURE – OPPORTUNITIES AND PERSPECTIVES.	81
--	----

Зарић Владе, Васиљевић Зорица, Петковић Данијела:

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ВЕРТИКАЛНОГ ЛАНЦА ТРГОВИНЕ МЕСОМ И ПРОИЗВОДИМА ОД МЕСА У СРБИЈИ И УТИЦАЈ НА РУРАЛНУ ЕКОНОМИЈУ	88
--	----

Istudor Nicolae, Petrescu Irina Elena:

PROMOTING THE TRADITIONAL PRODUCTS ON EUROPEAN UNION MARKET .96	
---	--

Миловановић Миливоје, Сталетић Мирјана,

Ђекић Вера, Николић Оливера, Луковић Кристина:

ПРОИЗВОДЊА СЕМЕНА И ДОПРИНОС KG СОРТИ БИОДИВЕРЗИТЕТУ СТРНИХ ЖИТА У ПЕРИОДУ 2006-2010. ГОДИНЕ	103
---	-----

<i>Nițescu Crstina:</i> OVERVIEW OF STRUCTURE AND PROGRESS ON ROMANIAN SWINE SECTOR IN THE E.U. CONTEXT.	112
<i>Новаков Марина:</i> РАДНА УЛОГА СЕОСКЕ ЖЕНЕ КАО АКТЕРА РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ СЕОСКИХ ЗАЈЕДНИЦА.	122
<i>Параушић Весна, Михаиловић Бранко, Божић Дијана:</i> ЈАЧАЊЕ КАПАЦИТЕТА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ КРОЗ ФОРМИРАЊЕ ЛОКАЛНИХ АКЦИОНИХ ГРУПА	130
<i>Премовић Јелена Бољевић, Агнеш, Арсић Љиљана:</i> МАЛА И СРЕДЊА ПРЕДУЗЕЋА КАО ГЕНЕРАТОРИ ОДРЖИВОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА.	137
<i>Симоновић Зоран, Симоновић Драгољуб, Милетић Славомир:</i> НЕКИ АСПЕКТИ ПРОГРАМА ФОНДА ЗА РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ ГРАДА НИША У 2011.	145
<i>Спасић Звонко, Милошевић Божидар, Пешић Братислав, Ћирић Славица, Самарџић Соња, Омеровић Изета, Столић Никола:</i> ЕКОНОМСКА ОПРАВДАНОСТ ДВОСТРУКОГ МИТАРЕЊА ЛАКИХ ЛИНИЈСКИХ ХИБРИДА У УСЛОВИМА ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ	154
<i>Сталетић Мирјана, Миловановић Миливоје, Перишић Владимир, Бекић Вера:</i> ЗНАЧАЈ ИНТЕГРАЛНЕ ЗАШТИТЕ СТРНИХ ЖИТА У ПОВЕЋАЊУ КОНКУРЕНТНОСТИ ПРОИЗВОДЊЕ	162
<i>Stancu Adrian:</i> EVOLUTION OF WINES QUALITY LEVEL IN ORDINARY STORAGE CONDITIONS	172
<i>Трмчић Снежана, Трмчић Марко, Бирманчевић Бобан:</i> СТРАТЕГИЈА СТВАРАЊА ПОСЛОВНИХ МРЕЖА ПРЕДУЗЕЋА - УСЛОВ ЈЕ УСПЕХА У ПОСЛОВАЊУ.	180
<i>Turek Rahoveanu Adrian, Turek Rahoveanu Magdalena, Dinu Toma:</i> OPTIMIZATION OF PRODUCTION STRUCTURES IN ORDER TO INCREASE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL HOLDINGS	187
<i>Филиповић Владимир, Угреновић Владан, Радивојевић Стеван:</i> МАТИЧНА КЊИГА БИЉНЕ ПРОИЗВОДЊЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ОРГАНСКУ ПРОИЗВОДЊУ.	194
<i>Filiposki K., Peshevski M., Zivkovic D., Rajic Z., Filiposki B:</i> GLOBAL CHANGES IN THE WORLD TOBACCO PRODUCTION	201

<i>Cesaretti Gian Paolo, Annunziata Azzurra, Ardeleanu Monica Patricia,</i> <i>Carbone Graziella, Scarpato Debora, Vecchio Riccardo:</i> FOOD CONSUMPTION AND HEALTH IN ITALY: THE ROLE OF INNOVATION . . .	209
<i>Chmielewska Barbara:</i> REGIONAL DIFFERENCES IN DIRECT PAYMENTS IN POLAND AND EUROPEAN UNION	215
<i>Чикић Јована, Петровић Марица, Петровић Живојин:</i> ЖЕНЕ У СЕЉУ И РАЗВОЈ ПРЕДУЗЕТНИШТВА	223

IV

СУСЕДСКИ ПРОГРАМИ ПОДРШКЕ ЕУ РАЗВОЈУ ПОЉОПРИВРЕДЕ, МСП И РУРАЛНОГ ТУРИЗМА- ИСКУСТВА И МОГУЋНОСТИ ЗА САРАДЊУ ПОГРАНИЧНИХ РУРАЛНИХ РЕГИОНА

II књига/book

<i>Arion Felix, Muresan Iulia, Cicea Claudiu:</i> DEMAND OF RURAL TOURISM SERVICES. CASE OF TARNAVA MARE AREA, ROMANIA	237
<i>Бекић Бојана, Пушкарић Антон, Ивановић Лана:</i> ЗНАЧАЈ ПРОГРАМА ПРЕКОГРАНИЧНЕ/ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ САРАДЊЕ ЗА ПОСТИЗАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	244
<i>Вуковић Предраг, Кљајић Наташа, Арсић Славица:</i> МОГУЋНОСТИ ЗА ТУРИСТИЧКО ПОВЕЗИВАЊЕ ОПШТИНА МАЛИ ЗВОРНИК И ЗВОРНИК, КАО ОБЛИК ЈАЧАЊА ПРЕКОГРАНИЧНЕ САРАДЊЕ СРБИЈЕ И БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	251
<i>Гајић Миливој, Ловре Ковиљко, Зекић Станислав, Кресоја Маринко:</i> РАЗВОЈНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СРБИЈУ	262
<i>Erokhin Vasily, Ivolga Anna:</i> REGIONAL ASPECTS OF TRADE INTEGRATION: PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE	270
<i>Јовановић Соња, Радукић Снежана:</i> КОМПЛЕМЕНТАРНОСТ РАЗЛИЧИТИХ СТРАТЕГИЈА У ДАВАЊУ ПОДРШКЕ РАЗВОЈУ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА	276
<i>Јовановић Душко, Милош Миловановић, Лукач Драган:</i> ПРОМОЦИЈА РУРАЛНОГ ТУРИЗМА У СКЛОПУ СУСЕДСКИХ ПРОГРАМА ПОДРШКЕ	285

<i>Кузман Борис, Ивић Миленко, Бојан Думоњић:</i> СПОЉНОТРГОВИНСКА РАЗМЕНА АГРОИНДУСТРИЈСКИХ ПРОИЗВОДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ	292
<i>Manole Victor, Boboc Dan, Lădaru Georgiana-Raluca:</i> BLUE OCEAN STRATEGY FOR ROMANIAN WINE MARKET	305
<i>Maksimović Aleksandar, Todorović Ljubiša, Čejvanović Ferhat:</i> IPA FONDOVI СВС- МОГУЋНОСТ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗАМА	311
<i>Милановић, М., Ђоровић, М., Стевановић, С:</i> ДУГОРОЧНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СРБИЈИ: СТАГНАЦИЈА И ОПАДАЊЕ	317
<i>Радовић, Гордана, Његован, З., Цвијановић, Д.:</i> РАЗВОЈ АГРО-ЕКО ТУРИЗМА У ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА АПВ - ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА.	325
<i>Rokvic, Mirjanić, Vaško, Ostojić, Drinić, Mrdalj, Figurek:</i> AGRICULTURE POLICY REFORMS IN BH AND WESTERN BALKANS IN RELATION TO THE EU	331
<i>Stoicea Paula, Dinu Toma Adrian, Stoian Elena:</i> METHODS OF ESTIMATING COSTS EFFICIENCY IN THE AGRICULTURAL COMMERCIAL COMPANIES IN ROMANIA	338
<i>Тодоровић Саша, Ивановић Сањин, Марковић Тодор:</i> ИНВЕСТИЦИЈЕ У КУПОВИНУ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА У ЦИЉУ СМАЊЕЊА РУРАЛНОГ СИРОМАШТВА	344
<i>Tudorica Andra-Valentina:</i> RURAL TOURISM IN THE BORDER AREA ROMANIA- SERBIA.	352
<i>Štrbac Maja, Jeločnik Marko, Potrebić Velibor:</i> URBAN-RURAL TYPOLOGY AND IMPORTANCE OF RURAL AREAS IN EU COUNTRIES	358

III

**ЈАЧАЊЕ
КАПАЦИТЕТА - МРЕЖЕ
ЛОКАЛНИХ АКТЕРА,
АДМИНИСТРАЦИЈЕ,
ПРЕДУЗЕТНИКА,
ЗАПОСЛЕНИХ**

Садржај/Content

III

ЈАЧАЊЕ КАПАЦИТЕТА - МРЕЖЕ ЛОКАЛНИХ АКТЕРА, АДМИНИСТРАЦИЈЕ, ПРЕДУЗЕТНИКА, ЗАПОСЛЕНИХ

<i>Ali Sercin, Lungu Oana Maria, Calomfir Metescu Ana-Maria:</i> RURAL DEVELOPMENT FROM RURAL WOMEN'S PERSPECTIVE.	27
<i>Балабан Младенка, Симеуновић Ивана, Маркитајн – Стојановић Леа:</i> ЗНАЧАЈ ОСИГУРАЊА ЗА РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ	33
<i>Вујовић Славолуб, Маџура Рајко, Спајић Јован:</i> РАЗВОЈНИ АСПЕКТИ ТУРИЗМА (Општина Кнић)	41
<i>Гулан Бранислав, Станковић Војислав:</i> LAND OF FOOD AND SPAS.	47
<i>Грбић Владимир, Тодић Драгољуб:</i> ЕКОНОМСКИ ИНСТРУМЕНТИ ЗА УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ У РУРАЛНИМ РЕГИОНИМА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ	55
<i>Dinu Mihai:</i> ANALYSIS OF THE EUROPEAN FUNDS ABSORPTION FOR RURAL DEVELOPMENT IN ROMANIA	62
<i>Драшковић Божо, Стошић Иван, Рајковић Зоран:</i> ПРОИЗВОДЊА И ИЗВОЗ ВОЊА КАО ФАКТОР РУРАЛНОГ РАЗВОЈА	72
<i>Ene Corina:</i> COMMUNITY SUPPORTED AGRICULTURE – OPPORTUNITIES AND PERSPECTIVES.	81
<i>Зарић Владе, Васиљевић Зорица, Петковић Данијела:</i> ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ВЕРТИКАЛНОГ ЛАНЦА ТРГОВИНЕ МЕСОМ И ПРОИЗВОДИМА ОД МЕСА У СРБИЈИ И УТИЦАЈ НА РУРАЛНУ ЕКОНОМИЈУ	88
<i>Istudor Nicolae, Petrescu Irina Elena:</i> PROMOTING THE TRADITIONAL PRODUCTS ON EUROPEAN UNION MARKET .96	
<i>Миловановић Миливоје, Сталетић Мирјана, Ђекић Вера, Николић Оливера, Луковић Кристина:</i> ПРОИЗВОДЊА СЕМЕНА И ДОПРИНОС KG СОРТИ БИОДИВЕРЗИТЕТУ СТРНИХ ЖИТА У ПЕРИОДУ 2006-2010. ГОДИНЕ	103

<i>Nițescu Crstina:</i> OVERVIEW OF STRUCTURE AND PROGRESS ON ROMANIAN SWINE SECTOR IN THE E.U. CONTEXT.	112
<i>Новаков Марина:</i> РАДНА УЛОГА СЕОСКЕ ЖЕНЕ КАО АКТЕРА РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ СЕОСКИХ ЗАЈЕДНИЦА.	122
<i>Параушић Весна, Михаиловић Бранко, Божић Дијана:</i> ЈАЧАЊЕ КАПАЦИТЕТА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ КРОЗ ФОРМИРАЊЕ ЛОКАЛНИХ АКЦИОНИХ ГРУПА	130
<i>Премовић Јелена Бољевић, Агнеш, Арсић Љиљана:</i> МАЛА И СРЕДЊА ПРЕДУЗЕЋА КАО ГЕНЕРАТОРИ ОДРЖИВОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА.	137
<i>Симоновић Зоран, Симоновић Драгољуб, Милетић Славомир:</i> НЕКИ АСПЕКТИ ПРОГРАМА ФОНДА ЗА РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ ГРАДА НИША У 2011.	145
<i>Спасић Звонко, Милошевић Божидар, Пешић Братислав, Ћирић Славица, Самарџић Соња, Омеровић Изета, Столић Никола:</i> ЕКОНОМСКА ОПРАВДАНОСТ ДВОСТРУКОГ МИТАРЕЊА ЛАКИХ ЛИНИЈСКИХ ХИБРИДА У УСЛОВИМА ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ	154
<i>Сталетић Мирјана, Миловановић Миливоје, Перишић Владимир, Бекић Вера:</i> ЗНАЧАЈ ИНТЕГРАЛНЕ ЗАШТИТЕ СТРНИХ ЖИТА У ПОВЕЋАЊУ КОНКУРЕНТНОСТИ ПРОИЗВОДЊЕ	162
<i>Stancu Adrian:</i> EVOLUTION OF WINES QUALITY LEVEL IN ORDINARY STORAGE CONDITIONS	172
<i>Трмчић Снежана, Трмчић Марко, Бирманчевић Бобан:</i> СТРАТЕГИЈА СТВАРАЊА ПОСЛОВНИХ МРЕЖА ПРЕДУЗЕЋА - УСЛОВ ЈЕ УСПЕХА У ПОСЛОВАЊУ.	180
<i>Turek Rahoveanu Adrian, Turek Rahoveanu Magdalena, Dinu Toma:</i> OPTIMIZATION OF PRODUCTION STRUCTURES IN ORDER TO INCREASE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL HOLDINGS	187
<i>Филиповић Владимир, Угреновић Владан, Радивојевић Стеван:</i> МАТИЧНА КЊИГА БИЉНЕ ПРОИЗВОДЊЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ОРГАНСКУ ПРОИЗВОДЊУ.	194
<i>Filiposki K., Peshevski M., Zivkovic D., Rajic Z., Filiposki B:</i> GLOBAL CHANGES IN THE WORLD TOBACCO PRODUCTION	201

<i>Cesaretti Gian Paolo, Annunziata Azzurra, Ardeleanu Monica Patricia, Carbone Graziella, Scarpato Debora, Vecchio Riccardo:</i>	
FOOD CONSUMPTION AND HEALTH IN ITALY: THE ROLE OF INNOVATION . . .	209
<i>Chmielewska Barbara:</i>	
REGIONAL DIFFERENCES IN DIRECT PAYMENTS IN POLAND AND EUROPEAN UNION	215
<i>Чикић Јована, Петровић Марица, Петровић Живојин:</i>	
ЖЕНЕ У СЕЉУ И РАЗВОЈ ПРЕДУЗЕТНИШТВА	223

RURAL DEVELOPMENT FROM RURAL WOMEN'S PERSPECTIVE

Sercin ALI, Oana Maria LUNGU, Ana-Maria CALOMFIR (METESCU)¹

Abstract

This paper aims the approach of agriculture labor fluctuations, the main activity of the Romanian rural area but in terms of rural development under the current economic crisis. The analysis highlights the importance of rural development from the perspective of rural women, encouraging rural areas partnerships.

Key words: *rural development, LEADER program, rural women*

Introduction

The rural areas of the European Union represent an essential part of the Union image and identity. In standard definition terms, over 91% of the European Union territory is for rural purposes and accommodates over 56% of the European Union population. A 45% percentage of the Romanian population lives in villages.

This percentage is higher in the South, with 58% of population living in the rural territory. Thus, from this point of view, Romania is far away from the rest of the European Union. More than half of the member states population lives in rural areas.

Structural problems of rural development

The real differences are seen when it comes to the incomes of people and their life quality.

The following presentation will refer to the major issues and structural multifunction of the Romanian rural environment: the infrastructure does not offer perspectives for the potential investors despite the cheap workforce in the rural areas; the lands and

¹ Sercin ALI, PhD Candidate, Economics, E-mail: ali_sercin@yahoo.com
Oana Maria LUNGU, PhD Candidate, Management, E-mail: oanal20@yahoo.com
Ana-Maria CALOMFIR, PhD Candidate, Management E-mail: anametescu@yahoo.com
Doctoral School, The Bucharest Academy of Economic Studies, Romania

properties have been divided without having a precise plan or adequate agricultural policy. This led to the practice of a subsistence economy in these areas as an alternative; a weak development of the non-agricultural sector; a strong difference among the major regions – from non-capitalized villages (for instance the aged population, with low level of education and few financial resources) to villages with enough capital as the small cities; the “coming back to the household life” of an important amount of the female population and the hidden unemployment among them; the only existence of decreased turnover companies with reduced possibilities to invest in qualifications and trainings for the actual workforce.

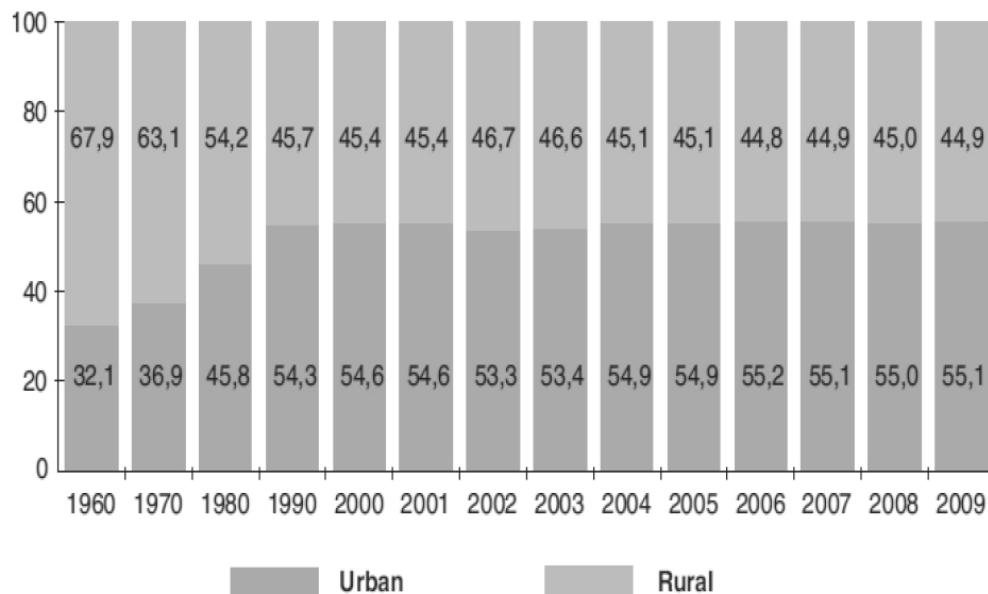
According to the Romanian National Institute of Statistics, the percentage of domestic persons from the rural environment represents 53.1% of the total of inactive population, exclusively women.

The entrepreneurial capacities as well as the women workforce are used in a very small percentage. Most of the economic activities in the small areas are low sized, mostly informal and based on survival activities.

Due to the lack of better alternatives, the populations of rural regions depend mostly on the subsistence agriculture.

Even if those structural constraints would be eliminated, the issue of women insertion on the labor market in the rural areas will be a major challenge without any actual and active measures to be taken.

FIG.1. Evolution of population - urban and rural areas in Romania (%)

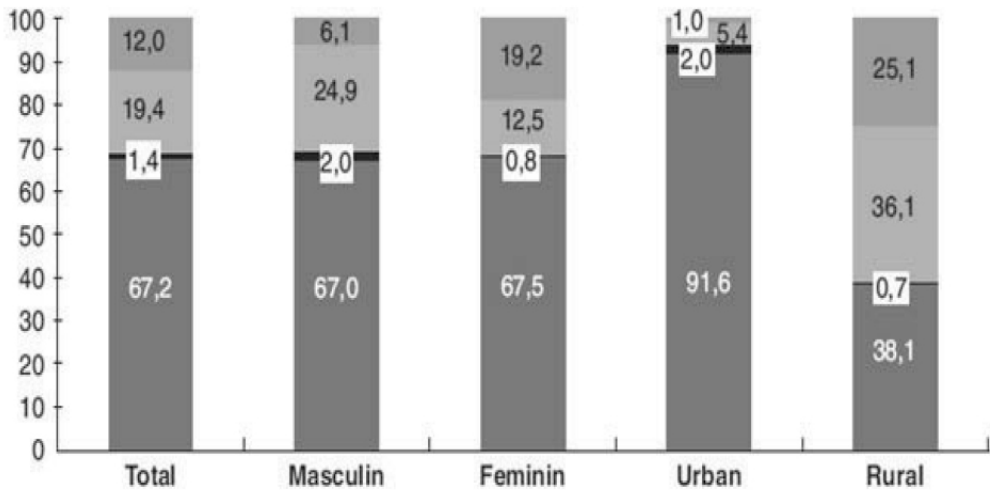

Source: Statistical Yearbook, 2010

As seen on the FIG.1, there have been slight fluctuations from rural to urban and backwards, both in economic growth or regression periods. The Romanian rural population adapts with difficulty to other living conditions, being mostly accustomed to subsistence agricultural activities and self-consumption.

The agriculture have been playing an important role for the absorption of work places in comparison with other economic activities, while relocation to the field of services have suffered ups and downs due to the lack of certitude and faith regarding this sector of economy.

FIG.2. Structure of employed population by employment status, by sex and area in 2009 in Romania

Source: Statistical Yearbook, 2010

Analyzing the value of the occupation rates, there are two issues to be discussed. The first one is related to the rate which the agriculture covers from the whole assembly of the workforce occupation - eight times more than the European Union percentage. The second issue relates to the low number of population activating in the services field in comparison with the European Union: 32% in Romania and 66% in the European Union.

A significant deficiency of these indicators is the fact that the significant volume of activities, whose results are not a market object, remain unrecorded. This mainly refers to the housewives' activity, whose services were appreciated by John Kenneth Galbraith to represent approximately a quarter of the Gross National Product. *"If we hadn't have this role (that of crypto-servant – as the above mentioned author defines the domestic activity of a woman), all the domestic consumption forms would be limited, due to the time required by the management of this consumption – i.e. the selection, transportation, preparation, repairing, maintenance, cleaning, service, storage as well*

as any other activities related to asset consumption”².

Women play a key-role within local communities, yet their contribution is often unnoticed and unrewarded. The assurance of equal opportunities for both sexes is essential in the maintaining of rural area dynamics.

In spite of the fact that market active women are no longer an unusual issue, they continue to be poorly represented in the business sector, especially in management positions or as small undertakers. Statistics show that the further we go from large cities and the closer we get to smaller towns or villages, the discrepancies between the male and female economic impact are more and more obvious.

As the leaving standard decreases, the gap between “professional development” and “family life” widens. Therefore, the entrepreneurial skills of the women are not only neutralised but, quite often, even discouraged.

In 2011, the occupancy rate of the rural population continued to increase while the one of the urban population decreased. As of 2002 we noted a reversed tendency, i.e. an increment of the occupancy rate in urban areas and a decrease in rural ones, so that in 2008 the difference between the occupancy rates between the two environments went down to 3.3%, due to the economic crisis and urban restructuring. 57.5% of the urban population was employed in the service sector and 40.1% in industry and constructions. The massive fall of these sectors determined a part of this population to turn to the rural areas, most of them becoming part 60.3% of the population involved in the agricultural sector.

Therefore, in 2008 the majority of the working population in Romania worked in the agricultural sector (28.7%).

Within the economic crisis framework, agriculture became the main source of income (money income from agriculture + self-consumption of agricultural food products) for an important segment of the rural population and part of the rural population, as we mentioned before, the exodus of the urban towards the rural slightly increased as of 2008. Thus, we can assume that agriculture is, for this population segment, a safety against personnel dismissals causing the increment of the agriculture’s subsistence and semi-subsistence weight. In order words, the economic crisis acts as catalyst for the development of subsistence and semi-subsistence agriculture.

Agriculture played a dumping part by absorbing the loss of working places in all the other sectors, while the occupancy reallocation towards the service sector was marginalised sue to the slow development and marginalization of this sector.

In absolute numbers, the reduction of the number of persons working in agriculture, recorded for the last 10 years, is quite substantial, of over 1.6 million persons, yet this is mainly due to the failure to record a part of the population and to the reduction of the

2 John Kenneth Galbraith, *Economics and Public Interest*. Ed. Politică, Bucharest, 1982, p.49.

population number, not to the increment of the non-agricultural occupancy percentage. The non-agricultural occupancy is still at very low levels.

In general, we note that the labour market indicators in rural areas are practically within the same tendencies but with a more significant negative impact given by the development of subsistence agriculture.

Further to the assessment of this occupancy indicator, two issues rise. The first is related to the very high weight of the agriculture on the labour occupancy market, with a percentage of approx. 8 times higher than in the European Union. The second is the low occupancy level in the service sector compared to the level recorded by the European Union: 32% in Romania against 66% in EU. If we take into account the services in rural areas, not only are they underdeveloped, but there areas where are completely inexistent.

We note a slight fluctuation of the rural population in urban areas and vice-versa, during sustained economic development as well as during recession periods. This could be justified by the fact that the Romanian rural environment continues to be defined by a population working in the subsistence and semi-subsistence agricultural sector, the majority being placed in the self-consumption area.

In other countries as Poland, France or Sweden, European Union programmes have already provided significant backing to developments in rural areas that have benefited women.

The LEADER Initiatives have helped many women develop paying activities in the fields of tourism, crafts and regional products.

The expectations of young people and young families in rural areas are different to those of previous generations. Creating a social and community framework that meets those expectations is an integral part of effective rural development.

Taking into consideration the approach of LEADER program – bottom up – this is one of the European Social and Regional Development Funds that can co-finance training and economic development initiatives, having an important contribution to women's opportunities in the rural labour market and to improve infrastructure and access to services in rural areas.

Conclusions

In order to obtain a sustainable development within the rural areas, there is a necessity of creating partnerships among rural areas belonging to the same country and later on with the ones of other countries. The rural services percentage will increase and furthermore, the women labor market will be occupied.

The economic regression influenced the competitiveness among the Romanian agricultural products, due to price reductions and so the incomes in agriculture have been lowered.

In the actual economic context, the Romanian workforce is over numbered due to the low productivity, the decrease of the population incomes, the aging of population and their depending on the agricultural activities.

Bibliography

1. Alexander N. Gorban, Elena V. Smirnova, Tatiana A. Tyukina, „Correlations, Risk and Crisis: from Physiology to Finance”, *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, Volume 389, Issue 16, 15 August 2010, Pages 3193-3217;
2. Bruce M. Taylor , „Between Argument and Coercion: Social Coordination in Rural Environmental Governance”, *Journal of Rural Studies*, Volume 26, Issue 4, October 2010, Pages 383-393;
3. Claudio Soregaroli, Paolo Sckokai, Daniele Moro, „Agricultural Policy Modelling under Imperfect Competition”, *Journal of Policy Modeling*, Volume 33, Issue 2, March-April 2011, Pages 195-212;
4. European Commission, *Leader&Best Practices, 2007-2009*, http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leaderplus/publications/bp_en.htm- The 3rd of September 2011;
5. John Kenneth Galbraith „Economic Science and the Public Interest”, Ed. Politica, Bucuresti, 1982, p.49;
6. Fariborz Moshirian, „The Global Financial Crisis and the Evolution of Markets, Institutions and Regulation”, *Journal of Banking & Finance*, Volume 35, Issue 3, March 2011, Pages 502-511;
7. National Rural Development Programme 2007-2013, MARD, Consolidated Version, December 2009;
8. Statistical Yearbook, 2010;
9. Toma, Elena; Dachin, Anca; Alexandri, Cecilia (coord), 2009 – „The Romanian Agriculture in the European Integration Process”, Vol. I, Ed. Ars Academica, Bucharest;
10. Zahiu, L.; Toma, E.; Dachin, A.; Alexandri, C.(coord), 2010 – „The Agriculture as Part of the Romanian Economy, Between Realities and Expectations”, Ed. CERES, Bucharest.

ЗНАЧАЈ ОСИГУРАЊА ЗА РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ

*Др Младенка Балабан¹, Др Ивана Симеуновић²,
Мр Леа Маркштајн - Стојановић³*

Резиме

У модерним економијама, пре свега земљама Европске уније, осигурањем се стварају услови за сигурније привређивање. Осигурање усева, плодова, животиња сасвим је нормална ствар и не поставља се питање да ли ће фармер осигурати своју имовину или не. У нашим условима веома је мали број пољопривредних произвођача који осигуравају своје усеве, стоку, имовину, јер њихова економска рачуница не може да поднесе и тај трошак. За наше пољопривредне произвођаче осигурање представља додатни трошак у већ сложеним условима привређивања. Услови привређивања у пољопривреди нису повољни и сасвим је разумљиво да и пољопривредници осећају такође терет економске кризе, транзиције и многих тешкоћа које имају економску димензију. Циљ овог рада је да укаже да пољопривреду карактеришу ризици више него многе друге привредне гране, како у производњи тако и на тржишту, који се могу умањити осигурањем. Један од бројних ризика свакако је, као и увек, ризик временских (не)прилика. Тешко је саставити четири-пет година да не буде временских непогода које до корена униште усеве у које је уложено много труда и новца.

Кључне речи: *осигурање усева и плодова, ризици, трошкови, субвенција, премија*

Увод

Од 2000. године, широм света, цене хране су скоро дуплиране. Цене пшенице, кукурза, осталих житарица и соје у зрну су приметно порасле у последњих 18 месеци, углавном као резултат растућег дисбаланса између понуде и потражње за пољопривредним производима. Понуда не расте сразмерно тражњи. Директне инвестиције у пољопривредни сектор су још увек на неочекивано ниском нивоу.

1 Др Младенка Балабан, доцент, Институт Економских наука, Знај Јовина 12, Београд, mladenka.balaban@ien.bg.ac.rs,

2 Др Ивана Симеуновић, доцент, Београдска Банкарска Академија, Знај Јовина 12, Београд, ivana.simeunovic@bba.edu.rs

3 Мр Леа Маркштајн Стојановић, АХА животно осигурање, Бу. Михајла Пупина 6, Београд, lea.markstajn@axa.rs

Чланице земаља Комонвелта, на њиховом годишњем састанку у октобру 2010. године, позвали су међународну заједницу да појача своје напоре ка земљама које имају интерес да убрзају у исто време краткорочне тако и дугорочне инвестиције у растућу пољопривредну производњу и продуктивност. Поред тога, као подстицај развоју пољопривреде, државе преузимају активнију улогу у креирању и прилагођавању осигурање пољопривредних култура, прикупљају статистичке податке у вези са производњом и креирању модела предвиђања на принос као и помоћ при креирању услова осигурања (зависне стране, стопе).

Развој осигурања пољопривреде и управљање ризицима

У великом броју националних економија, у циљу подстицаја развоја пољопривреде, држава активно учествује у дисперзији ризика између осигуравајућих компанија и реосигуравача. Субвенционисање осигурања пољопривредних култура од стране државе увек је организован кроз учешће државе у премији, где владе земаља сарађују са сектором осигурања. Осигуравајуће компаније чак иду даље и трансферишу ризик како на домаће тако и на стране реосигуравајуће компаније за највише ризике.

Нове методе управљања ризицима, у сектору пољопривреде су веома битне за оне националне економије у којима је учешће пољопривреде у БДП значајно. како би се комплетирале методе осигурања житарица или да би се премостили тешкоће имплементирања покрића осигурањем. Владе често морају да интервенишу у фазама када се деси временска непогода која смањује ниво пољопривредне производње, што представља велико оптерећење за државни буџет. Поред тога, на пољопривредну производњу значајно утичу и промене цена пољопривредних производа, па држава у таквим условима, користе тржишта капитала како би обезбедиле пољопривредне произвођаче од промена цена.

У развијеним националним економијама држава подстиче осигуравајуће компаније и друштвене и приватне да преузму ризике којима је изложен пољопривредни сектор, а циљ је подстицај инвестиција и развој овог сектора. Тренутно, постоји значајно интересовање од влада, као и од међународних институција зарад подршке и финансирању развоја ове врсте осигурања. Постоји значајно искуство и финансијски капацитети доступни у приватном сектору, посебно у области тржишта капитала и реосигурања. Правне одредбе Светске трговинске организације (СТО) такође подстичу развој осигурања у пољопривреди, тако на пример, субвенционисани програм осигурања пољопривредних култура као и индексна решења осигурања су ефективне за про-активно управљање непогодама у пољопривреди. У исто време, субвенције осигурања су врло привлачне владама зато што је СТО избацио из свог уговора 1994. године о слободној трговини, субвенционисање пољопривреде, ако осигурање пољопривреде отклања утицај природних катастрофа.⁴

4 www.swissre.com

Подстицај развоја пољопривреде кроз преузимање ризика од стране осигуравајућих компанија И државе, могу се реализовати на следеће начине:

- Кроз **програме банкоосигурања**, где је осигурање пољопривредних култура везано за пољопривредне кредите и субвенционисане полисе осигурања које су продате и администриране од стране банкарских службеника;
- **индексно покриће осигурања**, где се надокнада из осигурања одређује одређеним параметрима а који су базирани на годишњим статистичким подацима или временским условима;
- **Фонд државне заштите** користи исте финансијске инструменте како би обезбедили стабилност пољопривредним заједницама, владе држава могу да смање волатилност тако што ће трошити своја средства уколико се десе пољопривредне катастрофе;
- **модел природних катастрофа** који се користе у крајњим приликама за случај поплава, тајфуна и настанка штете као и дефинисање базног индекса по моделу губитака после настанка штетног догађаја.

Природне катастрофе и утицаји климе могу имати разоран утицај на пољопривредни сектор. Оног момента када се деси елементарна непогода, многи пољопривредници се обраћају држави за помоћ како би им помогла или у формирају фонда за ризичне ситуације, или кроз обезбеђење пореских олакшица као и друге начине помоћи.

У многим земљама владе омогућују субвенције за програме осигурања пољопривреде – у неким земљама чак до 50% од укупних премија како би стабилизовала пољопривредна производња и омогућила финансијска заштита. Многе субвенције које су коришћене у свету, за пољопривредне културе, су назване **Више Ризично Пољопривредно Осигурање (ВРПО)**. Пољопривредници добијају компензацију путем унапред договорене цене по тони уколико постоји нагли пад у приносима у односу на историјски просек. Широк спектар непожељних догађаја укључујући: суше, поплаве, мразеве, превелика влажност ваздуха као и неке заразе су такође покривене. Надоградња ВРПО је поркиће прихода где су флукуације у цени пољопривредних производа приликом садње у поређењу са ценом током жетве. Циљ комбинације заштите од елементарних непогода и ризика губитка зараде је управо подстицај инвеститорима у пољопривредном сектору. ВРПО шеме су велике у Канади, УС и Индији, а све су више популарне у Бразилу, неким деловима Европе и од скоро у Кини.⁵ У неким земљама, укључујући Јужну Африку и Аустралију, пољопривредници не добијају субвенције и са ризицима се боре сами. Они су много мање специјализовани у области сточарства, шумарства и рибарству. Кључни параметри које је неопходно узети у обзир приликом креирања новог програма осигурања пољопривреде су високи трошкови, морални хазард и негативна селекција. Тржишта у транзицији

⁵ www.financialservicesfacts.org

карактерише, низак ниво свести о осигурању, пољопривреде малих размера, велике удаљености и ограничени дистрибутивни канала, што негативно утиче на развој осигурања пољопривреде. Потребно је додати, да недостатак статистичких података о штетама или сличних информацијама као што су званичне статистике, подаци о времену или модели предвиђања крајњих нивоа производње чини актуарски посао као прави изазов. У почетној фази, исти услови осигурања су често примењивани у целој провинцији и на све типове пољопривредних култура независно од излагања ризицима или праксом управљања ризицима, који доводе до неодрживих резултата у комерцијалном смислу. Искусни проценитељи штета су неопходни за успешну примену осигурања пољопривредних култура и често је потребно одређено време док процедуре процене штета као и приручници буду имплементирани и припремљени.

Програми субвенционисаних осигурања од стране државе скоро увек су у форми учешћа у премији. Држава обично поставља такав правни оквир који одабира одређене осигуравајуће куће да продају своје полисе користећи своје знање у процени и преносу ризика. Док неке државе ограничавају своју умешаност у субвенције, друге преузимају активнију улогу у креирању и прилагођавању осигурање пољопривредних култура, прикупљају статистичке податке у вези са производњом и креирању модела предвиђања на принос као и помоћ при креирању услова осигурања (зависне стране, стопе). Државе делују као позајмљивач новца последње инстанце уколико дође до великих пољопривредних катастрофа када је осигуравајућа заштита исцрпљена, а ад-хоц плаћања за опоравак неопходна.

У пуловима осигурања на националном нивоу, ризик је обједињен и подељен између осигуравајућих компанија. Тешки ризици и катастрофални губици су често пренети на међународне реосигураваче које имају глобално диверсификован портфолио.

Методe управљања ризицима у пољопривреди

Банко осигурање - У програму банко-осигурања, осигурање пољопривредних култура је везан за кредитирање фарми као и субвенционисање полиса осигурања које су продате и администриране од стране банкарских посредника. Тамо где су компаније које се баве пољопривредом повезани са владама држава, имплементација овог програма могла би бити боље координисана, што чини кредите за пољопривреднике приступачнијим. У многим случајевима, пољопривредници теже добијају додатна средства од банака како би унапредили своју производњу због мањка обезбеђења. Када се ради о банко-осигурању, штете се надокнађују из полисе осигурања.

Сам пример банко осигурања у подстицају развоја пољопривреде је пример Бразила.⁶ После две велике суше у јужном делу Бразила, влада Бразила је одлучила да субвенционише ВРПО у 2005. години после великог неуспеха у надокнади

⁶ www.financialservicesfacts.org

штете. Као што је уобичајена пракса да се користе будуће жетве као обезбеђење за пољопривредне кредите и за кредите отплате, пољопривредни кредити и дугови отплате нису били враћени што је многе пољопривреднике избацило из посла. Кључ развоја била је одлука највеће пољопривредне банке, Банцо де Брасил, да понуди зајмове за производњу соје у зрну и кукуруза у јужним деловима Бразила и за које је осигурање постало обавезно. Јасна добитна комбинација за све се појавила: пољопривредници имају приступ већем обиму зајмова, банке имају осигурање као колатерал за зајам у случају лоше жетве док држава субвенционише банко-осигурање, то смањује могућност тоталног уништења кроз пренос ризика на приватни сектор. Овај програм осигурања је реосигуран на глобалном нивоу преко државне реосигуравајуће компаније ИРБ, такође овај програм се брзо раширио и на остале делове Бразила и на друге типове пољопривредних култура.

Индексно осигурање - Како би се употпунило осигурање пољопривредних култура, државе се ослањају на солуције које долазе са тржишта капитала у облику индексних покрића. Једно од ових решења је и индексно осигурање где је накнада из осигурања дефинисана одређеним параметрима који су базирани на званичним статистичким подацима или временским подацима. Индексна решења се ослањају на базичне ризике, тачније на несавршену корелацију између губитака у пољопривредној производњи и исплатама у индексним програмима. Другим речима, пољопривредник у одређеној области добија новац само ако је цела регија тешко погођена штетним појавама. Индекси се најбоље одређују једино ако је ризик сакупљен на групном нивоу. Индексно осигурање има ниже административне трошкове које га чини јефтинијем него осигурање пољопривредних култура са додатним бенефитима бржег плаћања.

Производни индекси великих величина – такође позната под називом Групи План Ризика (ГПР) – су базирани на великој количини производње и статистичким приносима који су мерени од стране држава, и надокнада великих пољопривредних заједница за одступања у приносу која се пореде са предодређеним (историјским) нивоима – сличним ВРПО али само са већим обимом. ГПР је врло заступљен у Северној Америци и неким деловима Латинске Америке, и све више окупира пажњу од пољопривредних узгајивача култура до прерађивача прехранбене индустрије како би обезбедили стабилну снабдевеност пољопривредних производа који се користе у производњи по уговореној цени или заштита за одређене волатилности цена.

Овакав начин заштите од ризика најбоље се може приказати на примеру Индије. Пољопривредни произвођачи у Индији користе осигурање од временских непогода како би обезбедили сигурну производњу пољопривредних производа од утицаја прекомерних киша и суша, а држава је од скора одлучила да субвенционише индексе који су засновани на временским непогодама. До данас, више од 500.000 индијских фармера је узело осигурање од временских непогода преко програма обезбеђеног од стране државне Осигуравајуће Пољопривредне Компаније из Индије и осигуравајућих компанија из приватног сектора укључујући ИЦИЦИ ЕР 2011 (58) СБ/СИ-1 (33-40)

Ломбард и Иффцо Токио. Ово је добар метод да се употпуни од стране државе вођени ВРПО осигуравајући програми. Међународно тржиште реосигурања је подржало ове развоје у пружању смерница у одређивању цена и омогућавање реосигуравајуће покриће локалним осигуравајућим компанијама. У Мексику, Секретаријат за пољопривредју (САГАПРА) надакајује узгајивачима стоке губитке из смањења биомасе као и додатне трошкове за исхрану у тешким годинама суше кроз субвенционисано индексно осигуравајуће покриће. Како би се одредио индекс суше, сателитске слике се користе како би се израчунао Нормативни Индекс Вегетативне Разлике (НИВР) који одражава ниво хлорофила у вегетацији. Уколико тренутни индекс опадне за испод загарантованог нивоа у одређеној области, накнада из осигурања се плаћа узгајивачима стоке. Државни реосигуравач Агроасемех тренутно нуди програм који је реосигуран на међународном нивоу. Тренутно, неких 750 општина у 19 мексичких држава користи ово покриће. Слично овом програму, Агроасемех такође нуди програм за заштиту од суше.⁷

Државни фонд заштите - Користећи исте финансијске инструменте како би обезбедили стабилност пољопривредним заједницама, државе могу да искористе прилику да смање волатилност у трошењу буџета у случају елементарних непогода. На пример, дивљи пожари су повећани посебно у сушним годинама у Алберти, у Канади, док трошкови превентиве значајно излазе из оквира буџета. Како би боље управљали и стабилизовали буџет, у оквиру министарства за развој природне средине, део који се бави Албертом, осигурао се код регионалног осигураваача АФСЦ, који је реосигуран код међународних реосигураваача.⁸ Узимајући у обзир јаку корелацију између истројиских података о пожарима (изгорели хектари) и минули трошкови борбе против пожара укључујући гориво за летелице, трошкове опреме и прерасподела људске снаге, унапред договорена накнада по јединици изгореле површине на унапред дефинисаном нивоу ће бити плаћена. Оваква структура је врло исплатива, где је морални хазард сведен на минимум због стриктних процедура у откривању и уклањању пожара. Одељење која се бави заштитом од пожара обезбеђује недељне извештаје око пожарних активности, нивоима хазарда и користи одређене програме који за мониторинг удаљених делова.

Модел природних катастрофа - Као што је већ коришћено у другим врстама осигурања, (на пример за осигурање имовине и аутомобила), софистицирани модели природних катастрофа могу бити коришћени за предвиђање изложености ризика пољопривреде и штете настале деловањем тајфуна и дефинисање индекса базираних на моделима губитака пошто се деси несрећни случај. Ипак ту има још доста да се уради. Прво, мора се ући у детаље о информацијама о изложености ризицима (у најмању руку на нивоу регије и пољопривредне културе) и више је

7 www.lloyds.com

8 www.swissre.com

потребно да истраживања како би се дефинисали осетељиве функције (тачније однос између моделираних тешких ризика и типа пољопривредне културе) за различите фазе узгајивања и различите пољопривредне културе. У одређеном тренутку, владе на локалном нивоу могу да увиде корист од већ урађених истраживања и реосигуравања са унутрашњим развијеним моделима прорачуне ризика.

Осигурање пољопривреде у Србији

Све више пољопривредника подноси захтев за осигурањем усева и имовине и у Србији. Држава плаћа 40 одсто трошкова осигурања, пољопривредници се најчешће осигуравају од олује и града. Министарство пољопривреде плаћа 40 одсто трошкова осигурања усева и имовине. Многи пољопривредници желе да искористе ту погодност, али не стижу на ред. Сваке године расте број захтева пољопривредника, на шта указује податак да је за 2010. годину било утрошено 100 милиона динара за субвенционисање осигурања. Прошле године, пољопривредници су уз субвенцију први пут могли да осигурају кукуруз од суше, а у овој години је обухваћено и осигурање од обилних падавина.

Пољопривредници се код нас и даље најчешће осигуравају од олује и града. У прошлој години осигурања су за одштете исплатила пет пута више новца него обично, делом због честих олуја, али и чињенице да је противградна одбрана затајила. Екстремне климатске прилике носе велике ризике и поскупљују осигурање. Због тога је Светска банка покренула оснивање регионалне реосигуравајуће компаније за земље југоисточне Европе. Њен оснивачки капитал требало би да обезбеде владе тих земаља. Србији и Македонији за ту намену, Светска банка је одобрила кредите од по пет милиона долара. Оснивање такве реосигуравајуће компаније требало би да допринесе појефтињењу осигурања.

Закључак

Осигурање у пољопривреди ће у годинама које долазе сигурно добити на значају, јер висока улагања морају да се обезбеде од ризика, који су једна од карактеристика пољопривредне порозводње. Осигурање производње и имовине у пољопривреди карактерише савремени начин привређивања у аграру и живот на селу уопште, па с правом треба очекивати да ће са укупним осавремењавањем производње у пољопривреди и ревитализација осигурања наћи своје место и улогу. Тренутно, постоји значајно интересовање од влада, као и од међународних институција зарад подршке и финансирању развоја ове врсте осигурања. Постоји значајно искуство и финансијски капацитети доступни у приватном сектору, посебно у области тржишта капитала и реосигурања.

Литература

1. Balaban M. : 2008, Osiguranje u savremenom svetu, Cikos, Novi Sad.
2. Rejda G. E.: 2005, Principles of Risk Management and Insurance, Addison Wesley, New York, p 155-160
3. Vaughan E., Baughan T. 2002, Osnove osiguranja i upravljanje rizicima, MATE, Zagreb
4. Wining E., 2002, Foundations of Risk Management and Insurance, Insurance Institute of America, New York
5. www.financialservicesfacts.org
6. www.osiguranje.hr
7. www.lloyds.com
8. www.stat.gov.rs
9. www.swissre.com
10. www.un.org/millenniumgoals

Овај рад је део истраживачких пројеката под шифром 47009 (Европске интеграције и друштвено економске промене привреде Србије на путу ка ЕУ) и 179015 (Изазови и перспективе структурних промена у Србији: Стратешки правци економског развоја и усклађивање са захтевима ЕУ), финансираних од стране Министарства за технолошки развој Републике Србије.

РАЗВОЈНИ АСПЕКТИ ТУРИЗМА (ОПШТИНА КНИЋ)¹*Др Славољуб Вујовић², Др Рајко Маџура,³ Др Јован Спајић⁴****Апстракт***

Синтеза теоријских концепата и емпиријских истраживања потврђује да се туризам, као привредна делатност или модел економског развоја, разликује од производних делатности. Чињеница да производне делатности генеришу развој производећи нове вредности, а да туризам ствара услове продаје тих вредности на туристичком тржишту, тј. омогућава продају или извоз произведених вредности у локалним срединама-конкретно у Општини Кнић, потврђује развојну функцију туризма.

У раду се појашњавају развојни аспекти туризма адекватном валоризацијом туристичких атрактивности на подручју Општине Кнић, касније извозећи (тзв. невидљиви извоз) производе и услуге управо ту, код куће.

Онтолошки метод-посебно његов принцип довољног разлога даје потпору хипотези о могућности развоја Општине Кнић адекватном валоризацијом елемената туристичке понуде (атрактивних, комуникативних и рецептивних), посебно атрактивних. Код атрактивних елемената свакако су природни на првом месту.

С обзиром да природно-географски положај и остали фактори у вези с њим, предодређују пољопривреду и туризам као основне делатности и носиоце укупног развоја привреде Србије, Кнић би могао послужити као парадигма даљем развоју привреде Србије.

Кључне речи: туризам, делатност, развој, привреда.

1 Рад је део истраживања на пројекту: “Развој и примена нових и традиционалних технологија у производњи конкурентних прехранбених производа с додатном вредношћу за домаће и светско тржиште-Створимо богатство из богатства Србије” (МНТР РС, бр. 046001).

2 Др Славољуб Вујовић, научни сарадник, Економски институт, Београд kelovic1967@yahoo.com;

3 Др Рајко Маџура, доцент, Бања Лука Колец, Бања Лука

4 Др Јован Спајић, доцент, Министарство трговине, Република Српска

Увод

У колоко одређена дестинација, зона или регија поседује квалитетне анораганске, органске и антропогене елементе, туризам је свакако делатност која омогућава привредни развој и укључивање у међународну поделу рада. Поседовање ових елеманата и елемената туристичке понуде (атрактивни, комуникативни и рецептивни) даје Општини Кнић могућности за развој сеоског и туризма уопште.

Једна од специфичности сеоског туризма јесте да представља упориште многим осталим облицима туризма: агротуризам, екотуризам, гастрономски туризам, излетнички, спортско-рекреативни, ловни и риболовни.

Интердисциплинарне анализе (социјологије, географије и економије) уверавају да Гружа са природним и антропогеним атрактивностима и елементима, којима располаже, може туристима пружити разноврсну и квалитетну понуду. Посебну погодност организовања туристичке понуде Сеоског туризма имају села: Борач, Жуње, Кнић, Грабовац, Губеревац, Баре, Драгушица. Ова села већ имају одређену репутацију у туристичкој понуди Кнића и Централне Србије.

У средишњем делу Општине, у доњем току реке Груже, налази се језеро, које по величини и врстама рибе спада у ред богатих језера у Србији⁵. Ловно подручје Груже, богато је разним врстама дивљачи⁶.

Смештајна понуда Груже располаже са интересантним објектима, који могу послужити као полазна основа даљем озбиљнијем организовању туристичке понуде⁷.

5 Језеро се налази у централном делу општине и заузима површину од 919 ха. Због свог положаја и облика погодна је за спортове на води - веслање и кајак. На језеру је изграђена инфраструктура за потребе спортова, а обележена је и веслачка стаза у дужини од 2 км.

6 Ловиште «Гружа» пружа могућност љубитељима лова, у току лета, лов грлице, препелице и голуба гриваша, током јесењег лова, лов зеца и фазанског петла, а грузанско језеро у срцу ловишта улов дивље патке. У фебруару месецу организује се у Борчу традиционална манифестација лова на лисице гоничима, једна од највећих у Србији на којој учествује 1500-2000 ловаца која прераста у Сабор међународног карактера. Ловни терени «Гружа» се могу користити за обуку паса птичара и гонича, а у лову ловци могу користити своје псе или псе лвачког удружења.

7 На раскршћу путева Крагујевац-Краљево и Крагујевац-Чачак, на 15 км, од Крагујевца налази се Мотел «Равни Гај» изграђен у стилу шумадијских кућа. Смештајни капацитет Мотела је 50 лежаја. Ресторан има 210, банкет-сала 50 и башта 300 седишта. Ресторан је непрекидно отворен. У кухињи Мотела припремају се разноврсна јела, међу којима познати шумадијски и грузански специјалитети. Ауто-сервиси и бензинска пумпа су уз Мотел и раде непрекидно због окружења у коме се налази. Мотел је погодан за дужи боравак, а нарочито за боравак спортских екипа. На 22 км пута Крагујевац-Чачак у живописном амбијенту, поред грузанског језера налази се ресторан «Путник». Поред добре хране гостима пружа и пансионске услуге.

Од бројних културно-историјских споменика посебно се истичу остаци средњовековног града из доба деспота Стефана Лазаревића из 14 века у Борчу и манастир Каменац из 15 века у Честину⁸. Посебно обележје селу дају борачка река, инспирација многим сликарима и песницима. Сваког септембра се одржава ликовна колонија под називом “Гружанска јесен”. Следеће од Гружанских села погодно за развој сеоског туризма јесте село Грабовац.⁹

Општина Кнић у одређеном обиму остварује приходе од сеоског, ловног и риболовног, спортско-рекреативног и излетничког туризма. Има организовану туристичку понуду, мада иста треба и може бити много озбиљнија и обимнија.

Међутим, поред свих предходно апострофираних позитивних услова и вредности које поседује Општина Кнић, проблеми су демографске природе. По подацима из 2002. године у општини је живело 16.148 становника, а природни прираштај је износио -13 %. По подацима из 2004. број запослених у општини износи 1.492 људи¹⁰. Поред ових озбиљни проблеми Кнића су хумани капитал (знање) и законске регулативе.

Теоријско методолошке основе анализе

Теоријско методолошка анализа базирана на упуствима метода дескрипције, анализе, синтезе, компарације и посебно онтолошке методе фокусирана је на оцену постојећих вредности и препоруке могућег развоја туризма на простору Општине Кнић. У колико се ради о квалитетном организовању развоја сеоског туризма, економски ефекти су вишеструки. Код сагледавања економских ефаката сеоског туризма (утицај на национални доходак и платни биланс земље, запосленост) посебно је интересантан инпут-оутпут однос на нивоу локалне заједнице. Скоро сви инпути ангажују се у локалној заједници, док се оутпути реализују такође ту, не транспортују се или извозе било где. Извоз се остварује у локалној средини, тамо где се и стварају производи и услуге. Нема трошкова неких посебних паковања, папирологије везане за припрему извоза и сл. Сви приходи остају локалној заједници, привреда јача. Ако се на одговарајући начин ангажују локални ресурси, могу се очекивати добри резултати. Све што је потребно за

8 Борач је удаљен 13 км од Кнића и 28 км од Крагујевца. Читавим крајем доминира борачки крш, на чијем врху се налазе остаци средњовековног града из времена деспота Стефана Лазаревића, а у подножју је црква саграђена 1350. године. Црква је са три стране заклоњена стрмим литицама, а са четврте столетним липама, тако да је видљива тек када се дође до ње.

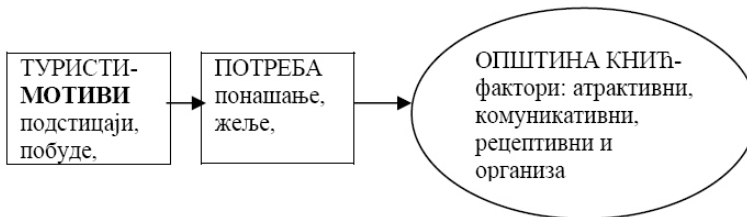
9 Грабовац је удаљен 2 км од Кнића и 4 км, од Груже. Богатство флоре и фауне, културно-историјски споменици у окружењу, гостољубивост домаћина и уживање у очуваној природи и тадиционалним обичајима овога краја, главне су одлике туристичке понуде. На обали Гружанског језера идеално место за одмор, посебно за љубитеље спорта на води и риболовце јесте село Жуње. Од Кнића је удаљено 4 км. Сеоским туризмом у овом селу бави се од раније осам домаћинстава.

10 <http://www.redasp.rs/opstina-knic.p23.html>

комплетирање понуде (што траже туристи), има локална заједница.

Осим чињенице да се пољопривредни производи продају страним туристима по ценама које су знатно више од извозних, битно је што до реализације долази у земљи производње, те се елиминишу, транспортни трошкови, и протекционистичке баријере на страним тржиштима. Разни видови увозних квота, високи стандарди, здравствене и еколошке подобности, ригорозна контрола квалитета итд., елиминишу се путем продаје пољопривредних производа кроз туристичке услуге. Посебно је важан извоз у локалној заједници, јер се продају-извозе на „лицу места“ искључиво домаћи производи који се због формалних баријера-стандарда и технологија производње, немогу извозити нигде. Продаја-извоз нематеријалних вредности-играње и певање, јахање на коњима, купање или пецање у Гружанском језеру и сл., је управо извоз нематеријалних вредности код куће.

Туристичке потребе инициране бројним различитим мотивима задовољење или исходиште налазе у туристичкој дестинацији која поседује адекватну туристичку понуду. Од основних фактора понуде неопходних за развој туризма (атрактивни, комуникативни, рецептивни и организациони) Кнић поседује, осим организационих, у одређеном обиму све, с тим да су атрактивни на првом месту. Укратко, модел развоја туризма у Општини Кнић може се шематски приказати на следећи начин.

Тачно је да се туризам као привредна делатност или модел економског развоја, разликује од производних делатности и наравно од пољопривреде. Разлике леже у чињеници да производне делатности генеришу развој производећи нове вредности, међутим туризам подстиче развој пољопривреде и села стварањем услова продаје тих вредности на туристичком тржишту.

У Мађарској се термин »сеоски туризам« односи само на услуге и активности реализоване на селу, док се у Финској или Хрватској-Истра под сеоским туризмом подразумева изнајмљивање старих кућа са могућношћу сопствене припреме хране (Јелинчић, 2007). Словенци и Холанђани под сеоским туризмом подразумевају туристичке активности на породичним фармама, док Грци као главни производ сеоског туризма наводе услуге преноћишта у традиционалним собама и оброком домаће хране (Вујовић, 2007).

У контексту развојних аспеката туризма, централно питање како управљати развојним функцијама туризма у пракси на простору Општине Кнић, јесте питање како Општина Кнић може искористити тржишне потенцијале међународног туризма за активирање сопствених расположивих ресурса, односно како Кнић може развијати конкурентну туристичку понуду.

Закључак

Туристичка понуда једне земље треба да буде препознатљива. Здравствени, спортски, сеоски, а посебно ловни и риболовни туризам, пружају велике могућности за атипичну, високо диверсификовану понуду, у погледу смештајних објеката, и исхране у њима. Обично оваква туристичка понуда подразумева више цене и гарантује веће искоришћавање позитивних ефеката туризма, из чега следи да је суштина развоја сеоског туризма у Републици Србији у одговору на питање како се могу искористити расположиви потенцијали међународног туризма за активирање сопствених развојних ресурса.

Од надлежних државних и научних институција се очекује елиминисање предрасуде да је сеоски туризам „милостиња немаћена сеоском становништву“, већ здрав развој и леп бизнис.

За успешан развој туризма потребан је добар маркетиншки приступ, који би истакао све квалитете у лепези туристичке понуде. Како је вештина управљања ресурсима у међународним доменима добила доминантну улогу, неопходно је постојање чврстог опредељења и материјалне подршке у правцу образовања стручног кадра (по светским стандардима) у области туризма и његових пратећих делатности што представља сигурно улагање у будућност. Менаџмент мора да осмишљава и креира функционисање туризма и његове понуде за привлачење иностраних гостију, обезбеђујући девизни прилив као замајак за даље привредне активности.

Литература

1. Вујовић, С.: *Агротуризам у функцији развоја привреде Војводине*, УДЦ: 711.3:631.153(497.113). Економика пољопривреде, Институт за економику пољопривреде, Београд. Год.(Vol. LIV, бг./N2 (109-260), 2007.
2. Вукићевић, М. (1979): *Пословно повезивање пољопривреде и туризма*, Зборник стручних и научних радова, Туризмологија, Београд.
3. Дулчић, А., (2001): *Управљање развојем туризма*, Мате, Загреб.
4. Ђурашевић С., (2010): *Основи туризма*, Универзитет Метрополитен-Факултет за стране језике, Подгорица
5. Јелинчић, Д.А: *Агротуризам у еуропском контексту*, Студ. етхнол. Цроат., вол. 19, стр. 269-291, Загреб, 2007.
6. Марењак, С., Скендеровић, В., „*Јавно-приватно партнерство у хрватској*“,

- Национал, бр. 555. Септембар, 2006.
7. Милановић, Милан, Вујовић, Славољуб, Стевановић Сима, (2007), *Детерминантерегионално-руралног развоја Општине Кнић, Тематски зборник радова – Међународни научни скуп “Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у Републици Српској, Јахорина, 13-14 децембар 2007.г. Република Српска.*
 8. Стевановић, С., Томић, Д., Милановић, М. (2005): *Неки економски аспекти развоја туризма и пољопривреде у Србији и Црној Гори, Зборник радова „Економска политика у 2006. години“, Научно друштво економиста, Економски факултет Београд.*

Summary

The synthesis of theoretical concepts and empirical research confirms that tourism as an economic activity or economic development model, different from the production activities. The fact that productive activity generated mo the development, producing new values, and that tourism creates conditions for the sale of these values in the tourism market, ie. allows for the sale or export of manufactured value in local communities- specifically in the municipality of Knic, confirming tourism development function.

This paper explains the development aspects of tourism adequate valorization of tourist attractions in the on place of Knic, later exporting (so-called invisible exports) products and services right here at home.

The ontological method-in particular the principle of sufficient reason supports the hypothesis of the possibility of development of the Municipality Knic adequate valorization elements of tourism offer (attractive, communicative and receptive), are particularly interesting. With attractive natural elements are certainly in the first place.

Since the natural-geographical location and other factors related to it, predisposing agriculture and tourism as a main activity and the holders of the overall development of the Serbian economy, Knic could serve as a paradigm for the further development of Serbian economy.

Key words: *tourism, business, development, economy.*

LAND OF FOOD AND SPAS

Branislav Gulan¹, Vojislav Stanković²

Abstract

About 20 million t of agricultural products in the value of 5.5 billion dolar produced annually in Serbia on arable land area of 4.1 million ha. In 2010, the food was exported in the value of 2 billion dollars (which makes one fifth of total Serbian exports), while in the imports stood at 2.2 billion dollars. The surplus amounted to 1,2 million dollars.

Bigger food production and its realization with support to stronger rural tourism development could be realized with the investment of about one billion euro and the entire region be proclaimed as an area without genetically modified products. This is very important because 10% of EU inhabitants, or about 50 million people said that they want to consume such kind of food.

Serbia could attract a significant number of visitors thanks to branded food and rural tourism (about 1000 events are organized annually). Serbia has a great potentials when it comes to rural and spa tourism.

Serbia disposes of 40 spas and about 400 mineral or thermal mineral water springs. In line with this abundance in mineral waters, Serbia could be called “a land of spas”.

Key words: *agriculture, organic food, rural tourism, Serbian spas*

Introduction

The food production, its safety and the production of the raw material (for another sectors, the trade exchange with the world, social, demographic and other aspects) determine the huge importance of the agribusiness for Serbia. According to this it could be concluded that the agribusiness with all following activities (food processing and other industry) participates in the creation of the gross domestic product (GDP) of Serbia circa 42.5 percent, and in the export value with 25 percent!

For example in Serbia although the cattle breeding fund records an annual drop of 1.5

1 Branislav Gulan, editor, Serbian Chamber of Commerce, Belgrade, Resavska 15, gulan@ptt.rs,

2 Vojislav Stanković, associate to Serbian Chamber of Commerce, Belgrade, Resavska 15
EP 2011 (58) СБ/СИ-1 (47-54)

percent, total of 470,000 t of meat has been produced. Total of 43 kilograms of meat has been consumed per capita, mostly pork meat about 289,000 t, whose consumption goes beyond 21 kilograms. To increase the exportation it is necessary to increase the production and consumption of the beef meat. It has been produced less than 100,000 t, while the consumption per capita amounts to four kilograms. In addition, 20,000 t of mutton and 75,000 t of poultry meat have been produced. However, it would be best to increase the beef breeding, because the European Union will have the lack of the beef meat by 700,000 t. Serbia has a chance to export 8,875 t to the European Union annually. In 2008 total of 1,700 t was exported, in 2009 this number was 938 t, in 2010 it was below 1,000 t. The reason for such statistics is the lack of the fattened beef. In 1990 Serbia exported 30,000 t of beef meat to the markets of 40 countries all around the world. If we would have had enough quantity of the baby beef for the exportation, Serbia would have exported to the EU market for the next three to five decades. The current decreased number of the livestock provides total of 1.5 billion liters of milk. In addition, total of 1.8 million t of wheat has been produced in Serbia annually, then near six million tons of maize and finally one million tons of potatoes. In 2010 Serbia produced 492,000 t of sugar, and thus exported 180,000 t and 220,000 t of sugar stays enough for the domestic consumption and reserves. Serbia has from its production circa 200,000 t of vegetable oil and 70,000 t could be exported, then more than 600,000 t of plum, more than 220,000 t of apple (in 2010 total of 140,000 t was exported), near 420,000 t of grape.... The goal of the new agricultural policy of Serbia is to sow the wheat on the area of 600,000 hectare, to breed 600,000 milking cows and to increase the meat production from the current 470,000 to 650,000 t.

In 2010 the exportation of the food from Serbia amounted to 2.2 billion dollars, and the import was 1.1 billion dollars. It was the only economic activity which recorded the surplus in the amount of 1.1 billion dollars. It is good. Yet the exportation of the raw materials and the importation of the final products are not good. Once Serbia used to export 1,7 million t of maize and import 4,000 t of pork meat. However, the analysis shows that even over 50 percent of that export refers to the inherited market of the former Yugoslavia. Therefore, nothing has been done when it comes to the return to the markets Serbia used to export on. The great chance for Serbia lies in the non-aligned countries. It is about 170 states with 1.7 billion inhabitants, where the annual turnover of the halal food amounts to 650 billion dollars. There are a great number of politicians and businessmen, who received their education in the ex-Yugoslavia. They are willing to cooperate with Serbia and at the same time this is a chance for the food to be launched in these countries. In these countries the products from Serbia could be competitive. The food production is the first prerequisite of the tourism development in Serbia.

Government's action

If the Serbian Government would announce the agribusiness for Serbia's strategic activity and Serbia for the GMO region, the food production would be increased and better. However, it requires the investment of at least one billion dollars into the strengthening and modernization of the agribusiness, which would double the value of its production (in 2010 it amounted to 5,5 billion dollars). There would be enough food for the domestic consumption, the reserves, and the exportation would reach more than four billion dollars. By 2020 the growth rate would amount to 10 percent. This would satisfied the domestic demand at higher levels and provide the foreign currency inflow of six billion dollars. Such developing pace by 2030 the export value would amount to 10 billion dollars and all domestic needs would be met. By 2020 in Serbia would be near 350,000 commercial households with an average property of 15 hectare, instead of the current 778,000. All other small households would also have their own production and consumption for the necessity of the development of tourism. There would be the special-purpose food production (domestic and foreign). If it is widely known that the EU has 500 million inhabitants (10 percent of them or 50 million are for the GMO food), then it is a great opportunity for Serbia to produce and launch such food on the EU market. The fact that the GMO food is by 30-50 percent more expensive in the world has to be took into consideration. The GMO food could be exported from Serbia, but the tourism could also consume it in Serbia, too. In this case, it would be the inflow of the foreign currency on the domestic market. **Serbia and such food would become a well-known brand worldwide.** And the agricultural would be an important business.

Geographic protection

The traditional Serbian products should be geographically protected, too. We should offer our best products to the tourists in the world and those visiting Serbia, they are water, raspberry, plum, plum brandy, wine, ham, cheese, whipped cream, tobacco-cracklings, mushroom, smoked-ham from Zlatibor, burek, sour milk, mutton,Few producers enjoy the popularity in Serbia and the world, such are 'Žuta osa', 'Sokolova rakija', 'šumadiski čaj', soybean products, sunflower oil, beverages made of herbals. There are also varied kinds of cheese. The healthy food is our chance to get on the global markets. There are some twenty products in Vojvodina bearing „Best from Vojvodina“ trademark. Tourists are interested in waters and in Serbia there are near 400 mineral springs since this production is in connection with certain regions.

Serbia could have its competitive brand on the global market via the agribusiness sector. It is necessary to act urgently with the agricultural products from the advanced processing phases. The domestic brand must be protected in accordance with the global quality standards. The Serbian Diaspora could help the promotion of the products from Serbia on the global markets. It could be the bridge with another countries and 'transfer'

of new technologies, business experiences, and the guarantee for the foreign investors and international buyers. The capital of the Serbian Diaspora has been estimated from 50 to 60 billion dollar, and if only 10 percent of that money would be invested in Serbia, its economy would be recovered completely. Creating the name and brands Serbia needs the powerful name. The name depicts something good, popular on the market and expensive. The brand has to be unique, immortal, persuasive and of good quality. Our brand has to be marked with '**Made in Serbia**' sign.

It has been estimated that the food products from Serbia could be exported to the Western market in the value of 500 million dollars. In this part of the world there are more than four million people. If two million of them would spend 200 dollars buying our products, the economy of Serbia could be recovered. The products from Serbia could be sold at the so-called 'Serbian houses' all around the world and in this way they would be protected and returned on the global markets.

Global references

The Republic of Serbia is dominantly rural country. Near three fourth of the territory are the regions on which near half of the inhabitants live (it has circa 7.5 million of inhabitants). The Global Tourist Organization suggested that Serbia should develop the rural and spa tourism. It is not without reason. Serbia has very favourable geographic position, good climate, rich fauna and flora, wealthy culture and tradition...Annually some 1.500 different tourist manifestations are organized in Serbia. Among the most popular and world widely known are: the trumpet festival Guča, the rock music festival Exit in Novi Sad, Wine Bal in Vlasotince, the Global Food Day in Velika Plana, breaking egg competition in Mokrin...

The development of tourism and visits of tourists from all around the world would create the real picture of Serbia. Therefore, the data showing that more than 70 percent of people starving from hungry are living in the rural areas does not refer to Serbian villages since the most visited and popular manifestations are those celebrated in the name of: bacon, sausage, bean, barbeque, cheese, cabbage and etc. All these products require new marketing approach. It is important to highlight that they are coming from Serbia where there does not exist the GMOs, that they are prepared according to the traditional recipes.

If one rural household in Serbia would have two double rooms and would be rented to foreign visitors 200 days annually for 20 euro for one full board, the income would be 16 000 euro. We have to take into consideration that a major part of expenses goes for food and beverage which our farmer makes by himself. If only 10 percent of households would deal with tourism it would be additional income for Serbia in the amount of 1.6 billion euro annually! A great number of villages in Serbia possess spas too. In this

sense, Slovenia which has been working on the promotion and popularization of the rural tourism for 15 years may serve as the best example. A number of households is getting bigger and bigger year in, year out and there are 1 000 of them dealing with this kind of tourism.

A country of spas

On the territory of Serbia there are near 40 spa and climate sites and near 400 hundreds of mineral or thermal springs. Thanks to this wealth Serbia could be given the name – country of spas. If Serbia would have used this wealth in tourism it would consume the food in its best way. It would be of great advantage because the food would not be exported as raw material but as the product from the advanced processing phase. The tourism in Serbia would be developed in this way. All advantages and benefits which offer those spas and Serbian villages (near 4 800) have not been exploited at its maximum extent.

In 2008 total of 2,2 million guests visited Serbia and spent 944,2 million dollars, and in 2009 and 2010 a number of guests was lower and spent one billion dollars annually.

The historical data and archaeological researches indicate that the Roman people were the first who started visiting spas on the territory of Serbia. Upon the wars in Dacia, Roman legionaries and veterans had come to spas “to be cured, and to get rest”. Archaeological relics proved that the Romans visited spas. For example, in the middle of the bed of Crni Timok river running down Gamzigrad Spa there are baths where the Romans had bathed. It happened that even the Roman Czar Gallery who erected beautiful building Felix Romuliana had come to have a bath here. During the authority of the Nemanjić dynasty, people visited spas. The Nemanjićs, who were wise people, had taken their wives to the spas in order to show to the princesses from Byzantine, Hungary and France what Serbia has. After the reign of the Nemanjićs, Serbia was under the Ottomans. Nevertheless, despite of not being free the Serbian people had remembered the locations of thermal springs.

They had furtively bathed and drunk mineral remedial water there. At the beginning of the 19th century Serbian people had raised the mutiny against the Turks and in the second half of the same century Serbia was released and started to recover. The spas were recovered and reconstructed in accordance to those from Europe. Some Serbian spas were of high rank because the eminent gentlemen bathed in them. At that time such were spas and their guests.

Guests and overnights

In 2008 the spas in Serbia were visited by 366.098 guests and thus were realised 2.36 million of overnights. In January in 2009 total of 15,659 guests spent time in spas and were realised 10,652 overnights. The greatest number of visits was recorded in the „queen of spas“ Vrnjačka Spa, then in Sokospa, Niška Spa, Arandjelovac, Mataruška Spa, Spa Koviljača, Prolom Spa, Gornja Trepča Spa, Vranjska Spa... The international guests mostly visited Vrnjačka Spa and in the previous year 122.289 international guests visited this spa. The development of tourism requires the strategy and long-term plan. It requires knowledge, wealth, culture and willingness for better job. It means that the sole beauty of the landscape is not enough for the successful development of tourism. One man and one house do not make an tourist offer.

When it comes to the privatization in tourism in Serbia, all hotel-tourist enterprises have been sold via auction in the following spas: Mataruška, Bogutovačka, Soko, Koviljača, Bukovička. The privatization of the Fontana hotel in Vrnjačka Spa has been annulled and new privatization process is expected to be carried out again. Gornja Trepča near Čačak is an example of good privatization. It is reconstructed and five times more money invested in. In 2009 total of 3.2 billion RSD was allocated from the budget to tourism sector.

During the authority of Tito the politicians spent their holidays on the Adriatic Sea. The spas were neglected and left to deteriorate. Upon the latest wars conducted on the territory of Serbia the spas went through transition. From 2000 and onwards the spas started recovering and the opinion on them changed. They were not any more just the health resorts, sanatoriums, but people started visiting them to refresh their body and soul. As the best example may serve the data that in 2008 the number of overnights increased by 11 percent and in some places more than by one hundred percent!

There is still a lot to be done. As soon as the Law on tourism was adopted which is harmonized with the Global Tourist Organization, new Law on spas should be adopted as well. Serbia is for the European standards in spas, but everything is realised slowly. Yet, it is being realised! One example of it is an offer of the spa from Kanjiza, which goes like this: „a room with a view on Europe“! Apart from spa and rural tourism Serbia has the food on the offer for tourists. Everything the nature offered to a man would be used up in a proper way and it would increase the food production. The food will be sold to the international and domestic tourists and thus the economic cycle of agriculture, good food – brands and tourism would be closed.

Conclusion

The Global Tourist Organization suggested that Serbia should develop its rural and spa tourism, emphasizing that these are ideal conditions for its development. Now Serbia could offer eco-tourism and spas, which is a substantial resource of the inflow of foreign exchange currency. In the end of the working week a tired man needs to spend time in the green environment, to listen to gurgle of a clear stream and to breathe in fresh mountain air. All this could be found in a village or spa. It is necessary that the agrarian policy – makers realise that the agriculture and tourism are developing chances of Serbia. **The agriculture produces food and through its sale in tourism you could turnover money and make a profit. Therefore, it means that these two branches have to become the strategic branches, which will give full contribution to the development of the country.** They do depend on each other and could not exist without each other. The production of healthy food and the development of spa and rural tourism is the long-term opportunity for Serbia on the global market. At the same time, the development of agriculture and tourism might stop leaving of the young from villages and could enable the return of those who are left without a job during the transition process.

Literature

1. Agriculture Trade Preferences and Developing Countries, by John Wainio, Shahla Shaopouri, Michael Trueblood and Paul Gibson ERS, USA, Maz 2005
2. Dinić, J (1990): Turistička Geografija, Ekonomski Fakultet, Beograd
3. Gulan, B. Stanković, V. (2007): Agrobiznis i seoski turizam u Srbiji, Prvo hrvatsko savetovanje o ruralnom turizmu na Hvaru
4. Gulan, B, Lukač, D, (2006): Perspektive ruralnih sredina u Srbiji
5. Materijali EEZ (1989): budućnost ruralnih područja u Evropskoj zajednici, glasnik poljoprivrede, Beograd, br. 11-12, prevod: Vladimiri Cvjetičanin
6. Pejčić, H. (2002): Periferna poljoprivreda i seoski turizam, Ekonomika poljoprivrede, br. 1-2/2002, Savez poljoprivrednih inženjera i tehničara Jugoslavije, Beograd
7. Tomić, D. (1998): Poljoprivreda Jugoslavije – pre i posle sankcija, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd
8. World Agriculture Supply and Demand Estimates, Agricultural Marketing Service, ERS, Farm Service Agency, Agricultural Service, USA (2006)

Резиме

У Србији се годишње на 4,1 милиона хектара обрадивих пољопривредних површина произведе око 20 милиона тона аграрних производа у вредности од око 5,5 милијарди долара. Од извоза хране у 2010. години, у Србију је стигло 2,2 (што је петина њеног укупног извоза), и остварен је суфицит од 1,1 милијарду долара.

Већа производња хране и њена реализација уз подстицај снажнијег развоја сеоског туризма може се остварити уколико би се у рурални развој Србије уложило око милијарда долара, а цео регион прогласио за подручје без генетски модификованих производа. То је значајно јер се 10 одсто становништва Европске уније или близу 50 милиона њих изјаснило да хоће да троши такву храну. Туризам у Србији, као ни аграр, и поред обиља могућности није стратешка привредна грана. Када би се створили исти услови живота на селу као и у граду, млади би остајали у њему да живе и раде, не само у пољопривреди, већ и у туризму. Уз велики број брендова у храни, Србија кроз развој туризма (годишње се одржи око 1.500 манифестација) могла би да привуче значајан број гостију.

Србија у области сеоског и бањског туризма има шта да понуди. На њеним просторима постоји 40 бања и око 400 извора минералне или термоминералне воде. Србија се по том богатству, може с правом назвати - земља бања.

Кључне речи: пољопривреда, здрава храна, сеоски туризам, бање Србије

**ЕКОНОМСКИ ИНСТРУМЕНТИ ЗА УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ У
РУРАЛНИМ РЕГИОНИМА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ ¹**

Проф др Владимир Грбић., Проф др Драгољуб Тодић

Анстракт

Основни циљ овога рада представља анализа проблема у управљању отпадом у руралним подручјима Југоистичне Европе (ЈИЕ) и идентификовање сета економских инструмената ради њиховог решавања. Утврђено је да у овим земљама долази до раста стварања отпада који се приближава просецима у ЕУ и да не постоји организовано сакупљање и третман отпада у руралним регионима. Предложене су економски инструменти на плану решавања ових проблема. У њиховој основи стоји принцип загађивач плаћа и самостално покривање трошкова, у првом реду, јавних сервиса за третман отпада. У раду су идентификовани извори средстава за финансирање инвестиционих активности и утврђена потреба за заокруживањем законске регулативе у овој области.

Кључне речи: *отпад, управљање, животна средина, рурални региони, економски инструменти*

Увод

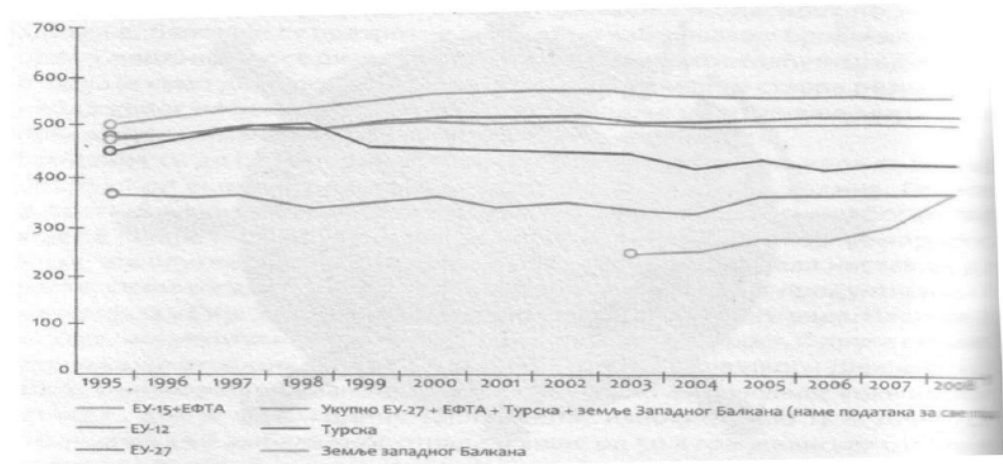
У раду су анализирани проблеми у управљању отпадом у руралним подручјима Југоисточне Европе (ЈИЕ) и идентификован је сет економских инструмената ради њиховог решавања, Рад је организован на следећи начин. Прво, утврђен је ниво продукције комуналног отпада у земљама Југоисточне Европе као и тенденције у овом процесу. Друго, анализирано је стање у управљању отпадом у овим земљама и постојећи проблеми. Треће, презентована су могућа решења ових питања са одговарајућим композицијом економских инструмената, имајући притом у виду чињеницу да је изводљивост решења могућа само у контексту укупних реформи у управљању отпадом (економских, институционалних, организационих).

1 Ред.проф др Владимир Грбић, Ред., Проф. др Драгољуб Тодић, Факултет за међународну економију, Мегатренд универзитет, Београд. Tel. 011/2145464 vgrbic@megatrend.edu.rs, vtodic@megatrend.edu.rs., Рад представља део истраживања на пројекту: "Унапређење јавних политика у Србији у функцији побољшања социјалне сигурности грађана и одрживог привредног раста" број 47004 који је финансиран од стране Министарства науку и технологију Србије

1. Ниво производње отпада у земљама Југоисточне Европе

Ниво производње отпада у (ЈИЕ) се креће по принципима Кузњецове криве животне средине (Харисс, М. Ј., 2006., 446.). Крива указује да се штете по животну средину повећавају у почетним развојним фазама, па крива има узлазну путању; у каснијим, када привреде достигну виши ниво прихода, преоријентишу се на методе производње који мање загађују околину, као што се и већа средстава одвајају за њено очување, па крива добија силазну путању. Ова крива је у појединим мерењима оспоравана: њена валидност је довођена у питање, пошто различито обухватање загађивача животне средине (Гроссман, Г., Круегер, П., 1995.) даје другачије резултате, али се као принцип у овој анализи може узети као индикација. На ово нас упућују и резултати неких ранијих истраживања линеарне регресије и корелације између земаља ЕУ и земаља Централне и Источне Европе, пре њиховог уласка у ЕУ које су трошиле „више чврстог отпада по јединици ГДП него ЕУ земље“ (Спарцк. С., 2001, 102.) У том контексту сагледајмо како стоји производња отпада у земљама Југоисточне Европе, односно у земљама западног Балкана, датој по терминологији Европске уније (слика 1).

Слика 1 Производња отпада (по глави становника)

Извор , <http://www.eea.europa.eu/figures#c15=sll&c=wasteBC9=B&>

У ЕУ комунални отпад чини 10% од укупног отпада и принцип на који индицира Кузњецова крива показао се делатан од 2000 године. Од те године производња отпада по становнику опада. Ово најалост не важи за Земље Западног Балкана које представља линија најблиза апсиси и које од 2003 године бележе стални пораст, да би у 2008 години достигли стварање комуналног отпада од 366 килограма по становнику, приближивши се просеку ЕУ, дакле земљама са значајно већим БДП и потрошњом становништва.

2. Проблеми у управљању отпадом у руралним подручјима (ЈИЕ)

Управљање отпадом укључујући и сакупљање комуналног отпада у већини земаља региона(ЈИЕ) је незадовољавајуће, посебно у руралним подручјима (ЕЕА Репорт Но 1/2010, п. 38). Ово нарочито важи ако се стање у региону упореди са стањем и трендовима у ЕУ.

Анализа управљања отпадом, при том, указује на следеће проблеме (Балтазар, Е , 2009., 37 ,38). Прво, у земљама ЈИЕ се не примењује принцип загађивач плаћа, Тарифни системи за сакупљање, транспорт и одлагање отпада су засновани на плаћању на основу површина или по домаћинству, а не на основу тежине или обима отпада као што је то у ЕУ, којој ове земље теже да се придруже.

Овакав начин наплате не стимулише: а) сортирање отпада по врстама и самим тим и његово минимизирање, као и укупну редукцију генерисања отпада; б) не охрабрује рециклирање отпада; ц) охрабрује несистематско одлагање отпада.

Друго, ово потоње, односно несистематско одлагање отпада довело је до лоцирања депонија на мањем броју локација од неопходног: Албанија 36; Босна и Херцеговина 75; Хрватска 252; Косово (деф. по УН 1244) 7; Македонија 54; Црна Гора, без података, и Србија 180. (Балтазар, Е , 2009., ,38). Осим депонија коришћених од стране главних градова, остале депоније, по правилу не испуњавају санитарне и еколошке стандарде, иако су легализоване од стране локалних власти.

Треће, у руралним срединама комунални отпад се по правилу организовано не сакупља. (табела 1).

Табела 1. Покривеност општина организованим сакупљањем отпада

Земља	Просек по земљи	Рурална подручја
Албанија	није расположиво	Ограничено на урбана подручја
Босна и Херцеговина	36%	Ограничено на урбана подручја
Хрватска	93%	није расположиво
Косово (по рез. УН 1244)	45%	Ограничено на урбана подручја
Македонија	60%	Ограничено на урбана подручја
Црна Гора	50%	Ограничено на урбана подручја
Србија	није расположиво	Ограничено на урбана подручја

Извор: (Балтазар, Е , 2009., 37)

Генерално, организован сервис у појединим анализираним земљама не покрива 80 до 90% руралних подручја. Становништво самостално сакупља и транспортује отпад на локалне депоније, где често није изложено никаквом, ни најпримитивнијем третману (паљење, покривање земљом), већ атмосферским утицајима.

Четвро, отпад се сакупља на нивоу општина . Локалне власти, не добијају , по правилу никакве субвенције за ове намене од виших власти, као што је то случај код других

активности које се одвијају на локалном нивоу (основно образовање, примарна социјална и здравствена заштита). Ово продукује често непремостиве препреке за сиромашније руралне општине: не постоје јавна предузећа за ове намене; не третира се органски и медицински отпад, што се по правилу одвија на локалном нивоу; не постоје средства за инвестиције.

3. Компоновање економских инструмената у управљању отпадом у руралним подручјима (ЈИЕ)

Два су основна разлога примене економских инструмената: подршка заштити животне средине и примена принципа загађивач плаћа. ОЕЦД разликује пет група ових инструмената: порезе и тарифе, депозит рефонд систем; трговина дозволама, охрабривање иницијатива (кажњавање неусловних депонија, извођачке обвезнице); субвенције. Свако од ових пет група економских инструмената агрегира у себи, бројне друге економске инструменте. Како ће се они употребити, пак, одређено је циљевима које друштво поставља. Различити циљеви одређују посебно дизајнирање економских инструмената да би се они реализовали.

Економска наука и пракса указује да за реализацију дванаест основних економских циљева креаторима одређене политике стоји чак 303 економска инструмената на располагању, од којих су четрдесет важни (Гњатовић, Д., Грбић, В., 2009., 10). Овако велики број инструмената оставља значајан креативан простор за њихово ефикасније комбиновање. Који су то циљеви у ЕУ у управљању отпадом? Ради се о следећим циљевима: прво, превенција у стварању отпада; друго, поновна употреба производа, рециклажа, коришћење вредности отпада; и треће, етаблирање европског рециклирајућег друштва (Финал Репорт.. 2010., 1).

Циљеви ЕУ одговарају земљама које се налазе на високом ниво еколошких стандарда и понашања, што је валидно и за остварени ГДП, ниво стварања и коришћења отпада. Ова достигнућа су заснована на ближој примени принципа загађивач плаћа, уграђеног у економски инструментариј. Речју, пред земљама ЈИЕ треба времена за достизање ових циљева. Намеће се питања који су циљеви у управљању отпадом релевантни у земљама ЈИЕ, посебно имајући у виду њихове неразвијене руралне регионе, где чак не постоји етаблирано организовано сакупљање отпада? Принцип загађивач плаћа треба кроз метод покрића трошкова да добије прво место у хијерархији циљева у овим земљама. По мишљењу међународних финансијских институција овај принцип се операционализује кроз следеће циљеве (Asian Development bank, 2002, 116.): прво, прикупљање прихода за текуће одржавање: сакупљање отпада, транспорт, депоновање и одржавање депонија; друго, будуће инвестиције; треће, равномерна расподела прихода; четврто, минимизирање отпада; пето, обуздавање тражње.

У реализацији овог принципа и на њему заснованих циљева, економски инструменти се могу груписати у три групе (Inter-American Development Bank, 2003, 2).

Инструменти за повећање прихода. У ову групу економских инструмената спадају

различити облици тарифа за прикупљање, транспорт и odlagaње отпада. Приход реализован од ових тарифа уобичајено служи за решавање конкретних проблема за које су тарифе одређене. У ову групу економских инструмената се убрајају: таксе на загађиваче; таксе на произвођаче отпада; тарифе за управљање отпадом ; превентивне таксе итд.

Инструменти за подржавања прихода. У ову групу инструмената спадају различити типови субвенција усмерених на поспешивање одређеног понашања у управљању отпадом, као што је на пример редукација стварања отпада или процес рециклирања. Субвенције могу да буду: директна плаћања, смањење такси, трансфери у роби, преференцијални приступ кредитима. Примери у области комуналног отпада такође укључују: смањење пореза на имовину, царина, пореза на промет у циљу унапређења управљања отпадом и већих инвестиција; смањења такси на основу доказа о рециклирању или поновном коришћењу отпада; порески попусти за смањење загађења или повећања енергетске ефикасности; формирање фонда за заштиту животне средине; дотације за унапређење технолошког развоја.

Неприходни инструменти. Овим економским инструментима комбинује се ефекти од такси и субвенција за унапређење управљања отпадом. Пример таквих инструмената су: депозитни- рефонд систем, кауцијски систем, систем екообележавања, формирање црних листа загађивача и др.

Имајући у виду низак ниво развоја локалне самоуправе у руралним подручјима земља ЈИЕ, важан елемент је везан и за финасирање будућих инвестиција. Средства за ове намене, у овом развојном моменту, треба тражити ван система корисника, дакле у екстерним средствима. Она би се могла обезбедити из: буџета, донација, кредита (обвезница државе и општина, комерцијалних) приватног капитала, али и из тарифа и других средстава загађивача.

Поред овога, треба истаћи да је у земљама ЈИЕ потребно започете процесе законског регулисања сектора управљања отпадом до краја заокружити. Добар пример, шта је реализовано на овом плану , односно шта је потребно још урадити у овој сфери даје пример Српског законодавства (Тодић, Д., 2010.,298)

Најзад, али не на крају, ваља указати да начин како ће се ови економски инструменти и циљеви комбиновати и реализовати, може се решити само у конкретном окружењу локалне самоуправе руралних региона у земљама ЈИЕ.

Закључак

Узимајући целу аналитичку слику у обзир може се закључити следеће. Прво, земље ЈИЕ се налазе на узлазној линији Кузњецове криве и перманентно повећавају стварање отпада по становнику приближавајући се просецима ЕУ.; Друго, у највећем броју руралних региона ових земаља(80%) отпад се не сакупља организовано; Треће, принцип загађивач плаћа заснован на корисничком покривању трошкова треба да представља основни концепцијски приступ дизајнирања економских инструмената; Четврто, при компоновању инструмената на хијерарскијском врху циљева треба да стоји јачање јавних

и привлачење приватних сервисних служби ради ширења организованог сакупљања отпада, па су у том правцу дати одговарајући предлози; Пето, руралне општине немају потенцијала да самостално превазиђу ове проблема на плану инвестиционог финансирања, па је потребно екстерно ангажовање; Шесто, указано је на потребу заокруживања законске регулативе у овој области.

Литература

1. Asian Development Bank, Guidelines for the Financial Governance and Managment of Investment, 2002.
2. Baltzar ,E., Petrovska ,A., Šević,D., Uzunov,D., Varbova,V., Zhechkov,R., Speeding up Investments in the Waste Sector, A Manual for Waste Utilities in South Eastern Europe, The Priority Investment for South Eastern Europe (PIEP), Regional Environment Center, Szentendre , Hungary , 2009.
3. Environmental trends and perspectives in the Western Balkans: future production and consumption patterns, Copenhagen, EEA Report No 1/2010, EEA, Copenhagen, 2010.
4. Final Report- Supporting the Thematic strategy on Waste Prevention and recycling, Institute for European Environmnet Policy, 2010
5. Ђњатовић,Д., Грбић, В, Економска политика, Теорија-Анализа-Примена, Мегатренд универзитет, Београд, 2009.
6. Grossman,G.,Krueger, A.,Economic Growth and the Environment, Quterly Journal of Economics 110, 2 ,1995, 353-377
7. Harris, M., J., Ekonomija životne sredine i prirodnih resursa ,Datastatus, 2006.
8. <http://www.eea.europa.eu/figures#c15=sll&c=wasteBC9 =B&>
9. Inter-American Development Bank, Economic Instruments for Solid Waste Management: Global Review and Applications for Altin America and the Caribbean, Environmental Network, Regional Policy Dialogue Study series ,2003.
10. Speck, S., Marković., M.,(ed.),Waste Managment Policies in Central and Eastern European Countres, Curent Policies and Trends, Final Report, Regional Environment Centar for Central and Eastern Europe, 2001.
11. Тодић , Д., Животна средина, Водич кроз ЕУ политике,Европски покрет, Србија, 2010

ECONOMIC INSTRUMENTS IN WASTE MANAGEMENT IN THE RURAL REGIONS IN SOUTH EAST EUROPE

Abstract

The main aim of this paper is to analyze the problems of waste management in the rural regions in the Southeast Europe and to identify the economic instruments for their solving. It is concluded that waste production in those countries have been increased approaching to average level realised in the EU, as well there are no collection and waste treatment in the rural regions. A set of the economic instruments for the solving those problems are suggested. In their base is the polluted pays principle. It supposes the cost recovering principle, that is, above all, to set up the public utility services and the cost recovery in the rural regions by themselves. In this paper are also identified the sources for the financing investments in those activities and confirm necessity for completing environmental law regulations.

Key words: waste, management, environment, rural regions, economic instruments,

ANALYSIS OF THE EUROPEAN FUNDS ABSORPTION FOR RURAL DEVELOPMENT IN ROMANIA

PhD Mihai Dinu¹

Abstract

The paper studies the absorption of European funds and the payments made under The National Programme for Rural Development in Romania. Article begins with an introduction that refers to the importance of rural and European Common Agricultural Policy, the changes in the CAP related to rural development, it presents the differences between countries within the European Union and how these disparities can be reduced. It is a study of the four priority axes and measures included, as well as the value of public and private contributions allocated to Romania for the period 2007-2013. It is analyzed the progress in which it are payments for rural development in Romania for each axes and measures both numerical value and percentage reported to the total public contribution. Finally some conclusions on the progress results in which it is Romania regarding payments made for finance projects submitted by the end of 2010. The results of this analysis can be used to form a clear image of access to European funds for rural development in Romania.

Keywords: *Common Agricultural Policy, European funding, rural area, rural development, The National Programme for Rural Development*

Introduction

The purpose of this article is to perform an analysis of European funds for Romania's access to rural development and to do a study on the value of payments at the country level by the end of 2010. Throughout the article provides a dual analysis: there is a situation on axis and measures regarding payments made in 2010 reported only to the total amount of public contribution and value of total payments made up to 31.12.2010 reported in total public contribution and another analysis that includes the payments made by axes relative to the total public contribution and value of payments relative to total public contribution earmarked for measures open to submission of projects

¹ PhD. Mihai Dinu, Academy of Economic Studies, +40723337606, mihai.dinu@ymail.com

(in Romania, during the 4 axes are measures established by the National Rural Development Programme which were not yet open submission of projects which are due to be implemented after 2010). This study is done based on official documents taken from the Ministry of Agriculture and Rural Development in Romania and the Payments Agency for Rural Development and Fisheries on the situation of projects on submission session.

Rural development as component of the CAP as gained attention after the Commission's development of strategic document Agenda 2000, becoming the second pillar of CAP. There are two major reasons justifying the need for an approach in this direction: the first is given the very high proportion - 80% - which hold agricultural land area relative to the European Union. The second is the primary objective of economic and social cohesion of the European Union, whose implementation would be utopian without due attention to the harmonious development of rural areas.²

Considerable simplification has been introduced in the new programming period 2007-2013 as compared to the previous one. Rural Development is now financed by a single fund: the European Agricultural Fund for Rural Development.

As before 2007, every Member State (or region, in cases where powers are delegated to regional level) must set out a Rural Development Programme, which specifies what funding will be spent on which measures in the period 2007 to 2013.³

In Romania, for the period 2007-2013, the rural development is supported through implementation of National Rural Development Programme (NRDP). NRDP is the tool to access the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and was developed for the period 2007 to 2013, by the Managing Authority for the National Rural Development Program of the Ministry of Agriculture and Rural Development in Romania in accordance with Article 16 of Council Regulation no. 1698/2005 and the Community Strategic Guidelines for Rural Development.⁴

The main thematic axes and the allocation of funds under National Rural Development Programme of Romania for 2007-2013

Overall economic and social context of the implementation of the NRDP 2007-2013 is more complex than expected before its preparation. Given the increasingly competitive environment after joining the European Union, issues such as competitiveness and economies of scale will become increasingly critical for rural development and

2 Istudor, Nicolae, Rural and Regional Development of Romania in the perspective of the European Union, ASE Publishing House, Bucharest, 2006

3 Rural Development in The European Union, Statistical and Economic Information Report 2010, European Union Directorate-General for Agriculture and Rural Development, December 2010

4 Final Report Mid-NRDP, Report prepared through the services contract C/511/1/1/S/10/00/04/00-10.08.2010, The Ministry of Agriculture and Rural Development, 2011

agriculture in Romania.

Therefore, the National Rural Development Programme 2007-2013 focuses on strengthening competitiveness and the economy of scale, but also take into account the need to protect nature, environment, natural resources, soil, water in rural areas and improving quality of life for rural residents.⁵

Programming support operations through the National Rural Development Programme is focused on four priorities:

- Axis 1 Improving the competitiveness of agricultural and forestry sector to increase efficiency of agriculture and forestry to prepare it to meet specific competition open trading environment. Support will be directed to small and medium enterprises, considered to be more able than large companies to develop new products, to better exploit local resources through innovation and adaptation. Priorities within this axis chosen taking into account the development needs and the need to continue some of the pre-accession measures.

- Axis 2 Improving the environment and the countryside - the general objective of Axis 2 measures is to improve the rural environment and conserve biodiversity through sustainable management of agricultural and forest land. Also by this axis measures encouraging the adoption of measures to protect soil against erosion processes (eg establishment of crops Green).

- Axis 3 Quality of life in rural areas - strategic objectives of this axis have regard to the quality of life in rural areas, diversification of rural economy, promoting knowledge and improving human potential. This axis measures aimed at the broader rural community of developing businesses in rural areas based on natural resources, tourism, village development and environmental initiatives to complement the measures in the farm and to provide alternative employment opportunities for rural population . These measures were chosen according to the weaknesses of rural areas (low income, excessive dependence on subsistence agriculture, small entrepreneurial skills, inadequate infrastructure), and identified strengths in Romania (high value natural resources, rich cultural heritage, etc.).

- Axis 4 "Leader" - aims to support rural development through improved local governance and promotion potential. Leader approach will help achieve the objectives of Axis 1, Axis 2 and Axis 3 through integrated local development strategies and innovative actions.⁶

5 Final Report Mid-NRDP, Report prepared through the services contract C/511/1/1/S/10/00/04/00-10.08.2010, The Ministry of Agriculture and Rural Development, 2011

6 Annual Report of Progress on Implementation of National Rural Development Programme in Romania in 2010, The Ministry of Agriculture and Rural Development, Rural Development Directorate-General for Management Authority for NRDP, 2011

Table 1. Indicative allocation for rural development measures (in EUR total period)⁷

Measure / Axis	Public Contribution (€)	Private Contribution (€)	Total (€)
111 Training, information and diffusion of knowledge	119.019.349	-	119.019.349
112 Setting up young farmers	337.221.484	-	337.221.484
113 Early retirement of farmers and farm workers *	0	0	0
114 Use of advisory services*	0	0	0
121 Modernisation of agricultural holdings	1.020.505.603	873.686.009	1.894.191.612
122 Improving the economic value of forests	135.865.578	111.162.746	247.028.324
123 Adding value to agricultural and forestry	1.092.682.409	1.668.944.023	2.761.626.432
125 Improving and developing infrastructure related to the development and adaptation of agriculture and forestry	483.246.816	120.811.704	604.058.520
141 Support for semi-subsistence farms	476.077.390	-	476.077.390
142 Setting up producer groups	138.855.905	-	138.855.905
143 Providing advisory and consultancy services for farmers.	158.692.463	-	158.692.463
Total Axis 1	4.024.666.997	2.774.604.482	6.799.271.479
211 Support for disadvantaged mountain areas	607.754.544	-	607.754.544
212 Support for disadvantaged areas - other than mountain areas	493.083.876	-	493.083.876
213 Natura 2000 payments on agricultural land *	0	0	0
214 Agri-environmental payments	996.408.184	0	996.408.184
221 First afforestation of agricultural land	229.341.338	34.269.395	263.610.733
223 First afforestation of non-agricultural land *	0	0	0
224 Natura 2000 payments on forest land *	0	0	0
Total Axis 2	2.326.587.942	34.269.395	2.360.857.337
312 Support for the creation and development of micro-enterprises	395.147.628	212.771.800	607.919.428

7 Retrieve from the National Programme for Rural Development of Romania 2007 - 2013, consolidated version July 2011, Ministry of Agriculture and Rural Development.

Measure / Axis	Public Contribution (€)	Private Contribution (€)	Total (€)
313 Encouragement of tourism activities	388.280.074	209.073.886	597.353.960
322 Village renewal and development, improving basic services for rural economy and population and upgrading of rural heritage	1.726.070.331	33.621.061	1.759.691.392
341 Skills acquisition, animation and implementation of local development strategies *	0	0	0
Total Axis 3	2.509.498.033	455.466.747	2.964.964.780
41. Implementing local development strategies:	176.687.609	76.926.258	253.613.867
411. Increasing the competitiveness of agriculture and forestry	59.299.266	54.737.784	114.037.050
412. Improving the environment and the countryside	22.993.593	1.467.676	24.461.269
413. Quality of life and diversification of rural economy	94.394.750	20.720.798	115.115.548
4.21 Implementing cooperation projects	4.840.755	820.947	5.661.702
4.31 Running the Local Action Groups, acquiring skills and animating the territory	53.546.507	1.337.784	54.884.291
431-1. Building public-private partnerships	6.531.533	1.337.784	7.869.317
431-2. Operation of the Local Action Groups, acquiring skills and animating the territory	47.014.974	-	47.014.974
Total Axis 4	235.074.871	79.084.989	314.159.860
Total Axes 1, 2, 3, 4	9.095.827.844	3.343.425.613	12.439.253.456
511 Technical Assistance	376.119.793	-	376.119.793
expenses for the national Rural Development	30.089.584	-	30.089.584
- (A) running costs	7.522.396	-	7.522.396
- (B) action plan	22.567.188	-	22.567.188
611. Complementary direct payments	625.136.100	-	625.136.100
Total NRDP (not 611)	9.471.947.637	3.343.425.613	12.815.373.249
TOTAL	10.097.083.737	3.343.425.613	13.440.509.349

Source: NRDP budget 2007-2013

(*) The measure provided to implement after 2010, the related financial allocation is included in the axis to which it belongs.

In the National Rural Development Programme 2007-2013 of Romania, the public contribution is 10.097.083.737 euros⁸, and for the four thematic axes amount of public contribution is EUR 9.095.827.844 and the value of private contribution is EUR 3.343.425.613. In the total for rural development in Romania are allocated funds amounting to EUR 13.440.509.349. Most funds are allocated for Axis 1 "Improving the competitiveness of agriculture and forestry" where 4.024.666.997 euros allocated as public contribution, followed by Axis 3 "Quality of life in rural areas" with the amount of 2.509.498.033 euros, Axis 2 "Improving the environment and the countryside" with a public contribution of EUR 2.326.587.942 and Axis 4 "Leader" to 235.074.871 euros.

Table 2. Amount of funds allocated for measures for which axis could submit projects 31.12.2010.

Measure / Axis	Public contribution (€)	Private Contribution (€)	Total (€)
Total Axis 1 – Measures (111-113-114-122-125-143)	3127842791	2542630032	5670472823
Total Axis 2 – Measures (213-221-223-224)	2097246604	0	2097246604
Total Axis 3 - Measure 341	2509498033	455466747	2964964780
Total Axes 1, 2, 3, 4 – Measures (111-113-114-122-125-143-213-221-223-224-341)	7969662299	3077181768	11046844067
Total - Measures (111-113-114-122-125-143-213-221-223-224-341)	8970918192	3077181768	12048099960

Source: *Author's calculations by NRDP budget 2007-2013*

Measures for which could not submit projects are: Axis 1 - measures 111 Training, information and diffusion of knowledge, 113 Early retirement of farmers and farm workers, 114 Use of advisory services, 122 Improving the economic value of forest 125 Improving and developing infrastructure related to the development and adaptation of agriculture and forestry, 143. Providing advisory and consultancy services for farmers, Axis 2 - measures 213 Natura 2000 payments on agricultural land, 221 First afforestation of agricultural land, 223 First afforestation of non-agricultural land, 224 Natura 2000 payments on forest land, 341 Skills acquisition, animation and implementing local development strategies, measures that were allocated the sum of EUR 1126165545. Most measures have not yet been opened can be found in submission of projects under Axis 1 Improving the competitiveness of agriculture and forestry and for Axis 2 Improving the environment and the countryside.

In Table 2 were performed calculations on the amount of funds allocated to the axes of which were deducted amounts for measures that were not open session for submission of projects and resulting that the axis 1, 2 and the overall total value funds allocated to date is less than the total amount allocated to the EAFRD and the maximum total European funds could be accessed until 12.31.2011 is EUR 8.970.918.192.

⁸ Measures including Technical Support 511 and 611 Additional Payments

3. The situation in Romania on payments in the period 2007-2010

3.1. Status of accessing European funds for rural development 31 May 2009

For measures launched at national level have been submitted 13 338 projects in accordance with a value of public about 5.062 billion euros, representing approximately 63.10% of the total amount allocated to Romania for rural development for 2007-2013 (67.30% if we refer to the 7.522 billion euros for rural development remaining after allocation of 500 million euros for direct payments).

Ten sessions were organized selection for measures launched, which included a number of 6235 projects worth about 5 billion euro. Of these were selected for funding 2548 projects worth 1.627 billion euros, representing about 21.6% of the net amount allocated, of which there were a total of 1794 contracted projects worth 918 million Euro public, which represents approximately 12.2% of the net amount allocated. and were declared a total of 158 completed projects.

For contracted projects, 620 were paid payment request with a public value of 56.9 million, plus payments for the measure 511 - Technical assistance worth 402,317 euros and additional payments made by APIA (Measure 611), in amount of Euro 185,427,914, thus leading to a total of 242,738,892 euros of payments, which represents 3.23% of total net amount awarded by the European Union to our country.⁹

3.2. Status of accessing European funds for rural development on 31 December 2010

On 31.12.2010 were submitted 54.803 projects with a public value EUR 12.930.750.914 of which 28.646 were selected for projects with a value of 3.822.572.103 euros and ended 23.557 projects worth 3.445.452.174 euro.¹⁰

Table 3. Financial implementation of the Program 31.12.2010

Axes / measures	Annual payments – 2010 (EURO)	Cumulative payments - from 2007 until 2010 (EURO)	Payments made in 2010 relative to the total public contribution	Payments made to 31.12.2010 on the amount of total public contribution
Measure 112	29.253.003,01	35.333.615,64	8.67%	10.48%
Measure 121	212.918.562,71	335.231.552,1	20.86%	32.85%

9 Istudor, Nicolae Petrescu, Irina, The role of consultants in the process of accessing European funds for rural development conference - Multifunctional Agriculture and Rural Development (II) - Rural Development and (a) limited resources ", Belgrade, 2009

10 Information from the situation of the NRDP projects on session on 31.12.2010, the Ministry of Agriculture and Rural Development, Rural Development Directorate-General for Management Authority for NRDP

Axes / measures	Annual payments – 2010 (EURO)	Cumulative payments - from 2007 until 2010 (EURO)	Payments made in 2010 relative to the total public contribution	Payments made to 31.12.2010 on the amount of total public contribution
Measure 123	171.763.675,79	212.362.769,5	15.72%	19.43%
Measure 141	15.114.054,43	24.321.250,60	3.17%	5.11%
Measure 142	213.179,89	214.807,90	0.15%	0.15%
Total Axis 1	429.262.475,83	607.463.995,6	10.67%	15.09%
Measure 211	53.156.555,51	144.294.176,3	8.75%	23.74%
Measure 212	44.323.075,75	78.475.504,34	8.99%	15.92%
Measure 214	180.183.327,54	324.554.393,7	18.08%	32.57%
Total Axis 2	277.662.958,80	547.324.074,4	11.93%	23.52%
Measure 312	48.942.248,09	51.412.819,46	12.39%	13.01%
Measure 313	15.507.873,84	16.348.854,85	3.99%	4.21%
Measure 322	138.844.565,53	155.284.178,2	8.04%	9.00%
Total Axis 3	203.294.687,46	223.045.852,5	8.10%	8.89%
LEADER	4.779.015,53	4.779.015,53	2.03%	2.03%
Total Axis 4	4.779.015,53	4.779.015,53	2.03%	2.03%
Total Axes 1,2,3,4	910220122.1	1382612938	10.01%	15.20%
Technical Support	3.827.058,09	5.187.859,33	1.02%	1.38%
Total Axis 5	3.827.058,09	5.187.859,33	1.02%	1.38%
Measure 611	86.966.760,31	393.958.071,8	13.91%	63.02%
Total Axis 6	86.966.760,31	393.958.071,8	13.91%	63.02%
Total NPRD (without 611)	914.047.180,2	1.387.800.797	9.65%	14.65%
Total Program	1.005.792.956	1.781.758.869	9.96%	17.65%

Source: Author by annual progress report on implementation of National Rural Development Programme in Romania in 2010, the Ministry of Agriculture and Rural Development, Rural Development Directorate-General for Management Authority for NRDP, 2011

As shown in the Table above, payments up to 31.12.2010 have a value of 1.781.758.869,24 euro representing a rate of 17.65% of the total public contribution for the period 2007-2013, which only in 2010 were made payments amounting to 1.005.792.956,02 euro, representing 9.96% of total public contribution. Of the four main axes, for Axis 2 Improving the environment and the countryside meets the highest level of execution of payments at a rate of 23.52% of the total, followed by Axis 1 Improving the competitiveness of agriculture and forestry a rate of 15.09% (but with the highest value of the four axes of payments in the amount of 607.463.995,6 euros), Axis 3 Quality of life in rural areas, with 8.89% and Axis 4 Leader with 2.03%. Given that the first session for submission of projects took place from March 3 to 28, 2008, we can consider that Romania has a relatively high level of payment for rural development.

The table below summarized the situation by reporting payments to the value of the total public contribution and the amount of public contributions allocated for open submission project measures on 31.12.2010.

Table 4. Payments made up to 31.12.2010 on the amount of public contribution

Axes / measures	Payments made to 31.12.2010 on the amount of total public contribution	The value of payments relative to total public contribution allocated for open submission project measures
Total Axis 1	15.09%	19.42%
Total Axis 2	23.52%	26.10%
Total Axis 3	8.89%	8.89%
Total Axes 1, 2, 3, 4	15.20%	17.35%
Total	17.65%	19.86%

Source: Author's calculations with data from Tables 2 and 3

According to data calculated in Table 4 shows that the absorption of the entire program at the end of 2010 is at a rate of about 17.65%, while an analysis on the value of payments reported on the total public contribution allocated for measures open submission project in Romania is noted that payments were made in a slightly higher percentage, almost 20%.

Conclusions

- National Rural Development Program is a funding opportunity for Romanian rural area, the public contribution amounting to 10.097.083.736 euro, of which 8.124.198.745 euro EU funds, from 2007 until 2013.

- On 31.12.2010 54 803 projects were submitted to a public value of 12.930.750.914 euro, which means a higher value projects than the total amount of funds allocated for the entire period. Of the total projects were completed 23.557 projects worth EUR 3.445.452.174, which represents a rate of 34.12% of total funds, and considering that the total value of 8.970.918.192 euros reported as was allocated to for measures that have had access, resulting 38.41%, percentage which is considered to be quite good on the following: analysis of the situation expressed accessing funds on 31.12.2010, the first session of the project application was place since March 2008 and that there are three years until the end of the submission of projects.

- Payments made up to 31.12.2010 have a value of 1.781.758.869,24 euro representing a rate of 17.65% of the total public contribution for 2007-2013, of which only in 2010 were made payments totaling 1.005.792.956,02 euro, representing 9.96% of total public contribution, and if we take into account the absorption of funds only for measures where it could be submitted projects is observed that the percentage of the making of payments is about 20%. By comparison with the situation 31 May 2009 the total amount of payments was 242.738.892 euros, which represents only 2.45% of total public contribution, we can say that Romania has a strong tendency to increase the absorption of EU funds .

From the situation analyzed in this article I consider that Romania has a high potential for accessing European funds and can achieve that until the end of the 2007-2013 National Rural Development Programme to attract almost all the amounts from the European Agricultural Fund for Rural Development. However, accessing European funds is a good opportunity for the Romanian economy and especially for agriculture to overcome the economic crisis.

Bibliography

1. Annual Report of Progress on Implementation of National Rural Development Programme in Romania in 2010, the Ministry of Agriculture and Rural Development, Rural Development Directorate-General for Management Authority for NRDP, 2011
2. Final Report of the RDP Interim Evaluation, Report Prepared through the services contract C/511/1/1/S/10/00/04/00-10.08.2010, The Ministry of Agriculture and Rural Development, 2011
3. Istudor, Nicolae, Rural and Regional Development of Romania in the perspective of the European Union, ASE Publishing House, Bucharest, 2006
4. Istudor, Nicolae Petrescu, Irina, The role of consultants in the process of accessing European funds for rural development conference - Multifunctional Agriculture and Rural Development (II) - Rural Development and (a) limited resources ", Belgrade, 2009
5. National Program for Rural Development of Romania 2007 - 2013, consolidated version July 2011, Ministry of Agriculture and Rural Development
6. Rural Development in The European Union, Statistical and Economic Information Report 2010, European Union Directorate-General for Agriculture and Rural Development, December 2010
7. The situation the NRDP projects per session, 31.12.2010, Ministry of Agriculture and Rural Development

ПРОИЗВОДЊА И ИЗВОЗ ВОЋА КАО ФАКТОР РУРАЛНОГ РАЗВОЈА

Проф др Божо Драшковић, Проф др Иван Стошић, Мр Зоран Рајковић¹

Резиме

Током транзиције која у Србији траје већ две последње деценије одвијао се процес деиндустријализације што је довело до пораста броја незапослених од којих је један део нашао алтернативно запослење у пољопривреди. Производња воћа се показала као могућност основног, или додатног извора прихода, тим пре што се могла засновати на мањем пољопривредном поседу у својини или узетом у закуп. Притом неке воћарске културе као што су нпр. малина, вишиња, купина и боровница су радно интензивне. Профитабилност производње воћа зависи не само од примењене технологије и климатских услова, већ и од врло променљивих тржишних цена како у откупу тако и у извозу. Подстицаји пољопривреди су концентрисани у највећем делу на производњу ратарских култура. Мере подстицаја у производњи малина, као водеће воћарске културе у извозу, практично не постоје. Производња воћа ангажује и сезонску радну снагу, а због своје економске исплативости утиче делом и на задржавање становништва у руралним подручјима, те услед тих користи захтева промену досадашње пољопривредне политике државе на овом сектору

Кључне речи: *производња воћа, извоз, подстицаји, малине, пољопривредна политика*

1. Увод

Буџетом Републике Србије за 2011 годину планиране су укупне субвенције за пољопривреду у износу од око 200 милиона €. Подстицаји су у највећој мери усмерени само на регистрована пољопривредна домаћинства и износе 14 хиљада динара по хектару, а односе се на набавку горива, ђубрива и семена. У области воћарске производње предвиђени су само подстицаји за подизање засада². Занимљиво је да се у наведеној Уредби помињу скоро све врсте воћака и јагодичастог воћа осим малина за чије подизање нису предвиђени никакви подстицаји. Постојећом пољопривредном политиком се не врше директни подстицаји и заштита

1 Проф. др Божо Драшковић, научни сарадник, Проф. др Иван Стошић, виши научни сарадник, мр Зоран Рајковић, истраживач сарадник, запослени у Институту економских наука, Змај Јовина 12, Београд, тел. 011/2634-358, mail: zoran.rajkovic@ien.bg.ac.rs

2 Уредба о коришћењу подстицајних средстава за подизање засада воћака, винове лозе и хмеља за 2011. годину.

воћарске производње, не постоји режим заштитних цена па су примарни произвођачи и прерађивачи под утицајем значајних тржишних ценовних осцилација што доводи до пословне несигурности и немогућности планирања у подизању вишегодишњих засада.

2. Производња и извоз воћа

У наредној табели презентирани су подаци о кретању производње основних воћарских култура у Србији.

Табела 1. Производња основних воћарских култура 000 тона

	2005	2006	2007	2008	2009
Шљиве	304	556	681	607	663
Јабукe	198	240	245	236	282
Вишње	64	80	100	90	105
Малине	84	80	77	84	87
Брескве	52	59	66	63	74
Крушке	47	58	61	62	68
Јагоде	33	34	33	38	36
Кајсије	14	22	23	22	31
Трешње	20	23	28	30	29

Извор података: РЗС, Статистички годишњак 2010.

У периоду 2005-2009 година дошло је до значајног раста производње већине анализираних врста воћа. Производња шљива је удвостручена, континуиран пораст је забележен у производњи јабука, вишања, крушака и брескви. Производња малине, као најзначајнијег извозног производа, осцилира између минималних 77 до 87 хиљада тона годишње.

Укупан извоз пољопривреде и прехранбене индустрије као и вредност извоза главних извозних производа у последње три године дат је у табели 2.

Табела 2. Извоз пољопривреде и главни производи (Миллиона \$)

			2007	2008	2009
Пољопривреда			351	389	545
Прехрамбени производи и пиће			1.324	1.538	1.351
Укупно пољопривреда и прерада			1.675	1.927	1.896
Главни извозни производи					
1. Кукуруз			85	130	288
2. Малина			159	202	199
3. Шећер			156	166	150
4. Биљно уље			90	139	115
5. Производи од житарица			91	111	100
6. Кекс и слични производи			47	57	53
Укупно 1-6			629	804	905

Извор података: РЗС, Статистика спољне трговине 2011

Извоз пољопривреде и производа прехрамбене индустрије из Србије достигао је износ од око 2 милијарде \$. Притом основни пољопривредни производи учествују са око 30%, а индустрија хране и пића са око 70%. Шест најзначајнијих извозних производа учествују у укупном извозу у 2009. години са 48%. Малина са учешћем од 10% у укупном извозу и кукуруз са 15% су далеко најзначајнији извозни артикли пољопривреде у Србији. Притом вредност извоза малина варира у распону од 159 до 202 милиона \$, док се извоз кукуруза кретао у распону од 85 до чак 288 милиона \$.

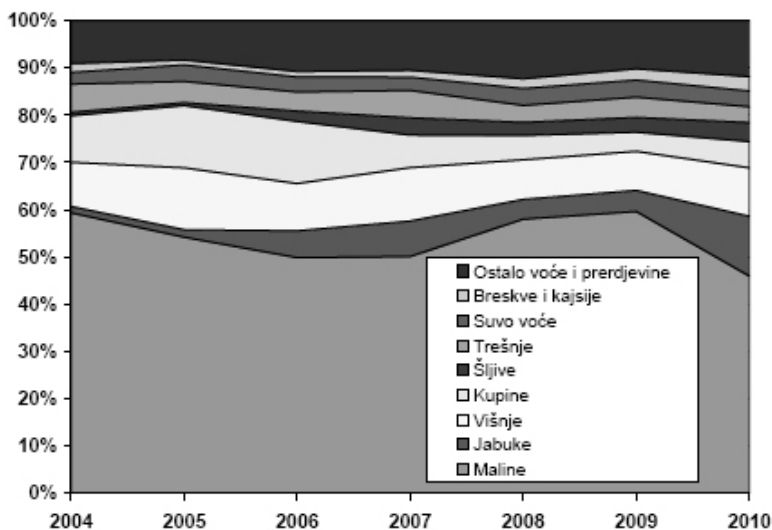
Вредност извоза свежег, замрзнутог и прерађеног воћа у периоду 2004 до 2010. година презентира се у табели 3 и на графикону 1.

Табела 3. Извоз воћа (000 \$)

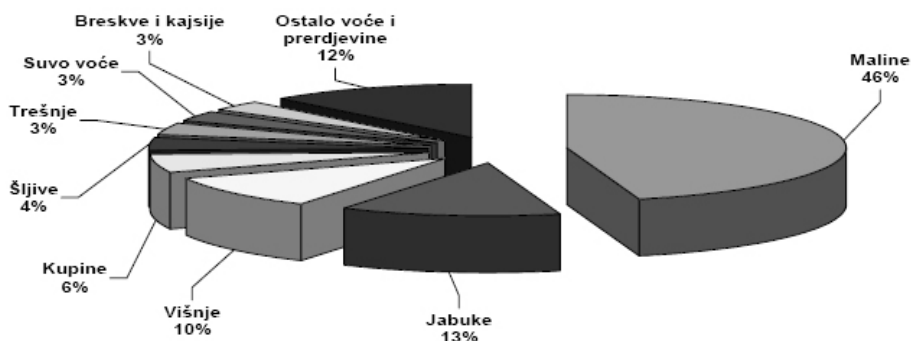
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Воће свеже, замрзнуто и прерађено - укупно	163.658	168.000	204.778	316.731	349.069	333.674	366.626
Малине	97.138	91.016	102.028	158.604	202.413	198.870	168.415
Јабукe	2.154	2.670	11.691	23.809	14.610	14.964	46.418
Вишње	15.360	21.980	20.435	35.777	29.387	27.518	37.663
Купине	16.097	22.149	26.986	21.790	17.827	13.521	20.390
Шљиве	1.159	1.025	4.437	11.588	9.652	10.475	14.628
Трешње	9.798	7.570	8.279	18.396	12.598	14.314	12.472
Суво воће	4.022	5.853	6.531	8.958	12.353	12.028	12.111
Брескве и кајсије	3.058	1.790	2.373	4.600	7.313	8.090	11.075
Остало воће и прерађ.	14.874	13.947	22.019	33.210	42.916	33.895	43.454

У структури извоза воћа према подацима за период 2004-2010 година, малине чине између 46% и 60% укупног извоза воћа, а максимум извоза у анализираном периоду је остварен 2008. године, да би у 2010. години дошло до пада за око 17%. Пораст учешћа у вредности извоза је забележен код извоза јабука. Међутим, сам извоз бележи знатне осцилације и то раст у периоду 2004-2007 па потом пад у наредне две године да би у 2010 години забележен највећи извоз. Сличан нестабилан тренд, мада са мање осцилација, је забележен код извоза вишње. Значајан пад учешћа у вредности извоза бележи купина, која је са учешћа од 10% и 13% у почетним годинама посматраног периода забележила знатан пад у 2008 и 2009 години да би у 2010 дошло до незнатног опоравка. Преглед података у посматраном, седмогодишњем периоду, указује на раст вредносног учешћа извоза шљива у укупном извозу. Међутим тај раст, иако стабилан, је незнатан и од симболичних 1% учешћа из 2004 године је досегао ниво од 4% у 2010 години. Сличан тренд вредности извоза карактерише и учешће сувог воћа које се креће у опсегу од 2 до 4% у посматраном периоду.

Графикон 1. Учешће врста воћа у извозу 2004-2010 година.

Графикон 2. Удео врста воћа у извозу 2010. године

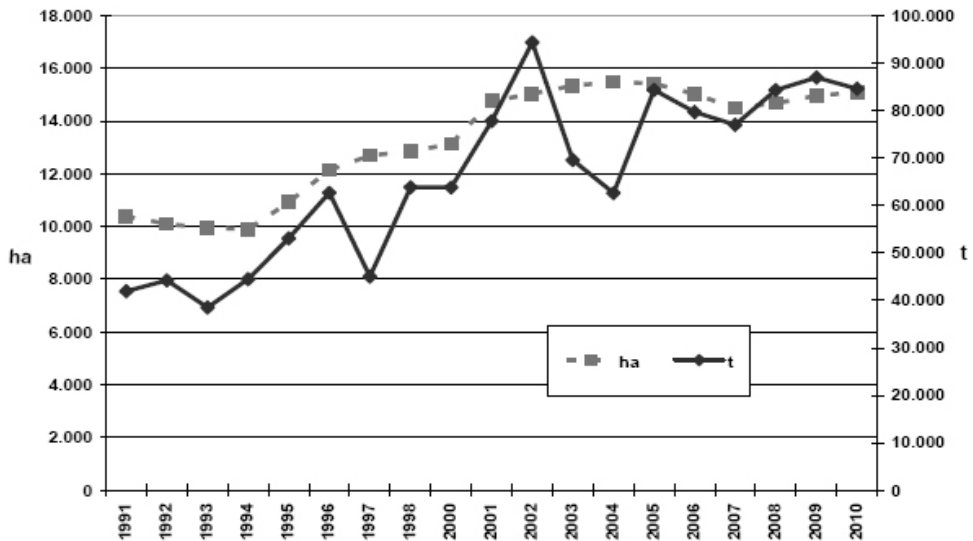

3. Производња и промене цена малине

Како се из напред презентираних података уочава малина представља један од најзначајнијих извозних производа пољопривреде и то не само у сегменту воћа, већ и укупних пољопривредних и на пољопривреди базираних индустријских производа. Имајући то у виду у овом делу рада посебну пажњу посвећујемо производњи и променама откупних и извозних цена малине. Друга битна карактеристика овог производа јесте његова регионална производна заступљеност. Малина се традиционално као култура гаји на подручју Западне Србије на надморским висинама до око 1.000 м. У сезони брања која траје до 45 дана ангажује до 300 хиљада локалне и сезонске радне снаге. Треће обележје је то што се производ мало користи у земљи и то само сезонски у свежем облику, док се гро производње подвргава дубоком замрзавању, складиштењу у хладњачама и тако замрзнута

у највећем делу се, без додатног препакивања, извози. Дакле, малина се извози доминантно као полупроизвод и ретка је њена прерада у финалне производе, или паковање за продају у трговинским ланцима. У наредном графикону дато је кретање пољопривредних површина под малином и производња малина у периоду који обухвата период у коме траје транзиција у Србији, односно последњих 20 година.

Графикон 3. Површине и производња малина у Србији

У периоду од 1991 па све до 2004. године бележи се раст површина под малином са око 10 хиљада на 15 хиљада хектара, или за 50%, да би у наредним годинама површине практично остале исте. Иако су површине повећане за само 50% производња је у последњих 10 година удвостручена у односу на почетни период (са око 40 хиљада тона на око просечно 80 хиљада тона). Рекордна производња је остварена 2002. године 95 хиљада тона. У периоду 2004 до 2010. година производња се стабилизовала на око 80 хиљада тона годишње. Извоз малина у последњем седмогодишњем периоду дат је у табели 4.

Табела 4. Извоз малина

	Малине свеже		Малине замрзнуте		Тотал		Стопе раста
	т	000 \$	т	000 \$	т	000 \$	
2004	3.569	4.163	53.933	92.974	57.502	97.137	
2005	7.611	4.545	60.289	86.470	67.900	91.015	-6%
2006	5.631	5.688	65.008	96.340	70.639	102.028	12%
2007	6.793	11.125	66.291	147.478	73.084	158.603	55%
2008	4.997	18.123	48.187	184.290	53.184	202.413	28%
2009	4.534	7.912	57.415	190.957	61.949	198.869	-2%
2010	1.863	2.838	61.491	165.576	63.354	168.414	-15%

Извор података: РЗС, Статистика спољне трговине 2011.

Извоз малина обавља се у највећем делу у замрзнутом стању. После пада у 2005. години извоз у наредне три године бележи високе стопе раста са рекордном 2007. (стопа раста 55% и највећи извоз од 73 хиљаде тона) да би у 2009 и 2010. дошло до пада, додуше у 2009 пад је незнатан, али у 2010 он већ износи 15%. Количински минималан извоз од 53 хиљаде тона је забележен 2008. године, али су остварене извозне цене биле врло повољне тако да је остварен вредносни раст извоза од 28%. Очигледно је да постоји одређен ниво корелације између извезених количина и кретања извозних цена. Свакако та зависност није потпуна, јер конкуренција у производњи малина у свету има тренд раста, тако да количине произведене у Србији немају преовлађујући утицај на кретање цена замрзнуте малине на тржишту ЕУ.

Извозне и откупне цене малине показују значајну корелативну везу (табела 5. и графикон 4.). Карактеристично је и то да што је већа извозна цена, то је мања разлика између откупне и извозне цене. Максималне извозне цене су забележене 2008 и 2009 године, а у истим годинама разлика између набавне и извозне цене је износила свега 6,1% и 12,2%. Очекивања извозника у великој мери диктирају вредност и промену откупних цена, тако да ако цена на светском тржишту расте они су спремни да понуде више цене произвођачима и обрнуто. Просечна извозна цена малина је у 2010 години износила 1,94 еура, док је просечна откупна цена износила свега 1,15 еура по килограму, а разлика између набавне и продајне цене је износила чак 0,79 еура или 40,7%. Превисок ниво осцилација у откупним ценама доводи до нестабилности производње и слања лоших сигнала произвођачима, који, услед те несигурности, немају могућност за стабилније планирање улагања у подизање засада. Осим тога, изразита колебања откупних цена, енормни скокови као што се то десило у 2008. години (откупна цена у 2008. години била је виша за 3,8 пута у односу на цену која је остварена 2005. године), да би у 2011. цена пала на 0,80 €, утичу на испољавање незадовољства произвођача због изневерених очекивања, која често нису ни реална.

Табела 5. Кретање откупних и извозних цена малине 2004-2010.

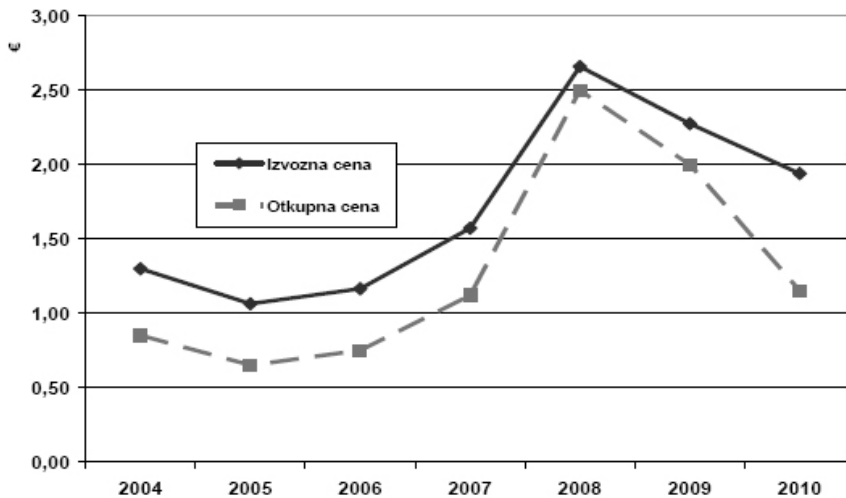
Година	Извозна цена \$			Извозна цена €			Откупна цена	Разлика извозне и откупне цене	% разлике
	Свеже	Замрзнуте	Просечна	Свеже	Замрзнуте	Просечна			
2004	1,17	1,72	1,69	0,90	1,33	1,30	0,85	0,45	34,6%
2005	0,60	1,43	1,34	0,47	1,14	1,06	0,65	0,41	38,9%
2006	1,01	1,48	1,44	0,81	1,20	1,16	0,75	0,41	35,6%
2007	1,64	2,22	2,17	1,19	1,61	1,57	1,12	0,45	28,8%
2008	3,63	3,82	3,81	2,54	2,67	2,66	2,50	0,16	6,1%
2009	1,75	3,33	3,21	1,24	2,36	2,28	2,00	0,28	12,2%
2010	1,52	2,69	2,66	1,11	1,97	1,94	1,15	0,79	40,7%

Извор података: РЗС, Статистика спољне трговине 2011, Статистички годишњак 2010.

Уобичајена пракса преговарања о откупној цени свеже малине развијена је тако да се ова формира на бази очекиваних кретања извозних цена. Сама производња, складиштење и

продаја на инотржишту је сегментирана тако да производњу обавља велики број малих пољопривредних произвођача са површинама од неколико ари до максимално пар хектара. Други сегмент тржишта представљају фирме, или задруге које располажу складишним капацитетима, а који најчешће истовремено или нису произвођачи, или уколико имају производњу, та производња је маргинална. Трећи сегмент је обрада инотржишта и извоз који је најчешће одвојен и од примарних произвођача и од складиштара и није под њиховом контролом. Енормни раст откупних цена у 2008. години створио је велики дебаланс између укупне производње и извоза у наредним годинама (табела 6.)

Графикон 4. Кретање откупних и извозних цена малине

Табела 6. Однос производње и извоза малина

	Производња	Извоз	Домаће тржиште и непродато	
	Т	Т	Т	%
2004	62.580	57.502	5.078	8%
2005	84.331	67.900	16.431	19%
2006	79.680	70.639	9.041	11%
2007	76.991	73.084	3.907	5%
2008	84.299	53.184	31.115	37%
2009	86.961	61.949	25.012	29%
2010	84.570	63.354	21.216	25%

Од 2008. године нагло се увећава количина малина чија реализација се остварује на домаћем тржишту. Није, међутим, реално да домаће тржиште које је у претходним годинама апсорбовало до око 10% производње нагло повећа потрошњу на и преко 30% домаће продукције. Наведени феномен који се испољио у последње три године, може се објаснити и тиме да је део ускалдиштене малине остао непродат, па се залихе преносе

из године у годину. Повећање количина залиха је затим утицало као један од фактора на пад откупне цене у 2011. години. Пад откупних цена је генерисао протесте произвођача малине чија су очекивања изневерена. Наведени подаци показују и да тржишта земаља у које се извози малина, имају ограничен капацитет раста, те да је конкуренција других земаља извозница све оштрија.

4. Закључак

Транзиција економског система у Србији, која је довела до гашења великог броја радних места у индустрији, натерала је велики број губитника транзиције на тражење алтернатива, а једна од њих је и повратак на село и оживљавање делова пољопривредне производње, посебно улагање у воћарство. Део производње воћа, посебно малине, представља традиционални извозни производ Србије. У овом сектору не постоје потстицајне мере пољопривредне политике. Посебно нису развијени сегменти заштитних цена и подршке у развоју виших нивоа обраде и индустријске прераде. Једина мера је стимулација извозника у висини од 5% од остварених извозних цена. Одсуство подстицајних мера и јасне пољопривредне политике државе у овој области утиче на велика колебања откупних цена што се одражава на нагло ширење или уништавање засада и велике осцилације у производњи. Према томе, тржиште није једини и довољно успешан регулатор за остваривање економског и друштвеног раста, па самим тим најмање је и довољан услов за остваривање циљева руралног развоја.

Литература

1. Производња, прерада и тржиште – производ: Малина, 2009, Републичка привредна комора, Београд
2. Статистички годишњак Србије 2010, РЗС, Београд
3. Статистика спољне трговине, 2011, РЗС, Београд
4. Сајт: www.stat.gov.rs
5. Уредбе Владе Србије о подстицајима у пољопривреди, 2011, Београд
6. В.Параушић, Д.Цвијановић, Ј. Субић, 2007, „Афирмација удруживања и маркетинга у функцији креирања конкурентности аграрног сектора Србије”, Институт за економику пољопривреде, Београд

PRODUCTION AND EXPORT OF FRUIT AS A FACTOR OF RURAL DEVELOPMENT

Abstract

During the transition period in Serbia, that has been lasting for the last two decades, the de-industrialization process took place. That led to an increase in the number of unemployed persons of which the certain number found alternative employment in agriculture. Fruit production has proved to be the possibility of primary or additional source of income for such persons, especially since it could be based on small farms, in property or leased. Moreover, some fruit crops such as e.g. raspberries, cherries, blackberries and blueberries are labor intensive. The profitability of fruit production depends not only on applied technology and climatic conditions, but also from changing market prices in buy ups as well as in exports. Incentives for agriculture are concentrated for the most part in the production of crops. Unfortunately, incentives for raspberry production, as a leading agriculture export product, virtually do not exist. Furthermore, the fruit production also engaged a large number of seasonal workers and because of its cost-effectiveness has strong impact on the retention of the population in rural areas. As a result of these benefits fruit production requires changes in the current state of agricultural policy for this sector.

Key words: *fruit production, export, incentives, raspberries, agricultural policy*

COMMUNITY SUPPORTED AGRICULTURE – OPPORTUNITIES AND PERSPECTIVES

Corina Ene¹

Abstract

This paper presents the concept of “Community Supported Agriculture” (CSA), aiming to underline its characteristics and advantages for all parties involved in the process.

Creating such a partnership between farmers and consumers means more than just providing food on an established basis, but also helps small-scale farms and rural communities to better achieve their role, sharing benefits and risks with the consumers.

Nowadays, CSA tends to be more and more an effective alternative for industrial agriculture approach, which promotes both sustainable development, food safety and nutritional balance in the same time.

Key words: *Community Supported Agriculture, food, farm, consumer*

Introduction

“Community Supported Agriculture” (CSA) represents a socio-economic model for producing and distributing food having as main endeavor to directly connect consumers to food producers. The concept is identically named in the US, being a synonym to “Community Shared Agriculture”, as used in Canada. In Japan (where about 25% of the households participate in a CSA), the equivalent term is *teikei*, meaning “putting the farmer’s face on food”.

This particular dimension remains essential throughout the whole range of activities, as means basically a partnership doubled by a mutual commitment between a group (community) of supporters (consumers) and a specific farm (producer). This kind of relationship provides a direct economic and social connection between food production and consumption.

¹ Lecturer phd., Petroleum-Gas University of Ploiesti, Faculty of Economic Sciences, B-dul Bucuresti, No.39, 100.680, Ploiesti, Romania, tel: +40726259030, e-mail: enecorina@yahoo.com

A CSA is composed of a community of individuals who offer support to a producer/farmer, whereas customers and farmers share the risks and benefits of the entire process by which food is produced. At basic level, this system usually consists of personal delivery or lift of a weekly basket of vegetables and fruits - sustainably grown - during the growing season (approximately June to October). In return, consumers, pay a subscription fee, becoming at the same time not only food buyers from particular farms but also “members” of those farms. For that matter, CSA activities provide more than *just* foodstuffs, offering different opportunities for eaters to become practically involved in the ecological and human community that effectively supports the farm.

This concept was born in the 1960s in countries such as Japan, Germany and Switzerland [11], as a response from various communities concerned with food safety and the urbanization of agricultural land. Thus, customers and farmers formed cooperative partnerships to finance organic agriculture.

CSA system actually consists of a group of people buying shares for a portion of the expected harvest of a farm.

Recent developments of food systems have also been associated with growth in local food systems. In the US, evidence from national surveys suggests significant demand for locally produced foods; consumers are more willing to purchase - occasionally or always - fresh produce directly from growers. Also, other research had shown that nearly 50% of the respondents purchased food directly from farmers either by visiting farmers’ markets, joining a CSA, or buying direct from the farmers [11]. This is reflected by a significant increase in the CSA number in the US: from 2 in 1986 to over 1400 in 2010. A growing number of CSAs have also in Europe since the early 1990s.

The practice in the field (mostly in the US) has shown that targeted customers could be mainly local institutions such as: schools, colleges, food services and catering organizations, foodstuff retailers etc.

Community Supported Agriculture – features, goals, benefits

CSA-type arrangements can take many forms, but the commitment between members and the producer - to support the farm throughout the growing season, by previously purchasing a share of the season’s harvest – is essential. In exchange, the producer pledges to provide, doing his best, a supply of seasonal fresh produce all along the growing season. As a consequence, the farm is guaranteed a solid, reliable market for a diverse selection of crops (usually certified organic), on the basis of a guaranteed yearly income.

Since its creation in the 1960’s, the CSA system’s principle was to increase the access to locally grown foods for one region’s consumers by:

- promoting consumer education in order to increase the demand;
- increasing the number of growers and their capacity using marketing techniques, specific technology and by extending the use of food safety practices – which lead to a grow in the supply.

Such an initiative needs to develop the necessary infrastructure that enables more institutions and retail to offer locally produced foods, and to pursue planning production and delivery activities with local interested partners.

Each CSA farm makes its own arrangements with its members since being involved with a CSA operation always means sharing the benefits as well as the risks of farming.

The *benefits/rewards* include: knowing where, how and by whom the food is being produced; having a direct connection with the people involved in producing the food; supporting the kind of farm administration that is good for the land, environment and consumers.

CSA initiatives provide multiple *benefits* to consumers and farmers alike:

- *Support local economy* by guaranteeing a consistent income for farmers before the growing season begins;
- *Make community connections* by building a greater sense of community on local scale;
- *Enjoying fresh local food products* (often harvested the same day the consumer receives it), which is preferable to eating foods shipped from thousands of miles away;
- *Applying seasonal menus*: eating mostly the types of foods locally grown and cultivated encourages a seasonal approach to preparing meals.

The main *risks* include weather and pests and they become bearable when shared by a group of subscribers. Traditionally, CSA supposed a one-time payment at the beginning of the season, but over time had become more flexible, offering different payment systems and rhythmicity. Mostly, consumers are exposed to higher risk by paying in advance, regardless of the realized quantity and quality of the harvest.

As a result of the CSA system functioning, the risks of production are shared *equally* between all those who benefit, this being a key-difference between CSA and the industrial classic food system. But although the risk-sharing may be attractive for farmers, creating a CSA also means increased *demands* on producers, as they must re-allocate time for communicating with consumers and give up some control and autonomy. This new paradigm which brings consumption and production closer to each other compels farmers to allow people repeatedly visit the farm, at various times, which may give rise to a significant psychological barrier for many farmers. Nevertheless the producer can establish limits in the relationship with consumers, such as: closing off part of the farm, or for part of the day, restrict the types of jobs undertaken by members etc.

CSA exists in many different *forms*; around the world there are many variations on this theme, such as:

- consumers receive a weekly bag of food products rather than harvesting themselves;
- farmers can serve one group of consumers together to offer an even wider range of food products;

- consumers can pay farm investments in return for several years' harvest;
- consumers can “adopt” a fruit tree (getting fruit in return) or a cow (and visit the farm at times).

CSA farms usually provide a wide variety of seasonal vegetables, but also they may offer unusual varieties (or different options for : honey, fruit, flowers, eggs, wool/yarn, meat or other specialties) at an additional cost.

Most CSAs have between 35 and 200 members. A typical offering would be 2.5 to 5 kilos of produce per week (enough for 2 or 3 people). In terms of price, a detailed three-year study in the US showed that CSA shareowners would have paid 37% more at their supermarket for conventionally grown food [6], while other sources underline that “CSA is not about cheap food”, but a broader perspective on improving the use of local resources for the benefit of all.

Some authors [9] emphasize that CSA may be an efficient instrument for building community among farmers and non-farmers, developing connections that alleviate the conflict at the rural-urban interface.

Developing a CSA local system: what it takes

Judging by the organizational approach of the CSAs, one can distinguish several types of CSA [6]:

- *Subscription or farmer-driven* (the most common): the farmer organizes the CSA, makes most of the management decisions. The shareholder or subscriber is not very involved in the farm.
- *Shareholder or consumer-driven*: the initiative and the most decisions belong to consumers; they organize the CSA, hire the farmer and establish the products' types.
- *Farmer cooperative*: means a farmer-driven CSA in which two or more farms pool their resources to supply customers.
- *Farmer-consumer cooperative*: the farmer and consumer co-own land and other resources and work together to produce food.

In terms of organizing a CSA, one can identify *three* main groups involved [10]: the farmers (they do all the actual farming work as they consider appropriate, make annual farm plan, grow, and harvest the crops), the core group (usually consists of 5-12 people, including farmers and consumers; it deals with food distribution, collecting payments, organizing events, preparing the budget, paying the farmers, dealing with legal issues, finding more consumers), and consumers (this group also includes farmers and bear the responsibility of financially supporting the farm and of entirely using the produce).

Any initiative of this kind requires building a strong partnership in order to develop a local viable food system that will not only provide healthy sufficient food but also help protect the environment, reduce energy consumption and circulate money in the community. Thus, such a system will generate effects on land, agriculture, farmers,

consumers – mostly social and economic consequences.

The key-step for launching this approach is to convince retailers and institutions to purchase food directly from farmers. This must be supported all the way by educational events involving local foods, popularizing the initiative, increasing consumers' awareness of the benefits, drawing various organizations to use local foods in events, coordinating direct market sells from farmers to institutions, as well as consumer and producer surveys.

Community building represents an important part of the CSA approach; most farms encourage consumers become involved, planning seasonal or special events and encouraging members to pay visits on an established basis. In some cases, involvement in the farm comes as a part of membership.

As an example, in 2007, in the US, a “Buy Fresh Buy Local” marketing campaign was launched to increase education and awareness of the successes and opportunities in a local foods movement in Minnesota.

For consumers, selecting a CSA could be a tough task, requiring taking into consideration several *factors*, as follows: location, pick-up site/delivery day, length of season/number of deliveries, types of produce and other food items, opportunities for involvement.

CSA Initiatives: the way to go

Today, middle and low-income countries become more and more oriented towards locally-based food markets, as a response to changes in society. In the same time, smallholders face serious challenges derived from the rapid spread of dynamic modern retailers, wholesalers and food processors and the need to provide consistent, high quality supplies in required volumes, and in the same time complying with safety, environmental and social standards.

However, consumers in developing countries become more concerned about the food quality of food, which means an opportunity for small scale agricultural producers, especially those close to urban centers. New initiatives (including CSAs) have appeared globally in various forms, in which farmers and consumers have jointly developed food systems that are adjusted to the local possibilities and needs.

CSA farming is a familiar concept in the *US*, which has not been adopted yet on a wide scale in other countries. Data collected in 2007 by the U.S. Department of Agriculture [11] indicates that **12,549** farms reported marketing products through a CSA arrangement.

To have a look at other countries, in *Vietnam*, for instance, a growing group of concerned urban consumers is willing to pay a higher price for “safe” (pesticide-free) vegetables [8]. Unfortunately, many urban consumers don't have the option to grow vegetables for their own consumption, so CSA may help in spatial planning.

In *Mexico*, during the mid-nineties was formed the “Circle of Responsible Production”

[8] which brings together producers, consumers and promoters that share common goals about achieving food security, environmental justice and the provision of healthy food.

In *Brazil*, a CSA initiative started in 1997 at the Serra Grande plateau has given the consumers access to organically produced food at lower prices than available through conventional retailers, while also enabling producers to receive a double guaranteed income that of the regional average.

In the *Netherlands*, there are over 100 CSA initiatives, about 80 % of which are organic farms.

CSAs are also a innovative and relatively new, still small part of *China's* food system (unofficial counts say there are about 100 CSA projects)[5]. CSAs may act as instruments to address the lack of reliably safe food in the general marketplace, given that China is confronted with food confidence problems.

Conclusions and Perspectives

Today, throughout the world, the CSA concept is raising more interest as it simultaneously supports increased production and use of locally grown food, thus helping the development of a regional food system that provides healthy nutritious foods, promotes healthy environment, and also creates economic opportunities for entrepreneurs in this field.

By its features and functions, the CSA system is able to provide healthy sufficient food for a large range of consumers, improving healthy eating habits for people of all ages and promoting sustainable development for the environment at the same time.

Throughout the world, CSA applications reflect how rising concerns of urban consumers can enhance co-operation with producers, rebuilding the balance between rural and urban areas, between global and local food chains, and intensive and small-scale food production.

In a context of growing globalization of food systems, several questions *about*: the sufficiency and safety food supply, the impact of production on the environment and animal welfare, and the fairness of trade along the food chain - are increasingly raised. These recent consumer concerns have led to growing interest in safe, healthy, fairly traded products, and also to local solutions where socially conscious consumers buy directly from producers. According to specialists [3], small farms work as key actors for regional food security, being more productive and resource conserving, and more resilient to climate change. That's why all over the world, small-scale farmers are diversifying their production and income as a response to the changes in the world's food systems.

CSA may be outlined as an efficient direct marketing approach that encourages local, environmentally sustainable food production, besides the positive contribution of consumer involvement.

Connecting through CSA seen as a social movement, farmers and consumers can benefit from an agriculture that provides quality food while preserving the ecological and social basis necessary for coming generations, which means sustainable agriculture and food consumption.

Nowadays we witness the need strategies for rural revitalization, for a sustainable agriculture paradigm [7] which promotes the renaissance of rural communities. Farmers' markets, ecologically grown products and CSA represent some current examples of the new agriculture paradigm.

References

1. *** CSA Farm Directory 2011, 2011 Edition of the Twin Cities, Minnesota & Western Wisconsin Region, Land Stewardship Project, available at www.landstewardshipproject.org
2. Abbot Cone, C., Myhne, A., Community Supported Agriculture: a Sustainable Alternative to Industrial Agriculture?, Humann Organization, vol. 59, no. 2, 2000
3. Altieri, M.A., Agroecology, Small Farms, and Food Sovereignty, Volume 61, Issue 03 (July-August), 2009, available at <http://monthlyreview.org/archives/2009/volume-61-issue-03-july-august-2009>, accessed on 12th of September 2011
4. Martinez, S., et al. Local Food Systems: Concepts, Impacts, and Issues, ERR 97, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, May 2010.
5. Gale, H.F., Building trust in food, April 04, 2011, available at <http://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/4207>, accessed on 1 st of October 2011
6. Holz-Clause, M., Understanding Community Supported Agriculture, available at http://www.agmrc.org/business_development/operating_a_business/direct_marketing/articles/understanding_community_supported_agriculture.cfm#, accessed on 10th of August 2011
7. Ikerd, J., Sustainable Farming and Rural Community Development, University of Missouri, available at <http://web.missouri.edu/~ikerdj/papers/ND-SFCD.html>, accessed on 6th of September 2011
8. Kop, van de, P., Nijhof, K., Kloen, H., Braun, A., Community Supported Agriculture: an alternative local food system, LEISA Magazine 24.1 march 2008, pp. 32-34.
9. Sharp, J., Imerman, E., Peters, G., Community Supported Agriculture (CSA): Building Community Among Farmers and Non-Farmers, *Journal of Extension*, June 2002 // Volume 40 // Number 3, available at <http://www.joe.org/joe/2002june/a3.php>, accessed on 2nd of October 2011
10. <http://www.biodynamics.com/csa.html>
11. <http://www.nal.usda.gov/afsic/pubs/csa/csa.shtml>

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ВЕРТИКАЛНОГ ЛАНЦА ТРГОВИНЕ МЕСОМ И ПРОИЗВОДИМА ОД МЕСА У СРБИЈИ И УТИЦАЈ НА РУРАЛНУ ЕКОНОМИЈУ¹

Владе Зарић, Зорица Васиљевић, Данијела Петковић²

Резиме

Република Србија је земља где рурална подручја чине више од половине површине. Мале приватне фарме доминирају у укупном броју фарми и од њиховог развоја у многоме зависи рурални развој земље.

У циљу испитивања промена у вертикалном ланцу трговине месом и производима од меса као и ефеката тих промена на рурални развој, извршено је анкетно испитивање. Узорак је био величине 42 фирме које се баве клањем и прерадом меса. Осим тога, извршена је експертска процена промена у примарној сточарској производњи.

Резултати истраживања показују да је дошло до промена у вертикалном ланцу трговине. Прерађивачи захтевају од примарних произвођача све виши квалитет производа, али систем плаћања у највећем броју случајева није везан за квалитет. У случају плаћања по квалитету примарни произвођачи ће бити додатно стимулисани да узгајају животиње са бољим карактеристикама, што ће повећати додатну вредност производа и позитивно утицати на развој руралних заједница. Утицај на рурални развој зависи од врсте сточарске производње и промена које се дешавају.

Кључне речи: трговина, вертикални ланац, сточарска производња.

- 1 Овај рад је резултат истраживања које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Пројекат број III 46001: Развој и примена нових и традиционалних технологија у производњи конкурентних прехранбених производа са додатом вредношћу за европско и светско тржиште - створимо богатство из богатства Србије. Период пројекта 2011- 2014. године.
- 2 Проф. др. сц. агр. & др. ецц. Владе Зарић, vzavic@agrif.bg.ac.rs; Проф. др Зорица Васиљевић, vazor@agrif.bg.ac.rs; Ма студент Данијела Петковић, danijelapetkov@gmail.com; Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет, Немањина 6, 1080 Земун Београд. Телефон: +381 (0)11 2615-315.

Увод

Иако Република Србија располаже значајним ресурсима за пољопривредну производњу и већина територије је руралног карактера, структура фарми је неповољна за бржи економски развој овог сектора. Од укупног броја фарми, мале фарме доминирају и у просеку обрађују 2,43 ха (Попис 2002, РЗС, 2010).

Након промена 2000. године долази до промена у вертикалном ланцу трговине што је оставило последице и на примарну производњу (Зарић, 2008.2). Овај рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства науке које се бави темом развоја конкурентних производа као и на основу података са ИПАРД пројекта³ за Републику Србију, сектор меса (ИПАРД, 2010).

Рад приказује резултате анкетног истраживања као и резултате интервјуа који су спроведени на терену. Додатне информације су добијене од експерата за производњу и прераду меса.

Материјал и метод рада

За испитивање је коришћен анкетни упитник претежно затвореног типа где су испитаници износили своје ставове и мишљења на одређене тврдње, али и давали податке о трговини производима. Укупан узорак је био 42 фирме мале и средње величине (МСП⁴), које су значајне за производњу меса и прерађевина од меса и које су најчешће купци животиња са малих фарми. Изабране фирме су важни учесници у вертикалном ланцу трговине месом и прерађевинама региона у којем послују. Такође ове фирме имају позитивне ефекте на рурални развој.

Анкетни упитник је послат писаним путем на адресе намерно изабране 42 фирме. Упитник је садржао питања која су се најпре односила на ставове прерађивача о квалитету пословног окружења, а затим о набавци и продаји производа као и најважнијим променама које се дешавају у вертикалном ланцу трговине месом и прерађевинама од меса. Упитник је био затвореног типа и анкетирани су давали оцене на скали од 1 до 5 (1 = потпуно неважно; 5 = јако важно). Прикупљени подаци су унети и обрађени статистичким програмом SPSS.

Резултати и дискусија

Резултати анализе приказују ставове фирми у погледу набавке животиња и прибављања информација, као и најважније промене по врстама сточарске производње. На основу претходног извршена је оцена утицаја на руралну економију.

3 IPARD - Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development

4 MSP – mala i srednja preduzeća је uobičajeni naziv kada se govori o sektoru industrije i usluga

(i) Ставови у погледу набавке животиња и прибављање информација

Развој прерађивачког сектора показује да квалитет има све важнију улогу. Ово потврђују ставови фирми који ипак значају квалитета не дају највише оцене. Ставови фирми које се баве прерадом меса у погледу плаћања према квалитету су приказани у наредној табели и они су оцењени на скали од 1 (уопште се не слажем) до 5 (потпуно се слажем).

Табела 1: Рангирање ставова фирми о квалитету живих животиња

	Тврдње	Просек	SD*
A	Квалитет живих животиња са малих фарми се побољшава у последњих 10 година	3,44	1,29
B	Квалитет живих животиња са великих фарми се побољшава у последњих 10 година	3,56	0,98
C	Плаћање по квалитету на линији клања доприноси побољшаном квалитету снабдевања	3,61	1,14
D	Добављачи су заинтересовани за плаћање по квалитету на линији клања	3,22	1,26

Извор: Сопствено истраживање

Табела показује да фирме које се баве прерадом меса сматрају да плаћање по квалитету доприноси побољшаном квалитету снабдевања са фарми (тврдња С; просек 3,61). Фирме такође сматрају да се квалитет животиња са фарми повећао, како великих тако и малих. Истовремено сматрају да код малих фарми постоје веће разлике у квалитету него у групи великих фарми (тврдње А и В). Ово говори да мале фарме можда не располажу са одговарајућим расним саставом стоке. Ипак вероватније је да мале фарме немају одговарајуће објекте и услове држања животиња као и да начин исхране није адекватан. Највећи недостатак малих фарми су вероватно менаџерске способности а не капитал.

Прерађивачи меса сматрају да су добављачи заинтересовани за плаћање по квалитету, али су за ову тврдњу (тврдња D) дали у просеку најмању просечну оцену (3,22). Ово показује да у маркетиншком ланцу плаћање по квалитету нема важнију улогу и да се произвођачи томе прилагођавају. Следећа важна област за функционисање вертикалног ланца је прибављање информација (Коестер/Зарић, 2009.1). Фирме које се баве прерадом меса произвођачима преносе информације са тржишта преко захтева које постављају у вези квалитета животиња и услова испоруке. Прерађивачи информације прибављају из различитих извора. У наредној табели је приказана важност појединих извора информација. Испитаници су одговарали на питање о изворима информација, при чему су могли да наведу више извора. Питања о изворима информација су се односила на цене пољопривредних производа, нове технологије и прописе у пољопривреди.

Табела 2: Важност извора информација (у % од свих испитаника)

	ТВ/Радио	Пијаца / Трговци	Интернет	Стручна служба	Штампа	Комшије и пријатељи
Цене пољопривредних производа	50,0	77,8	44,4	44,4	11,1	16,7
Нове технологије	38,9	11,1	55,6	61,1	11,1	0,0
Прописи у пољопривреди	50,0	0,0	61,1	55,6	22,2	0,0

Извор: Сопствено истраживање

На основу истраживања је видљиво да 77,8 % анкетираних информације о ценама пољопривредних производа добија од трговаца и на пијацама. Ово је очекиван резултат пошто су трговци директни учесници у вертикалном ланцу меса и прерађевина од меса, а пијаце су место где се обавља трговина живом стоком. Штампа је најмање важан извор информација о ценама пољопривредних производа, што говори о томе да штампа или нема актуелне информације или овој проблематици поклања мало пажње.

Информације о новим технологијама се најчешће добијају од саветодаваца у пољопривреди (61,1% анкетираних), а затим преко Интернета (55,6 % анкетираних). Слична је ситуација и у погледу информација у вези прописа у пољопривреди, где је Интернет најважнији извор (за 61,1 % фирми у узорку), а затим следи саветодавна служба (55,6% фирми у узорку).

Занимљиво је нагласити да када се ради о новим технологијама и прописима у пољопривреди комшије и пријатељи нису важан извор информација нити за једну анкетирану фирму. Разлоге оваког стања би требало испитати, али може се претпоставити да комшије и пријатељи немају потребне информације и/или се не сматрају довољно поузданим извором информација (Зарић, ет ал. 2010.4).

(ii) Најважније промене у тржишном ланцу у производном делу

Како би се разумеле промене у вертикалном ланцу трговине важно је познавати структуре и облике производње. Структуре се разликују у зависности од врсте меса које се производи. У наставку се говори о три најважније производње и то производњи говеда, свиња и живине.

Производња говеда. У производњи говеђег меса постоје две групе произвођача и то: мали и велики произвођачи.

У мале спадају они који производе претежно за сопствене потребе и они који претежно производе за тржиште. Мали произвођачи за сопствене потребе по правилу имају неадекватне објекте, опрему и генетски материјал мањег потенцијала. Стандарди безбедности хране се не примењују, али због малог обима производње нема негативног утицаја на здравствену безбедност. Најважнија промене у групи малих произвођача говеђег меса су следеће:

- Излазак једног броја произвођача из производње најпре због старости произвођача који више физички није у стању да се бави производњом, затим због немогућности да се испуне стандарди јер су трошкови увођења стандарда високи, и, најзад, због тога што економски не могу да опстану и снижавају ниво активности;
- Развој малих робних произвођача који имају неколико говеда и овом производњом се баве као допунском делатношћу уз ратарску производњу или као допунском делатношћу запослењу ван пољопривреде. Ова група произвођача може напредовати у веће произвођаче, али се може десити да се врате у групу малих који производе искључиво за сопствене потребе. Ова група јако реагује на промене цена производа;
- Очекивана либерализација трговине пољопривредно-прехранбеним производима ће имати мале ефекте на произвођаче који производе искључиво за сопствене потребе, док ће код малих робних произвођача доћи до даљег диференцирања и један део ће вероватно смањити производњу док ће други, мањи број, напредовати и прећи у категорију већих робних произвођача (Живков, 2010; Пајевић, 2008).

Група великих произвођача није хомогена и чине је робни произвођачи којима је примарна производња једина делатност, затим велике компаније које имају сопствене ресурсе и вертикално су повезане тако да им је пласман производа обезбеђен, и, најзад, прерађивачи којима примарна производња обезбеђује сигурност снабдевања живим животињама. Најважније промене у овој групи се могу описати на следећи начин:

- појачано инвестирање у објекте и технологију како би се задржале конкурентске предности
- даља улагања у квалитетан генетски потенцијал и савремене начина гајења животиња
- либерализација трговине ће бити изазов у смислу конкуренције из развијених земаља, а посебно земаља ЕУ.

Уколико већи број малих произвођача успе да пређе у категорију робних произвођача, то ће се свакако позитивно одразити на рурални развој. Способност великих произвођача да одрже конкурентске предности ће малим омогућити продају производа. Свеукупно, прилагођавање произвођача ће имати позитивне ефекте не рурални развој.

Производња свиња. Слично говедарској производњи и у производњи свиња постоје мали и велики произвођачи. Разлика се састоји у томе што постоји јака вертикална интеграција код великих произвођача. На врху вертикалног ланца стоје прерађивачи, који имају сопствене продајне објекте преко којих пласирају целокупну производњу. Велики произвођачи имају сталан квалитет, континуитет и количину производа довољну за потребе својих продајних објеката. Концентрација до одређеног нивоа се може сматрати позитивном за развој конкурентности (Зарић, et al. 2010).

Мали произвођачи располажу објектима за тов свиња и због релативно ниских улазних баријера често у производњу улазе када су цене релативно високе. Промена броја произвођача и количине понуђених производа утиче на циклично кретање цена, чиме се за произвођаче смењују добре и лоше године. У лошим годинама мањи произвођачи излазе из производње и тако смањују понуду, што у следећој фази доводи до постепеног раста цена. У овом “свињском циклусу”, најлошије пролазе мали произвођачи који имају наивна очекивања (Зарић, ет ал. 2011).

Велики произвођачи свиња практично немају никакав позитиван утицај на рурални развој пошто је производња индустријског типа. Мали произвођачи могу позитивно утицати на рурални развој, али пошто пласман производа зависи од прерађивача и трговинских ланаца, вертикална интеграција негативно делује на њих. Могућности продаје животиња су ограничене тако да мали произвођачи бирају често неформалне канале продаје. Ограничена могућност продаје производа малих произвођача се јавља услед чињенице да располажу неуједначеним квалитетом, малим количинама и осцилацијом понуде током године, чиме не задовољавају основни услов за успешан маркетинг производа (Koetler, 1999).

Посебну групу малих произвођача свиња чине они који производе искључиво за сопствене потребе и немају утицаја на тржишна кретања. Допринос оваквих произвођача руралном развоју је у очувању традиције региона.

Производња живинског меса. Ова производња због својих карактеристика, релативно брзог обрта и ниских баријера уласку и изласку, представља атрактивну производњу. На тржишту се може набавити квалитетан генетски материјал и храна тако да је знање одлучујуће за успех у производњи. Производње су углавном мањег обима, технолошки интензивне и независне од региона, тако да је оцена ефеката на рурални развој слична као и код других врста производње са малим улагањима, које по правилу имају позитиван утицај.

Закључак

У овом раду су описане промене у вертикалном ланцу трговине месом и производима од меса у Републици Србији и оцењен њихов утицај на рурални развој. Резултати истраживања показују да за прерађивачки сектор квалитет производа има све важнију улогу и да је дошло до повећања квалитета произведених животиња у последњих 10 година. Ипак, тренутни систем плаћања у трговинским трансакцијама није везан за квалитет. Промене су се одиграле у свим врстама сточарске производње у смислу диференцирања напредних произвођача и произвођача који су претежно оријентисани на производњу за сопствене потребе. У ову другу групу спада већина малих фарми. Промене у вертикалном ланцу имају претежно позитиван утицај на рурални развој, али ће укупан нето ефекат зависити од способности малих фарми да се прилагоде новим условима производње и трговине.

Референце

IPARD Meat Sector Study. 2010. Republika Srbija. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Kotler, P. (1999): Marketing management – Analysis, Planing, Implementation & Control, 9th Edition. Informator. Zagreb.

Pajević, M. urednik (2008): Ekonomsko–privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, ISAC Fond, Beograd

Republički zavod za statistiku Srbije (RZS)

Zarić, V., Vasiljević, Z., Petković, D. (2010) Concentration – determination of the relevant market – theory and practice in the Republic of Serbia. International scientific meeting. Multifunctional agriculture and rural development (V) – Regional specificities. Lajkovac, Banja Vrujci, December 2nd-3rd 2010. The Institute of Agricultural Economics – Belgrade.

Živkov, G. (2010): Efekti liberalizacije carina na poljoprivredu Republike Srbije. Sporazum o stabilizaciji i asocijaciji, pristupanje STO, bilateralni sporazumi sa Turskom i Belorusijom.

Zarić, V. (2008.2): Analiza konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije. Monografija. Izdavač Poljoprivredni fakultet Zemun-Beograd. Univerzitet u Beogradu. ISBN 978-86-7834-033-8. COBISS.SR-ID 151790860.

Koester, U. / V. Zarić (2009.1): Trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima – principi i politika. Izdavač Poljoprivredni fakultet Zemun-Beograd. Univerzitet u Beogradu. ISBN 978-86-7834-082-6. COBISS.SR-ID 168927244.

Zarić, V. / Petković, D. / Jovanović, V. (2010.4): Trgovina živom stokom i perspektive razvoja stočarskih farmi u Srbiji. I naučni simpozijum agronoma sa međunarodnim učešćem “AGROSYM” Jahorina, 9.-11. decembar 2010. godine. Poljoprivredni fakultet Istočno Sarajevo, Poljoprivredni fakultet Zemun-Beograd. Zbornik radova. str. 265 – 271. http://www.pof.unssa.rs.ba/Zbornik_Agrosym_2010/PDF/Agroekonomija/Zaric_i_sar.pdf

Zarić, V. / Vasiljević, Z. / Petković, D. (2011.1) Analysis of Serbian beef marketing chain from the standpoint of primary producers. 46th Croatian and 6th International Symposium on Agriculture. February 14 – 18, 2011 Opatija, Croatia. Published by University of Zagreb, Faculty of Agriculture, Zagreb, Croatia. Proceedings. pp. 320-323. ISBN 978-953-6135-71-4.

GENERAL CHARACTERISTICS OF VERTICAL CHAIN IN THE TRADE OF MEAT AND THE MEAT PRODUCTS IN SERBIA AND ITS IMPACT ON RURAL ECONOMY⁵

Vlade Zarić, Zorica Vasiljević, Danijela Petković⁶

University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Nemanjina 6, 1080 Zemun - Belgrade

Summary

Republic of Serbia is a country where rural areas make up more than half of the surface. Small private farms dominate in the total number of farms and their development depends largely on rural development of the country.

In order to be studied the changes in the vertical chain of the meat and the meat products' trade, as well as the effects of these changes on rural development, it has been organized the made the survey. The sample size was 42 companies engaged in slaughtering and meat processing. In addition, the expert assessment has been made of changes in the primary livestock production.

The results of researches show that there has been a change in the vertical chain of trade. Processors require from the primary producers a higher quality of products, but the system of payment in most cases is not related to the quality. In the case of payment according to the quality, the primary producers will be further stimulated to breed animals with improved characteristics, which will increase the value-added products and positively influence the development of rural communities. Impact on rural development depends on the type of livestock production and the changes that occur.

Key words: trade, vertical chain, livestock production.

5 This paper is the result of research funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia. Project number: III 46001." Development and application of new and traditional technologies in the production of competitive food products with added value for European and world markets – let us create the wealth from the riches of Serbia". The Project period is 2011-2014. University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Nemanjina 6, 1080 Zemun – Belgrade.

6 Prof. Dr. Zorica Vasiljević, vazor@agrif.bg.ac.rs; Prof. Dr. Sc. Agr. & Dr. Ecc. Vlade Zarić, vzagic@agrif.bg.ac.rs; MsC student Danijela Petković, danijelapetkov@gmail.com; University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Nemanjina 6, 1080 Zemun - Belgrade. Phone: +381 (0)11 2615-315

PROMOTING THE TRADITIONAL PRODUCTS ON EUROPEAN UNION MARKET

Nicolae ISTUDOR¹, Irina Elena PETRESCU²

Abstract

The article is presenting the main recommendation for attestation of traditional products in Romania and EU and important aspects regarding the campaigns for information and promoting the agro food products in EU and outside of EU. These campaigns are financed by the EU annually and are designed to highlight the quality, nutritional value and safety of agricultural products and foodstuffs in the EU. They also serve to reveal the intrinsic features and advantages of EU products, such as specific methods of production, labeling, animal welfare and environment. From more than 1000 registered products in the EU Journal as PDO, IGP or TSG we can find only one Romanian product that is Magiunul de Topoloveni.

Key-words: *traditional product, PDO, IGP, TSG*

Attestation of traditional products in Romania and EU

The traditional product is the product that is produced from traditional materials, contains a traditional composition or a mode of production and / or processing reflecting a technological process of production and / or traditional processing and which clearly distinguishes from similar products of the same category.

PDO - “*designation of origin*” may be the name of a region, a specific place or a country used to describe an agro-food product. The product must be:

- Originating in that region, specific place or country,
- The quality or characteristics are due to the geographical environment with its inherent natural and human

1 Nicolae Istudor, PhD Professor at The Bucharest Academy of Economic Studies, Faculty of Agrofood and Environment Economics, nistudor@eam.ase.ro

2 Irina Elena Petrescu, PhD candidate and junior assistant at The Bucharest Academy of Economic Studies, Faculty of Agrofood and Environment Economics irinapetrescu@eam.ase.ro

- Raw materials must come only from the defined geographical area;
- Production, processing and preparation must take place only in the defined geographical area.

PGI - “*geographical indication*” may be the name of a region, a specific place or a country, used to describe an agro-food product. The product must be:

- Originating in that region, specific place or country,
- Possess a specific quality, reputation or other characteristics attributable to geographical origin
- Raw materials can come from outside the geographical area defined;
- Some of the production process operations such as packaging, freezing, storage, etc. can take place outside the defined geographical area.

TSG (Traditional Specialty Guaranteed) - are products that contain ingredients that are traditional or obtained as a result of traditional production methods.

Table no. 1 – Similarities and differences for PDO and IGP

Similarities	Differences
Applies to the same types of products	1. The relationship with geographical area: PDO - product quality or characteristics are due to the geographical environment with its inherent natural and human
PDO and PGI are geographical names	IGP - product must have a specific quality, reputation or other characteristics attributable to geographical origin
Origin of the name is related to geographical area, and by region, specific place or country	
Same procedure	2. Source of raw material:
Same protection	PDO - raw materials must come only from the defined geographical area;
	IGP - raw materials can come from outside the geographical area defined
	3. Obtaining the product:
	PDO-production, processing and preparation must take place only in the defined geographical area;
	IGP - some of the production process operations such as packaging, freezing, storage, etc. can take place outside the defined geographical area.

To appear in the register of certification of traditional products, the product must be manufactured from traditional materials to contain a traditional composition or a mode of production and / or processing reflecting a traditional type of production and / or

processing. Registration is not allowed for a product whose traditionalism is due:

- a) Provenance or geographical origin;
- b) Application of technological innovations;

In order to be registered, the product must be traditional or express itself the traditionalism. The product cannot be registered if:

- Refers only to general requirements used for a set of goods or to those provided by specific Community rules;
- Is misleading, as particularly which refers to an obvious characteristic of the product or not meeting specifications or technical specifications of the product or the expectations of consumers about the characteristics of the traditional product.

In order to be certified as traditional product, the product must conform to a specification. The specification contains at least the following:

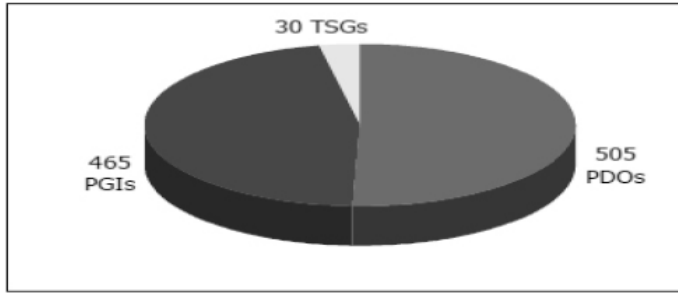
- Product name;
- Description of the method of production, including the nature and characteristics of raw materials and / or ingredients used and / or the method of preparation of the product, with reference to its traditionality;
- Elements to provide an assessment of the traditional;
- The description of the product through its main physical, chemical, microbiological and/or organoleptic characteristics which relate to traditionality;
- The minimum requirements and procedures that refers to traditionalism.

Attestation of traditional products in Romania and EU

Ministry of Agriculture and Rural Development has certified in the first half of 2011, 552 traditional products, that means 2.6 times more than the same period of last year and the number of traditional operators rose to 85 from 55. In the first half of 2010 were certified 206 traditional products. The largest share is represented by meat products, followed by milk products, bread, sugar, vegetables and fruit.

In 2010, the number of traditional agro food products certified was 189, the largest share being represented by meat and meat products (70 products), milk and milk products (44 products), vegetables and fruits (21 items), milling and bakery products (20 products), honey (17 products), confectionery (12 products), alcohol (5 items). The certification and registration of economic operators with traditional products in the traditional product register is voluntary.

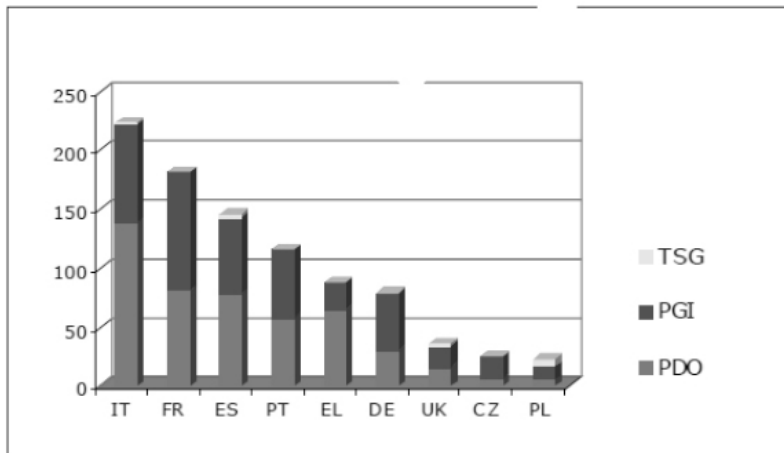
Graph nr. 1 - The share of PDO, PGI and TSG in all products made in EU

Source: Eurostat

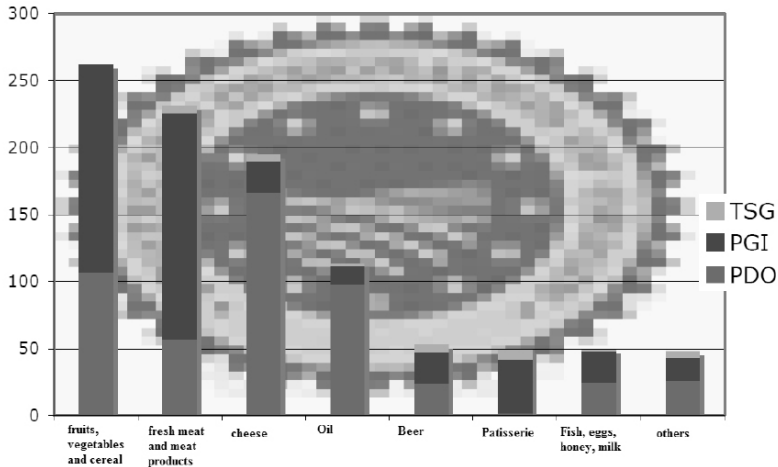
Of the total registration of EU products, it is found that over 50% of these are products of origin, followed by products with PGI by 46.5% and on the last place are the products that were obtained by traditional production methods with about 3.5%.

Graph nr. 2 - Distribution of registered products PDO, PGI and TSG in some Member States

Source: Eurostat

Countries with most products registered with the EU are Italy (about 24%), followed by France (18%) and Spain (14%). Romania has registered a single product, namely the Topoloveni jam.

Graph no. 3 - Categories of products registered with the EU

Source: Eurostat

On categories of products, it is found that fruits, vegetables and grains are first, with over 250 registered products followed by meat and meat products with about 240 products.

Table no. 2- The value of traditional products in European Union in 2005 – 2008 (mil. Euro)

Product	2005	2006	2007	2008	Media
Cheese	5259	5258	5464	5625	5401
Meat and meat products	3431	3411	3573	3731	3537
Beer	2301	2407	2361	2366	2359
Fruits and vegetables	770	764	900	870	826
Bakery	749	726	738	742	739
Fish products	528	529	464	439	490
Olive oil	204	220	198	228	213
Other	453	495	500	518	491
TOTAL	13695	13810	14197	14519	14055

Source: Eurostat

The value of the traditional products has grown in the past years in European Union. At the end of 2008, according to Eurostat data the production value has reached to 14,5 bil. Euro and the product with the highest production value (almost 38% from total) is cheese.

Promoting agricultural products on EU market

Promoting agro-food products is a measure of the common agricultural policy and its funding is provided from the European Agricultural Guarantee Fund budget (EAGF)

for financing of market measures, export refunds and direct payments to farmers. The support for information and promotion programs complement and reinforce the schemes run by Member States, especially by promoting the image of these products to consumers in the European Community and to countries outside EU, especially in terms of quality, nutritional value and safety of food and methods production, contributing to the multiplication of national and private initiatives, with the expected effect of increasing the sales and information volume for these products.

EU finances information and promotion campaigns for agro-food products and manufactured food production methods both inside and outside the EU. European Commission allocates about € 50 million per year financial support for campaigns to promote agricultural products and inform consumers about the way they were produced. Assistance is normally provided to professional organizations of producers, for example, associations representing agricultural products, or associations that promote various agricultural practices such as organic farming. Campaigns are designed to highlight the quality, nutritional value and safety of agricultural products and foodstuffs in the EU. They also serve to reveal the intrinsic features and advantages of EU products, such as specific methods of production, labeling, animal welfare and environment. Campaigns can run within the EU or beyond its borders, with the objective of opening new markets for EU farmers. Between 2000 and 2010, 458 promotion programs have received EU co-financing and all the 27 Member States have benefited from this measure. Promotional activities may include advertising campaigns in the press, on television, radio or the Internet, point of sale, promotions, campaigns, public relations, participation in exhibitions and fairs, and a host of other activities.

Information and promotion of agricultural products have as their object and their production methods and food-based agricultural products, without being guided by the particular brand without a product to encourage consumption because of its specific origin. The origin of the product covered by these measures may be indicated when it is a designation conferred under Community. Organizations that participate in their financing programs offer at least 20% of total eligible costs. European Union financial contribution to selected programs does not exceed 50% of their actual cost. In the case of information and promotion with a period of two or three years, the contribution for each year of implementation shall not exceed the ceiling. The remaining funding is the responsibility of State / Member States, taking into account the contribution of the Community.

Conclusions

Campaigns are designed to highlight the quality, nutritional value and safety of agricultural products and foodstuffs in the EU. They also serve to reveal the intrinsic features and advantages of EU products, such as specific methods of production, labeling, animal welfare and environment.

Campaigns can run within the EU or beyond its borders, with the objective of opening

new markets for EU farmers. Between 2000 and 2010, 458 promotion programs have received EU co-financing and all the 27 Member States have benefited from this measure.

For better benefits for this measure, we consider the following aspects as possible solutions:

- better exploit of European agricultural production and strengthen its position in markets;
- promotion of very high standards the EU's health issues, environment and animal welfare and to give consumers better information on European production model;
- to provide consumers new products and to exploit the diversity of European
- to make a better presentation quality systems and products with high added value.

References

- Istudor Nicolae (2006) – Dezvoltarea rurala si regionala a Romaniei in contextual integrarii europene, ASE Publishing, Bucharest.
- Istudor Nicolae (2011) – Managementul sistemului logistic, ASE Publishing, Bucharest.
- Manole Victor, Stoian Mirela (2003) – Agromarketing, ASE Publishing, Bucharest.
- Turek Rahoveanu Magdalena (2009) – Piata produselor traditionale din Romania, ARS Academica Publishing, Bucharest.
- Ministry of Agriculture and Rural Development from Romania – Promoting the agro food products
- European Commission – EU agricultural products quality policy

ПРОИЗВОДЊА СЕМЕНА И ДОПРИНОС КГ СОРТИ БИОДИВЕРЗИТЕТУ СТРНИХ ЖИТА У ПЕРИОДУ 2006-2010. ГОДИНЕ

*Миловановић Миливоје¹, Мирјана Сталетић¹, Вера Ђекић¹, Оливера Николић²,
Кристина Луковић¹*

Резиме

У раду је дата анализа производње семена КГ сорти стрних жита (пшенице, јечма, тритикалеа, ражи и овса) у истраживаном периоду од 2005/06 до 2009/10. године. Посебан нагласак у анализи дат је улози КГ сорти у очувању и унапређењу биодиверзитета стрних жита у Србији. Треба истаћи да Центар за стрна жита у Крагујевцу, упркос теškoћама, даје значајан допринос у обезбеђењу домаћег тржишта семеном свих за наше тржиште важних врста озимих и јарих стрних жита. Уочава се благи пораст у количини произведеног КГ семена у поменутом периоду, при чему је код пшенице и тритикалеа дошло до стагнације. Код јечма, овса и ражи постижу се значајно бољи резултати у производњи и реализацији семена. На основу удела КГ сорти у структури сетве неоспорно је да Центар за стрна жита у Крагујевцу битно доприноси унапређењу биодиверзитета у области стрних жита, што се нарочито уочава код јечма, тритикалеа, овса и ражи.

Кључне речи: *Стрна жита, КГ сорте, производња семена, биодиверзитет*

Увод

Центар за стрна жита у Крагујевцу је у прошлости био значајан снабдевач високих категорија семена стрних жита за потребе наше земље и за извоз. Укупна производња и продаја семена КГ сорти кретала се од 1980 до 1994. углавном од

1 Др Миловановић Миливоје – научни саветник, Др Мирјана Сталетић – научни сарадник, Др Вера Рајичић – истраживач сарадник, Кристина Луковић Дипл. Инг. – истраживач;

Центар за стрна жита, Крагујевац, Саве Ковачевића 31, Крагујевац, Србија, tel.: 034 333 046, E-mail: mikim@kg.ac.rs

2 Др Оливера Николић – научни сарадник, доцент; Универзитет Едуонс, Факултет за еколошку пољопривреду, Светог Саве 60, Свилајнац, Србија, тел.: 035 881 53 72, E-маил: lolamisa@yahoo.com

20.000 до 38.000 т (од чега пшенице 10.000-31.000 т) на годишњем нивоу (5), (12). При томе су КГ сорте предност највише испољавале на подручју централне Србије и Косова и Метохије, где се данас гаји око 60% од укупне производње стрних жита у Србији. Значајан део производње семена одлазио је и у друге републике бивше СФРЈ (БиХ, Хрватска, Македонија и Словенија). Удео КГ сорти пшенице и других стрних жита у структури сетве већине поменутих република, као и производних подручја Србије се кретао тада од 10 до 70%. Просечна укупна заступљеност КГ сорти на тржишту семена стрних жита у то време била је око 10-40%. КГ сорте озимог и јарог јечма су биле доминантне у Србији са покрајинама крeћући се у зависности од производног региона у распону од 40-80% производних површина. КГ сорте тритикалеа и овса су у том периоду биле заступљене на 80-100% површина.

Распадом бивше СФРЈ, насилним одцепљењем Косова и утицајем санкција и лоше пословне политике неких руководстава, дошло је до наглог пада производње и продаје семена КГ сорти, нарочито у периоду од 1995-1999. године, кад је укупна продаја семена КГ сорти сведена на ниво од око 38.000 т на свега око 2.600 тона. У периоду 1999. до 2003. дошло је до опоравка и повраћаја на нека од ранијих тржишта, тако да је производња достигла (2003.) око 14.000 т, што је показивало да Центар може успешно да послује и у данашњим комплекснијим околностима умањеног тржишта.

Центар за стрна жита у Крагујевцу је јединствен (у нашој земљи а и шире) по томе што у свом сортименту има потпуни асортиман свих врста стрних жита: пшенице (хлебне и дурум), јечма (пивског и крмног), тритикалеа, овса и ражи. При том код свих врста располаже озимим и јарим сортама, које се према агрономским, физиолошким и технолошким особинама битно разликују од данас доминантних сорти у нашој производњи, тако да произвођачи на једном месту могу добити семе и консалтинг везано за све важније врсте стрних жита битне за производњу на овим просторима. Лоциран је на земљишту типа смоница, које доминира у централној и јужној Србији, као и у просечним климатским условима кад се посматра читава Србија, тако да овакви земљишни и климатски услови одговарају и помажу у процесу селекције најповољнијих и најбоље адаптираних генотипова за ово подручје а резултати огледа мериторно усмеравају на избор најоптималније технологије гајења свих ратарских биљака (12). Посебна пажња у дугогодишњем раду је посвећивана очувању и унапређењу биодиверзитета, проучавању и обогаћивању бројних колекција стрних жита у циљу унапређења генетских ресурса наше земље и међународне сарадње.

Стрна жита имају веома важну улогу у плодореду у конвенционалној пољопривреди, али је њихова улога још значајнија у органској пољопривреди, првенствено у склопу интегралне заштите у борби против корова, штеточина и болести (4), (8). Стрна жита својим биодиверзитетом доприносе успешнијем и природном сузбијању корова углавном путем својих бољих компетиторских

способности, што се нарочито односи на озиму сетву у оптималним роковима и повољним условима за ницање и бокорење биљака у јесењем и пролећном периоду (6), (7). Слично деловање стрна жита испољавају и у склопу интегралне заштите од болести и штеточина (13).

Центар је у дугогодишњој традицији научног и оплемењивачког рада на стрним житима познат по томе што је поред повећања приноса исти значај придавао и унапређењу технолошког квалитета стрних жита и у томе остварио веома запажене резултате (9). Научна истраживања у Центру су била углавном усмерена у правцу генетичких, оплемењивачких, агротехничких, физиолошких, агрохемијских, заштитарских и семенарских истраживања стрних жита (10), (12). Истраживачи у Центру биодиверзитету посвећују посебну пажњу, као једном од најмоћнијих оруђа, које су многи домаћи стручњаци очигледно подценили и заборавили да користе у циљу унапређења сопствене производње.

Производња семена и допринос биодиверзитету

Резултати о атестираним количинама семена КГ сорти стрних жита у периоду 2005/06 до 2009/10, приказани су у Табели 1. Из ових података се види да је у периоду од 2004. до 2010, услед лоше пословне политике, изузимања земљишта Центра, игнорисања и искључивања из свих токова научних радника од стране руководстава Центра, неодговорног и злонамерног поступања Министарстава науке и Министарства пољопривреде према Центру и научним радницима, катастрофално лошег маркетинга, некомпетентног руковођења и страначког избора директора и скупштине Центра, дошло до поновног пада продаје семена КГ сорти на 4.100 до 7.600т семена годишње. Пад је био нарочито уочљив у сезони 2005/06.

Према Годишњем извештају Агроинститута из Сомбора, у сезони 2008/09., КГ сорте озиме пшенице заузимале су свега око 0,9% од укупно засејаних површина у нашој земљи. КГ сорте заступљене у производњи биле су: Таковчанка, Топлица, Круна, КГ 56-С, КГ 100, Визија, Студеница и Планета. Уочава се пад површина под КГ сортама пшенице са 10 до 30% заступљености из периода од пре 7-20 година на свега непуних 1% у овој години. У 2009/2010 год., КГ сорте озиме пшенице заузимале су свега 0,85%, при чему су у производњи биле заступљене Таковчанка, Крагујевачка 56С, Студеница, Круна, Визија, Топлица, Планета и КГ 100. Највећа заступљеност КГ сорти озиме пшенице достигала је до свега 2,01% и то у 2007/08 години. Уочава се тренд стагнације и благог опадања учешћа КГ сорти озиме пшенице у сетвеној структури Србије. Учешће КГ сорти у укупно реализованој продаји семена је симболично у односу на период од пре 7-8 година или још више у односу на период од пре двадесет година. На овај начин може се сматрати да су КГ сорте озиме пшенице имале скромну улогу у унапређењу биодиверзитета ове врсте на производним парцелама Србије, што би требало у будуће да се исправи у интересу производње.

КГ сорте озимог јечма биле су засејане у сезони 2008-2009 на око 5,6% од посејаних површина у Србији а сорте заступљене у производњи биле су Гранд, Рекорд и Јагодинац. КГ сорте јарог јечма биле су засејане на око 14,6% од укупних површина у нашој земљи а то су биле сорте: Динарац, Јадран и Дунавац. Уочава се пад површина под КГ сортама јечма са 40 до 60% заступљености из периода од пре 7-8 година на свега 6 до 15% у овој години. У 2009/10 години, КГ сорте озимог јечма биле су заступљене на 9,27% површина у Србији, а КГ сорте јарог јечма покривале су 27,51% производних површина. Код озимог јечма најмања заступљеност КГ сорти била је 2007/08 године (3,68%) а највећа 2009/10. (9,27%). Уочава се тренд стагнације и благог пораста заступљености КГ сорти озимог јечма у структури сетве Србије.

Табела 1. Производња и заступљеност семена КГ сорти у последњих 5 година по сортама и врстама на територији Р. Србије*

Врста	Сорта	2005/06.*		2006/07.		2007/08.		2008/09.		2009/2010.	
		% заст.	Произв. семе (т)	% заст.	Произв. семе (т)	% заст.	Произв. семе (т)	% заст.	Произв. семе (т)	% заст.	Произв. Семе (т)
Озима пшеница	Таковча.		708,90		601,48		767,80		780,95		728,38
	КГ 56 С		7,6		87,63		43,08		60,40		44,10
	Студеница		165,25		7,90		85,22		13,23		36,20
	Топлица		5,85		64,10		428,35		86,90		19,75
	Визија		111,05		184,00		7,88		16,70		26,55
	Круна		0,70		6,4		52,04		74,85		26,90
	Планета		--		--		--		3,20		8,80
	КГ 100		61,55		28,85		60,71		27,55		2,00
	КГ 56		46,80		673,65		480,00		--		--
	Лазарица		4,88		61,00		253,85		--		--
А.Морава		0,27		1,60		5,80		--		--	
Матица		10,00		--		--		--		--	
Свега + препак.		0,90	1,122,85	1,58	1716,61	2,01	2184,73	0,90	1144,40	0,85	1166,68
Озими јечам	Гранд		146,37		303,13		219,21		662,23		596,28
	Рекорд		189,50		81,85		71,18		107,87		194,22
	Јагодинац		80,22		--		3,02		2,84		17,55
Свега + препак.		4,50	416,09	5,98	384,98	3,68	293,41	5,60	774,40	9,27	1088,42
Озими тритикале	Фаворит		754,70		480,65		971,43		524,94		1155,33
	КГ 20		843,65		1946,54		807,53		652,72		649,17
	Тријумф		1,45		8,20		51,69		62,70		94,20
	Књаз		6,33		--		--		--		--
Свега + препак.		80,0	1,606,13	67,17	2,435,39	42,12	1830,65	21,40	1255,83	38,72	2327,85
Оз. раж	Раша		0,40		21,30		50,20		79,65		102,23
Свега + препак.*		90,0*	0,40	90,00*	21,30	90,00*	50,20	90,00*	79,65	90,00*	102,23
Оз. овас	Вранац		40,00		28,57		30,70		143,10		266,11
Свега + препак.		100,0	40,00	100,0	28,57	100,0	30,70	100,0	143,10	100,0	266,11

Врста	Сорта	2005/06.*		2006/07.		2007/08.		2008/09.		2009/2010.	
		% заст.	Произв. семе (т)	% заст.	Произв. семе (т)	% заст.	Произв. семе (т)	% заст.	Произв. семе (т)	% заст.	Произв. Семе (т)
Јари јечам	Динарац		88,84		10,75		70,60		396,80		406,29
	Јадран		82,70		135,76		294,87		304,32		199,17
	Дунавац		48,10		7,52		5,85		39,96		36,99
Свега + препак.		7,0	219,64	5,04	154,03	10,83	371,32	14,6	741,080	27,51	905,23
Јари овас	Ловћен		109,32		395,63		590,41		892,44		721,59
	Славуј		291,40		154,11		540,44		876,20		423,83
	Рајац		340,16		214,59		700,38		122,08		52,71
Свега + препак.		80,0	740,88	64,20	764,33	87,78	1831,23	81,00	1935,065	76,63	1806,13
Ј.тритик.	Војвода		0,58		2,00		5,80		11,65		--
Свега + препак.		100,0	0,58	100,0	2,00	100,0	5,80	100,0	11,65	--	--
Уку-пно (т)	--	--	4146,57	4,469	5507,21	5,163	6598,04	4,139	6085,00	6,20	7662,64

* Подаци 2005/06 Центар за стрна жита – ауторство и процене удела за раж, 2006-2010 Агроинститут из Сомбора – атестиране количине семена (предосновно+основно+Ц1).

Код сорти јарог јечма најмања заступљеност била је у 2006/07. години (5,04%) а највећа 2009/10. (27,51%), тако да се уочава тренд значајног повећања удела у сортименту (Табела 1), али треба истаћи да су то далеко лошији резултати у поређењу са ранијим периодом. На основу овога може се истаћи да су КГ сорте озимог и јарог јечма у поменутом периоду имале доста важну улогу у унапређењу биодиверзитета код ове врсте у Србији.

Крагујевачке сорте озимог тритикалеа биле су засејане 2008/09, на око 21,4% од укупних површина под овом врстом а то се односи на сорте КГ 20, Фаворит и Тријумф. Уочљив је пад површина под КГ сортама тритикалеа са око 80-90% заступљености од пре 7-8 година на свега 21% укупних површина у Р. Србији у овој години. У 2009/10., КГ сорте озимог тритикалеа заузиле су 38,72% производних површина, што представља мало побољшање. За цели период од последњих пет година уочава се стагнација у количинама семена КГ сорти тритикалеа али и значајан пад удела у укупном сортименту код ове врсте, као резултат значајног повећања површина под тритикалеом у Србији у овом периоду. Ово значи да Центар у том периоду није искористио повећану тражњу, појачаним маркетингом, како би задржао удео у производњи из предходног периода. Тако је уласком сорти других компанија битно унапређен биодиверзитет код ове нове врсте, код које он има посебан значај с обзиром на релативно мали број признатих сорти.

КГ сорта озиме ражи Раша заузимала је у овом периоду по нашим проценама око 90% производних површина али се ради о мањим количинама семена, од пласмана који је био могућ. Продаја семена у целом периоду расте, као резултат слабе конкуренције коју КГ сорта ражи Раша има на домаћем тржишту, што

се може значајно боље искористити у будућем периоду, у Србији и у околним земљама где је слична ситуација. Био диверзитет је на тај начин код озиме ражи озбиљно угрожен пошто се ослањамо само једну сорту у производњи. Ипак стање овог проблема се ублажава захваљујући полиморфности ражи као странооплодне врсте.

Крагујевачке сорте јарог и озимог овса биле су у 2008/09. години заступљене на око 81% и 100% (истим редом) од укупних површина код нас под овом врстом, при чему су водеће сорте биле Ловћен, Славуј, Рајац (од јарих) и Вранац (озими). У 2009/10. години, КГ сорта оз. овса Вранац била је заступљена на 100% сетвених површина у Србији, док су КГ сорте ј. овса Ловћен, Славуј и Рајац заузеле 76,63% у сетвеној структури. Слично као и код ражи, Центар нема конкуренцију код озимог овса, што се одражава на сигуран пласман семена, добру цену и стални раст количине произведеног семена, али се још увек ради о недовољним количинама. У целом периоду од 5 година сорта Вранац заузима све засејане површине у нашој земљи са уделом у сортименту од 100%. Постоје значајне могућности и за њен пласман на страна тржишта. Код јарих сорти овса учувава се стагнација КГ сорти по питању удела у сортименту (64 до 88%), али тренд значајног повећања у количини реализованог семена у истом петогодишњем периоду (од 740 на 1935 т). Ово показује да је у међувремену овас почео да се гаји на значајно већим површинама, као и на већу употребу декларисаног семена и да је Центар у том периоду код ове врсте добро искористио захтеве купаца и умножио довољне количине семена, како би одржао удео у сортименту на тржишту. Биодиверзитет је на основу овога нарочито угрожен код озимог овса, што може да буде проблем с обзиром на његову малу отпорност према ниским температурама, болестима и штеточинама. Код јарог овса је нешто боља ситуација али с обзиром на штете које код нас овас трпи нарочито у равничарским подручјима од суше а у планинским од болести и штеточина и даље треба радити интензивно на унапређењу ове врсте, њеном скраћивању вегетације и уводјењу већег броја сорти у производњу.

Водећа и једина у производњи је и КГ сорта јарог тритикалеа Војвода, али се ради о мањим количинама произведеног семена. И код ове сорте ни приближно нису искористићене њене могућности и то што она представља једину сорту јарог тритикалеа у сортименту наше земље и околних земаља.

Укупна производња семена (произведено + препаковано) КГ сорти свих категорија на терену (у Србији) у 2008/2009. години достигала је око **6.085** т од чега: оз. пшенице око 1.144,4 т, оз. јечма око 774,4 т, ј. јечма око 741 т, оз. тритикалеа око 1.255,8 т, ј. овса око 1.935,1 т, оз. ражи око 79,6 т, ј. тритикалеа око 11,6 т и оз. овса око 143,1 т. Укупна заступљеност КГ сорти на тржишту семена стрних жита у Србији (које је у овој години достигало 147.010,04 т) била је свега 4,139 %. Ова заступљеност била је нешто нижа у поређењу са 2007/08 годином (укупно атестираних 127.800,02 т) кад је семе КГ сорти достигало 5,163% удела. У 2006/07 заступљеност КГ сорти била је 4,469 % (од укупно атестираних 123.222,54 т).

У 2009-2010 години, дошло је до значајног повећања у производњи семена КГ сорти, тако да је ситуација следећа: Укупна производња семена КГ сорти свих категорија на терену (у Р.Србији) у 2009/2010. години достигала је око **7.662,6** т од чега: оз. пшенице око 1.166,7 т, оз. јечма око 1.088,4 т, ј. јечма око 905,2 т, оз. тритикалеа око 2.327,8 т, ј. овса око 1.806,1 т, оз. ражи око 102,2 т и оз. овса око 266,1 т. Укупна заступљеност КГ сорти на тржишту семена стрних жита у Србији (које је у овој години достигало 123.599,45 т) била је 6,20 %. Ово показује да је дошло до веома благог опоравка на тржишту, коме су углавном допринели фактори који највероватније не потичу из Центра (активност руководства и служби), већ је разлог тога на првом месту квалитет КГ сорти, које су се боље уклопиле у промене.

У периоду од 2005/06 до 2009/10 године, посматрано за све врсте и важније КГ сорте, уочава се тренд сталног пораста количина произведеног и декларисаног семена од 4.146 на 7.662 т. Тренд пораста производње је значајно слабији од могућности реализације на тржишту, пошто је опште познат дефицит семена већине КГ сорти и врста у поменутом периоду у многим производним подручјима, нарочито код овса, ражи, тритикалеа и јечма. Ово значи да Центар није сасвим искористио промене на тржишту, смањено интересовање за пшеницу и повећано интересовање за поменуте врсте, што је отварало могућности за реализацију значајно већих количина семена. Ово је искоришћено много успешније од других конкурентских институција. Значајније бољи резултати би поред тога могли бити остварени у случају унапређења извоза семена КГ сорти и њиховог признавања у иностранству.

Закључак

На основу свега поменутог треба истаћи да Центар за стрна жита у Крагујевцу, упркос тешкоћама, даје значајан допринос у обезбеђењу домаћег тржишта семеном свих за наше тржиште важних врста стрних жита озимог и јарог типа. Уочава се благи пораст у количини произведеног КГ семена у поменутом периоду, при чему је код пшенице и тритикалеа дошло до стагнације. Код јечма, овса и ражи постижу се значајно бољи резултати у производњи и реализацији семена. Код озиме пшенице треба истаћи КГ сорте: Таковчанка, КГ 56С, Топлица, Визија, Круна и Планета. Код озимог тритикалеа треба истаћи сорте: КГ 20, Фаворит и Тријумф. Поред ових значајне су и сорте озиме ражи Раша и озимог овса Вранац. Од сорти озимог јечма истичу се: Гранд, Рекорд и Јагодинац. Код јарог јечма важно је поменути сорте: Динарац, Јадран и Дунавац. Код јарог овса истичу се сорте Рајац, Славуј и Ловћен. На основу свега поменутог неоспорно је да Центар за стрна жита у Крагујевцу битно доприноси очувању и унапређењу биодиверзитета у области стрних жита у Р. Србији, што се нарочито уочава код јечма, тритикалеа, овса и ражи.

Литература

1. ДП „Агроинститут“ Сомбор (2007): Годишњи извештај о атестираним количинама семена и садног материјала у сезони 2006/2007. години. Сомбор, 1-36 пп.
2. ДП „Агроинститут“ Сомбор (2008): Годишњи извештај о атестираним количинама семена и садног материјала у 2007/2008. години. Сомбор, 1-39 пп.
3. ДП „Агроинститут“ Сомбор (2009): Годишњи извештај о атестираним количинама семена и садног материјала у 2008/2009. години. Сомбор, 1-40 пп.
4. Ковачевић Д., Ољача Снежана, (2005): Органска пољопривредна производња. Монографија, Пољопривредни факултет, Земун.
5. Михаљев И., Т. Мишић (1987): Семенарство као фактор унапређења производње пшенице. Југословенско саветовање Услови и могућности производње 6 милиона тона пшенице, У: Пшеница – 6 Милиона тона, Нови Сад, 337-347.
6. Миловановић С.М., В.Д. Перишић, (2002): Резултс анд футуре проспецтс фор винтер тритицале бреединг ин Ујугославиа. Тхе 5тх Интернационал Тритицале Сумпосиум, ИХАР, Поланд, Радзикow, Процеедингс, Орал презентатионс, Вол. И: 229-236.
7. Миловановић М., В. Перишић, С. Стојановић, Сталетић Мирјана, Б. Марковић, (2005): Озима раж у СЦГ – стање и перспективе. Четврта интернационална конференција ГЕМПО ХП 2005, Чачак, Трактори и погонске машине, 10, 2: 433-440.
8. Миловановић М., Сталетић Мирјана, В. Перишић, Николић Оливера, (2009): Могућности за производњу органског семена стрних жита у Србији. Савремена пољопривреда, Нови Сад, 58, 1-2: 141-151.
9. Поповић А. (1987): Принос и квалитет зрна, брашна и хлеба сорти пшенице створених у Институту за стрна жита у Крагујевцу. Југословенско саветовање Услови и могућности производње 6 милиона тона пшенице, У: Пшеница – 6 Милиона тона, Нови Сад, 61-68.
10. Поповић А. (1989): 90 година рада на селекцији жита у Крагујевцу (1898-1988). У: Унапређење производње пшенице и других стрних жита. Универзитет „Светозар Марковић“ у Крахујевцу, Институт за стрна жита, 13-38.
11. ПСС „Сомбор“ ДОО Сомбор (2010): Годишњи извештај о атестираним количинама семена и садног материјала у 2009/2010. години. Пољопривредна стручна служба, Сомбор, 1-40 пп.
12. Стојановић Јованка, С. Стојановић, М. Миловановић, Веселинка Зечевић, М. Павловић, Душанка Михајлија, Д. Ђокић, Д. Максимовић, М. Кубуровић, Р. Огњановић, М. Јелић, С. Ломовић, Даница Мићановић, Миланко Павловић (1998): 1898-1948-1998 Центар за стрна жита Крагујевац. Институт за истраживања у пољопривреди СРБИЈА, Београд, 1-391 пп.
13. Стојановић С. (2004): Пољопривредна фитопатологија. Српско биолошко друштво Крагујевац, 1-777.

SEED PRODUCTION AND CONTRIBUTION OF KG VARIETIES TO BIODIVERSITY OF SMALL GRAINS IN THE PERIOD 2006-2010.

*Milovanović Milivoje³, Mirjana Staletić³, Vera Đekić³, Olivera Nikolić⁴,
Kristina Luković³*

Abstract

This paper contains the analysis of seed production of KG varieties of small grains (wheat, barley, triticale, rye and oats) in the period from 2005/06 to 2009/10. year. Particular emphasis is given to analyze the role of KG varieties in improving of small grains biodiversity in Serbia. It should be noted that KG Center, despite the difficulties, makes a significant contribution in providing the local market with seed of all important kind of small grains of winter and spring types. It is noticeable the slight increase in the quantity of KG seed produced in this period, with wheat and triticale stagnation. For barley, oats and rye are achieved significantly better results in the production and sale of seed. Based on the share of KG varieties in the structure of sowing it is undisputed that KG Center contributed significantly to the improvement of biodiversity in the area of small grains, which especially was noticeable in barley, triticale, oats and rye.

Keywords: *Small grains, KG varieties, seed production, biodiversity*

3 Dr Milovanović Milivoje – Research Fellow, Dr Mirjana Staletić – Research Associate, Dr Vera Rajčić – Research Assistant, Kristina Luković Dipl. Ing. – Researcher; Center for Small Grains, Kragujevac, Save Kovačević 31, Kragujevac, Serbia, tel.: +381 34 333 046, E-mail: mikim@kg.ac.rs

4 Dr Olivera Nikolić – Research Associate, Docent; University Educons, Faculty for Ecological Agriculture, Svetog Save 60, Svilajnac, Serbia, tel.: +381 35 881 5372, E-mail: lolamisa@yahoo.com

OVERVIEW OF STRUCTURE AND PROGRESS ON ROMANIAN SWINE SECTOR IN THE E.U. CONTEXT

PhD. CRSTINA NIȚESCU¹

Abstract

Summary analysis of theoretical and operational issues regarding the economic organization and operation of swine breeding holdings highlights a general conclusion regarding the need to address it as a cybernetic system where all the components have linear and non-linear relations among one another. The evolution of this dynamic system is often unpredictable and difficult to assess. Thus, previous actions underlying the present which, in turn, prefigure future trajectories of organizations on the principles of reverse connection. Therefore, in each such economic organization several impact factors have major impact on the system's stability and order. The EU context, in terms of structure of agricultural holdings, namely the swine breeding farms, has significant impact on the Romanian animal breeding farms, small, medium and large size one, which have to deal with the actual market competition (local and international) in order to integrate successfully within the community structures.

Key words: *Swine, breeding, agricultural holdings, EU structures.*

Introduction

The economic activity is carried out on the background of some organizational, institutional and legal institution common to all the subjects of different form of property existing at a certain moment in the society. Presently the representatives of these forms of ownership, which co-exist and act in various fields of activity of the social-economical life, carry out their activity within organizational entities generically defined as **organization**. Depending on the nature, the domain and the purpose of its activity the organization can be public or private, economical or political, military, cultural, educational etc.

Through the activities and functions it carries out the enterprises represent a system organized by a decisional center which has a certain autonomy and depending on their

¹ PhD. Cristina NIȚESCU, Institute of National Economy within the Romanian Academy, Counselor within the Paying Agency for Rural Development and Fisheries - Romania, phone: +40722859050, e-mail: crissnitiescu@yahoo.com

physical assets and the human resources are able to provide various goods, works and services.

One of the characteristic of the enterprise is that their entire activity is under the impact of the internal and external environment showed through several endrogen and extrogen factors. Therefore the study of an enterprise requires a detailed acknowledgement of its functions, factors in terms of economical –social, technical, technology, ecological, sociological, legal and historical aspects. The most accepted definition of the enterprise is “an entity which accomplish the combination of the production factors in order to achieve an accepted result based on its capacity of rational using of the economic resources included in the production activity and the decisional factor through a proper application of the management and marketing as neo-factors of production where the bi-univocal relationships among the enterprises and markets have a key role regarding the ensuring of the economical performance.

For a detailed analysis of the activity of enterprises they are grouped depending on criteria such as: object activity, affiliation to a certain type of production (extensive and/or intensive); affiliation to a certain field/sector of activity; dimension of the production, etc. Thus, the size of the enterprise reveals the capacity of the economic organizations to deal with the competition on the local and international market.

Presently the global economy includes a large variety of economic units and activities generated by the development of the social division of labor and as a result of the economical-social progress.

As a result of the overall progress of the human society the process of appearance of new social needs is emphasized as well as the increase of the amount of economic goods, improve of the quality of the products offered to the consumers and their structural diversification including mutations regarding the way of production capitalization and consumption.

In this context the enterprises are separated based on a set of scientific criteria. A first criterion is the one related to the ownership regime; number of ownership subjects of and the way of making up and operation the enterprise’s patrimony; national membership (national companies, joint ventures); enterprises owning to an economic group which operates in several countries (multinational, international or transnational enterprises).

The second criterion is the one related to the purpose of the activity operated. Thus, the companies aim to obtaining certain profits whereas the small size holdings (family associations) and joint companies aim to achieve certain revenues correlated with the real expenditures. However in many cases the expenses exceed the revenues resulted from the production selling.

In comes out that the animal holdings represent groups of persons organized in accordance with certain legal, economical, technological, ecological and management needs and requirements which, by mean of the specific labor processes, correlated with some natural –biological processes, combine the specific production factors available to produce economic goods aimed to market selling with the purpose to maximize the profit given the concrete social conditions of their activity. These economic units

manage to stay on the market as long as the competition environment is not too strong for them and as long as their activity is socially useful.

Thus, the criterion of enterprise's size is the one which emphasize the capability of the economical organizations to deal with the competition the internal and international markets. From this point of view a significant advantage have the large size enterprises established under the influence of some economical and technical factors. In comparison with the small and medium size companies large enterprises can approach successfully peak science domains as boosters of technical and technological progress. At the same time they have the advantageous possibilities to ensure the supply with poor production factors, own and attracted financial resources used alternatively in various fields of activity which ensure them a large economic mobility as well as important financial resources to organize social actions in the benefit of their employees, etc.

Nevertheless that trade companies differ from one another in terms size, quality of products and structure as well as in terms of surface and economic power on the market, profile and specialization, level of spreading over the geographical area (local and global), technical – technological endowment, way of carry out the process and decisions, way of behavior within a certain environment etc. However, despite these differences the animal holding, including the meat branch, have to be approached as an **open cybernetic system**.

Such an approach reveals, nonetheless, the structural elements of the agri-food chain (livestock, food industry, distribution, trade market, etc) as well as the direct or indirect connections (reversed) which determine the unitary character of the meat branch oriented toward a determined objective i.e. **ensuring ultimately the food safety of the population**. As a result the meat branch acts as an assembly of complementary relations specific to the system in its whole. The system appear after all like a complex grid/fabric extended both horizontally and vertically with a multitude of horizontal, vertical and oblique interconnections.

The open character of this ecosystem is also given by the fact that the activity of the meat branch is carried out under the direct influence of the status and evolutions of the inputs of biological and artificial origin, the conditions of capitalization of the outputs determined mainly by the market competition environment. The activity in the swine sector is carried out under direct impact of some ecological, economical and social factors through which several operations of transforming and transfer are carried out which continuously influence one another starting with pre-production and production activities until the distribution, market trading and consumption which are specific links of a swine meat branch.

These activities are carried out by several economic agents, organizations and public institutions which interfere upstream or downstream of the swine meat branch. These activities pertain, however, to tertiary, quaternary sectors as well as to trade agents directly involved in the production activities direct and related circumscribed in the secondary and primary sectors.

It is well known that among all these links often occur discrepancies among the

participants to the swine meat branch. The most affected are the swine breeders followed by the meat processing companies whereas the less affected are the one within the distribution and trading chain of the meat and meat products.

The complex character of the economic organizations in the swine sector is given not only by the existence of a multitude of components and functions of these economic entities but mainly by the existence of some determinant which characterize the organization as a whole.

These **determinants** refer to:

- Unpredictability of the input variables under the market influence (reducing of the market share, evolution of the exchange rate), changing of the ownership form regarding the share holders or modifications of the share from this share package;
- Existence of a significant number of reaction loops which allow the system to restructure and to alter the interactions among its variables;
- The degree of centralization – de-centralization of the decisional process which aim authority dispersions al hierarchical levels which requires a complex and efficient coordination of the connections within the ecosystem;
- Profound interactions among the system’s components which result in serious difficulties in decomposing in distinct parts of the system which can lead to ignoring and malfunction of the interconnections; in this situation any neglect of any of the system’s part affects essential aspects of inter-independence related to the structure and behavior of a certain system would automatically lead to neglect of the relations among some components of the unitary system with serious effects over the entire ecosystem.

With regard to the membership of an economic organization to a certain sector of the national economy there are obvious differences between those enterprises having as object of activity producing of different economic and those made in agriculture sectors, including among various types of holdings of the economic resources (agriculture, forestry, vineyards, tree farming, animal farms etc).

Regarding the Romanian animal farming sector, including the swine sector, the subject of the herein study, following the reconstruction of the private property of a part of the animal farms patrimony, several economic organizations were established. They are presently operational and different from one another depending on their legal status, degree of complexity, type of operation and efficiency. They are generally known as agricultural holdings. According to Law 72/2002, animal breeding is an activity carried out by animal breeders (farmers), regardless their legal status, with the purpose of specific animal products. These structures are classified depending on the size, complexity, type of production:

- Family partnerships and individual swine breeders;
- Small and medium size companies, known as legal entities.

At present in Romania over 80% of the swine pertain to individual breeding farms which

mainly use traditional ways and methods of animal breeding. The swine are maintained for growing and fattening for periods which usually exceed one year. This type of breeding, however, requires high amounts of fodders which mainly include raw corn. After age of about 6 months as the daily growth rate of the swine decreases and the kg/weight cost shall exceed by far the average market trade price so that the final product cannot be considered competitive. In fact, most part of the sacrificed swine is aimed to self-consumption and, therefore, in overall, the expenses in connection to breeding these swine are high and the organizations involved operate inefficiently. However, the existence of these subsistence farms for a period of time in future, which is difficult to assess, shall determine the maintaining of these traditional methods of swine breeding and shall continue to generate more problems in terms of small incomes for these producers and mostly in terms of national economy and the inefficient use of the arable surfaces of the country. Besides these individual subsistence semi-subsistence holdings and owned by the most of the swine farmers there are also economical organizations established as family partnerships and legal trade partnerships. The first ones are simple forms of associations established based on the principle of free agreement between two or more families with the aim of commonly breed of swine as well as purchase, storage and trade of the resulted products. The last ones are animal breeding farms type associations based on the private property of one part of the animal farm patrimony. Unfortunately forming of these types of associations is in incipient stage as in 2007 only 1,475 units of this type were in operation which included a number of 117,632 heads. However, at present the state is little involved in the forming and consolidation of these farms. That is why in the circumstance of the actual economic crisis they proved to be vulnerable and many of them are in bankruptcy. However, the organizational structure also includes a small number of breeding farms which were established as large size trade companies registered in the local capital ownership, most of them with foreign capital or mix capital. These trade companies, which produce for the internal and external market, are strongly connected to the specific swine meat process flows having upstream and downstream links to their activity. The survive of these companies is dependent on the intensification of the production line relationships and on the improve of the relations with the export traders who aim to be more and more competitive in terms of quality and products' cost and to gain profit and efficiency. The components of the economical structure and the system's links operate like an open cybernetic system which is permanently under the impact of the environmental factors as well as under the influence of the characteristics of these economical organizations completely integrated within the unitary system of the swine meat flow (from breeding to processing). Such approach has to consider mainly two general aspects:

- Interaction among the sides and constitutive elements;
- The overall approach which gives the economical organizations within the swine flow the quality of a system characterized by several features. The open character of the swine ecosystem is given by the fact that its activity carried out within several economic sectors (economic, social, ecology etc) is influenced by the stage and evolution of biological and artificial inputs as well as by the conditions of capitalization the outputs

strongly determined by the market environment. Such determinants include:

- Unpredictability of the inputs variables which are under the market's influence (reducing the market share, currency exchange rates), modifications of the property over the capital share or of a part of it;
- Existence of several reaction loops which allow the system to restructure and to modify the interactions among its variables;
- Deep interactions among the system's components which to serious difficulties in splitting the system in distinct parts which consequently can generate disturbance of the interface's relations.

The economic organization of swine breeding and products processing has a profound probability character. Consequently the swine breeding market is permanently under the economic risk. Analysis of some theoretical and operational aspects in the swine breeding and processing sector allows us to approach this economy sector as a cybernetic system where the interacting components have non-linear relations whose effects are often unpredictable and difficult to assess. Within such a dynamic and non-linear system the previous actions are the basis of the present actions which, in their turn, prefigure the following trends of the organizations according to the principles of the reverse connection. Nevertheless, the phenomena previously mentioned occur distinctly and differently within the economic organizations worldwide, depending on the economical-social and political conditions with the afferent fluctuations determined by these conditions. The property in general, mostly the private one, represents the support of the enterprise's viability, the urging factor necessary to achieve a rational and efficient economic activity. After 2002 Romania had to deal with significant changes regarding the size and the structure of the swine breeding farms. In this respect the data in Table 1 are relevant.

Table 1. Evolution of swine breeding farms on class of used surface (ha)

Class of used surface (ha)	Breeding farms with swine livestock			Swine livestock (no. of heads)		
	2002	2005	2007	2002	2005	2007
Total	2694234	1753423	1697575	8259680	4935657	4708809
> 0.1	364504	143925	150227	1239375	837206	600953
0.1-0.3	251914	122169	123513	533289	229125	207255
0.3-0.5	157314	79262	80856	319325	135443	130113
0.5-1	399184	240836	224447	842325	405727	356310
1-2	582643	387604	360305	1364917	709734	633464
2-5	696951	552571	321438	2113602	1300033	1105747
5-10	160747	173941	179478	813900	594913	511179
10-20	25719	39460	42820	347705	213897	191984
20-30	3702	6398	6165	129470	88850	63800
30-50	2451	3527	4064	143934	48201	56638
50-100	1902	2385	2367	68898	130779	146902
< 100	2203	1795	1865	343042	241794	704465

Source: Statistic Annual, 2008, pg. 596-597

The main conclusion coming out from the data above is the excessively fragmented characteristic of the swine holdings. Thus: the number of the swine holdings diminished during 2002-2007 with 36 %, out of which the ones in the class of used surface of >1% until 5 ha diminished with over 1 million units whereas the number of units with surface of < 5 ha increased with about 42,000 units. Regarding the swine heads an overall diminish of 43 %, i.e. 35,500 heads on the background of an increase with over 430,000 heads in the classes with over 50 swine, out of which in the <100 swine class with over 360,000 heads. Consequently, the holdings owning over 50 heads recorded in 2007 a weight of 18% in the total of swine, i.e. 13% more than in 2007. In 2008 out of the total of 4,242 heads > 50% are registered in the intensive breeding holdings whereas the rest of 50% are found in the domestic holdings and include local breeds with low biologic value. Further on, the data in Table 2 present the size structure of the fattening swine holdings in 2008.

Table 2. Dimension structure of the fattening swine holdings in 2008.

Specification	Total sectors				
	No. of holdings	% of total	Total (heads)	% din total	Total on holding (heads)
Total	1,195,345	100.0	3,295,717	100.0	2.76
> 3 heads	111,436	93.20	1,777,130	53.91	1.59
4-10 heads	68,437	5.73	397,599	12.06	5.81
11-25 heads	8,932	0.75	148,599	4.50	16.61
26-50 heads	2,367	0.20	81,572	2.48	34.46
51-75 heads	709	0.06	43,348	1.32	61.14
76-100 heads	445	0.04	39,081	1.19	87.82
10-500 heads	123	0.01	24,020	0.70	195.36
< 500 heads	96	0.1	784,569	2.389	8,172.59

Source: Ministry of Agriculture and Rural Development

On sector overall, only 2.76 heads/holding on average are registered. High discrepancies appear depending on the number of heads within the holding. Thus, 93.20% of the number of holdings owning >3 swine heads include only 53.91 of the total of swine consequently only 1.59 heads/holding are registered. On the other the holdings owning <51 heads have a weight of only 0.12% and include 27.5% of the swine's total. The highest concentration is registered in the holdings owning <500 heads. Their weight is of only 0.01% of the total of holdings and 23.81% of the total of fattening swine and the average on holding is of 8,200 heads.

Analysis of the evolution of the swine breeding holdings and the number owned of swine emphasizes two contradictory phenomena. One showing the fragmentation of the swine breeding sector and the second is the deepening of the trend of swine concentration in modern trade companies. This last phenomenon became obvious after the integration of Romania within the E.U. agriculture structures. This process of re-sizing the swine

holdings requires the increase of the concerns of the state competent institutions and mostly of swine breeders from Romania so that to reach as soon as possible the EU parameters in this sector. The dimension of excessive fragmentation of the agriculture holdings, mostly in the swine breeding sector, is emphasized by comparison with the EU situation. The family holdings represent in the EU states the basic economic entities in the agriculture sector, including the animal breeding sector, which is under the positive impact of modern technologies in terms of widely using of principles of animal breeding management and marketing. Such animal breeding holdings, based on poly-culture, are presently under a large process of efficient re-sizing regarding the fodder cultivated surfaces, turnover as well as the increase of their market connections. In the sector of swine breeding most of the community consolidated states own a swine sector strongly connected to the market demands. The main concerns of these holdings are the increase of the swine number and focus of this activity on widely using of an efficient technical know-how. The economic pressure, generated by the increase of the competition within the national and international agro-food markets, requires the improvement of the swine breeding and processing by merging and establishing of some modern and performing economic organizations. The data in the Table 3 show the trend of the number of holdings and number swine during 2000 – 2007, at EU level.

Table 3. Trend of swine number on holdings within 2000-2007 at EU level

Specification	UE-27		UE-25		UE-15	
	2005	2007	2003	2005	2000	2002
Swine holdings (thou)	5,125	3,822	2,197	1,878	672	573
Number of swine (thou)	159,494	154,626	149,956	148,968	118,780	120,171
Swine/one holding	31.1	40.5	68.3	79.2	176.8	209.6

Source: EC Eurostat

Within this period the number of swine holdings decreased with 25.5% at the level of EU 27, with 14.6% (EU 25) and only 15% at EU 15. During the same period the number of swine at the level EU 27 decreased with 3%, with 3% (EU 25) whereas at the level EU 15 increased with about 1.2%. From this oscillate trend of the two indicators the increase of heads number per holding in EU 27 with 9.4%, with 10.9% in EU 25 and with 27.8 heads in EU 15. The absolute and relative differences among these indicators shows the evolution of the integration process regarding the EU accessing where EU 15 proved to be the most consolidated period in terms of swine breeding process development as well as economic efficiency. This process is also relevant in terms of modifications occurred within the swine breeding holdings on size classes (see Table 4).

Table 4. Trend of swine number on holdings within 2003-2005, in terms of number of swine, at EU 27 level

Specification	No. of holdings (thou)		No. of swine (thou)	
	2003*	2005	2003*	2005
Total	2,197	3,822	149,956	154,626
1-9 heads	1,502	2,821	12,185	14,331
10-49 heads	267	258	12,302	11,759
50-99 heads	45	41	6,073	5,672
100-199 heads	30	27	7,313	6,773
200-399 heads	28	25	12,346	11,393
400-999 heads	35	33	33,078	31,020
≥ 1000 heads	20	21	61,538	68,283

Source: EC Eurostat. * E.U.-25

It can be seen an increase of the E.U. holdings at the class 1 – 9 heads concomitant with the increase of the swine heads and a decrease of these at classes of 10 – 999 heads, except the categories 200 -399 heads. The category over 1000 heads recorded a decrease of number of holdings concomitant with the increase of the animals number which highlights increase trend of the process of concentration of the agriculture holdings along with the number of swine. The trend of decrease the number of holdings, namely the increase of the swine number is given by the process of EU enlargement after 2004. The fact that in the period prior 2004 suffered a strong process of concentration is given by the considerable decrease of the number of holdings together with the increase of the number of swine. Thus, during 1995 – 2000 a large scale process of resizing the agricultural holdings and the concentration of the number of livestock took place. On overall during EU 15 the number of agricultural holdings decreased with 604,000 heads whereas the number of swine/holdings decreased during 1995 – 1999 with 30.1 heads. The most heads/holding were recorded in Ireland (1,763) followed by Nederland (847, 9 heads), Denmark (775), Belgium (700, 5), UK (584, 2 heads) and Sweden (352, 5). The lowest level were recorded by Portugal (18, 1 heads), Greece (27), Italy (33, 4), Austria (39, 9) and Spain (325, 5). Considering this general context the elimination of the high discrepancies regarding the degree of holdings' concentration and the number of swine represents a major objective of the Romanian agricultural policy which takes place under the stronger and stronger competition on the local and international agro-food markets as well as under the actual necessity of integration of the Romanian structures within the community structures. However, to accomplish this requirement needs time and important financial efforts along with the financial support of E.U. In this context, after our country's accession to EU the concerns of the competent institutions were intensified, including the animal breeders' efforts, aimed to improve the economic organizations and swine holdings in terms of quantity, quality and structure. At the same time a special attention should be paid to a radical restructuring of the family

holdings in order to create the necessary conditions to connect these holdings to the demands of the modern technologies of the actual market and the achievement of viable and efficient economic entities.

Bibliografy

1. Istudor, N., *Rural and regional development of Romania in the perspective of E.U. accession*, ASE Publishing House, București, 2006;
2. Voicu, R., *Economy & management of the agriculture holdings*, Ed. ASE, 2003;
3. Voicu, R., *Swine breeding – tradition and modernization*, ASE Publishing House, București, București, 2009;
4. Năstase, M., *Meat's Traceability*, Economic Magazine Number 23, Bucharest, 2009;
5. www.madr.ro ;
6. www.eurostat.eu

РАДНА УЛОГА СЕОСКЕ ЖЕНЕ КАО АКТЕРА РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ СЕОСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Марина Новаков¹

Резиме

У раду се анализира радна улога сеоске жене и конфликти улога које она током живота преузима на себе. Емпиријски део анализе чине резултати квалитативног истраживања које је ауторка урадила у четири сеоске локалне заједнице (Руменици, Липару, Мокрину и Попинцима) на узорку од 300 жена које имају остварену улогу материнства.

Кључне речи: *сеоске жене, радна улога, конфликт улога*

Радна улога сеоске жене

Подела рада по полу и старости дуго времена је била устаљена, сеоска породица је функционисала као “једна радна заједница”, у којој су сви послови комплементарни, али и у којој се знало шта су мушки а шта послови који су намењени жени. Тако се није могао видети мушкарац који хоће да помузе краву или да ради прљаве кућне послове - да почисти кућу или двориште, док су се са друге стране жене мање стиделе да раде оне послове који су сматрани за мушке (Вукосављевић, 1983:391-397) ”Риљање, кошење, везивање снопља, крчење земље, подизање сена, сламе, снопља, када се дене, рачунају се у послове мушке” (Исто:389-390), које жене не раде, осим ако је невоља. Жене су радиле махом мање напорне послове, и оне послове за које није била потребна стручна спрема. Оне су радиле првенствено у кући: спремале храну, чувале децу, израђивале кућну грнчарију, ткале, а одређене послове нису радиле због предрасуда, као нпр. што је било клање живине јер се сматрало да је оно што жена закоље “погано”, док ”неке послове жене не раде из дискретности: због свог начина одевања. Жена се

¹ Мр Марина Новаков, Истраживач сарадник, Пољопривредни факултет Нови Сад, Департаман за економику пољопривреде и социологију села, Трг Доситеја Обрадовића бр.8. Тел. 021/4853381, Маил: marinan@polj.uns.ac.rs. Рад је део истраживања на пројекту “Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона” Министарства просвете и науке Републике Србије (Пројекат ИИИ-46006).

не пење да креше лесник, не врти пециво на ражњу, не тресе воће сем са земље, не пење се на пласт или стог да дене” (Исто:390). Оваква “матрица подела послова по полу је дефинисана још од поделе рада на ловачке и сточарске послове и вековима се развијала и устолучила као образац улоге пола, који се мења само у изузетним ситуацијама (у привременом или сталном недостатку “мушке главе” у кући) “ (Вишнић, 2007:311).

Говорећи о Србима у Војводини у 18. и 19. веку, Д. Поповић наводи да “познаваоци тадашњих прилика једнодушно тврде да су наше жене биле много вредније од наших мушкараца. И поред знатног броја различитих празника, великих и малих, и тзв. “женских” светаца, читавог низа “младих четвртака”, “младих петака”, “младих недеља” и заветних дана, када по народном веровању “не ваља “радити, жене су биле вредније од мушкараца. Жене су спремале све кућне потрештине: ткале платно, простирке, ћилиме, кецеље, обојке и комарнике. Оне су се бринуле да израде сву одећу, рубље, одело, све што покрива тело. Готово су стално имале преслицу у руци. Знале су да устану већ око поноћи да преду до зоре, а тада су месиле хлебац и храниле живину. Људи су били, изгледа, практични. Како су били свесни да њихова удобност у браку зависи од вредности и вредноће жене у кући, то су приликом женидбе нарочито водили рачуна о умешности, знању и вредноћи удавача, па су их, према тим њиховим особинама, плаћали, мање или више” (Поповић, 1963:136). Потреба за већ формираним обученим радником у кући била је и узрок раног ступања у брак, као и околност услед које сељанке нису бринуле да ли ће се удати јер су, са распадом задруга, сеоској кући биле неопходне (Вукосављевић, 1962:143).

Традиционалну поделу рада на мушке и женске послове у многоме је изменила модернизација пољопривредне производње, тако да је мало послова које жена не може да обавља, а веће учешће женске радне снаге у пољопривреди настало је и због миграцијских кретања мушке радне снаге ка граду. Запошљавање мушкараца ван газдинства захтевало је и повећано ангажовање жене на газдинству (Стојанов, 1989:40,42) што је додатно оптеретило сеоску жену и повећало њен значај на пољопривредном газдинству будући да је на себе преузела многе традиционално мушке послове. При томе, треба имати у виду да је овај додатни рад у пољопривреди био више последица нужности него њен избор, а такође, са друге стране, и запошљавање самих жена, које се налази у негативној корелацији са нивоом фертилитета, сматра се једним од главних чиниоца промена које су се одиграле у породици и породичним односима.

Данас од целокупног активног становништва које живи у селима наше земље, 39,2 % чини женско становништво, док је њихов удео у категорији издржаваног становништва знатно већи и износи 65,5%.² Сем тога, од свих индивидуалних

2 Попис становништва, домаћинства и станова у 2002., Књига 5: Активност и пол – Подаци по насељима, РЗС, Београд, 2003., стр.12 и прорачун аутора

пољопривредних произвођача жене чине 43,6%³ тако да и је велики део производње у њиховим рукама. Ипак, међу активним становништвом жене су више заступљене у градским насељима него у сеоским.

Запошљавање жена се, поред контроле рађања, сматра фактором који је највише утицао на породични живот. Прихватање запослености жене често заједно иде с тврдњама да се и мушкарци морају бавити пословима у домаћинству или "кућним пословима". Међутим, жена и у већини земаља Европе и даље сноси највећи терет у домаћинству. Разлике су велике у том погледу: тако у Британији 77% мушкараца пере суђе док их је најмање у Италији (22%) и Шпанији (26%). Поредак је исти и када је реч о спремању, пеглању и кувању, а једино је равномерније међу супружницима распоређена куповина (Mendras, 2004:144).

И према резултатима нашег истраживања, у обављању послова у домаћинству испитанице назависно од тога да ли су запослене или не, најчешће немају помоћ ни када је у питању кување (50,7%), прање суђа (53,7%), одржавање хигијене (51,7%), прање веша (74,7), нити пеглање (64%), а једино набавка намирница већински није само њихова обавеза, и приликом набавке имају учесталију помоћ осталих чланова домаћинства тако да је само 28,3% испитаница одговорило да ни у овом случају немају ничију помоћ. Испитанице које имају помоћ у обављању кућних послова најчешће ту помоћ имају од деце, осим када је у питању одлазак у набавку намирница у чему им најчешће помаже супруг. Иако незнатно, ипак нешто већу помоћ мужа (за 2,3% већу у прању суђа, 4,4% у одржавању хигијене и 5,4% у кувању) имају запослене испитанице у свим пословима осим када је реч о пеглању.

Већини испитаница (61,3%) не недостаје у домаћинству ниједан апарат који би им олакшао обављање кућних послова, али и свака пета (20,3%) испитаница је одговорила да им недостаје машина за суђе, 6% усисивач за дубинско усисавање, а 5,3% испитаница веш машина. Само 1,7% испитаница има потребу и за машином за суђе и усисивачем за дубинско усисавање.

Иако већином све кућне послове раде саме, убедљива већина испитаница (82,7%) јесте задовољна поделом послова између чланова домаћинства, 11,7% је задовољно делимично, само 4,7% је рекло да није задовољно и 1% испитаница да је потпуно незадовољно, док је 2% испитаница било неодлучних по овом питању. Овако високо задовољство поделом послова се може објаснити дуготрајном поделом на мушке и женске послове и устаљеним схватањима да је кућа превасходно дужност жене-мајке. Више незадовољних испитаница је међу запосленима женама - 8,4% запослених је незадовољно или потпуно незадовољно поделом послова наспрам 4,7% незапослених испитаница (таб.1). Ово се може објаснити чињеницом да преузимањем на себе још једне улоге, улоге запослене жене, код ових испитаница

3 Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002., Књига 7: Пољопривредно становништво, РЗС, Београд, 2004, стр. 8,9 и прорачун аутора.

није било праћено повећањем помоћи осталих чланова, те да се са преузимањем више улога повећава незадовољство и очекивања од осталих укућана. Одговори неких од незапослених испитаница које већински све послове обављају саме био је да и не воле да им се неко меша у те послове и ”мота” око њих док оне раде, те да је расподела кућних послова таква зато што оне тако хоће.

Таб. 1: Задовољство поделом послова између чланова домаћинства

		Задовољство поделом послова			
		задовољна	делимично задовољна	незадовољна	потпуно незадовољна
запослена	да	75,0%	16,7%	6,0%	2,4%
	не	85,6%	9,7%	4,2%	0,5%
Укупно		82,7%	11,7%	4,7%	1,0%

Већина испитаница сматра да не постоје типично женски послови везани за кућу (53%) нити типично мушки послови (62,3%) који су везани за кућу. Међутим, 73% испитаница је одговорило да нема послова везаних за кућу које оне никада не раде, и истовремено само 31,3% је одговорило да нема послова које њихов супруг у кући никада не ради (таб.2). Иако се **декларативно не прави подела послова у кући према полу**, у конкретном случају она је ипак присутна: међу пословима које испитанице никада не раде предњаче поправке и тешки послови (7,7%), а 35,7% супружника не ради ништа од тзв. ”кућних/женских” послова (кување, прање суђа, спремање куће, пеглање,...), и још укупно 27,1% мужева не ради по неки од тих послова (нпр. само кување, или само пеглање,...) на основу чега се може рећи да су **ставови о полној подели рада еволуирали, али је пракса остала углавном иста.**

Таб. 2: Послови које никада не раде

Послови у кући које испитаница никада не ради	%	Послови у кући које супруг никада не ради	%
нема тог посла	73,0	све ”кућне/женске”	35,7
поправке	7,7	нема тога посла	31,3
тешке послове	7,7	кување	8,3
око домаћих животиња	4,7	прање веша	6,0
кошење траве	2,7	пеглање	5,0
остало	4,2	усисавање, брисање прашине	5,0
Укупно	100,0	прање и пеглање	2,8
		остало	5,9
		Укупно	100,0

И поред невелике помоћи које имају од супруга приликом обављања кућних послова, у највећем проценту (71%) испитанице су задовољне његовим учешћем у обављању истих, 15,7% је задовољно делимично, а 11% је изразило

незадовољство и то: 5,7% је потпуно незадовољно а 5,3% је углавном незадовољно. Велико задовољство поделом послова се може тумачити спремношћу жена да преузму на себе већину обавеза у домаћинству и у тиме растерете остале чланове, као и наученим и усвојеним матрицама понашања које делују и након дугог времена.

Испитаницама обављање кућних послова најчешће одузме три до четири сата дневно (35,7%), више од $\frac{1}{4}$ испитаница проведе чак преко шест сати у обављању кућних послова (26,7%) и 18,3% од пет до шест сати. Тек отприлике свака седма (15%) испитаница у обављању истих проведе између једног и два сата, а свега 4,3% мање од једног сата. При томе, много мање је међу запосленим испитаницама оних које у обављању кућних послова проводе преко пет сати – 32,2% запослених наспрам 50% незапослених испитаница, тако да се време проведено у раду у домаћинству смањује са њиховом запосленошћу што је очекивано с обзиром да је већина међу запосленим испитаницама запослена пуно радно време, и на послу проводе осам сати (61,9%), затим 20,2% између четири и седам сати, 16,7% на радном месту проведе девет и преко девет сати, а само једна испитаница дневно проведе на послу до три сата.

Несразмерно време у односу на време проведено у обављању послова, испитанице проводе одмарајући се у току дана. Тако до једног сата или нимало у току дана се одмара 38,7% испитаница, 30,3% се одмара сат до два у току дана, 17,3% проведе у одмору три или четири сата, и 13,6% пет и више сати. Осим послова у домаћинству већина испитаница учествује и у обављању пољопривредних радова, при чему запослене испитанице знатно ређе (таб.3). Већински њихово учешће зависи од сезоне и некада су то само послови у башти, копање или њено сређивање, брање поврћа и др.

Таб. 3: Учешће у обављању пољопривредних радова

Запослена	Учествује у обављању пољопривредних радова		Укупно
	да	не	
не	44,0%	28,0%	72,0%
да	13,0%	15,0%	28,0%
Укупно	57,0%	43,0%	100,0%

Конфликт улога

Када је још седамдесетих година анализирана психодинамика емоционалног живота сеоске жене на 369 жена које су због синдрома тескобе (тескоба се одређује као последица човекове угрожености на интерперсоналном плану и незадовољених потреба, као знак друштвене и интерперсоналне уздрманости човека) тражиле помоћ психијатра у диспанзеру (Брајша;Озимец, 1973:154),

результати истраживања урађеног на подручју општине Вараждин (*Исто*: 156) показали су да је тескоба резултат конфликта и напетости у интерперсоналним односима особе с осталим припадницима групе којој припада, последица емоционалне неприхваћености, при чему је сеоска и градска жена готово једнако оптерећена, а емоционална оптерећеност максимална у њиховом фертилном добу и јеку мајчинских и брачних обавеза. Од 369 жена 70% су домаћице, односно индивидуалне пољопривреднице, удате су и најчешће имају троје (32,5%) и двоје деце (26%), што говори да је брак и те како стресогено оптерећен и да се она у њему осећа напетом и незадовољном а своје брачне проблеме покушава решитим неуротским механизмом, бежањем у болест. Њена ангажованост на неколико нивоа (сексуалном, у кућним пословима, у пољопривредни, васпитању деце) исцрпљује жену, тим пре што за своју ангажованост не добија адекватну компензацију на личном, емоционалном или друштвеном плану (*Исто*:157-161).

Преузимање различитих улога сеоске жене током њеног живота носи са собом бројна оптерећења и конфликте који се јављају услед раскорака између жеља и могућности да се свака од улога испуни на адекватан начин. Иако је у нашем истраживању чак 52,4% испитаница навело да често осећају умор, за већину (68%) испитаница усклађивање различитих улога које имају ипак не представља терет. Само 12% је рекло да им усклађивање различитих улога представља делимичан, а 15% велики или изузетно велики терет.

Усклађивање рада и родитељства је један од важних задатака популационе и сваке друге политике. У зависности од земаља, социјалних класа, и индивидуалних схватања, овај задатак се покушава остварити на различите начине. Запошљавање жена изван домаћинства често ствара конфликт улога које жена током живота преузима на себе, а који, и на индивидуалном и на ширем друштвеном нивоу, покушава да реши на различите начине. Тако на пример, за разлику од Францускиња које професију стављају испред мајчинске улоге или раде све како би обе улоге помириле, Немеце и Немци размишљају о послу и породици као о два одвојена света од којих је посао мушки и модернички, а породица женски и традиционалан. Немци сматрају да жена која ради улива деци мање сигурности и сматрају да је у принципу мушкарац тај који доноси новац у кућу а жена она која се том кућом бави. Енглескиње најчешће имају посао на пола радног времена како би се могле више посветити деци (Mendras, 2004:66-67). Један од новијих ”трендова родитељства” је и рад код куће који се практикује све више на Западу а који би требало да балансира посао са породичним обавезама. Претпоставља се да ће он подстаћи мушкарце да обављају више кућних послова и брину о деци. У погледу рада код куће једни имају оптимистичко виђење, док други сматрају да непостојање одвојености радне и приватне сфере чини да жене ретко имају простора да побегну од било кога, те да рад код куће комерцијализује кућу и одузима јој епитет места које штити од стреса спољашњег света (Silver, 1993:181-204).

Већина запослених испитаница (79,8%) према резултатима нашег истраживања сматра да се њихово радно ангажовање не одражава негативно на односе са супругом и децом. Само 8,3% се изјаснило о негативном утицају свог радног ангажовања на породичне односе, и тек свака отприлике девета је одговорила да је негативан утицај запослења на породичне односе делимичан (11,9%). Међутим, половина од укупног броја запослених испитаница је рекла да би напустиле посао када би им материјална ситуација то дозвољавала и посветиле се подизању деце. Испитанице које су рекле да би напустиле посао када би им то дозвољавала материјална ситуација, најчешће би и у том случају имале исти број деце као и сада (52,5%). Још једно дете би родило 20% испитаница, двоје или више деце 15% испитаница, а 12,5% није могло да одговори на питање. Овако велики број испитаница које би напустиле посао сведочи о неусклађености рада и родитељства, али и о томе да су разлози њиховог запослења превасходно материјалне природе.

Литература

1. Брајша, Павао; Озимец, Јасна (1973) *Синдром тјескобе у сеоске жене*. Социологија села, број 2-4 (40-42), година XI, стр. 154-161.
2. Mendras, Henri (2004) *Europa i Europljani. Sociologija Zapadne Europe*. Zagreb: Masmedia.
3. Поповић, Душан (1963) *Срби у Војводини, књига 3*. Нови Сад: Матица српска.
4. Silver, Hilary (1993) *Homework and Domestic Work. Sociological Forum*, Vol. 8, No. 2 (Jun., 1993), стр. 181-204.
5. Стојанов, Младен (1989) *Сеоска жена у привредном развоју*, ЗМС ДН, бр.86/87, Нови Сад, стр. 29-44.
6. Вишнић, Борка (2007) *Рад сеоске деце*. у: *Традиционално и савремено у раду и животу људи у селу* (зборник радова) (2007) Београд – Власотинце: Српско удружење за социологију села и пољопривреде и остали, стр. 309-319.
7. Вукосављевић, Сретен (1962) *Писма са села*. Београд: Савремена школа.
8. Вукосављевић, Сретен (1983) *Историја сељачког друштва III – социологија сељачких радова*. Београд: САНУ.

ROLE OF RURAL WOMEN WORKING AS ACTORS OF LOCAL RURAL COMMUNITIES

Marina Novakov

Summary

The paper analyzes working role of rural women and conflicts of roles she takes during her life. Empirical part of analysis are qualitative research that was taken by author of this paper in four rural communities (Rumenka, Lipar, Mokrin and Popinci) on a sample of 300 women who have realized the role of motherhood.

Key words: *rural women, work roles, conflict of roles*

**ЈАЧАЊЕ КАПАЦИТЕТА РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ КРОЗ
ФОРМИРАЊЕ ЛОКАЛНИХ АКЦИОНИХ ГРУПА¹***Весна Параушић², Бранко Михаиловић², Божић Дијана³***Резиме**

Србија у великом делу својих руралних подручја има све предуслове за промовисање и успешну примену концепта локалних акционих група и интегралног руралног развоја: богатство у разноликости руралних предела, значајни природни ресурси, очувани рурални амбијентални простори, велики потенцијал за развој широке лезе не пољопривредних активности на селу. С друге стране, присутна су бројна ограничења и слабости у домену руралног развоја: неповољна производна и поседовна структура у пољопривреди, неповољан пословни амбијент за рад МСП и предузетника, мала подршка пољопривредницима из аграрног буџета, неразвијена физичка и тржишна инфраструктура, одсуство предузетничког духа, недовољна повезаност пољопривредника, висока централизација државне управе и ограничења локалних самоуправа у имплементацији пројеката руралног развоја.

Кључне речи: локалне акционе групе, рурални региони, социјални капитал.

Увод

Програми подршке руралном развоју могу имати значајније ефекте уколико су усмерени на конкурентност, иновације и запошљавање у руралним подручјима. Увођењем локалних стратегија руралног развоја (LEADER приступ), кроз подстицање интересовања локалног становништва њиховом активном

1 Рад је део истраживања на пројекту 46006 “Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру дунавског региона” финансираног од стране Министарства просвете и науке Републике Србије.

2 Мр Весна Параушић, истраживач сарадник, vparausic@sezampro.rs, Др Бранко Михаиловић, научни сарадник, e-mail: brankomih@neobee.net, Институт за економику пољопривреде, Београд

3 Мр Дијана Божић, Основни суд Бијељина, ул. Вука Караџића бр. 3 Бијељина, Република Српска – БиХ, тел. + 387 55 224 910

партиципацијом и креирањем **локалних акционих група (ЛАГ)**, социјални капитал у овим подручјима се може значајно увећати. Интегративни приступи у локалном развоју су се у претходном периоду показали корисним, нарочито у смислу изградње локалних капацитета и асистенције Владиным агенцијама и Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије. Позитиван утицај се огледа, пре свега, у креирању адекватних мера подршке и квалитетнијој процени ефеката одређених мера локалног развоја.

Дефинисање руралних региона у Србији

Србија нема званичну **дефиницију руралних подручја**. Критеријуми које примењује Републички завод за статистику, не укључују стандардне индикаторе руралности, који се срећу у међународној пракси (густину насељености, број становника, учешће пољопривредног становништва и др.), већ се **руралним подручјима сматрају делови земље који не спадају у урбане**. Наиме, подела на градска/урбана и остала насеља у основи је заснована на општинским одлукама, којима се статус града додељује насељу које има урађен генерални урбанистички план. Тако, градска насеља су она, која су као градска проглашена одлуком јединице локалне самоуправе, а сва остала насеља сврставају се у категорију "остала", односно рурална насеља.

Националним програмом за рурални развој (НПРР) из 2011. године, предвиђена је измењена статистичка категоризација, док се у потпуности не имплементира НУТС регионализација.⁴ Наиме, руралне области су све територије насељених места осим градова, који су тај статус добили према Закону о територијалној организацији Р. Србије и имају више од 100.000 становника⁵. С обзиром на то да у Београду и Нишу постоје општине у којима је изражена пољопривредна производња, у та два града је примењена *OECD* дефиниција руралности која се односи на локални ниво (рурална насеља су она са густином насељености испод 150 становника/км²). По тој класификацији, општине Барајево, Сопот и Сурчин у Београду, као и општина Нишка Бања у Нишу подведене су под руралне области. У оквиру пројекта ЕУ „Подршка програмирању руралног развоја и систему за плаћања у Р. Србији и Црној Гори”, применом кластер анализе на преко четрдесет индикатора, утврђени су **хомогени рурални региони Србије**, који у задовољавајућој мери рефлектују хетерогеност српског руралног простора.

4 Национални програм руралног развоја од 2011. до 2013. године, Службени гласник број 15/2011., стр. 11.

5 У Србији 24 јединице локалне самоуправе имају статус града, према Закону о територијалној организацији Р. Србије (Службени гласник Р. Србије број 129/07). То су: Београд, Ваљево, Врање, Зајечар, Зрењанин, Јагодина, Крагујевац, Крајево, Крушевац, Лесковац, Лозница, Ниш, Нови Пазар, Нови Сад, Панчево, Пожаревац, Приштина, Смедерево, Сомбор, Сремска Митровица, Суботица, Ужице, Чачак, Шабац.

На основу кластер анализе, Србија је подељена на следећа 4 региона: (1) регион високоинтензивне пољопривредне производње и интегрисане економије, (2) регион малих урбаних економија са интензивном пољопривредом, (3) планински регион са економијом базираном на природним богатствима, (4) регион високог туристичког потенцијала са сиромашном пољопривредном структуром.

Површина руралних подручја у Србији (без Косова и Метохије) износи 65.952 км², што чини **85% укупне територије земље**.⁶ Око 83% од укупног броја насељених места налази се у руралним подручјима, а просечна густина насељености у Р. Србији износи 97 становника/км² и знатно је нижа у руралним (63 становника/км²) у односу на урбана подручја (289 становника/км²).

Социјални капитал, доступност културним садржајима и потенцијали за формирање ЛАГ-ова

Културна партиципација сеоског становништва је пасивна и слабо диверсификована⁷. Главни разлози за слабу културну партиципацију су стил живота у којем се много времена троши на радне активности, високо материјално сиромаштво, али и слаба мотивисаност и незаинтересованост. Иако основне школе постоје у већини села, предшколске установе, домови културе и библиотеке су слабо заступљени, осим у Војводини. Постоје извесне регионалне разлике у потрошњи културних садржаја које, показују нешто активнији стил становника војвођанских села у односу на остале.

Социјални капитал сеоске популације је низак, без обзира о којем региону или етничкој групи се ради и постоји огроман простор и шанса да се подизањем културе удруживања повећа и ниво социјалне кохезије у сеоским заједницама⁸. Као релевантни локални доносиоци одлука у руралним подручјима Србије у литератури се истичу⁹:

- **Представници локалне самоуправе** (општинске власти), укључујући и регионалне привредне коморе, агенције за мала и средња предузећа и сл.;
- **Представници пословног сектора** (мала и средња предузећа-МСП, предузетници, произвођачке асоцијације, земљорадничке задруге);
- **Представници невладиног сектора.**

6 Национални програм руралног развоја од 2011. до 2013. године, Службени гласник број 15/2011., стр. 11. Подаци се односе на 2004. годину.

7 Social Exclusion In Rural Areas In Serbia, UNDP, 2010, p.15.

8 Social Exclusion In Rural Areas In Serbia, UNDP, 2010, p.15.

9 Богданов, Н. (2007): Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија, UNDP, Београд, стр. 125.

Сарадња између ових актера је недовољна, некоординирана, и спорадична¹⁰. Посебно је мала сарадња саруралним становништвом (члановима пољопривредних газдинстава). Висок проценат испитаника (тачније 34%) у оквиру малих руралних домаћинстава истиче да ни једна институција не ради тренутно на унапређивању стања сеоских домаћинстава, а у немогућности да препознају друге релевантне актере и социјалне партнере, мала рурална газдинства сву одговорност за тренутно стање у руралним подручјима пребацују на државу и владу¹¹.

У анализи ЛАГ-ова **посебно треба нагласити слабости или мале капацитете повезивања пољопривредника у удружења и задруге**. Разлози неразвијености ових форми удруживања налазе се на страни: **пољопривредника**: (1) неизграђена свест о потреби и користима удруживања; (2) менталитет пољопривредника (неповерење у државу, друге пољопривреднике; доминација личних и краткорочних интереса над дугорочним и заједничким); (3) неједнака економска снага и величина газдинстава која отежава удруживање; (4) негативна искуства у функционисању удружења/задруга; **као и на страни државе, односно ресорног министарства**: (1) недостатак финансијске, правне и саветодавне подршке државе за оснивање и рад постојећих удружења/задруга; (2) неразвијено пословно окружење (амбијент) за бављење пољопривредом, прерадом и непољопривредних активностима.

Земљорадничке задруге. Улогу задружног сектора у економији Србије најбоље одсликавају сателитски рачуни задружног сектора Србије, који указују да допринос задружног сектора укупној економској активности износи свега 0,18% (2009. година), а учешће бруто додате вредности задруга из сектора Пољопривреде у бруто додатој вредности пољопривредног сектора Србије у 2009. години износило је само 1,5%¹².

Удружења пољопривредних произвођача. Тек 2009. године донет је Закон о удружењима који је подстицајан за развој цивилног сектора у Србији (закон омогућава повезивање физичких и правних лица).¹³ Посебно значајан фактор који би могао да допринесе успешном успостављању ЛАГ-ова и убрза рурални развој јесте афирмација јавно приватног партнерства. За успостављање овог партнерства кључна је децентрализација: враћање имовине јединицама локалне самоуправе (усвајање Закона о јавној својини), фискална децентрализација,

10 Богданов, Н. (2007): Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија, UNDP, Београд, стр. 125.

11 Богданов, Н. (2007): Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија, UNDP, Београд, стр. 125.

12 Сателитски рачуни задружног сектора Србије у периоду 2007-2009., РЗС, Београд, 2011., стр. 32.

13 Закон о удружењима, Службени гласник РС, број 51/09.

повећање изворних и трансферних прихода локалним заједницама¹⁴.

Анализа потенцијала за формирање ЛАГ-ова и рурални развој по изабраним општинама на основу интервјуа са координаторима Мреже за подршку руралном развоју Р. Србије

Општина Суботица. Ова Општина налази се у Руралном региону 1 (Регион високоинтензивне пољопривредне производње и интегрисане економије) и у односу на све општине овог региона има највећи број пољопривредних газдинстава. Према подацима Регионалне канцеларије за рурални развој општине Суботица, у овој општини постоје значајни капацитети за рурални развој, као и велики број актера који могу бити укључени у формирање ЛАГ-ова. Пре свега, у Суботици постоји велики број удружења (ратара, повртар, воћара), затим успешних и активних земљорадничких задруга (воћарских задруга, повртарских, ратарских), велики су и значајни капацитети у области прехрамбене индустрије (посебно је значајна производња алкохолних пића, кондиторска индустрија, прерада житарица и млека, производња сточне хране и сл.)¹⁵.

Општина Краљево. Општина припада руралном региону 2 (Регион малих урбаних економија са интензивном пољопривредом) и у односу на све општине овог региона, има највећи број пољопривредних газдинстава. Удружења пољопривредника недовољно су активна и малог су капацитета, иако иницијативе за удруживањем постоје, као и свест о потреби заједничког наступа. Земљорадничке задруге постоје, али се у највећем броју случајева ради о тзв. приватним задругама, односно фирмама које су у власништву једне породице.

Смедеревска Паланка. Општина у оквиру руралног региона 2, која има највећи проценат пољопривредних површина. У општини је изузетно развијена воћарска производња (вишња, шљива, грожђе, јабуке, крушке, брескве, кајсије), као и сточарство (велики је број уматичених грла сименталске расе). Постоји један број задруга које окупљају воћаре и које успешно послују (33 Липовац, 33 Стари Голобок, 33 Агросело), као и Удружење пољопривредних произвођача општине „Мезул“.

Општина Алексинац је општина у оквиру руралног региона 3 (Планински регион са економијом базираном на природним богатствима). Ова општина има највећи број пољопривредних газдинстава у односу на све општине које припадају Региону 3. У Општини је у највећој мери развијена повртарска и сточарска производња. Земљорадничких задруга готово да нема, а од удружења произвођача посебно су јака удружења млекара и удружење јагодара.

14 Најбоља пракса у локалним самоуправама у Србији, Фаза 2, Приручник студије случаја, Савет Европе, Канцеларија у Београду, www.coe.org.rs, Београд, јануар 2011., стр. 5.

15 Стратегија економског развоја општине Суботица 2007-2011..

Општина Ужице. Ово је општина у оквиру руралног региона 4 (Регион високог туристичког потенцијала са сиромашном пољопривредном структуром). Она се издваја по највећем броју регистрованих пољопривредних газдинстава у односу на општине овог региона. Што се тиче примарне пољопривредне производње, највећи број газдинстава бави се сточарством и воћарством (значајно је заступљена малина). Прерадни и скалдишни капацитети нису развијени, као ни удружења и задругарство као форме повезивања пољопривредних произвођача.

Закључак

Рурална подручја Србије имају генерално неповољне перформансе са становишта демографских карактеристика, економије, развијености инфраструктуре и социјалног капитала. Рурални развој и јачање ЛАГ-ова захтева, пре свега, јасно дефинисање или доношење бројних закона који покривају области пољопривреде, предузетништва, трговине, финансирања, децентрализације и сл. Поврх свега, претпоставка руралног развоја јесте примењивање постојећих и будућих закона. У оквиру стварања повољног амбијента за рурални развој пресудна је улога државе на плану: (1) регулисања тржишта пољопривредно прехрамбених производа (јачање и заштита конкуренције на домаћем тржишту); (2) развоја финансијског тржишта, (3) веће буџетске подршке пољопривреди и руралном развоју; (4) спровођења децентрализације; (5) јачања партнерстава локалних заједница са удруженим пољопривредницима, односно њиховим удружењима и задругама.

Литература

1. Богданов, Н. (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, UNDP, Београд.
2. Закон о удружењима, Службени гласник РС, број 51/09.
3. Национални програм руралног развоја од 2011. до 2013. године, Службени гласник број 15/2011.
4. Најбоља пракса у локалним самоуправама у Србији, Фаза 2, Приручник студије случаја, Савет Европе, Канцеларија у Београду, www.coe.org.rs, Београд, јануар 2011.
5. Сателитски рачуни задружног сектора Србије у периоду 2007-2009., РЗС, Београд, 2011.
6. Social Exclusion In Rural Areas In Serbia, UNDP 2010.
7. Стратегија економског развоја општине Суботица 2007-2011.
<http://www.polj.savetodavstvo.vojvodina.gov.rs/content/poljoprivredna-stru%C4%8Dna-slu%C5%BEba-subotica>

CAPACITY BUILDING OF RURAL AREAS IN SERBIA THROUGH FORMING LOCAL ACTION GROUPS

Vesna Parausic, Branko Mihailovic, Drago Cvijanovic

Summary

In great part of its rural areas, Serbia has all prerequisites for promotion and successful implementation of the concept of Local action groups and integrated rural development: richness of diversity in rural areas, significant natural resources, preserved natural environment of rural areas, great potential for development of wide range of non-agricultural activities in the countryside. On the other hand, there are many limitations and weaknesses in the field of rural development: unfavourable production and ownership structure in agriculture, unfavourable business environment for SMEs and entrepreneurs, little support for farmers from agricultural budget, underdeveloped physical and market infrastructure, lack of entrepreneurial spirit, lack of linkage between farmers, high government centralization and limitations of local self-government in implementation of rural development projects.

Key words: *Local action groups, rural areas, social kapital.*

Author's Address:

Мр Весна Параушић
Др Бранко Михаиловић
Проф. др Драго Цвијановић
Институт за економику пољопривреде
Волгина 15
11000 Београд
Е-маил: vparausic@sezampro.rs

МАЛА И СРЕДЊА ПРЕДУЗЕЋА КАО ГЕНЕРАТОРИ ОДРЖИВОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Јелена Премовић¹, Агнеш Бољевић², Љиљана Арсић³

Резиме

Обезбеђивање одрживог економског развоја представља један од основних задатака у вођењу макроекономске политике сваке државе. Имплементација одрживог развоја захтева активности на свим нивоима власти, од локалног и регионалног до националног. У савременом међународном окружењу, МСП се сматрају једном од водећих снага одрживог економског развоја. У земљама ОЕЦД МСП генеришу око 55% БДПа чинећи преко 95% бизниса са 60-70% запослених. Прилагодљивост, иновативни потенцијал и везаност за локалну заједницу су три основна обележја МСП која их чине кључним чиниоцем у процесу имплементације стратегије одрживог локалног и регионалног развоја. Да би МСП могла да остваре своју улогу покретача одрживог развоја, потребно је да имају одговарајућу подршку од стране самих локалних и регионалних власти.

Кључне речи: локално окружење, региони, МСП, развој, одрживи развој.

Увод

Један од приоритетних задатака у вођењу макроекономске политике сваке државе јесте обезбеђивање одрживог и равномерног економског развоја на њеној целокупној територији. Савремени концепт економске одрживости подразумева да друштво треба да одржи или повећа ниво благостања по глави становника. Конкретније, економски прогрес треба да подразумева максимизирање дохотка који може бити генерисан. У исто време, прогрес треба да одржава бар исти ниво стокова капитала из којих се овај доходак ствара (Солоу, 1986). Основни разлог утврђивања заједничке регионалне политике Европске уније је уједначавање

1 Мр Јелена Премовић, докторант, Врбас, М.Тита 129а, +381 64 144 17 98, jelena.premovic@gmail.com

2 Проф. др Агнеш Бољевић, ванредни професор, Економски факултет Суботица-Универзитет у Новом Саду, Суботица, Сегедински пут 9-11, +381 62 474 315, boljevic@ef.uns.ac.rs,

3 Проф. др Љиљана Арсић, ванредни професор, Економски факултет Приштина, Косовска Митровица, Колашинска 156, +381 64 820 33 07, ljiljana.arsic@pr.ac.rs

економског развоја у државама и регионима на подручју Уније. Циљ политике равномерног регионалног развоја ЕУ је постизање хармоничног, уједначеног и одрживог развоја и јачање привредне и социјалне кохезије заједнице.

Обезбеђивање одрживог развоја на целокупној територији земље данас је одређено као стратешки циљ Републике Србије (Премовић, Драшковић, 2010). Одрживи развој је дефинисан „као циљно оријентисан, дугорочан, непрекидан, свеобухватан и синергетски процес који утиче на све аспекте живота (економски, социјални, еколошки и институционални) на свим нивоима“ (Национална стратегија одрживог развоја, стр. 2). Могућност остваривања одрживог развоја Србије је у увођењу, прилагођавању и примени принципа који доминирају у ЕУ, односно у повећавању конкурентности која се заснива на знању, иновацијама и предузетништву.

Основне карактеристике и улога МСП у одрживом регионалном развоју

Да би се концепт одрживог развоја и практично имплементирао, потребна је сарадња и координација активности на свим нивоима власти - локалном, регионалном, националном и глобалном. Такође, постизање одрживог регионалног развоја захтева координацију и кооперацију између свих нивоа јавног сектора, приватног сектора и становништва. Уважавањем региона као генератора конкурентности националне привреде, отвара се простор за креирање политика развоја прилагођених специфичностима сваког региона, политика које ће нагласити компететивне предности сваког подручја. Стратегије настале из ове кооперације могу бити бројне, али свака од њих мора узимати у обзир задатак јачања сектора МСП и предузетништва на локалном и регионалном нивоу. МСП се сматрају једном од водећих снага економског развоја. У ОЕЦД економијама мала, средња и микро предузећа (МСП) чине преко 95% бизниса. У њима је 60-70% укупно запослених и ова предузећа генеришу око 55% ГДПа. У земљама у развоју 90% бизниса (изузимајући пољопривредни сектор) чине МСП (WBСД 2004).

Дефинисање појма МСП могуће је извршити на различите начине, па тако Европска Комисија МСП и микро предузећа дефинише као предузећа која запошљавају испод 250 радника и остварују годишњи обрт не већи од 50 милиона €.

Табела 1: Критеријуми ЕУ за класификацију МСП

КАТЕГОРИЈА БИЗНИСА	БРОЈ ЗАПОСЛЕНИХ	УКУПАН ПРИХОД	БИЛАНС СТАЊА (актива)
средња предузећа	< 250	≤ € 50 милион	≤ € 43 милион
мала предузећа	< 50	≤ € 10 милион	≤ € 10 милион
микро предузећа	< 10	≤ € 2 милион	≤ € 2 милион

(Извор: European Commission - Enterprise and Industry, Small and Medium-sized Enterprises, <http://ec.europa.eu>).

У Закону о рачуноводству Републике Србије средњим правним лицима се сматрају она правна лица која задовољавају најмање 2 од 3 наведена критеријума:

1. просечан број запослених у години за коју се подноси извештај је од 50 до 250;
2. годишњи приход од 2.500.000€ до 10.000.000€;
3. просечна вредност пословне имовине од 1.000.000€ до 5.000.000 € (у динарској противвредности).

По овом Закону предузећа која остварују ниже од најнижих износа код најмање два наведена критеријума се третирају као мала предузећа (члан 7). Прилагодљивост, иновативни потенцијал и везаност за локалну заједницу су три основна обележја МСП која их чине кључним чиниоцем у процесу имплементације стратегије одрживог локалног и регионалног развоја.

Прилагодљивост МСП произилази из чињенице да ова предузећа имају флексибилну организациону структуру. Запослени у овим предузећима преузимају више улога у организацији што их чини способнијим за адаптирање на нове услове пословања. МСП најчешће послују на уско специјализованим и локалним тржиштима, а њихова веза са тржиштем је јака и непосредна, због чега менаџмент предузећа може да реагује промптно на свако тржишно кретање и захтев. У исто време, њихова прилагодљивост чини их погодним за увођење нових „зелених“ технологија и усвајање нових начина пословања. МСП се лакше прилагођавају одрживом начину пословања.

МСП такође представљају значајан *извор иновација*. Они најчешће заузимају специјализоване тржишне „нише“ и спровode конкурентске стратегије које их одвајају од других. Ово може значити прилагођавање производа и услуга да одговарају специфичним тржишним захтевима, коришћење иновативних начина дистрибуције или продајних техника, или развијање нових и неискоришћених тржишта.

Веза МСП са локалним тржиштем је „двосмерна“. Локална тржишта су извор радне снаге и потошача за МСП, са једне стране, док са друге стране, МСП обскрбљују локалну заједницу са производима и услугама прилагођеним локалним захтевима по ценама које су прихватљиве за локално становништво.

Иако постоје разлике у критеријумима за дефинисање у различитим земљама, основне карактеристике МСП су универзалне:

- МСП су у власништву једног човека или мањег броја партнера,
 - фокусирана су на мање тржишне сегменте,
 - имају мало тржишно учешће,
 - лако се прилагођавају променама на тржишту,
 - управљање фирмом обавља власник,
 - флексибилна организациона структура,
 - величина предузећа (према обиму продаје, броју запослених, вредности имовине) је мала у односу на главне конкуренте у делатности.

Сектор МСП је значајан извор запошљавања и креирања профита, јер доприноси социјалној стабилности и генерише значајан фискални приход. Према Међународној Финансијској Корпорацији (ИФЦ) постоји позитивна веза између укупног нивоа дохотка једне земље и броја МСП на 1000 становника. Извештаји Светске Банке (WB) показују да постоји директна веза између јачања “здравог” сектор МСП у неким земљама и смањења активности на тзв. “црном тржишту”. Уз одређене подстицајне мере, МСП могу утицати на стварање потрошачке културе која уважава ограничења природне средине као и начела еколошког и друштвено одговорног пословања (нпр. мере субвенционисања органске пољопривредне производње).

За локалну заједницу, МСП обезбеђују производе и услуге прилагођене потребама и укусима локалног тржишта, уважавајући куповну моћ и стандард локалне заједнице. Поред тога, МСП су потенцијалан извор радних места, нарочито за неквалификоване раднике, жене и младе, који уједно чине и највећи део незапосленог радно способног становништва у регионима у развоју. Улагање у промовисање малог бизниса у одређеном региону много је одрживије у дугом року, него улагање у привлачење великих корпоративних бизниса, јер се корпорације теже везују за одређено тржиште и чешће у периоду рецесије премештају производњу, а стопу незапослености у региону је тада тешко контролисати. Са друге стране, МСП су директно везана за локални ниво, а њихови запослени су мање осетљиви на незапосленост у току рецесије.

Када се анализира улога и значај МСП у функцији одрживог локалног и регионалног развоја, очљива је дакле њихова двосмерна условљеност. Са једне стране, МСП имају велики утицај на економију региона чинећи преко 95% свих фирми која послују у једном региону и запошљавајући 60-70% радника. На тај начин, МСП представљају својеврсни „камен темељац“ локалне и регионалне економије. Економски здрав и јак сектор МСП је индикатор успешно имплементиране политике одрживог регионалног развоја. Са друге стране, локална и регионална политика утиче својим мерама, инструментима и постојећим институционалним оквиром на могућности развоја МСП. Локалне институције су, у сарадњи са регионалним и националним одговорне за пружање подршке МСП и стварање погодне климе за предузетништво.

Слабости и ограничења МСП

МСП се у свом пословању сусрећу са бројним проблемима који им онемогућавају несметан развој, од којих су најчешћи: недостатак квалификоване радне снаге, ниска куповна моћ становништва, ограничен приступ финансијском тржишту, превисоки трошкови радне снаге, проблеми у имплементацији нове технологије, проблеми са имплементирањем нових модела организовања пословања, низак ниво управљачке способности менаџмента, проблеми са јавном администрацијом, лоша инфраструктура (транспортна мрежа, електрична и комуникациона инфраструктура) (Група аутора 2006-2007).

Истраживање које је обухватило МСП у индустријском сектору у ЕУ, а које је спровео *Галуп Интернационал*, показује да МСП имају највећи проблем са недостатком квалификоване радне снаге, а други по реду је проблем ниске куповне моћи грађана. Наиме, пошто ова предузећа располажу малом финансијском снагом, она врло често нису у могућности да приуште висококвалификовану радну снагу. Што се тиче проблема са куповном моћи грађана, он проистиче из чињенице да МСП имају више трошкове по јединици производа од великих компанија. Велика предузећа користе економију обима и ширине, те на тај начин имају већу контролу над коначном ценом од МСП. Истраживања показују да је пословање финансијских институција које су пружале услуге МСП, нарочито у земљама у развоју и на тзв. „растућим тржиштима“, било високопрофитно, али се МСП и даље суочавају са ограниченим приступом финансијским тржиштима. Високе каматне стопе су обележје кредита за МСП, банке захтевају од ових предузећа и високе залоге које се правдају као осигурање од повећаног ризика. Иако је опрезност банкарског сектора донекле оправдана (висок степен гашења МСП⁴), проблем лежи и у неприлагођености пословања банака и њихових услуга сектору МСП. Увођење нових технологија у пословање подразумева трошкове прибављања истих и трошкове имплементације у пословање (обучавање радника, измене организације посла,...). МСП имају ограничена финансијска средства и уколико не постоји помоћ регионалних агенција за развој МСП она неће бити у могућности да испрате нове технологије. Тада се МСП суочавају са проблемом конкурентности како на локалном, тако и на глобалном тржишту.

Иако државна администрација бројним законским регулативама у многим земљама подстиче оснивање и развој МСП, управо ова регулатива може често да буде и ограничавајући фактор. Преобимна администрација делује дестимулативно на предузетнике, јер захтева превише новца и времена. Поједностављење процедура и повећање ефикасности административних органа има позитиван и подстицајан утицај на развој малог бизниса. У развијеним земљама проблем са инфраструктуром је у највећој мери превазиђен, док у земљама у развоју он представља једну од главних препрека развоју целокупне привреде, па и сектора МСП. Ово ограничење са којима се суочавају директно утичу на квалитет пословања, јер без задовољавајуће саобраћајне, енергетске и комуникационе мреже није могуће успешно пословање.

Пресек стања и могућности развоја МСП у Србији

Сектор МСП у Србији запошљава 2/3 радника (око 900.000 радника), а од тог броја половина их је запослена у микро предузећима (ПКС, 2006). У протеклом периоду извршене су реконструкције дела великих привредних система, па се вишак запослених усмерио према сектору МСП и то највише према микро

4 Половина од просечно 1.2 милиона МСП, колико их годишње почне са радом у ЕУ, не доживи пету годину пословања.

предузећима. Оно што је карактеристично за запосленост у сектору МСП је изражена секторска и регионална концентрисаност. Преко 70% укупно запослених у МСП концентрисано је у секторима *Трговина на велико и мало*, *Прерађивачка индустрија* и *Грађевинарство*, а више од пола на територији пет округа (*Град Београд*, *Јужно-бачки*, *Нишавски*, *Сремски* и *Јужно-банатски округ*), при чему је само у граду *Београду* запослено око 29,5% укупно запослених у МСП.

Уколико ефикасност пословања МСП посматрамо у зависности од створене бруто додате вредности (БДВ),⁵ евидентна је динамика повећања новостварене вредности. МСП у секторима *Прерађивачка индустрија* и *Трговина на велико и мало* старају 1/3 вредности БДВ Србије. Највећу БДВ у оквиру сектора МСП остварила су микро (44,5%) и средња (29,3%) предузећа.

Поред тога, повољнији општи услови пословања и неке од предузетих мера за подстицај МСП су утицали да рентабилност сектора МСП буде у сталном порасту. У 2006. сектор је остварио 165,6 млрд. динара профита што је 52,6% профита привреде (50,4% у 2005. 47,1% у 2004.) Стопа профитабилности сектора је износила 38,9% што је изнад просека привреде (30,6%) и великих предузећа (33,2%). Ови подаци недвосмислено указују на значај МСП за српску привреду, чинећи овај сектор најпрофитабилнијим делом привреде Србије (ПКС 2006).

Међутим, и поред добрих резултата, поставља се питање конкурентности на глобалном нивоу. Наиме, анализа Светског економског форума (ВЕФ) преко кретања *индекс глобалне конкурентности*, указује на низак ниво конкурентности привреде Србије (Србија се налази на 93. месту у 2009, а у 2008. је заузимала 85. место)⁶. Иако сектор МСП има већу продуктивност рада од великих предузећа у Србији, и даље је мала конкурентност сектора на глобалном тржишту. Да би се повећала ова конкурентност потребно је, пре свега, подизање нивоа продуктивности, смањење трошкова рада, као и усклађивање са прописима ЕУ (нпр. прописи о безбедности хране, органске производње...). Ниво знања и способности предузетника још увек није довољан за потребе стварања конкурентног, извозно орјентисаног сектора МСП. Остварен је напредак у погледу увођења предузетништва у средње стручно образовање и повећаног броја факултета и виших школа које се фокусирају на стицање предузетничких знања. Увођење Болоњског процеса у високо школство такође би требало да позитивно утиче на повећање квалитета образовања будућих предузетника. У неформалном образовању, које треба да обезбеди спровођење принципа доживотног учења и компензира недостатке формалног образовања, остварују се одређени почетни резултати. Из јавних извора обезбеђена су знатна подстицајна средства за

5 Бруто додата вредност (гросс аддед валуе) је, према стандардима Еуростата, најзначајнији индикатор пословања. Део система националних рачуна изражен у базним ценама. БДВ је разлика између финалних производа у базним ценама и међуфазне потрошње у куповним ценама.

6 www.weforum.org. The Global Competitiveness Report 2009.-2010.

кредитирање почетника у пословању, незапослених, неразвијених општина, иноватора, као и за финансирање програма интернационализације пословања МСП, развоја кластера и инфраструктурног опремања пословних инкубатора. За повољнији и бржи старт уп значајна је и државна подршка за отварање пословних инкубатора у 14 општина, која се реализује у оквиру Владиног „Програма за развој пословних инкубатора и кластера у РС 2007–2010.“ Међутим, финансирање МСП и даље карактерише органичен приступ изворима финансирања. Да би стање добило обележје задовољавајућег, потребно је учинити додатне напоре. Главни екстерни извор финансирања представља Фонд за развој, чијим посредством се реализују подстицајне кредитне линије Министарства економије и регионалног развоја по посебним програмима. Такође, банкарски кредити су и даље веома скупи и неприступачни највећем делу заинтересованих МСП.

Закључак

Савремена друштвено-економска кретања утицала су на спознају неопходности уважавања и имплементације основних принципа одрживог развоја у практичне политике и агенде. Подела националног простора на регионе и давање одговарајућих надлежности тим регионима, омогућава стварање регионалних политика развоја прилагођених специфичностима сваког појединачног региона, при чему је имплементација принципа одрживог развоја ефикаснија уколико се процес врши од доле на горе, од локалног, преко регионалног ка националном нивоу.

МСП представљају сектор који има кључне предуслове да буде „стуб ослонац“ одрживог регионалног развоја. Да би МСП могла да испуне своју улогу покретача одрживог развоја, потребно је да добију одговарајућу подршку од стране самих локалних и регионалних власти.

Сектор МСП има потенцијал да буде носилац регионалног развоја и конкурентности у Србији. Међутим, још увек нису отклоњене бројне препреке за убрзани развој овог сектора. То се пре свега односи на сиву економију, укупна фискална захватања, недоступност јавних набавки, монополе, отежану наплату потраживања, претерано администрирање и неадекватан однос пореске администрације, компликоване и скупе административне процедуре.

Литература

1. Arsić, Lj. & Premović, J. (2011). *System of strategic management and BSC in the small and medium enterprises*, Conference Proceedings: Small and Medium Enterprises-Possibilities and Perspectives, Novi Pazar.
2. Бољевић, А. (2008). *Одрживи развој у функцији заштите животне средине*. Анали економског факултета у Суботици, Суботица, Бр. 20, стр. 15-23.

3. Grupa autora, Eurobarometer Team of the European Commission, (2006-2007.), "Observatory of European SMEs", Flash Eurobarometer.
4. Привредна комора Србије (2006). *Извештај о пресеку стања у сектору МСП*. ПКС, Београд.
5. Премовић, Ј. & Драшковић, С. (2010). *Равномерни регионални развој као претпоставка европских интеграција Србије*, Зборник радова ХВ Међународног научног скупа: Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе, Ниш, стр. 227-237.
6. Solow, R. (1986). *On the intergenerational allocation of natural resources*. Scandinavian Journal of Economics, Vol. 88, Br. 1, str.141–149.
7. Влада Републике Србије (2009). *Закон о рачуноводству и ревизији Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 46/06 и 111/09.
8. Влада Републике Србије (2007). *Национална стратегија одрживог развоја*.

SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES AS GENERATORS OF THE SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT

Jelena Premović, Agneš Boljević, Ljiljana Arsić

Vrbas, M.Tita 129a, Subotica, Segedinski put 7-9, K. Mitrovica, Kolašinska 156
 jelena.premovic@gmail.com, boljevic@ef.uns.ac.rs, ljiljana.arsic@pr.ac.rs

Abstract

One of the basic task of the macroeconomic policy of each country is to insure the sustainable economic development. Implementation of the sustainable development requires activities on all levels - from local and regional to national authorities. In the contemporary international environment, SMEs are considered as one of the leading forces of the sustainable economic development. In the OECD countries, SMEs create 55% GDP making more than 95% of the entire business with 60-70% of the employees. Adaptability, innovative potential and local connection are three basic characteristics of the SMEs, which making them the key factor in the process of the strategy of the sustainable local and regional economic development implementation. In order to SMEs realize the role as a local development encouragers, the adequate support of local and regional authorities is also needed.

Key words: *local environment, regions, SMEs, development, sustainable development*

НЕКИ АСПЕКТИ ПРОГРАМА ФОНДА ЗА РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ ГРАДА НИША У 2011¹

Mr Зоран Симоновић², Др Драгољуб Симоновић³, Др Славомир Милетић⁴

Резиме

У савременим условима у којима живимо појављује се све већа потреба за решавање проблема руралног развоја. Последње реформе Заједничке аграрне политике Европске уније све више посвећују пажњу питању пољопривредног окружења и перспективи његовог уређења. Овај приступ произилази из нових функција руралних подручја. Рурално се више не може идентификовати са аграрним јер се одвија диверсификација активности на руралним подручјима.

Процес оживљавања руралних насеља и поклањање све веће пажње очувању животне средине, као и постепено пољопривредне производње могу успорити смањење броја пољопривредних насеља. Управо у циљу оживљавања сеоских насеља доносе се програми развоја пољопривреде. Нас у овом раду првенствено интересује програм фонда за развоја пољопривреде града Ниша у 2011. години. У оквиру овог програма финансирају се програми, активности и пројекти који су везани за:

- А. Програм унапређења услуга у пољопривредној производњи*
- Б. Програм унапређења сточарства на подручју града Ниша*
- В. Програм унапређења биљне производње*

Кључне речи: *програм фонда, рурално, сеоско подручје, пољопривредна производња, град Ниш.*

1 Рад је део истраживања на пројекту 46006 "Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру дунавског региона" финансираног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

2 Институт за економику пољопривреде - Београд

3 Економски факултет - Ниш

4 Економски факултет – Приштина/Косовска Митровица

Увод

Уопштено посматрано програми подршке аграрном и руралном развоју могу имати значајније ефекте уколико су оријентисани на конкурентност, иновације и запошљавање у руралним подручјима. Увођењем локалних стратегија руралног развоја (LEADER приступ)⁵, кроз подстицање интересовања локалног становништва њиховом активном партиципацијом и креирањем локалних акционих група (LAG), социјални капитал у овим подручјима се може значајно увећати. Аграрни савет ЕУ усвојио је септембра 2005. године фундаменталну реформу политике руралног развоја за период 2007-2013. година. На овај начин конципирана политика руралног развоја поставила је управо LEADER иницијативу као водећи приступ у дистрибуирању подршке и значајно поједноставила процедуре, а чине је следеће „осе“ у периоду до 2013. године: мере унапређења, тј. повећања конкурентности аграрног сектора; унапређење животне средине и руралног амбијента кроз подршку управљању земљиштем; економска диверсификација и унапређење квалитета живота у руралним подручјима; тзв „хоризонтална“ компонента или четврта оса финансирања и спровођења политике руралног развоја – LEADER приступ. Европска Комисија је у циљу упрошћавања система помоћи, постизања максималних ефеката уложених средстава кроз поједностављење администрације, контроле, извештавања и евалуације остварених резултата, донела је одлуку да све предприступне фондове замени новим (Phare, ISPA, SAPARD и CARDS), замени новим механизмом – Инструментом предприступне помоћи IPA. IPA регулатива дефинише обим и тип подршке намењен земљама Западног Балкана за период 2007-2013. године.⁶ Интегративни приступи у локалном развоју су се у претходном периоду показали корисним, нарочито у смислу изградње локалних капацитета и асистенције Владиним агенцијама и Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије.⁷

Управо Законом о пољопривреди и руралном развоју уређени су циљеви пољопривредне политике Србије али и начин њеног остваривања, врсте подстицаја

5 Leader програм је, као једна од четири Иницијативе Заједнице, функционисао у програмском периоду 2000-2006. и охрабрујући примену оригиналних стратегија одрживог територијалног развоја, промовисао је пројекте диверсификације локалне економије на принципу партнерства, међу регионалне сарадње и размене искустава (Commission Notice 2000/C 139/05). У програмском периоду 2007-2013. Leader, као четврта оса политике руралног развоја ЕУ представља оквир за реализацију мера подршке руралном развоју (Reg. 1698/2005, Art. 61- 65).

6 Наталија Богданов, Мала домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија, УНДП, Београд, 2007, 55.

7 Стратегија пољопривреде и руралног развоја за период од 2010 до 2020, исто, Република Србија, Влада, Београд, 2010, 42.

у пољопривреди, услови за остваривање права на подстицаје и корисници подстицаја. Овим законом се уводи регистар пољопривредних газдинстава, евидентирање и извештавање у пољопривреди, интегрисани пољопривредни информациони систем, надзор над спровођењем овог закона.

Стратегија пољопривреде и руралног развоја која је донесена на националном нивоу дефинише дугорочне правце развоја пољопривреде, као што су успостављање тржишне економије, повећање профитабилности пољопривреде и укупан развој руралних области, док се националним програмом за пољопривреду утврђују средњорочни и краткорочни циљеви пољопривредне политике, начин, редослед и рокови за реализацију наведених циљева, очекивани резултати, као и облик, врста, намена и обим појединих подстицаја.⁸

На основу свих показатеља Град Ниш има велике потенцијале за развој пољопривредне производње. Постоје повољни климатски услови, добре карактеристике пољопривредног земљишта и располагање водним и природним ресурсима, који су неопходни за свеукупни рурални развој.

У ситуацији примене тренда аграрног и руралног развоја локална самоуправа има важан задатак. Она мора бити креатор и промотер развоја пољопривреде и руралног развоја. Стварањем повољних услова у складу са потенцијалом и потребама, континуитетом у развојним делатностима, кадровским, институционалним, пословним решењима, финансијском подршком, управо локална самоуправа може у великој мери допринети бржем развоју пољопривредне производње и сеоског подручја.

1. Преглед активности о раду Фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011. години

Средства фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011. години намењена су за финансирање следећих активности од општег значаја за унапређење пољопривреде на подручју Ниша.

1. Мере јачања конкуретности пољопривреде

А. Програм унапређења услуга у пољопривредној производњи

1. Прогнозно извештајна служба (ПИС).
2. Систематско снимање распрострањености коровске биљке, амброзија.
3. Унапређење функционисања и планирања развоја газдинства у складу са добром пољопривредном праксом.
4. Противградна заштита.
5. Управљање ризицима у пољопривреди, осигурање производње.

⁸ Стратегија развоја пољопривреде Србије, 2005, Службени гласник РС, бр. 78/05.

6. Субвенционисање анализа вина и ракија.

Б. Програм унапређења сточарства на подручју града Ниша

1. Унапређење расног састава говеда субвенционисањем коришћења семена врхунских бикова.
2. Субвенционисање набавке квалитетне приплодне телади.
3. Унапређење контроле репродуктивног статуса основног матичног запата говеда на територији града Ниша.
4. Унапређење овчарства и козарства.
5. Субвенционисање анализа сира за регистрована домаћинства за потребе пијачне продаје.
6. Субвенција рада матичних служби (субвенција уматичења грла и набавке опреме за анализу квалитета млека).
7. Финансирање израде софтвера за матично књиговодство.

В. Програм унапређења биљне производње

1. Субвенционисање анализа пољопривредних производа на остатке пестицида у плоду.
2. Субвенционисање набавке расада парадајза за другу бербу.

2. Мере руралног развоја

А. Програм едукације и организованости пољопривредника и пољопривредних стручњака и промоција развојних потенцијала и потреба села.

1. Стручно усавршавање пољопривредника и пољопривредних стручњака.
2. Промоција развојних потенцијала и потреба села.

Б. Програм за побољшање живота и ширење економских активности у руралним подручјима.

В. Програм кредитирања пољопривредне производње.

3. Програм подршке истраживањима у пољопривреди

4. Трошкови платног промета

2. Програм Фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011. години

Програмом Фонда за развој пољопривреде у 2011. години утврђује се, намена улагања средстава и њихово коришћење. Програм се састоји од четири тачака које садрже читав низ подтачки које су обликоване у следеће активности и пројекте од општег значаја за унапређење пољопривреде на подручју града а које се финансирају

из буцета града Ниша⁹. Програм почиње са тачком која се односи на мере јачања конкурентности. Прва подтачка конкурентности се односи на програм унапређења услова у пољопривреди, следећа на програм унапређења сточарства града Ниша и трећа подтачка се односи на програм унапређења биљне производње. Друга тачка се односи на мере руралног развоја, трећа тачка на програме подршке истраживања у пољопривреди и четврта на трошкове платног промета.

Циљ спровођења мера јачања конкурентности у пољопривреди је повећање конкурентности комерцијалних пољопривредних газдинстава, улагањем у унапређење и развој биљне и сточарске производње, као и услуга, које посредно и непосредно утичу на пољопривредну производњу. Програм унапређења услуга у пољопривредној производњи даље се расчлањује у следеће тачке:

А. Програм унапређења услуга у пољопривредној производњи

1. Финансирањем прогнозно - извештајне службе у заштити биља (ПИС) град финансијски подржава рад ове службе на својој територији. Основни задатак службе је да се са што мањим бројем третмана у току године изврши успешна заштита биљних култура, при чему је неопходно посебну пажњу посветити заштити здравља људи и животне средине.

2. Систематско снимање распрострањености коровске биљке, амброзија. У циљу предузимања мера за сузбијање и уништавање коровске биљке амброзије, која представља опасан алергент, Програмом је предвиђено да је неопходно извршити систематско снимање распрострањености овог корова у 2011. години.

3. Унапређење функционисања и планирање развоја газдинстава у складу са добром пољопривредном праксом. У циљу побољшања стања, систем контроле производње хране је од 2000. године измењен законским прописима (Генерални закон о храни) који је увео нови приступ „праћења хране од њиве до трпезе“. Овај нови концепт довео је до развоја органске пољопривредне производње. Србија је доношењем Закона о безбедности хране, увела обавезу поступања произвођача хране и хране за животиње у складу са међународним стандардима чиме се укључила у глобални систем контроле опасности које се могу јавити у производима који се пласирају на тржиште. Међутим, примарни пољопривредни произвођачи нису обухваћени тим законом тако да је велики део производа који директно утичу на безбедност крајњег производа остао ван директног уређења. Програмом је предвиђено да се постепено стварају услови да се овакви пољопривредни произвођачи укључе у глобални систем контроле хране.

4. Противградна заштита. Дотирањем рада противградне заштите град врши

⁹ Одлука о буџету града Ниша за 2011. годину, Службени лист града Ниша, 23. децембар 2010. бр. 97.

додатну стимулацију стрелаца са подручја града Ниша да током сезоне противградне одбране своје дужности обављају савесно.

5. Управљање ризицима у пољопривреди, осигурање производње. Штете која настаје на пољопривредним усевима, стоци и другим ресурсима редован су пратилац пољопривредне производње, посебно од временских непогода на усевима и штете које причињавају велике дивљачи на стоци. Иако се неки од тих ризика могу осигурати у оквиру редовног система осигурања, произвођачи ретко користе ту могућност због високих премија осигурања. Штете већег обима превазилазе могућност санирања од стране произвођача и могу озбиљно да угрозе опстанак газдинстава, а тиме и дугорочно одрживи развој производње. Овом мером се врши подстицај пољопривредним произвођачима да осигурају своје усеве, стоку, пољопривредну опрему и механизацију чиме се обезбеђује стабилност дохотка и смањење ризика у пољопривредној производњи, смањивање дугорочно негативних последица штета проузрокованих природним непогодама и другим ванредним догађајима.

6. Субвенционисање анализа вина и ракија. Програм очувања и унапређења виноградарско-винарске производње на подручју града Ниша у 2011. години реализоваће се кроз субвенционисање анализа вина и ракија за кориснике са територије града, а у циљу утврђивања здравствене и технолошке исправности, као и у циљу унапређења квалитета производа од воћа и грожђа.¹⁰

Б. Програм унапређења сточарства на подручју града Ниша

Питање унапређења сточарства предвиђено је да се Програмом за развој пољопривреде за 2011. годину стимулише развој оних делатности и сегмената производње који су процењени као стратешки најзначајнији за очување и унапређење сточарства и диверсификацију привредних активности у овој области у руралним подручјима града Ниша. То је пре свега унапређење расног састава говеда субвенционисањем коришћења семена врхунских бикова, кроз програме набавке квалитетне приплодне телад од уматичених крава из општина у којима се спроводи контролисани систем осемењавања као и унапређењем контроле репродуктивног статуса приплодних грла савременим дијагностичким средствима. Поправљање расног састава у овчарству и козарству ће се спроводити кроз набавку грла за формирање основног стада оваца и коза ради постављања основа за систем интензивне производње у овим областима. Унапређење рада матичних служби се сматра неопходном пратећом мером у унапређењу расног састава и оствариће се путем субвенционисања њиховог рада у матичном и производном запату, субвенционисање опремања матичних служби опремом неопходном за квалитетан рад на објективном утврђивању производних особина запата, као и издром

¹⁰ Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011. године.

неопходног софтвера за вођење матичног књиговодства. Такође предвиђено је да се настави са пружањем подршке произвођачима млечних производа, сира кроз субвенционисање законом прописаних анализа сира, као и подршка пчеларима у борби против једне од најозбиљније болести пчела и у подизање квалитета меда за потребе укључивања у програме извоза меда на тржиште ЕУ.

В. Програм унапређења биљне производње

Програмима унапређења биљне производње за 2011. годину предвиђено је да се стимулише развој оних делатности и сегмената производње који су процењени као стратешки најзначајнији за очување и унапређење воћарства, виноградарства и повртарства. То је пре свега унапређење пласмана пољопривредних производа и производња здраве безбедносне хране.

2. Мере руралног развоја

Улагање у рурални развој има за циљ да задржи становништво у сеоским подручјима, изједначи квалитет живота у руралним и урбаним срединама, омогући повратак становништва из урбаних у рурална подручја и повећа конкурентност производње. Ова мера ће се реализовати кроз следеће програме:

Програм едукације и организованости пољопривредника и пољопривредних стручњака и промоција развојних потенцијала и потреба села,

Програм за побољшање живота и ширење економских активности у руралним подручјима (Развој руралне економије, унапређење ефикасности тржишта и имплементација стандарда, имплементација агроеколошких мера диверсификација економских активности у руралним срединама),

Програм кредитирања пољопривредне производње.

3. Програм подршке истраживањима у пољопривреди

Савремени концепт одрживог развоја пољопривреде и руралних подручја све више се заснова на знању. То управо подразумева јачање образовања и истраживања која су усмерена у решавање развојних изазова и проблема, као и израду бројних анализа које су основа за дефинисање и имплементацију аграрне политике и оцену њених ефеката. Реформе и прилагођавање Заједничкој аграрној политици ЕУ још више намеће потребу снажне институционалне подршке коју није могуће обезбедити без јачања кадрова и истраживачко развојне функције. Циљ спровођења ове мере је јачање истраживачке подршке за развој одрживе пољопривреде и руралног развоја, брже спровођење реформи и придруживања ЕУ, јачање свих потенцијала за бржу примену нових технологија и иновација у пољопривреди.

4. Трошкови платног промета

Трошкови накнаде за услуге које врши Управа за трезор за 2011. годину планирана су средства у износу од 150.000,00 динара.¹¹

Закључак

У садашњем стању када се очекује позитиван став по питању кандидатуре предвиђено је да се рурални развој села пренесе на локални ниво. Средства намењена фондовима су мала и недовољна. У ситуацији када се тенденција раста подршке града развоју села и пољопривреде наставља треба у наредном периоду увећавати средства намењена за Програм Фонда за развој пољопривреде. Сада када се налазимо у фази изласке из једне економске кризе и уласка у другу можемо очекивати да дође до даљег смањења средстава која су намењена за ове намена.

Данас не постоји универзални програм развоја руралних подручја, из разлога што овај план зависи од разних фактора који утичу на њега. Неки од тих фактора су физичке, демографске и економске карактеристике сваке конкретне зоне. Различит ће бити развој зоне у зависности од фазе у којој се налази депопулација на критичном нивоу у односу на зону у којој није таква ситуација. Развојем руралних подручја може се повећати запосленост становништва и његов стандард.

Оживљавање руралних насеља и поклањање веће пажње очувању животне средине могу успорити смањење броја пољопривредних насеља. Управо у циљу оживљавања руралних насеља доносе се програми фонда за развој пољопривреде.

Литература

1. Закон о пољопривреди и руралном развоју, Службени гласник РС, бр. 41/09.
2. Стратегија развоја пољопривреде Србије, 2005, Службени гласник РС, бр. 78/05.
3. Стратегија пољопривреде и руралног развоја за период од 2010 до 2020, исто, Република Србија, Влада, Београд, 2010, 42.
4. Одлука о буџету града Ниша за 2011. годину, Службени лист града Ниша, 23. децембар 2010. бр. 97.
5. Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011. године.
6. Извештај о раду Фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2010. години.
7. Наталија Богданов, Мала домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија, УНДП, Београд, 2007.

¹¹ Програм фонда за развој пољопривреде града Ниша у 2011. године.

SOME ASPECTS OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT FUND FOR THE CITY OF NIS IN 2011¹²

Summary

Under modern conditions in which we live emerges is an increasing need to address the problem of rural development. The last reform of the Common Agricultural Policy of the European Union is increasingly devoted attention to the issue of agricultural environment and its planning perspective. This approach stems from new features rural areas. Rural cannot be identified because the agrarian diversification takes place in rural areas.

The process of revival of rural settlements and paying increasing attention to environmental protection and enhancement of agricultural production may slow the reduction of agricultural settlements. Just to revive the rural settlements are made of agricultural development programs. This paper is primarily interested in the program of agricultural.

12 The work is part of the research project 46006 “Sustainable agriculture and rural development in order to achieve the strategic objectives of the Republic of Serbia within the Danube region” financed by the Ministry of Science and Technology of the Republic of Serbia.

ЕКОНОМСКА ОПРАВДАНОСТ ДВОСТРУКОГ МИТАРЕЊА ЛАКИХ ЛИНИЈСКИХ ХИБРИДА У УСЛОВИМА ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Спасић Звонко¹, Милошевић Божидар¹, Пешић Братислав²,
Ћирић Славица¹, Самарцић Соња¹, Омеровић Изета², Столић Никола³

Резиме

Последњих двадесет година у свету, а и код нас, све чеиће се користе различите методе које код кокоши веишачким путем прекидају процес производње конзумних јаја, а после одређеног периода, настављају циклус производње. Овај процес код живине познатији је под називом митарење.

Циљ ових истраживања био је испитивање економске исплативости два пута митарених кокоши, а у току једног експлатационог периода.

Истраживањем су била обухваћена грла лаких линијских *hibrida HISEX BROWN*. Животиње у убјекту биле су изложене истим микроклиматским условима, са идентичним позицијама у односу на светлост, вентилацију, воду, храну и систем за изђубривање.

Анализом утрошка хране по произведеном јајету може се уочити да су носиље у току другог митарења конзумирале 81 g (57%) више хране у односу на кокоши храњене у току редовног циклуса, док је та разлика мања упоређујући је са количинама хране које су носиље утрошиле по јајету у току првог митарења (54 g или 32%).

Остварени приход је за 41% већи код првог митарења у односу на редовни циклус производње, док је приход год другог митарења мањи за више од 3,3 пута, такође у односу на редовни циклус производње.

Економски показатељи производње јајана кон првог митарења показују оправданост примене ове биолошко-технолошке операције, обзиром да нето приход по усељеној кокици премашује исти приход у редовном циклусу производње.

Кључне речи: митарење, носиље, носивост, економичност

1 Проф. др Звонко Спасић, редовни професор; Проф. др Божидар Милошевић, редовни професор; Др Соња Самарцић, доцент; Доц. др Славица Ћирић, доцент; Пољопривредни факултет – Лешак (spasic.zvonko@gmail.com).

2 Мастер Братислав Пешић; Мр Изета Омеровић – докторанти.

3 Др Никола Столић, Професор, ВППШ Прокупље.

Увод

Прелазак на индустријски начин производње довео је до интензивирања производног процеса, унапређења живинарске производње и стварања одговарајуће репроцелине са уско специјализованом производњом, тако да употреба хибрида, селекција, исхрана, држање и здравствена заштита морају да буду усмерени у правцу најуже специјализације.

Последњих двадесет година у свету, а и код нас, све чешће се користе различите методе које код кокоши вештачким путем прекидају процес производње конзумних јаја, а после одређеног периода, краћег или дужег, настављају циклус производње. Овај процес код живине познатији је под називом *митарење*. Митарење је процес регулисан хормоном штитне жлезде при чему долази до одмора и регенерације репродуктивних органа, повећање резерви хранљивих материја у организму кокошака, као и до замене перја.

У литератури се могу наћи бројни радови са тематиком анализе вештачког митарења лаких линијских хибрида кокоши. Већина ових радова односи се на систем интензивног гајења, с обзиром на чињеницу да се развој живинарске производње, задњих деценија, кретао у правцу њеног интензивирања.

Постоје различите методе за вештачко митарење кокоши са циљем да се покрене нови циклус производње. Све ове методе се деле у три групе (*Huseyn A. S., 1996*): метод са ограничавањем хране и воде, метод минерално-индукованог митарења и митарење које је условљено апликацијом хормона.

Најчешће примењиван метод у пракси је са ограничавањем хране и воде. Разлог његове примене је у његовој једноставности и практичности.

Ефекат овог метода митарења огледа се у врло брзом смањењу броја јаја до 50% за 10 дана третирања (*Martin et al., 1973; Khoshoei et al., 2006.*), или до потпуног смањења броја јаја и прекида носивости за период од 14 дана (*Gilbert and Blair (1975)*). Такође је јасно да приликом спровођења овог метода митарења долази до драстичног смањења телесне масе, смањења концентрације репродуктивних хормона у крвној плазми и повећања концентрације хормона штитне жлезде (*Verheyen G. et al., 1986*).

Метод митарења рестрикцијом хране и воде, уз корекцију светлосног режима, даје различите резултате у погледу престанка производње јаја и брзине враћања митарених кокошака у носивост. Генерално је прихватљиво да кокоши које су гладовале 10 дана, снесу прво јаје после 5 недеља, док су 50% носивост вратиле након 8 недеља од почетка митарења. (*Hussein A. S., 1996; Yousaf et al., 2007.*)

Инволуција јајника и убрзана, али сасвим довољна, регенерација репродуктивних органа условљава брже враћање носивости код митарених кокошака и већу масу новоформираних јаја (*Yousaf and Ahmad, 2006*)

Циљ овог огледа био је испитивање економске исплативости два пута митарених кокоши у току једног експлоатационог периода.

Материјал и метод рада

Истраживањем су била обухваћена грла лаких линијских хибрида *HISEX BROWN* која су била смештена у објекту живинарске фарме у Косанчићу, код Лесковца. По устаљеној технологији на фарми носиља се приступило насељавању производног објекта, односно почетку експлоатације

На основу стандардних критеријума животиње су у објекту распоређене и третиране као једна група. Животиње у објекту биле су изложене истим микроклиматским условима, са идентичним позицијама у односу на светлост, вентилацију, воду, храну и систем за изђубривање.

Након заврештка експлоатације у редовном циклусу, као и након првог циклуса митарења, у објекте је уселаван потребан број кокица носиља како би се надоместио исти, због редовних угинућа у самом процесу производње. Важно је истаћи да су у првом, као и у другом процесу митарења, носиље конзумирале потпуне крмне смеше за исхрану са 16,5% силових протеина у првих десет дана након гладовања, а у циљу подизања телесне масе на оптималну.

Табела бр. 1 Број носиља у експлоатацији

Редовни циклус		Прво митарење		Друго митарење	
Старост у недељама	Број грла	Старост у недељама	Број грла	Старост у недељама	Број грла
18	25207	61	25137	95	25121

У циљу спровођења контроле производње, следећи параметри: број снешених јаја, кретање телесне масе кокошака, количине утрошене хране, утврђене масе јаја, број угинулих кокошака, праћени су преко шталских листи. Тамо где је то било могуће, вршено је тестирање хипотезе о разликама између просека великих независних узорака по *Латиновићу*, 1996.

Добијени производни показатељи послужили су за утврђивање економско-финансијске анализе успешности митарења.

Резултати истраживања и дискусија

У табели бр. 2 приказани су, упоредно, производни резултати испитиваних кокоши носиља по циклусима производње.

Посматрајући цео период експлоатације кока носиља од 690 дана примећујемо да су у току редовног циклуса производње, који је трајао 300 дана, приказани

најбољи производни резултати без обзира на већу конзумацију хране по дану у односу на период I-ог и II-ог митарења, као и у погледу смртности кокошака која је била највећа у току редовног циклуса производње.

Табела бр. 2. Вредности производних показатеља кока носиља

Циклус производње	Дана експлоатације	Укупан број јаја	Просечна носивост (y %)	Конзумација хране по дану (y г)	Конзумација хране по јајету (y г)	Угинућа (y %)
Редовни	300	5.886.065	81,99	120	142	10,29
I митарење	240	3.890.676	66,57	112	169	7,63
II митарење	150	1.742.501	48,36	108	223	9,29

Већа конзумација хране условљена је тиме што носиље у периоду редовног циклуса имају највеће дневне и уздржне потребе, јер се у том периоду одвија и физиолошко повећање телесне масе организма уз редовне потребе за производњу. Уочљиво је да је највећа носивост била у току редовног циклуса производње иако је она нешто нижа од оне коју изнесе *Yousaf et al, 2007*.

Анализу утрошка хране по произведеном јајету може се уочити да су носиље у току другог митарења конзумирале 81 г (57%) више хране у односу на кокоши хранене у току редовног циклуса, док је та разлика мања упоређујући је са количинама хране које су носиље утрошиле по јајету у току првог митарења (54 г или 32%).

Врло битан производни параметар у току експлоатације кока носиља, пре свега са економског аспекта, јесте и дистрибуција, односно класе јаја на основу којих се и остварује цена истих на тржишту. У табели 3. је приказана дистрибуција јаја по класама у току експлоатације изражено у процентима (%).

Табела бр. 3. Дистрибуција јаја по класама у току експлоатације (y %)

Циклус Класе	Редовни (X)	I митарење (Y)	II митарење (Z)	Индекс I (Y/X)	Индекс II (Z/X)
SU+	3,0 ^{bc}	6,3	5,0	211,9	169,5
SU	6,8 ^{bc}	12,5	13,0	185,2	192,6
S	20,5 ^{bc}	32,5	34,0	158,5	165,9
A	31,5	30,5	31,0	96,8	98,4
B	17,3	9,5 ^a	7,5 ^a	55,1	43,5
C	10,1	4,0 ^a	2,8 ^{ab}	39,6	27,2
D	5,5	1,0 ^a	0,8 ^a	18,2	13,6
E	2,5	0,1	0,2	4,0	8,0
Запрљана	2,0	1,5	1,8	75,0	87,5
Напрсла	1,0 ^{bc}	3,0	4,0	300,0	400,0

Разлике између *a* и *b* значајне на на нивоу $P < 0,05$, а између *a* и *c* на нивоу $P < 0,01$.

Посматрањем дистрибуције јаја по класама може се уопчити да у току редовног процеса производње доминира просечна маса 60-65 грама, декларисана као А класа, док се у току првог и другог митарења маса јаја повећава за 5 грама, што јаја сврстава у класу изнад, тј. као S класу, масе 65-70 грама. Ове разлике у маси имају и статистичку значајност, као што је то и приказано у табели.

Приказ повећања масе јаја у току првог и другог митарења у односу на редовни циклус производње изражено индексним поенима јасно указује тренд њиховог повећања и померање њихове масе према тежим класама. До истих резултата у својим истраживањима су дошли и *Gordon et al. 2009*.

Даљом анализом установљавани су делимични али директни трошкови производње у различитим производним циклусима. Фиксни трошкови (као што су зараде, амортизација, енергенти и друго), нису сагледавани и укључивани у обрачуне из разлога њиховог потпуно једнаког утицаја у свим циклусима производње. Добијене резултате анализе трошкова искористили смо за упоређење са анализом добијених података прихода од производне вредности јаја, те се на тај начин дошло до резултата који нас упућују на закључак приликом оцењивања рентабилности производње.

Добијени производни резултати послужили су за израчунавање границе економичности којом је означено стање када су трошкови једнаки вредности производње, као и економичности и рентабилност митарења носилца у производне сврхе.

Анализирајући економске параметре производње конзумних јаја примећујемо да су улазни трошкови највећи у редовном производном циклусу (50,6% више у односу на прво митарење, односно 70,2% у односу на друго митарење). Овакво стање је разумљиво обзиром на чињеницу да је највећа ставка у трошковима, поред утрошене хране, набавка јата за покретање процеса производње. Такву врсту трошкова код митарења немамо, јер кокоши које су коришћене у процесу производње и надаље користимо за наставак производње.

Упоређујући приходе у току редовног производног циклуса са периодом првог, односно другог митарења, примећује се јасна разлика између поменутих процеса производње. Логично је очекивати најбоље резултате у редовном процесу производње, јер младе коке имају највећу носивост у том период. Међутим, у пракси су врло чести разлози због којих таква правила и логичности нису онакви какве очекујемо. Управо ово су разлози због којих се у нашем случају показало да је "добит" већа током првог митарења у односу на редовни процес производње, односно на друго митарење. Већа добит је условљена и већом ценом јаја произведених од митарених кокоши (*Gordon et al. 2009*).

Табела бр. 4. Финансијко-економски параметари производње конзумних јаја по циклусима

	Јединица мере	Редовни циклус			I митарење			II митарење		
		Количина	Цена*	Укупно	Количина	Цена*	Укупно	Количина	Цена*	Укупно
РАСХОДИ										
- Кокице	грла	25.207	4,80	120.993	25.316	0,00	0,00	25.121	0,00	0,00
- КН	кг	837.500	0,29	242.875	600.000	0,29	174.000	350.000	0,29	101.500
- ЖП	кг	50.000	0,30	15.000	56.000	0,30	16.800	37.500	0,30	11.250
- Витамини	л	12	12,00	144	12	12,00	144	12	12,00	144
- Анти- биотици	л	6	24,00	144	6	24,00	144	6	24,00	144
- Вакцина	доза	25.000	0,004	100	25.000	0,004	100	25.000	0,004	100
Укупно				379.256			191.188			113.138
ПРИХОДИ										
- Јаја	комада	5.886.065	0,077	453.227	3.890.676	0,081	315.144	1.742.501	0,080	139.400
- Излучене коке	грла	22.787	0,60	13.672	23.446	0,00	0,00	23.446	0,00	0,00
Укупно				466.899			315.144			139.400
РАЗЛИКА				87.643			123.596			26.262

*- Цене у еврима преузете са www.stips.minpolj.gov.rs на дан 15.09.2011. године

Остварени приход је за 41% већи код првог митарења у односу на редовни циклус производње, док је приход год другог митарења мањи за више од 3,3 пута, такође у односу на редовни циклус производње. Обзиром на чињеницу да се пореди редовни производни циклус са процесима производње након првог и другог митарења, а да периоди експлатације кока нису исти у сва три поменута процеса, извршено је прерачунавање прихода по производном дану, односно остварени приход по усељеној носиљи у току целих циклуса производње, што је приказано у табели бр.5.

Може се уочити да су упросечени нето приходи по носиљи у току циклуса производње након првог митарења бољи за 38,4% у односу на исти показатељ у редовном производном циклусу, а да је у односу на циклус након другог митарења та разлика још израженија (36,1%).

Табела бр. 5. Стандардизовани нето приходи кока носиља

Циклус производње	Дана експло- атације	Просечан број кока по дану	Просечан приход по дану производње (у €)	Просечан приход по усељеној носиљи (у €)
Редовни	300	23.911	299	3,67
I митарење	240	24.351	515	5,08
II митарење	150	23.954	176	1,10

Закључак

На основу спроведених истраживања производних резултата кока носилца у различитим циклусима производње, пре и после митарења, и спроведеном економско-финансијском анализом, може се закључити:

- Физички обим произведених јаја у току редовног циклуса је знатно већи у односу на производњу током циклуса након првог, односно другог митарења, гледано кроз проценат носивости за 15,42 тј. 33,63%.
- Старије носилце након митарења су производиле јаја у класама С и А више у односу на редовни производни циклус за 50-110%.
- Економски показатељи производње јаја након првог митарења показују оправданост примене ове биолошко-технолошке операције, обзиром да него приход по уселеној кокици премашује исти приход у редовном циклусу производње.
- Недостатак процеса митарења је јасно изражен због знатно мањег физичког обима производње, те стога производња након другог митарења може изузетно имати оправдања у случају поремећаја тржишта или немогућности набавке младих кока носилца, а у сврху одржања производње са знатно смањеним економским ефектом.

Literatura

1. *Martin, G. A., T. B. Morris, M. H. Gehle, and D. G. Harwood*, 1973. Force-molting by limiting calcium intake. *Poult. Cci.*52:2058. (Abstr.)
2. *Gilbert, A. B., and R. Blair*, 1975. A comparison of the effects of two low-calcium diets on egg production in the domestic fowl. *Br. Poult. Cci.* 16:547-552.
3. *Gordon R., Bryant M.M., Roland D.A.*, 2009. Performance and profitability of second-cycle laying hens as influenced by body weight reduction during molt. *Journal of Applied Poultry Research.* Vol. 18, no 2, p. 223-231.
4. *Verheyen, G., E. Decuyper, E.R. Kuhn, G. Fontaine and G.DE. Grootte*, 1986. Molt induction in the hen. Effect of different methods on some performance traits and on thyroid hormone, prolactin. Ca, P, Na, and protein concentrations in blood serum. *Reeub de I, Agric.* 36:1535-1559.
5. *Hussein, A.C*, 1996. Induced molting procedures in laying fowl. *World's Poult. Cci.* J. 175-187.
6. *Khoshoei E.A. and F. Khajali*, 2006. Alternative induced molting methods for continuous feed withdrawal and their influence on postmolt performance of laying hens. *Int'l. J. Poult. Cci.* 3(7): 47-50.
7. *Latinović D.*, 1996. *Populaciona genetika -praktikum.* Beograd.

8. *Yousaf, M. and N. Ahmad*, 2006. Influence of different copper and aluminum levels on organ weights, feather renewal and production performance of molted layers. Pak. J. Arid Agric. 9 (1): 35-39.
9. *Yousaf, M., Ahmed, N., Khan Caryamin, and Ahmed tanveer*, 2007, Effect of non-feed withdrawal induced molting techniques on feather molt scoring and egg production of caged hens, Carhad J.Agric, Vol 24, No.2, Faisalabad, Pakistan.

ECONOMIC JUSTIFICATION OF LIGHT HYBRID LINE DOUBLE MOULTING IN CONDITION OF THE ECONOMIC CRICIC

*Spasić Zvonko¹, Milošević Božidar¹, Pešić Bratislav²,
Ćirić Slavica¹, Samardžić Sonja¹, Omerović Izeta², Stolić Nikola³*

Abstract

During the last twenty years worldwide and in our country, more and more, has been using, different methods which artificially interrupt egg production processes, and after certain period production cycle continues. This process in poultry has been known as moulting.

The aim of this research was examination of economic justification two times moulted layers during the exploitation period.

The research included light hybrid chicken line called HICEX BROWN. Experimental animals were exposed to identical microclimatic conditions, with identical position in relation to light sources, ventilation, water, feeds and the lagoon.

By the analysis of feed consumption per egg produced, it can be observed that layers during the second moulting consumed 81 g (57%) more feed in relation to layers fed during the regular cycle, while this difference is fewer comparing it with amounts of feed consumed per egg during the first moulting (54 g ili 32%).

Obtained income is 41% higher at first moulting in relation to regular production cycle, while at second moulting income is lower for more than 3.3 times, in relation to regular production cycle, as well.

Economic parameters of egg production after the first moulting show economic justification of the application of this biological-technological operation, considering that net income per chicken exceeded income in regular production cycle.

Key words: *moulting, layers, laying capacity, cost-effectiveness*

ЗНАЧАЈ ИНТЕГРАЛНЕ ЗАШТИТЕ СТРНИХ ЖИТА У ПОВЕЋАЊУ КОНКУРЕНТНОСТИ ПРОИЗВОДЊЕ

Мирјана Сталетић, Миливоје Миловановић, Владимир Перишић, Вера Ђекић¹

Резиме

Све већи трошкови импута везаних за заштиту биља и све већа конкуренција на међународном тржишту, утицали су на смањење конкурентности и профитабилности произвођача зрна стрних жита из Србије. Новија истраживања су показала да било која појединачна мера заштите биљака, без обзира на то колико је тренутно ефикасна, није довољна за постизање потпуног успеха. Због тога је конципиран програм интегралне заштите, који подразумева активну примену комплекса различитих мера којима се спречава развој болести и штеточина и обезбеђује добијање високе, стабилне и квалитетне производње, уз што је могуће мање загађење животне средине. Ово читав систем чини одрживим и конкурентнијим као резултат смањења значајног дела инпута а нарочито за потребу заштите биља. У програму интегралне заштите, нарочито у систему органске пољопривреде, посебна пажња се поклања прагу штетности од болести, штеточина и корова, а све у циљу повећања ефикасности њихове контроле.

Кључне речи: *интегрална заштита, стрна жита, повећање конкурентности*

Увод

Све строжији еколошки захтеви и неопходност производње здравствено безбедне хране утицали су на промене стратегија у заштити биљака од проузроковача болести, штеточина и корова. Концепт тзв. “тоталне” заштите је напуштен, јер је подразумевао максималну и једнострану примену пестицида, што је довело до нарушавања екосистема и низа негативних последица по здравље људи. Све више се намеће развој нових, мање опасних, одрживих стратегија у заштити биља, (7).

¹ Др Мирјана Сталетић-научни сарадник, др Миливоја Миловановић - научни сарадник, мр Владимира Перишића-истраживач сарадник, др Вере Ђекић - истраживач сарадник;

Центар за стрна жита Крагујевац, Саве Ковачевића 31, Крагујевац, Србија, тел: +381 34 333 046, е-маил: staleticm@kg.ac.rs

Један од таквих концепата је интегрална заштита биља. Она садржи све елементе конвенционалних система биљне производње с тим да се хемијске мере заштите препоручују тек онда када су исцрпљене све друге мере у борби против биљних болести, штеточина и корова. О интегралној заштити биља се говори од 1975. године, (9). Више аутора сматра да је агротехника пољопривредних култура основа интегралне заштите биља, (2), (3), (4). Што је пољопривредна производња интензивнија то је опасност од штетних инсеката већа а и већа је потреба за што боље организованом заштитом, (8). Према америчким анализама у пољопривредној производњи штетама од корова припада незахвалних 34% (6). Осмишљеном интегралном заштитом могуће је смањити потрошњу пестицида и за око 50% а да при том не буде доведено у питање успешно сузбијање штетних организама, (2). Ово битно утиче на смањење трошкова и повећање конкурентности производње.

Новија истраживања су показала да било која појединачна мера заштите биљака, без обзира колико је тренутно ефикасна, није довољна за постизање потпуног успеха (16), (12). Због тога је конципиран програм **«интегралне заштите»**, који подразумева активну примену комплекса различитих мера, којима се спречава развој болести и штеточина и обезбеђује добијање високе, стабилне и квалитетне производње уз што је могуће мање загађење животне средине (15). У програму интегралне заштите, нарочито у системима органске пољопривреде (ОП) посебна пажња се поклања прагу штетности болести, штеточина и корова у циљу повећања ефикасности њихове контроле.

Мере интегралне заштите биљака

Данас стрна жита нападају многе болести и штеточине, које причињавају огромне штете, како у свету тако и код нас и у просеку износе око 11% (10), (1). Забележени су случајеви када је целокупан род жита био уништен. Због тога се морају предузимати одговарајуће мере заштите, како би се обезбедила висока и квалитетна производња.

Од преко 200 познатих болести стрних жита само њих десетак припада групи економски значајних, а за нас су најважније:

Пепелница која се редовно јавља, паразитира лист и сваке године причињава штете за око 10%;

Лисна и стабљична рђа су као и пепелница фолијарни патогени, али су много деструктивнији и у тзв. годинама рђе могу да изазову штете и преко 60%;

Лисна пегавост се редовно јавља у производњи стрних жита са штетама које могу бити до 30%;

Фузариоза напада корен, стабло, клас и зрно и може у потпуности да искомпромитује производњу жита. Гљиве које проузрокују ову болест луче веома опасне микотоксине, који су отровни за људе и топлокрвне животиње;

Главница и гар су болести класа и појединих година веома штетне, јер доводе до разарања класа и зрна, које губи сваку употребну вредност.

Велики је број мера интегралне заштите које се могу међусобно комбиновати у циљу што ефикаснијег сузбијања економски значајних болести и штеточина стрних жита. Овом приликом треба указати само на најважније, које су пољопривредним произвођачима приступачне и могу их успешно користити.

Гајењем отпорних сорти и врста остварује се најефикаснија, најекономичнија и еколошки најчистија заштита стрних жита од болести и штеточина (13), (11), (14). Међутим, то је уједно и најтежи пут заштите, јер се ради о веома сложеним међуодносима у систему патоген-домаћин-спољна средина. Да би се отпорност биљака што дуже задржала примењују се различите стратегије у селекцији, а најважније су: коришћење појединачних гена отпорности, обједињавање неколико гена у једном генотипу, мултилинијска селекција, успорен развој болести, мозаичан размештај сорти и врста стрних жита, комплексна отпорност, толерантност и лажна отпорност.

Међу врстама стрних жита по отпорности (толерантности) према важнијим болестима и штеточинама (корови лема, лисне ваши и др.) нарочито се истичу тритикале и раж. Као веома добри компетитори са коровима могу се истаћи и озими јечам, озими оvas и озима пшеница. Унутар врста постоји велика генетичка дивергентност по питању отпорности према важнијим патогенима. Од великог броја КГ сорти стрних жита многе су испољиле комплексну отпорност према најважнијим болестима. Код озиме пшенице то су Таковчанка, Топлица, КГ-56С, Визија и Планета, код озимог јечма Јагодинац и Гранд, код јарог јечма Динарац и Јадран, код озимог овса Вранац, код јарог овса Славуј и Ловћен, код озимог тритикалеа Кг-20, Тријумф и Фаворит, код јарог тритикалеа Војвода и код озиме ражи Раша. Захваљујући својој отпорности ове сорте у производњи остварују високе и стабилне приносе.

Агротехничке мере имају посебно важно место у интегралној заштити стрних жита. У технолошком процесу гајења стрних жита примењују се различите агротехничке мере: обрада земљишта, време, начин и дубина сетве, плодород, избалансирана исхрана, нега усева, наводњавање, као и друге мере које су усмерене ка стварању повољних услова за усев и неповољних за штетне агенсе. Све оне имају посредан или непосредан утицај на здравствено стање гајених биљака.

Избор и обрада земљишта могу да буду пресудни за појаву многих болести. Заоравањем жетвених остатака уносе се у земљиште патогени и штетни инсекти, чиме се смањује њихова бројност у ораничном слоју и опасност за гајене биљке. Обрада земљишта има велики значај и за смањење бројности штетних глодара. Употреба здравог семена може да буде пресудна за појаву неких патогена, као што су *Фусариум*, *Тиллетиа*, *Септорија*, *Хелминтхоспориум*, *Устилаго* и др. Време, начин и дубина сетве могу значајно да утичу на здравствено стање и појаву болести и штеточина. Прегустом и дубоком сетвом се смањује виталност

биљака и потенцира развој патогена који проузрокују трулеж корена и приземног дела стабла. На смањење штета од житне пијавице позитивно утиче рана сетва, али прерана сетва у случају топле јесени може узроковати појаву ваши и других вектора вируса (БМВ, WСМВ, БСМВ БУДВ и др), тако да се у том случају повећава вероватноћа за њихову појаву. Касна сетва узрокује чешћу појаву леме, ваши, трипса и житних пиваца. Због свега поменутог је веома важно поштовати препоручене оптималне рокове за сетву појединих сорти, које су дали њихове институције-власници. Поштовање оптималних рокова, густине и дубине сетве, изузетно повољно утиче и на развој оптималног склопа биљака, као најважнијег носиоца приноса и високе конкуренторске способности и у односу према важнијим коровским врстама у стрним житима. На тај начин код добро развијених озимих усева стрних жита може се често избећи потреба од хемијских мера заштите од корова. У превише густим и добро исхрањеним усевима интензивније се развијају облигатни патогени (проузроковачи пепелнице, лисне и стабљичне рђе). Овим мерама треба посебну пажњу обратити у органској производњи стрних жита.

Избалансирана исхрана има велики утицај на здравствено стање биљака стрних жита. Већим дозама азота се потенцира развој облигатних патогена. У начелу фосфор и калијум су елементи који повећавају отпорност биљака према болестима и штеточинама. При недостатку калијума биљке јаче обољевају од пепелнице, а изложеније су и нападу житне пијавице. Треба истаћи да на здравствено стање биљака значајно могу да утичу и микроелементи (бор, цинк, гвожђе, манган, бакар).

Плодоред је једна од најважнијих агротехничких мера, којом се може утицати на појаву и развој болести и штеточина стрних жита у конвенционалној пољопривреди, а од приоритетног значаја у системима органске пољопривреде (6). Вишегодишњим гајењем биљака у монокултури (нарочито на великим површинама) долази до нагомилавања инокулума, штетних инсеката и неких коровских врста. Инокулум се при повољним условима активира и тада настају огромне штете. Слично се дешава и са штетним инсектима и коровима који по бројности и штетама које узрокују постају економски значајни. Да до тога не би дошло у производњи треба примењивати вишепољни плодоред наизменичном сетвом стрнина, окопавина и легуминоза. Као нарочито добри предусеви стрним житима се истичу једногодишње и вишегодишње легуминозе и окопавине а међу њима кромпир, сунцокрет, кукуруз и многе повртарске врсте. Плодоред заузима најважније место и у ефикасном сузбијању житног бауљара. Плодоред такође позитивно утиче и на развој корисних микроорганизама у земљишту (симбиотски и несимбиотски азотофиксатори), као и на развој многих корисних инсеката (буба маре, пауци, глисте и др.). Стрна жита су одличан предусев већини ратарских и повртарских биљака. Стрним житима су одлични предусеви једногодишње легуминозе, већина повртарских биљака и кромпир.

Стрна жита међу ратарским биљкама имају најважније и незамењиво место у плодореду. Поред њихове важности у контроли важнијих болести и штеточина

изузетно се истиче њихов значај у контроли закоровљености, што је од изузетно значаја нарочито у системима **органске пољопривреде**. Захваљујући њиховом густом склопу биљака у усеву, брзом порасту и развићу у раним пролећним месецима, аелопатским и другим утицајима, стрна жита су изванредни конкуренти у односу на већину доминантних коровских врста на нашим просторима. Међу врстама стрних жита у погледу контроле закоровљености су најпогодније: озима раж, озими тритикале, озими овас, озими јечам и озима пшеница. Међу КГ сортама у погледу добрих конкурентских способности у односу на корове истичу се: озима раж Раша, озими тритикале Тријумф, Генерал, Жарко, Фаворит и КГ 20, озими овас Вранац, као и сорте озимог јечма Гранд, Рекорд и Јагодинац.

Хемијским мерама припада веома значајно место у сузбијању болести и штеточина стрних жита. Међутим, оне морају да буду економски и еколошки оправдане (праг штетности), што није увек случај. Масовна примена пестицида је имала низ негативних последица, посебно за животну средину. Због тога се данас у конвенционалној пољопривреди њихова примена види као важан сегмент интегралне заштите и треба их примењивати само тамо где се ни на који други начин не може применити адекватна заштита. Увек треба имати на уму да су пестициди отрови и са њима треба крајње опрезно поступати у примени. Здраво семе је основни предуслов за успешну и рационалну производњу стрних жита. Фунгициди се могу користити за третирање семена и то је обавезна мера, јер се многе болести преносе семеном. У ову сврху се могу користити препарати Витавакс, Раксил, Винцит, Манкогал, Дитан, Беномил, Семесан, Реал и др. Применом фунгицида током вегетације се могу постићи одлични резултати у сузбијању пепелнице, лисне и стабљичне рђе, лисне пегавости, фузариоза и др. Од препарата се могу користити Бајлетон, Импакт-Ц, Тилт, Фоликур, Алфа комби, Панч, Корбел и др.

Од штеточина које се јављају на стрним житима најзначајнија је житна пијавица (*Лема меланопус*) и у појединим годинама лисне ваши. Штете од леме се препознају по томе што се у усеву јављају бели кругови, јер се њене ларве хране листом и за кратко време могу да причине велике штете. Од стрних жита према овој штеточини најосетљивији је овас, затим јечам и пшеница, док су тритикале и раж најотпорнији. Од КГ сорти као толерантне према лемима могу се истаћи: сорта озиме ражи Раша, сорте озимог тритикалеа Тријумф, Жарко, Генерал, Фаворит, Кг. 20, јарог тритикалеа Војвода и Делија, сорте озиме пшенице Таковчанка, Топлица и Круна. Лема се веома успешно може сузбити инсектицидима, као што су Банкол, Децис, Фастак, Карате, Линдан, Ултрацид, Талстар и др. Да би се лема успешно сузбила мора се пратити лет имага, полагање јаја и почетак пиљења ларви. Инсектициди се примењују у време пиљења ларви и са њима се несме закаснити. Када дође до појаве белих кругова тада је заштита нерационална. Код поменутих сорти ражи и тритикалеа, хемијске мере заштите од леме углавном нису неопходне у нашим условима производње.

Понекад се могу јавити и ваши, али оне обично не причињавају веће штете. За сузбијање лисних ваши постоји широк спектар инсектицида, као што су Фастак, Децис, Системин, Фенитроион, Етиол, Малатион и др. У природи ларве лисних ваши имају предатора ларве буба маре, које се њима хране и значајно редукују бројност, јер једна ларва може да уништи 600-800 лисних ваши.

Биолошким мерама се придаје све већи значај у интегралној заштити биљака, али оне још увек нису нашле широку примену код нас у сузбијању болести и штеточина стрних жита. Вероватно да будућност лежи у њима, јер најмање загађују животну средину, а то се нарочито односи на органску пољопривреду. Наиме, утврђен је велики број хиперпаразита и антагониста, који делују на патогене и ометају развој болести. Способност микробиолошких антагониста као организама биолошке контроле, заснована је на комбинацији неколико начина интеракција патогена и домаћина, (5). Та чињеница је искоришћена у биолошкој борби једних против других микроорганизама (6). Код проузроковача стабљичне рђе је утврђено преко 25 хиперпаразита, од којих је најпознатија гљива *Дарлуца филум*. У мере биолошке борбе против болести спада и континуирана елиминација вектора разних болести као што је случај са прелазним биљкама хранитељкама за рђе код пшенице и других стрних жита (*Берберис* спп., *Рхамнус* спп. и др.). Познато је да трипси слабије презимљавају на усеву озимог овса као домаћину, па озими овас треба одабирати као зимски покровни усев (у ОП) или предусев.

У сузбијању штетних инсеката користе се њихови непријатељи-предатори. На пример штитастицима вашим се хране поједине врсте буба мара и паразитских осица, које не оштећују биљке. У сузбијању штетних инсеката могу бити од користи и хризопе, неке врсте предаторских стеница и гриња, мува галица, златоока а размишља се и новим паразитским врстама ларви (*Доруопхоропхага доруопхоре*, *Д. Цоберранс*), односно јаја (*Едавом пиллери*). Постоје и методе за регулацију бројности инсеката помоћу нижих организама као што је гљива *Исарија лецанишцола* која напада ваши. Популација паукова игра такође веома важну улогу у регулацији бројности великог броја врста штетних инсеката. Утврђено је да усејавање биљке *Пхацелиа танацетифолиа* у пшеницу, шећерну репу, купус, привлачи осице у већем броју а онда оне редукују лисне ваши. Да би се створили услови за презимљавање осица, гаје се вишегодишње траве *Дацтулус гломерата* и *Холцус ланатус* уз усев. Тиме се стварају тзв. „банке инсеката“ на имањима и већ наредне године добија се на хиљаде „инсеката чувара“ по м². Суданска трава и сирак садрже алелохемикалије које имају веома јак нематоцидни ефекат а сличне ефекте показује и репица, огрштица и слачица (глукозинолати), па се могу користити као одлични предусеви за решење проблема бројности нематода, нарочито када су као предусеви инкорпорирани у земљиште.

Много тог што је поменуто нам говори да биодиверзитет представља основну полуку на којој се заснивају мере савремене технологије у конвенционалној

пољопривреди, а што нарочито долази до изражаја у органској пољопривреди. У том смислу сетва стрних жита у консоцијацијама (здружени усев или као межукултура) такође доприноси унапређењу биодиверзитета, што се нарочито препоручује у системима органске пољопривреде. Још од давнина је познато да су руски сељаци међу жито сејали камилицу верујући да она поспешује раст жита. Данас је потврђено да само једна биљка камилице штити од појаве белог црва површину од 1м². Она позитивно утиче на све биљке, те је треба сејати где год је то могуће. За сузбијање белог црва може се користити и невен, чија испарења из корена ова штеточина избегава. Због свега овога у циљу одрживости развоја пољопривреде у будуће, мора се поклонити више пажње сталном очувању и унапређењу-повећању биодиверзитета на производним површинама и оним које их окружују.

Од значаја могу да буду и *механичке, физичке и административне мере*. Потапањем семена пшенице и јечма у воду температуре 52-53° Ц могу се сузбити проузроковачи гари. Штеточине се могу сузбијати и механичким мерама (примена клопки, баријера, усисивача, светла и звука). Све физичке методе за уништавање болести, штеточина и корова су дозвољене изузев спаљивања, које је оправдано само на жетвеним остацима екстремно контаминираних парцела (најчешће коровима). Спречавање ширења корова путем ветра, воде, животиња и људском активношћу, као и домаћински однос и савесно газдовање природним ресурсима, објектима и машинама такође доприносе поспешивању у борби.

Биљним карантином као административном мером, се спречава преношење болести, штеточина и карантинских коровских врста из једног у друге крајеве света и земље. Доследно поштовање позитивних законских прописа у производњи, доради и промету семенског материјала, такође изузетно доприноси успешнијој борби против многих болести, штеточина и коровских врста.

На крају треба истаћи да заштита биљака уопште, а тиме и заштита стрних жита од болести, штеточина и корова захтева познавање њихове биологије, услова неопходних за њихову појаву и могућности сузбијања. Правилна примена поменутих интегралних мера заштите код стрних жита, моше водити значајном смањењу трошкова производње (по неким истраживањима за 10 до 20%) а на тај начин повећању профитабилности и конкурентности на домаћем и међународном тржишту.

Закључак

У раду је дат преглед могућих мера интегралне заштите стрних жита са освртом на њихов значај у смањењу трошкова и повећању конкурентности у производњи. Посебно је указано на значај појединих мера интегралне заштите од којих се наводе:

1. Избор отпорних (толерантних) сорти и врста стрних жита, при чему је истакнуто

да се међу њима по отпорности према важнијим болестима и штеточинама (корови, лема, лисне ваши и др.) нарочито истичу озими тритикале и раж, док су као врло добри компетитори са коровима истакнути озим јечам, озими овас и озима пшеница а помените су најпогодније КГ сорте у том смислу;

2. Агротехничке мере борбе, међу којима се посебно истичу плодоред (нарочито у органској пољопривреди), унапређење биодиверзитета, оптимално време и начин сетве, избалансирана исхрана и употреба декларисаног семена;

3. Хемијске мере борбе су обавезне у производњи и дезинфекцији семена и у том смислу су наведени могући препарати, док су за пољске услове препоручени одговарајући препарати и њихова примена у случају да штете прете да пређу праг значајности;

4. Биолошке мере борбе су истакнуте нарочито у погледу органске пољопривреде, за чије потребе су наведене поједине мере које се успешно примењују са посебним нагласком на улогу биодиверзитета а указано је и на њихов будући још већи значај у производњи стрних жита;

5. Механичке, физичке и административне мере борбе су такође истакнуте, међу којима је посебан нагласак дат улози карантина у спречавању ширења болести, штеточина и корова, као и поштовању позитивних законских прописа у производњи, доради и промету семена а указано је и да спаљивање жетвених остатака углавном није оправдано изузев у случају јаке закоровљености.

Литература

1. Agrios, G. N. (1997): Plant Pathology. Academic Press, San Diego, USA.
2. Čamprag, D. (2000): Integralna zaštita ratarskih kultura od štetočina. „Design studio Stanišić“, B. Palanka.
3. Čamprag, D. (2002): Agrotehnikom protiv štetočina ratarskih kultura sa osvrtom na integralnu zaštitu bilja. Srpska akademija nauka i umetnosti, ogranak N. Sad.
4. Čamprag, D., T. Kereši, P. Štrbac, (2001): Štetočine semena ratarskih kultura u polju i skladištu. „Design studio Stanišić“, B. Palanka.
5. Čeković, Ž. (2006): Zaštita bilja pomoću prirodnih pesticida. Hemijska industrija, Hemijski fakultet, Beograd, 60 (5-6): 113-119.
6. Đulaković, V., M. Milovanović, (2011): Uvod u agronomiju. Visoka tehnička škola strukovnih studija, Požarevac, 1-331.
7. Grahovac, M., D. Indić, S. Lazić, S. Vuković, (2009): Biofungicidi i mogućnosti primene u savremenoj poljoprivredi. Pesticidi i fitomedicina, Naučni časopis Društva za zaštitu bilja Srbije, Novi Sad, 24 (04), 245-258.

8. Janjić, V., (2005): Fitofarmacija. Društvo za zaštitu bilja Srbije, Institut za istraživanja u poljoprivredi „Srbija“, Poljoprivredni fakultet Banja Luka, Beograd, 1-1129.
9. Molnar, I. (2003): Agroekologija. Poljoprivredni fakultet, Beograd.
10. Oerke, E. C., Dehne, H. W., Schonbeck, F., Weber, A. (1994): Crop Production and Crop Protection: Estimated Losses in Major Food and Cash Crops. Elsevier, Amsterdam.
11. Staletić Mirjana (2006): Struktura populacije *Puccinia coronata avenae* i otpornost genotipova ovsu prema prevalentnim rasama patogena. Doktorska disertacija: 1-130, Beograd.
12. Staletić Mirjana, Staletić, D. (2007b): Traditional and contemporary in safe food production from the aspect of plants protection. XIII International scientific Conference Vlasina Encounters 2007. Book of abstracts : 63-64, Vlasotince-Vlasinsko jezero.
13. Staletić Mirjana, Stojanović, S., Šebesta, J. (2002): Genetička varijabilnost virulentnosti *Puccinia coronata avenae* u Srbiji. XII simpozijum o zaštiti bilja i savetovanje o primeni pesticida. Zbornik rezimea: 46, Zlatibor.
14. Staletić Mirjana, Gudžić, S., Jevtić, R., Milovanović, M., Stevanović, V., Rajičić, V., Knežević, B., Nikolić, K., Deletić, N. (2007a): Resistance of some commercial winter wheat cultivars to *Tilletia tritici*. Proc. Nat. Sci., Matica Srpska, 113: 155-159, Novi Sad.
15. Stojanović, S. (2004): Poljoprivredna fitopatologija. 1-777, Srpsko biološko društvo Kragujevac.
16. Stojanović, S., Žikić, R., Stojanović Jovanka, Žikić, J., Mirjana Staletić (2005): Integrate plant protection from the diseases in the function of safe food production and the rural tourism development. EcoIst'05. Proceedings: 573-576, Bor.

IMPORTANCE OF INTEGRATED PROTECTION OF SMALL GRAINS IN INCREASING COMPETITIVENESS IN PRODUCTION

Mirjana Staletić, Milivoje Milovanović, Vladimir Perišić, Vera Đekić²

Abstract

The growing increase of cost of inputs related to crop protection and the increasing competition in the international market contributed to the reduction of competitiveness and profitability of small grain producers from Serbia. Recent researches showed that any single measure of protection of plants, no matter how efficient is not sufficient to achieve complete success. That is why the concept of integrated protection program, which involves the active use of the complex of various measures to prevent the development of diseases and pests and provides for obtaining high, stable and high quality production, with as little as possible costs and pollution of the environment. This makes the whole system sustainable and more competitive as a result of significant reduction of inputs and in particular the need for plant protection. In integrated protection programe, and particularly in the system of organic agriculture, special attention is paid to the thresholds of the harmful effects of diseases, pests and weeds, in order to increase the efficiency of their control.

Key words: *integrated protection, small grains, increasing the competitiveness*

2 Dr Mirjana Staletić– Research Associate, Dr Milivoje Milovanović - Research Fellow, Mr Vladimir Perišić– Research Assistant, Dr Vera Đekić – Research Assistant;
Center for Small Grains, Kragujevac, Save Kovačević 31, Kragujevac, Serbia, tel.: +381 34 333 046, E-mail: staleticm@kg.ac.rs

EVOLUTION OF WINES QUALITY LEVEL IN ORDINARY STORAGE CONDITIONS

*Adrian Stancu*¹

Abstract

The wine is a food that must be preserved at optimal storage conditions which refer to the two variables: space (air temperature and relative air humidity) and time (period of preservation). But, in real life, there are situations in which the wines are stored in conditions that exceed the standard level. Thus, it is important to know the moment (measured in days) when the first negative changes emerge in wine quality. In this case, the consumers can drink wines without any harmful effect on their health until this moment.

A research was carried out on white wine in order to find out the period of time in which the wines stored in ordinary conditions can be drunk by consumers. Thus, the wine samples were preserved at air temperature of 20°C, relative air humidity of 75% and preservation period of 60 days. The study highlighted that the preservation period should not exceed 30 days.

Key words: *quality level, wine, ordinary temperature, storage conditions*

Introduction

Like any other food, the wines have specific period of validity and must be preserved in certain storage conditions. The period of validity is between 15 days and 12 months, and the optimal storage conditions are air temperature 10-15°C and atmospheric relative humidity 75% (Diaconescu, et al., 2007).

In day by day living, there are some circumstances in which the wines are not preserved in the optimal storage conditions due to different reasons. In this case, they are stored at the ordinary temperature and relative air humidity for one or more days.

1 Lecturer Ph.D., Petroleum-Gas University of Ploiesti, Faculty of Economic Sciences, 39 Bucharest Avenue, 100.680, Ploiesti, Romania, tel: +40 721 370 367, e-mail: astancu@upg-ploiesti.ro

It is clear that the quality level of these wines will decrease, but it is important to know the moment when the ordinary storage conditions have negative influence on wines quality in order to avoid consumption of altered wines.

This time is measured in days from the production date of wines or from the moment when the consumers start to preserve the wine in ordinary storage conditions. It is necessary to mention that there is an important difference between these two moments.

In the second case, the consumers must know the gap between the production date of wines and the moment of buying. Taking into account that the retailers preserve the wines in standard conditions, this time will be added to the maximum number of days in which the wines preserved in ordinary conditions maintain their quality level.

Evolution of Quality Level of Sauvignon Blanc Wine Preserved in Ordinary Storage Conditions

In order to identify the influence of ordinary storage conditions on white wine quality, a study was conducted on medium dry **Sauvignon Blanc** wine. The analyzed Sauvignon Blanc wine was DOC superior quality wine with CMD. The sample was obtained by crushing the grapes from Dealu Mare vineyard (Prahova country), 2005 vintage. The product was packaged in 75 cl glass bottles, labeled with “Sauvignon Blanc, 2008” reference (Label of Sauvignon Blanc Wine, 2008).

The research consisted in preserving the wine in the ordinary preservation temperature (20°C), maximum relative air humidity 75% and preservation period 60 days. During the research, eight analyses have been carried out (i.e. four physicochemical analyses and four sensory analyses) at 0, 30, 45 and 60 days from the production date.

In the bottle day of wine (0 days) it has been undertaken two analyses (physicochemical and sensory) to obtain the blank test, i.e. the reference in which all the results of further analyses will be set against.

The physicochemical characteristics analyzed were alcohol content, reducing sugar, total acidity, volatile acidity, free sulphur dioxide and total sulphur dioxide, and the sensory characteristics were color, clarity, bouquet and taste.

Evolution of Physicochemical Characteristics Level of Sauvignon Blanc Wine Preserved in Ordinary Storage Conditions

The influence of ordinary temperature of storage conditions in physicochemical characteristics level of medium dry Sauvignon Blanc wine is shown in table 1. Thus, the physicochemical characteristics level had irrelevant changes.

Table 1. Influence of ordinary temperature of storage conditions in physicochemical characteristics level of Sauvignon Blanc wine

No.	Preservation period (days)	Physicochemical characteristics					
		Alcohol content (% alcohol by volume)	Reducing sugar (g/l)	Total acidity (g/l tartaric acid)	Volatile acidity (g/l tartaric acid)	Free SO ₂ (mg/l)	Total SO ₂ (mg/l)
1.	0	12.0	9.74	5.73	0.15	65	162
2.	30	12.0	9.74	5.73	0.15	42	162
3.	45	12.0	9.74	5.73	0.15	23	162
4.	60	12.0	9.74	5.73	0.15	15	162

Source: Data from own analysis

The figures 1-6 show that the level of main physicochemical characteristics remains constant during the 60 days preservation period, i.e. *alcohol content, reducing sugar, total acidity, volatile acidity and total sulphur dioxide.*

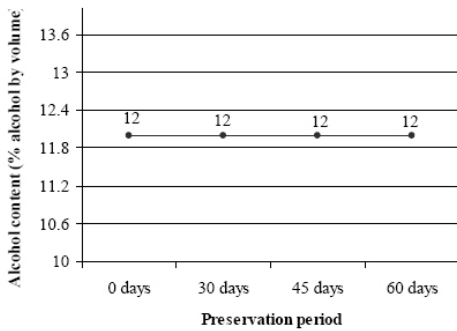

Figure 1. Evolution of Sauvignon Blanc alcohol content preserved at ordinary temperature of storage conditions

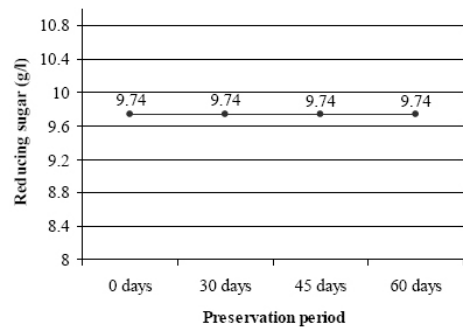

Figure 2. Evolution of Sauvignon Blanc reducing sugar preserved at ordinary temperature of storage conditions

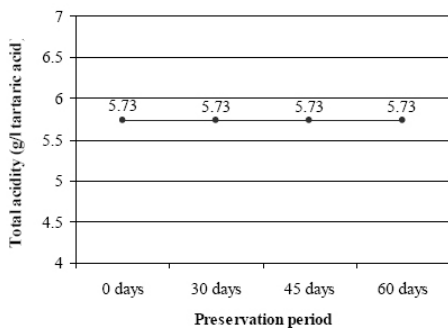

Figure 3. Evolution of Sauvignon Blanc total acidity preserved at ordinary temperature of storage conditions

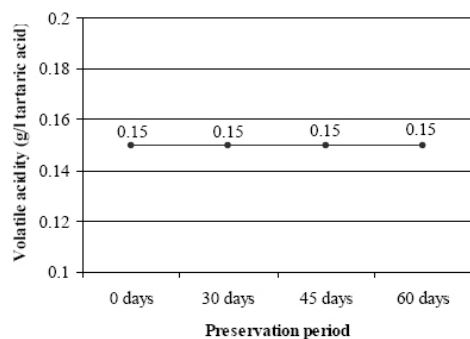

Figure 4. Evolution of Sauvignon Blanc volatile acidity preserved at ordinary temperature of storage conditions

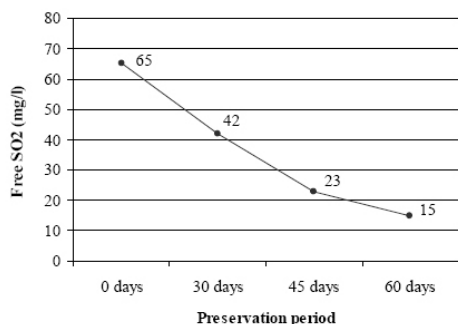

Figure 5. Evolution of Sauvignon Blanc free SO₂ preserved at ordinary temperature of storage conditions

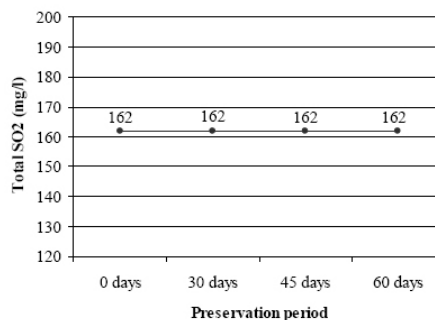

Figure 6. Evolution of Sauvignon Blanc total SO₂ preserved at ordinary temperature of storage conditions

Source: Data from own analysis

The only physicochemical characteristic that has changed throughout the preservation period was *free sulphur dioxide*.

The absolute and relative changes of physicochemical characteristics (free sulphur dioxide) level of Sauvignon Blanc wine are shown in table 2.

Table 2. Absolute and relative changes of physicochemical characteristics level of Sauvignon Blanc wine preserved at ordinary temperature of storage conditions

Physico-chemical characteristic	Preservation period												
	0 days	30 days		45 days				60 days					
		Change from 0 days		Change from 0 days		Change from 30 days		Change from 0 days		Change from 30 days		Change from 45 days	
		mg/l	%	mg/l	%	mg/l	%	mg/l	%	mg/l	%	mg/l	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Free SO ₂	65	-23	-35.38	-42	-64.62	-19	-45.24	-50	-76.92	-27	-64.29	-8	-34.78

Source: Own calculation based on data from Table 1

The level of free sulphur dioxide decreased with 35.38% in the 30th day preservation beside the original level; it declined with 64.62% in the 45th day preservation from the initial level and with 45.24% beside the 30th day level. Equally, the concentration of free sulphur dioxide decreased with 76.92% in the 60th day preservation from the original level, with 64.29% beside 30th day level and with 34.78% from the 45th day level.

The decrease of the free sulphur dioxide content in 30th, 45th and 60th day preservation from the original level is higher than the decline registered beside the levels from pervious days.

Evolution of Sensory Characteristics Level of Sauvignon Blanc Wine Preserved in Ordinary Storage Conditions

The influence of ordinary temperature of storage conditions in sensory characteristics level of medium dry Sauvignon Blanc wine is shown in table 3. If only one physicochemical characteristic has changed, in the case of sensory characteristics all four characteristics had variation of their level.

Table 3. Influence of ordinary temperature of storage conditions in sensory characteristics level of Sauvignon Blanc wine

No.	Preservation period (days)	Sensory characteristics			
		Color (points)	Clarity (points)	Bouquet (points)	Taste (points)
1.	0	2.0	2.0	3.2	10.5
2.	30	2.0	2.0	3.0	10.5
3.	45	1.7	1.8	2.5	10.0
4.	60	1.3	1.5	2.5	10.0

Source: Data from own analysis

The deviation of color, clarity, bouquet and taste level of Sauvignon Blanc wine during the 60 days storage period is shown in figures 7-10.

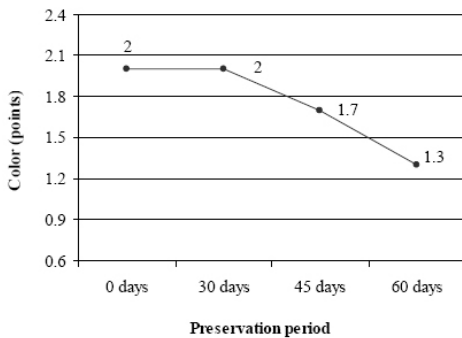

Figure 7. Evolution of Sauvignon Blanc color preserved at ordinary temperature of storage conditions

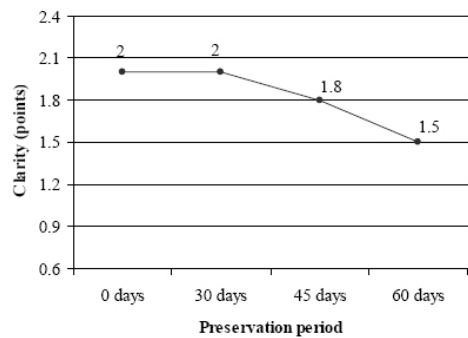

Figure 8. Evolution of Sauvignon Blanc clarity preserved at ordinary temperature of storage conditions

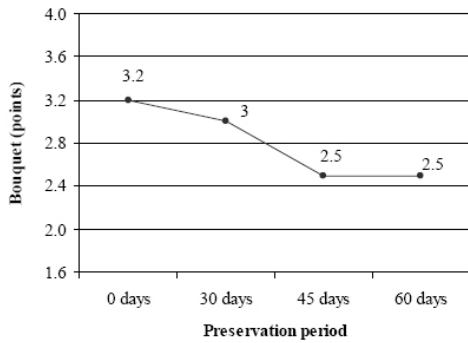

Figure 9. Evolution of Sauvignon Blanc bouquet preserved at ordinary temperature of storage conditions

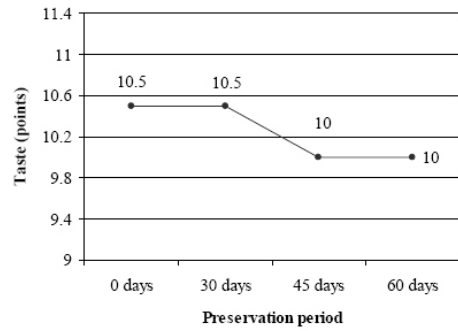

Figure 10. Evolution of Sauvignon Blanc taste preserved at ordinary temperature of storage conditions

Source: Data from own analysis

The sensory characteristics level has changed mainly after 45th day preservation, i.e. in the second half of preservation period as figures 7-10 show.

In table 4, the absolute and relative changes of sensory characteristics level of medium dry Sauvignon Blanc wine were calculated in order to underline the amplexness of these variations.

Table 4. Absolute and relative changes of sensory characteristics level of Sauvignon Blanc wine preserved at ordinary temperature of storage conditions

No	Sensory characteristics	Preservation period													
		0 days		30 days		45 days				60 days					
		Change from 0 days		Change from 0 days		Change from 0 days		Change from 30 days		Change from 0 days		Change from 30 days		Change from 45 days	
		points	%	points	%	points	%	points	%	points	%	points	%	points	%
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
1.	Color	2.0	-	-	-0.3	-15.00	-0.3	-15.00	-0.7	-35.00	-0.7	-35.00	-0.4	-23.53	
2.	Clarity	2.0	-	-	-0.2	-10.00	-0.2	-10.00	-0.5	-25.00	-0.5	-25.00	-0.3	-16.67	
3.	Bouquet	3.2	-0.2	-6.25	-0.7	-21.88	-0.5	-16.67	-0.7	-21.88	-0.5	-16.67	-	-	
4.	Taste	10.5	-	-	-0.5	-4.76	-0.5	-4.76	-0.5	-4.76	-0.5	-4.76	-	-	

Source: Own calculation based on data from Table 3

The level of wine color remained unchanged in the 30th day preservation; it decreased with 15% in the 45th day preservation from the initial and 30th day levels. It reduced with 35% in the 60th day preservation beside the original and 30th day levels and with 23.53% from 45th day level.

The wine clarity had approximately a similar evolution with the wine color. Its level remained constant in the 30th day preservation beside the original level. In the 45th day preservation the level of clarity decreased with 10% both from the initial and 30th day levels. In the 60th day preservation, the level of clarity decreased with 25% both from original and 30th day levels and with 16.67% from 45th day level.

The level of wine bouquet declined in the 30th day preservation with 6.25% from original level. In the 45th and 60th day preservation, it decreased with 21.88% beside the initial day level and with 16.67% from the 30th day level.

The wine taste had a slightly different evolution with the wine clarity. Thus, in the 30th day preservation its level was constant from initial level, and in the 45th and 60th day preservation it declined with 4.76% beside the original and 30th day levels.

Conclusions

The main overall tendency is that both the levels of physicochemical and sensory characteristics had only reduction. In the case of physicochemical characteristics, the most important decrease of free sulphur dioxide was with 76.92% (in the 60th day preservation from the original level) and 45.24% (in the 45th day preservation beside 30th day level).

The most significant decline of sensory characteristics was the wine color with 35% (in the 60th day preservation beside the initial level) and 23.53% (in the in the 60th day preservation from the 45th day level).

As regards the sensory characteristics which registered numerous changes, it can be mentioned the wine color, clarity and bouquet, each with two decreases (for wine color and clarity in the 45th day preservation beside the 30th day level and in the 60th day preservation beside 45th day level; for wine bouquet in the 30th day preservation beside original level and in the 45th day preservation from 30th day level).

The Sauvignon Blanc wine preserved at ordinary temperature of storage conditions had three changes of physicochemical characteristics and seven changes of sensory characteristics. Thus, its quality level decreased for sensory characteristics especially which are the main characteristics easy perceived by consumers.

In this case, the consumers should avoid preserving the Sauvignon Blanc wine at 20°C temperature. If different situations require storing the Sauvignon Blanc wine at this temperature, the preservation period should not exceed 30 days. After this time, the level of physicochemical characteristics (free sulphur dioxide) halved and all four sensory characteristics significantly reduced.

These conclusions refers only to the Sauvignon Blanc wine and can not be applied to others wines since they have both different levels of physicochemical and sensory characteristics and own evolution of quality level when are preserved at 20°C temperature.

In order to expand the current research, it is possible to study the evolution of physicochemical and sensory characteristics of Sauvignon Blanc wine when it is preserved at 17.5°C (the average preservation temperature between ordinary and maximum limit of normal storage temperature).

References

1. Diaconescu, I. Ardelean, D. & Diaconescu, M., 2007. *Merceologie alimentară. Calitate și siguranță*, Editura Universitară, București
2. Gibson, M., 2010, *The Sommelier Prep Course: An Introduction to the Wines, Beers, and Spirits of the World*, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey
3. Henderson, J.P., Rex, D., 2011, *About Winem*, Second Edition, Cengage Learning, US
4. Jenster, P.V., Smith, D.E., Jenster, L.V., Mitry, D.J., 2008, *The Business of Wine: A Global Perspective*, Copenhagen Business School Press, Denmark
5. Label of Sauvignon Blanc Wine, 2008
6. Ralf G. Berger, R.G., 2007, *Flavours and Fragrances: Chemistry, Bioprocessing and Sustainability*, Springer Berlin Heidelbers, New York
7. Small, R.W., 2011, *Beverage Basics: Understanding and Appreciating Wine, Beer, and Spirits*, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey
8. Stoian, V., 2006, *Marea carte a degustării vinurilor. Degustarea pe înțelesul tuturor*, Editura Artprint, București

СТРАТЕГИЈА СТВАРАЊА ПОСЛОВНИХ МРЕЖА ПРЕДУЗЕЋА - УСЛОВ ЈЕ УСПЕХА У ПОСЛОВАЊУ

Снежана Трмчић, Марко Трмчић, Бобан Бирманчевић

Резиме

Чињеница је да живимо у времену све бржих, драматичнијих, комплекснијих и непредвидљивих промена. Технолошки, тржишно-економски, политичко-правни, друштвени, али све више глобални фактори и промене утичу на обликовање праксе и теорије менаџмента и организационог понашања у целини. Привредни субјекти који се перманентно боре за опстанак и прогрес на глобалном тржишту веома често не схватају значај савеза између малих и средњих предузећа. Променљив, често турбулентан, пословни амбијент захтева адекватне стратегијске одговоре. У савременим условима пословања, да би се одговорило захтевима све захтевнијих потрошача и очувала конкурентност, предузећа без обзира на њихову величину, мора се водити рачуна између осталог о квалитету производа и услуга, као и о трошковима квалитета. Најбржи, најсигурнији, пут са најмање неизвесности, у условима привредног раста је пут стварања пословних мрежа. Свако има своје разлоге па у складу са тим, аутори обрађују проблематику везану за појам, димензије, трошкове и разлоге за стварање стратегијских пословних мрежа из угла заинтересованих страна.

Кључне речи: *стратегија, пословне мреже, мала и средња предузећа, конкурентност*

Увод

Познато је да се успешност предузећа првенствено оцењује њиховом тржишном вредношћу. Такође је познато да су у пракси најуспешније мреже малих, средњих и великих предузећа. Основу успеха чине структура мреже и чврстина пословних веза између чланица. Комплексне мреже односа између различитих учесника су све присутније у пракси савремених предузећа како из развијених тако и из земаља у транзицији. Искуства показују да су мотиви уласка у различите форме мрежа различити и веома често асиметрични. Наиме, док велике глобалне корпорације настоје да искористе предности које им пружа глобализација, мала и средња предузећа покушавају да се уласком у различите форме мрежа заштите од њеног утицаја. Управо у одговору на питање, која стратегија омогућава предузећу да успе у суочавању са турбулентним и комплексним окружењем,

доводи нас у везу, да свако предузеће има свој специфични пут или боље речено своју стратегију за остварење циља.

Стратегијски савези са другим организацијама и институцијама омогућавају да се успешније управља највреднијом имовином јер брзина и квалитет иновација у свим областима постаје кључни фактор пословног успеха. Мреже са критичном масом знања које, поред осталог, генерише непрекидан ланац веза и односа, стварају супериорну вредност за потрошаче и остале стејкхолдере. С обзиром да су мотиви за улазак у различите форме мрежа директно или индиректно повезани са тржиштем, логично је да маркетинг има изузетно значајну улогу у креирању стратегијских алијанси. У ери међузависних односа активности маркетинга су кључне у свим фазама стратегијског управљања алијансама.

Метод рада

Истраживана су савремена пословна пракса, и коришћење релевантне литературе. Примењенесуметодерада:анализе, синтезе, апстракције, генерализације и анализе садржаја. Циљ рада: да укаже на значајност и разлоге за стварање стратегијских пословних мрежа, малих и средњих предузећа из угла заинтересованих страна, и да анализу, да ли стратегијске пословне мреже омогућавају да се превазиђе несклад између жељене и остварене позиције предузећа на тржишту.

Резултати рада и дискусија

Стратегијске пословне мреже и заједничка улагања попримају све истакнутију улогу у стратегијама и малих и средњих предузећа. Такве кооперативне мреже имају многе потенцијалне предности¹. Формирање пословних мрежа узроковано је различитим мотивима и циљевима. Фактори који утичу на предузеће да се укључује у стратегијске пословне мреже су различити и бројни. Неоспорно је да су лимитирајући фактори: карактеристике окружења, карактеристике индустрије у којој предузеће конкурише и карактеристике саме организације. Оријентација организације, њена култура и потреба за ефикаснијом употребом ресурса подстицајно делују на укључивање у стратегијске савезе. У оквиру ове групе фактора свакако су најзначајније промене у потребама и понашању потрошача у процесу куповине, неизвесност и ризик, веома брзе промене технологије, интензивна конкуренција и значајне промене осталих елемената окружења. Промене у подручјима активности у којима предузеће конкурише су веома честа претња која се може успешно неутралисати уласком у стратегијске пословне мреже. Претње узрокују како потенцијални тако и постојећи конкуренти. Мотиви повезивања кроз стратегијске пословне мреже су различити. Сваки учесник

¹ Gregory G. Dess, G.T. Lumpkin, Alan B. Eisner(2007):Strategijski menadžment, Univerzitet државе Тексас у Даласу, Univerzitet државе Илиноис у Џикагу, Univerzitet Пејс, Београд, стр. 222.

у зависности од стратегијског положаја, компетентности, конкурентности, расположивости ресурса и изложености ризику има своје мотиве. Сви мотиви воде ка остваривању заједничких циљева свих предузећа који су системски повезани кроз различите моделе стратегијских алијанси. На основу бројних истраживања из концепта стратегијског, могуће је констатовати да се најчешће наводе следећи мотиви:

- Оспособљавање кроз мреже за пословање на глобалном тржишту, веома велики број компанија позиционирање на стабилним тржиштима и уласком у глобалне стратегијске алијансе могу брже да мењају своју оријентацију, да неуспешне и превазиђене пословне моделе замењују успешнијим;
- Превазилажење тржишних баријера и ефикасније укључивање у тржишта у развоју преко локалних партнера; заштита конкурентске позиције на већ освојеном тржишту; смањивање потенцијалних опасности од нових конкурената неутралисањем тржишне неизвесности и императива бити први на тржишту;
- Ефикасније коришћење постојећих материјалних али и нематеријалних ресурса; стварање нових и грађење компетенција заснованих на ресурсима;
- Брже увођење нових производа и њихове дифузије у глобалним размерама;
- Стварање додатне вредности за потрошаче адекватним реаговањем на њихове проблеме који се појављују у систему потрошње;
- Ефикасно управљање трошковима и смањење трошкова захваљујући пословној мрежи;
- Уобличавање структуре индустрије разграђивањем једних и стварањем нових, креирање нових технолошких стандарда, успостављање нових односа између учесника на тржишту, добављача, потрошача, канала.

Сарадња између стратегијских група постаје значајан инструмент управљања у циљу унапређења конкурентности појединих учесника. Квалитет услуге нераскидиво је повезан са квалитетом даваоца услуге². Резултат стратегијских група је поверење и стварање вредније имовине или боље речено повећање профита и капитала. Сваки стратегијски савез, свака пословна мрежа, је специфичана и захтева јединствен приступ у стратегијском усклађивању партнера. Стратегијске пословне мреже омогућавају да се превазиђе несклад између жељене и остварене позиције предузећа на тржишту.

2 David Jobber, John Fahy(2006): Osnovi marketinga, McGraw - Hill Education UK Limited, Beograd, str. 185.

Пословне сарадње малих и средњих предузећа

Мала и средња предузећа у Србији, као и сва остала, изложена су бројним ризицима који су израженији у условима глобализације. Ризик се поред осталог, може смањити стратегијским управљањем заснованим на маркетинг односима, односно повезивању са различитим пословним партнерима, као основном извору конкурентске предности. Предност у компетентности се може реализовати, посебно у областима где је развој основна детерминанта пословног успеха³. Умрежавањем се прибављају ресурси који представљају извор конкурентске предности, а она се огледа: у приступу новим тржиштима и технологијама, смањивању трошкова и ризика у пословању, стицању искуства на глобалном тржишту и др.⁴

- Мала и средња предузећа се укључују у формалне мреже где је систем вредности партнера усклађен и где предвидиво понашање доприноси смањењу неизвесности. Извори конкурентске предности ових мрежа су: већи број чланица, расположивост информација је већа, репутациони капитал се шири на све чланове мреже⁵
- Поред наведених постоји још доста мотива и разлога за ово удруживање али се сви они у суштини свде на чињеницу да се кроз овај вид сарадње остварује профит за обе заинтересоване стране у складу са уложеним средствима и ресурсима и у складу са потписаним уговором о сарадњи који дефинише пословање до најситнијих појединости, истовремено штитећи и као мало предузеће са једне и велико предузеће са друге стране. Разлози које предузеће мотивишу да склапа овакве видове уговора о пословној сарадњи, су следећи:
- Приступ локалним тржиштима на конкурентан начин кроз пословање са већ познатим и позиционираним малим предузећем на локалном нивоу;
- Стратегијско партнерство у смислу склапања посла са водећим малим предузећем у тој пословној грани на локалном нивоу. Смањивање трошкова у свим сферама пословања кроз овакав вид сарадње. Уштеда кроз закуп пословног простора, плате запослених, рекламирање на локалном нивоу, одржавање објеката и опреме су повољности које предузећа користе кроз овај однос;
- Достицање економије обима постиже се стварањем велике алијансе кроз уговоре о пословној сарадњи са најуспешнијим малим предузећима у грани на локалним нивоима на подручју Србије чиме повећавају конкурентску моћ

3 P.Kotler, K.Lane Keller (2009): Upravljanje marketingom, Prentice Hall, USA, str.287

4 F. Kotler, (2004): Kako kreirati, ovladati i dominirati tržištem, Novi Sad, Adizes, 270 str.

5 Toby Philpott, Jim Duncan, Dr Miljenko Leppee, Dr Klaus Richter, Siemon Smid (2005): Primena Evropske povelje za male preduzetnike na nacionalnoj i lokalnoj razini, Projekat EU PHARESMEPED, Zagreb str.15

предузећа као и њених пословних сарадника.

- Смањивање конкуренције свакако је заједнички интерес. Конкурентном понудом, иновирањем и увођењем нових производа и услуга на локалном тржишту појачавају се позиције у односу на конкуренте.³

Предности и недостаци малих предузећа

У тржишној привреди пожељна су предузећа различитих димензија која су у стању да понуде потрошачима производе и услуге на ефикасан и ефикасан начин. Бројне делатности не захтевају масовну производњу. Такође, опште је познато да предузећа са масовном производњом не могу успешно да послују без великог броја малих и средњих предузећа. Конкурентно и до разумне мере отворено тржиште је арбитар који стимулише предузеће на рационално пословно понашање независно од његове величине.

Основе за стицање конкурентске предности малих и средњих предузећа произилазе из њихових предности у односу на велика предузећа. Анализе истраживања предности и недостатака великих и малих иновативних предузећа су поуздана основа за идентификовање извора конкурентности малих предузећа. Неке од кључних основа посматрана су кроз различита подручја из угла малих и средњих предузећа. Свакако треба имати у виду специфичност сваког предузећа без обзира на његову величину. Да ли постоје и које су потенцијалне предности малих предузећа у различитим подручјима?

Стварање неформалних пословних мрежа

Кључна предност малих и средњих предузећа огледа се у стварању неформалних персоналних мрежа које се заснивају на директним контактима предузетника и пословних партнера. Поверење, приврженост и усклађеност стратегија су основне карактеристике односа у мрежи. У свим успешним мрежама пословни односи су пријатељски и дугорочни.

Из искуства малог предузећа, у пракси, веома често, пословна сарадња која се обавља кроз неформалне мреже доноси боље пословне резултате од послова који су оптерећени пословним уговорима и процедурама. Лични или директни контакт који остварују два или више пословна сарадника који су заинтересовани за остварење заједничког циља кроз неформалне мреже су управо предност коју имају мала предузећа у односу на велика. Подразумева се да договор о почетку, условима и начинима за реализацију пословне сарадње обављају власници-менаџери малих предузећа који су максимално мотивисани да се постигне квалитетан и конкурентан договор. Ова констатација је тачна само када је сарадња са коректним, тржишно и на дуже стазе оријентисаним предузетницима. Један од проблема је како из великог броја потенцијалних сарадника који се налазе на

тржишту одабрати „оне праве” за пословну сарадњу. Решавање овог проблема, као и свих других који су присутни у пословању малог предузећа, задатак су власника-менаџера од чијих конкретних одлука зависи да ли ће предузеће бити успешно или неуспешно.

Закључак

1. Свако предузеће има свој специфични пут, односно своју стратегију за остварење циља. Свакако да није свака стратегија добра и успешна, па самим тим нису ни сва предузећа конкурентна и успешна. Стратегија није све, али без стратегије све је ништа.
2. У фокусу стратегијског одлучивања је одлука о томе како остварити конкурентску предност јер постоје различити начини њеног остваривања. Свакако треба имати у виду да успешна предузећа имају исте или сличне циљеве, али су различити начини њиховог остваривања.
3. Са становиштва власника малог предузећа са сигурношћу се може тврдити да је одабир стратегије и пресудан у покушају остваривања конкурентске предности. Када једно предузеће остварује конкурентску предност, независно од величине тржишта и величине предузећа, то значи да има нешто што други конкуренти немају, да ради нешто боље од конкурената или нешто што други конкуренти не могу.
4. Квалитетна стратегија, конкурентска предност, минимизирање трошкова уз задржавање квалитетних и конкурентних производа и услуга, управљање знањем и ресурсима, стварање успешних стратегијских пословних мрежа са предузећима независно од њихове величине кључни су за предузеће које жели да опстане у дугом временском периоду и које настоји да максимизира резултате којим се остварује профит и стварају основе за развој. Јасно је да проблеми са којима се сусрећу и мала и средња предузећа у условима нашег тржишта које је у периоду транзиције а које нема прецизно дефинисану стратегију и циљ, нису ни мали ни једноставно решиви.
5. Доношење правих и квалитетних менаџерских одлука, одлука које се заснивају на релевантним и поузданим информацијама и анализама, одлуке које препознају проблеме, односно тамо где постоји јасна стратегија, значиће сигуран успех и опстанак, тог пословног субјекта у дужем временском периоду.

Стратегија је план наступа привредних субјеката за остваривање дугорочних циљева, јер опстанак на тржишту, захтева сталну борбу за стицање конкурентске предности која се може остварити на различите начине, један од њих је свакако и стварање пословних мрежа. Свако предузеће има своје специфичности и свој начин пословања. Међутим, пословним везама остварује се координација свих

учесника, чиме се постижу све бољи пословни резултати и несумњиво постају неизбежан фактор у позиционирању привредних субјеката на тржишту и услов за остваривање жељених резултата.

Литература

1. Gregory G. Dess, G.T. Lumpkin, Alan B. Eisner(2007):Strategijski menadžment, Univerzitet државе Тексас у Даласу, Univerzitet државе Илиноис у Џикагу, Univerzitet Пејс, Београд, стр. 222.
2. David Jobber, John Fahy (2006): Osnovi marketinga, McGraw - Hill Education UK Limited, Београд, стр. 185.
3. P.Kotler, K.Lane Keller (2009): Upravljanje marketingom, Prentice Hall, USA, ISBN 0-13-145757-8 , стр.287
4. F. Kotler, (2004.): Kako kreirati, ovladati i dominirati tržištem, Novi Sad, Adizes, ISBN 86-7668-012-4, стр.270
5. Toby Philpott, Jim Duncan, Dr Miljenko Leppee, Dr Klaus Richter, Siemon Smid (2005): Primena Evropske povelje za male preduzetnike na nacionalnoj i lokalnoj razini, Projekat EU PHARESMEPED, Zagreb

Summary

The fact that we live in a time of faster, more dramatic, complex and unpredictable changes. Technological, market-economic, political-legal, but more and more global factors and changes affect the design practice and management theory and organizational behavior in general. Business entities that are constantly struggling to survive and progress in the global market often do not realize the importance of alliances between midium and small companies. Changing, often turbulent, changing business environment requires appropriate strategic responses. In contemporary conditions, to meet the needs of all demanding consumers and maintain competitiveness, companies, regardless of their size must be taken into account inter alia the quality of products and services, as well as quality costs. The fastest, safest, least time with uncertainty, in terms of economic growth is the way to create business networks. Everyone has their own reasons and in accordance with this, the authors deals with issues related to the concept, size, cost and reasons for the creation of strategic business networks from the perspective of stakeholders.

Key words: *strategy, business networks, the reasons, small and midium companies, competitiveness.*

OPTIMIZATION OF PRODUCTION STRUCTURES IN ORDER TO INCREASE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL HOLDINGS

Adrian Turek Rahoveanu¹, Magdalena Turek Rahoveanu², Dinu Toma³

Abstract

The approach of optimizing the production structure should answer questions like: What to grow? How much of each crop? What expenses and the profit will be achieved? Taking into account these questions and that there are more possibilities of combining crops, substantiation the decisions on the new crop structure involves the use of different methods, such as: method of variants or method of linear programming.

Is chosen in the end the variant considered to be the best. The option will be according to profit, the way resources are used, the extent in which is responded to different requirements that manifests to the new production structure.

In this paper we decided to apply linear programming, as a method of optimizing the production structure.

Key words: *production structure, optimal growth, competitiveness*

Introduction

When initiating the decision-making regarding the choice of production structure, are taken into account a number of factors of influence the structure, such as: the environment that holding is connected in, the demand for crops possible to be introduced into the structure, market competition for specific products of the agricultural holding domain, inputs prices, used in the application of technologies in crop structure, the necessary land potential to obtain a high yield per hectare from different crops of production structure, the degree of capitalization of the agricultural holding, the necessary capital

-
- 1 Adrian Turek Rahoveanu, PhD, Institute of Agricultural Economics and Rural Development, Bucharest, Romania, email: turek.adrian@iceadr.ro
 - 2 Magdalena Turek Rahoveanu, PhD, Institute of Agricultural Economics and Rural Development, Bucharest, Romania, email: turek.magdalena@iceadr.ro
 - 3 Dinu Toma, Dean of Faculty of Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development, University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine, Bucharest, Romania, email: tomadinu@yahoo.fr

to purchase of inputs to be applied to crops from the production structure, specialized and managerial knowledge of those managing the agricultural holding, qualified workforce employed in the execution, crop rotation, if farms have large areas of land.

Materials and methods

Linear programming is used in all areas, including agricultural works^{4,5}. Crop structure optimization using linear programming is widely applied in economic research.

At the origin of linear programming are works of Leonid Kantorovich⁶, Russian mathematician who founded the linear programming in 1939, George B. Dantzig⁷, who published the simplex method in 1947 and John von Neumann⁸, who discovered and applied the theory of duality.

The linear programming is a mathematical method for determining how to get the best results (maximum profit or minimum cost) in a mathematical model with a series of requirements represented as linear relations. Formally, linear programming is the technique of optimization objective function. Objective function of the model is the profit maximization and variables will represent different crops possible to practice in the conditions of the analyzed holding.

The relevance of the results consists in the possibility of using the methodology by the agricultural holdings managers in their approach to maximize farm profit by changing the crop structure.

Results and discussions

The agricultural unit on which data were collected is organized as an agricultural commercial society in Conțești, Teleorman county. Production profile of the unit is mixed in raising cattle and cultivation of field crops, legume.

Cultivated area is 704 ha and the crop structure is diversified: corn, barley, triticale, rapeseed, alfalfa, mash and rye (Table 1).

4 Voicu R., Turek Rahoveanu A., Ion Raluca Andreea, *The structure of production in Romanian agriculture - the gap between the EU 27*, Economics of Agriculture, Special Issue -2, I Book, 2010, p. 366-374.

5 Voicu, R., Iuliana Dobre, Mariana Bran, *The management and economic performance of the production system from the agricultural exploitations*, Metalurgia International, nr. 2/2008

6 Kantorovich, L. V., "My journey in science (supposed report to the Moscow Mathematical Society)" [*expanding Russian Math. Surveys 42 (1987), no. 2, pp. 233-270*], p. 8-45

7 Dantzig, G., *Linear programming and extensions*. Princeton University Press and the RAND Corporation, 1963.

8 von Neumann, J., *A numerical method to determine optimum strategy*, Naval Res. Logistics Quarterly, vol. 1, no. 2, June, 1954, p. 109-115.

Table 1. Area cultivated, income and expenditures per hectare (existing variant = variant 0)

Specification	Area cultivated (ha)	Expenditures (lei/ha)	Total expenditures (lei)	Profit (lei/ha)	Total profit (lei)
Corn	65	1703	110695	152	9880
Barley	324	1306	423144	48	15552
Triticale	10	1930	19300	30	300
Rapeseed	62	1884	116808	514	31868
Alfalfa	127	1495	189865	819	104013
Mash	76	2566	195016	237	18012
Rye	40	2812	112480	312	12480
TOTAL	704	-	1167308	-	192105

Based on data for cultivated areas, average yields, profit and expenditures per unit, provided by the agricultural unit, are calculated the profit and expenditures per hectare. The most profitable crops are oilseeds and technical plants. High costs per hectare are recorded for mash, rye, triticale, rape and corn.

Econometric model maximizes the profit function and is expressed by the following relation:

$$\max. f(x) = \sum p_j x_j, j=1, 2, \dots, n$$

Model restrictions are:

$$\sum_{j=1}^n a_{ij} x_j \leq b_i,$$

$x_j \geq 0$, in which:

x_j – j crop surface

p_j – profit per unit of production for crop j

a_{ij} – expenditures per unit of production for crop j;

b_i – available budget;

j – crop.

Existing production structure brings the followings profit to farmer:

$$P_0 = \sum_{j=1}^7 p_j \cdot x_j = 192105 \text{ lei, in which:}$$

P = total profit

p_j = profit per unit of production for crop j

x_j = j crop surface

Total expenditures are:

$$Ch_0 = \sum_{j=1}^7 c_j \cdot x_j = 1167308 \text{ lei.}$$

Following the application of linear programming method is optimized the farmer structure of crops. The model is:

$$\max(f(x)) = 152x_1 + 48x_2 + 30x_3 + 514x_4 + 819x_5 + 237x_6 + 312x_7$$

Restrictions:

1.
 $1703x_1 + 1306x_2 + 1930x_3 + 1884x_4 + 1495x_5 + 2566x_6 + 2812x_7 \leq 1979648 \text{ lei}$
2. $x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5 + x_6 + x_7 \leq 704$
3. $x_j \geq 0, j = \overline{1,7}$

Variant 1:

In a first variant, not impose restrictions on the maximum limits of the surface, therefore, the result of the program is the allocation of 704 ha total area to crop that has the highest profit per hectare - alfalfa.

Total profit and expenditure for the first variant are:

$$P_1 = 576576 \text{ lei,}$$

$$Ch_1 = 1052480 \text{ lei.}$$

Variant 2:

To ensure crop rotation should be formulated restrictions regarding the maximum limits of crops. Lower limits are necessary for cereals: area cultivated with corn to be at least 300 ha and the barley area at least 300 ha. The maximum limit that can grow alfalfa is 200 ha:

$$x_1 \geq 300$$

$$x_2 \geq 300$$

$$x_5 \leq 200$$

Consequently is obtained the following structure of production:

Corn: $x_1 = 300$ ha

Barley: $x_2 = 300$ ha

Triticale: $x_3 = 0$ ha

Rapeseed: $x_4 = 0$ ha

Alfalfa: $x_5 = 104$ ha

Mash: $x_6 = 0$ ha

Rye: $x_7 = 0$ ha

As a result are obtained the following values for the variables and for the profit (P) and total expenditures (Ch):

$$P_2 = \sum_{j=1}^7 p_j \cdot x_j = 145176 \text{ lei}$$

$$Ch_2 = \sum_{j=1}^7 c_j \cdot x_j = 1058180 \text{ lei}$$

VARIANT 3:

In variant 2, triticale, rapeseed, mash and rye are missing from rotation, which does not allow obtaining of certain feed and no rational rotation of crops, therefore, are introduced new restrictions on the minimum limits of them:

$$x_3 \geq 10$$

$$x_4 \geq 50$$

$$x_6 \geq 50$$

$$x_7 \geq 50$$

Consequently is obtained the following structure of production:

Corn: $x_1 = 100$ ha

Barley: $x_2 = 300$ ha

Triticale: $x_3 = 20$ ha

Rapeseed: $x_4 = 50$ ha

Alfalfa: $x_5 = 134$ ha

Mash: $x_6 = 50$ ha

Rye: $x_7 = 50$ ha

As a result are obtained the following values for the variables and for the profit (P) and total expenditures (Ch):

$$P_3 = \sum_{j=1}^7 p_j \cdot x_j = 193096 \text{ lei}$$

$$Ch_3 = \sum_{j=1}^7 c_j \cdot x_j = 1164130 \text{ lei}$$

In the table below are summarized the results of linear programming method in the three variants above.

Table 2 Centralization of the results of optimizing the production structure

Specification	MU	Variant 0 (existing)	Variant 1	Variant 2	Variant 3
Corn	ha	65	0	300	100
Barley	ha	324	0	300	300
Triticale	ha	10	0	0	20
Rapeseed	ha	62	0	0	50
Alfalfa	ha	127	704	104	134
Mash	ha	76	0	0	50
Rye	ha	40	0	0	50
Total expenditures	lei	1167308	1052480	1058180	1164130
Total profit	lei	192105	576576	145176	193096
Profit rate	%	16,4	54,7	13,7	16,5

Conclusions

- the farm economic activity is more profitable following optimization the structure of production, profit increasing to 100.5% and total expenditures reducing to 99.7%.
- optimal for the structure of production is variant 3, because both the total profit and profit rate increase from the original variant. In addition, maintaining of all crops in the structure contribute to their rational rotation.
- although variant 1 brings the highest level of profit and profit rate, it can not be considered because in the production structure is found only one crop: alfalfa.

Acknowledgement

Present work disseminates the research results of the project “Management improvement of production structures of South-Muntenia Development Region in order to increase the competitiveness of agricultural holdings”, Contract nr.52126/2008.

Literature

- [1] Dantzig, G., *Linear programming and extensions*. Princeton University Press and the RAND Corporation, 1963
- [2] Kantorovich, L. V., “*My journey in science (supposed report to the Moscow Mathematical Society)*” expanding Russian Math. Surveys 42 (1987), no. 2, pp. 233-270], p. 8-45
- [3] Gill, Ph., Murray, W., Saunders, M., Tomlin, J., Wright, Margaret, *George B. Dantzig and systems optimization*, Science Direct, Discrete Optimization, Volume 5, Issue 2, May 2008, p. 151-158,
- [4] Montazemi, Mina, Wright, D., *Mathematical programming in subsistence agriculture*, European Journal of Operational Research, Volume 10, Issue 4, August 1982, p. 346-350
- [5] von Neumann, J., *A numerical method to determine optimum strategy*, Naval Res. Logistics Quarterly, vol. 1, no. 2, June, 1954, p. 109-115.
- [6] Voicu R., Turek Rahoveanu A., Ion Raluca Andreea, *The structure of production in Romanian agriculture - the gap between the EU 27*, Economics of Agriculture, Special Issue -2, I Book, 2010, p. 366-374.
- [7] Voicu, R., Iuliana Dobre, Mariana Bran, *The management and economic performance of the production system from the agricultural exploitations*, Metalurgia International, nr. 2/2008

МАТИЧНА КЊИГА БИЉНЕ ПРОИЗВОДЊЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ОРГАНСКУ ПРОИЗВОДЊУ¹

В. Филиповић², В. Угреновић², С. Радивојевић³

Резиме

Неопходност књиговођствене евиденције у постојећим системима производње, намеће потребу адекватне обуке и примене примарних произвођача, како би се у производњи хране избегла свака нежељена појава. Чести примери, непоштовања прописаних норми, доводе у ситуацију да учесници у ланцу, зарад немара и непостојања адекватне документације, сnose последице, оваквог односа. Стога, увођењем Матичне књиге биљне производње, стичу се услови за већим степеном контроле и надзора свих операција и мера које се обављају током производног процеса у ратарској и повртарској, али и другим врстама биљне производње. Њена првенствена намена је за потребе евиденције у органској њивској производњи, као контролисане и сертифициране производњи, али и за све остале биљне производње. У књизи је обухваћено више података који су значајни за саму производњу (година, биљне врсте, површине, и тд.) Тиме Матична књига биљне производње омогућава једноставан унос и анализу добијених података, што у дужем временском интервалу представља значајну грађу за планирање нових типова и врсти производњи.

Кључне речи: *матична књига биљне производње, контрола, надзор, сертификат, органска производња.*

-
- 1 Рад представља део резултата истраживања у оквиру Пројекта Интегралних и интердисциплинарних истраживања бр. 46006 "Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона", финансираног од стране Министарства просвете и науке Републике Србије.
 - 2 Др Владимир Филиповић, истраживач сарадник, е-маил: vladimirfilipovic@gmail.com;
Владан Угреновић, истраживач сарадник, е-маил: vladan.ugrenovic@gmail.com;
ПДС Институт "Тамиш", Новосељански пут 33, 26000 Панчево, Србија.
 - 3 Др Стеван Радивојевић, виши научни сарадник, е-маил: stevanradivojevic@sbb.rs;
Институт за прехранбене технологије, Бул. цара Лазара 1, 21000 Нови Сад, Србија.

Увод

Савремена пољопривредна производња захтева систем контролисане производње. Овакав приступ подразумева континуирану контролу и праћење свих тачака у производном процесу (5). Један од корака ка том циљу је вођење евиденције током производног процеса. Вођењем књига пољопривредних газдинстава обезбеђује се увид у све елементе пољопривредне производње на производној јединици (газдинство, фарма, прерађивачки погони,...).

Када је у питању органска биљна производња, као једна од контролисаних и сертификованих еколошких система производње хране, у ЕУ се спроводи обавезна евиденција о производњи биљака чији су подаци у сваком тренутку доступни надзорним органима и/или осталим телима (4). Ова евиденција, између осталих обухвата неке од следећих информација:

- (а) у погледу употребе ђубрива, датум примене, врста и количина ђубрива за дотичне парцеле;
- (б) у погледу употребе производа за заштиту биља, разлог и датум третмана, врста производа, начин третирања;
- (ц) у погледу куповине пољопривредних сировина, датум, врста и количина купљеног производа;
- (д) у погледу жетве, датум, врста и количина органске производње или производње усева из периода конверзије.

Домаћа регулатива (8) која се односи на органску производњу такође дефинише вођење евиденције свих делова производње. У поступку контроле од стране овлашћене контролне организације провера документације је обавезна, а документација мора бити у сваком тренутку доступна. Контрола се односи на проверу евиденције о делатности којом се произвођач бави, као и проверу финансијске документације. Из тог разлога неопходно је увести форму евиденције која је у складу са потребама целокупне производње.

Закон о органској производњи (8) налаже да се евиденција за органску производњу води одвојено од евиденције у конвенционалној производњи.

Из тог разлога неопходно је увести Матичну књигу биљне производње, која ће на адекватан начин помоћи приликом евиденције свих података који су настали као резултат одвијања производног циклуса.

Значај овог рада је да укаже на важност увођења постојеће Матичне књиге биљне производње, да појединачно појасни начин попуњавања и сам значај ове публикације, а у циљу производње хране познатог порекла. Циљ рада је представљање и детаљни опис дела Матичне књиге који се односи на органску биљну производњу.

Матична књига биљне производње

Као резултат подпројекта *“Заснивање демо поља као подстицај развоју органске производње”* публикована је Матична књига биљне производње. Идеја аутора је

била да произвођачима на једноставан и прихватљив начин учине доступном Матичну књигу биљне производње. У многобројним контактима са органским произвођачима дошло се до сазнања да се органска производња на највећем броју газдинстава одвија паралелно са конвенционалном производњом (7). Закон о органској производњи (8), као и подзаконска акта, претходна (1, 2) и постојећа (3) налажу да се евиденција за органску производњу води одвојено од евиденције у конвенционалној производњи. Из тог разлога Матична књига биљне производње подељена је на две целине: прву (зелена боја), која се односи на Матичну књигу органске биљне производње и другу (браон боја), која се односи на Матичну књигу конвенционалне биљне производње. Други део истовремено задовољава потребе вођења евиденције и у интегралној биљној производњи.

Ова публикација тврдог повеза са сито штампом на корицама, димензија 320 x 450 мм, чини погодан формат потребама биљне производње. Како би задовољила потребе начела канцеларијског пословања (6) Матична књига биљне производње укупно садржи 100 нумерисаних страница. Штампа је обављена на тврдом папиру. Првих осам страница Матичне књиге биљне производње је нумерисано. На њима се налази пун назив публикације: "Матична књига биљне производње". Потом следе подаци о издавачу, штампарији, ЦИП – каталогизација публикације. Након чега је корисницима представљен Предговор. Затим је будућем кориснику омогућено да унесе податке о произвођачу (име и презиме, адреса и место, ЈМБГ). Први посебни део о Матичној књизи органске биљне производње, обухвата 50 нумерисаних страница са свим елементима потребним за правилно вођење органске биљне производње. Између првог и другог посебног дела је раздео (подела је извршена тврдом картонском страницом). Потом следи други посебни део о Матичној књизи биљне конвенционалне производње са такође 50 нумерисаних страница са свим елементима потребним за правилно вођење конвенционалне биљне производње.

У складу са темом предвиђеном за реализацију у оквиру пројекта интегралних и интердисциплинарних истраживања бр. 46006 "Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона" и задатком "Органска производња жита, индустријског и зачинског биља у циљу стварања робних марки кроз модел вертикалног удруживања", вршена су теренска истраживања, где је као једна од активности уврштена и припрема произвођача за књиговођствену евиденцију. Едукација произвођача, била је усмерена на упознавање и обуку вођења књиге биљне производње, т.ј. свих технолошких фаза производног циклуса. Као документ неопходан за правилно вођење пре свега органске производње, уведена је Матична књига биљне производње. Постојећа Матична књига биљне производње (7) која ће у наредном периоду бити допуњена Приручником о коришћењу Матичне књиге биљне производње, може бити веома употребљива за произвођаче који би се укључили у еколошке системе биљне производње.

Матична књига органске биљне производње

На левој (првој нумерисаној) страни, у горњем левом углу ван табеле, уписују се подаци о парцели – потезу, катастарској општини (КО) и катастарском броју (КБ). Испод наведених података налази се табела коју чини 27 редова и 22 колоне.

Први и други ред представљају заглавља колоне, док је седми, дванаести, седамнаести, двадесет други и двадесет седми ред за намењен за упис врсте изолационог појаса.

У првој колони се уноси година производње (пример: 2012, 2011/2012). Друга колоне је намењена упису назива биљне врсте која се гаји (пример: уљани лан, пшеница крупник, парадајз).

У трећој колони се уписује површина у хектарима под гајеном биљном врстом (пример: 0,54 ха, 3,35 ха, 0,15 ха).

Четврта колоне представља информације о ђубрењу и подељена је на пет подколоне. У првој подколони уписује се врста примењеног ђубрива (пример: Гуанито 6:15:3, компост), у другој се уноси примењена количина (пример: 500 кг ха⁻¹, 32 т ха⁻¹), у трећој је приказана површина у хектарима на којој је примењено ђубриво (пример: 0,54 ха, 0,00 ха, 0,15 ха), у четвртој подколони се уноси датум примене (пример: 26.03.2012., 12.10.2011.), у петој се уписује укупна количина примењених ђубрива (пример: Гуанито 270 кг ха⁻¹, компост 4,8 т ха⁻¹).

Пета колоне је намењена за податке о основној обради и подељена на четири подколоне: прву – врста оруђа (пример: подривач), другу – дубина обраде (пример: 50 цм), трећу – површина у хектарима на којој је примењена обрада (пример: 4,04 ха), четврту – датум обраде (пример: 23.10.2011.).

У шестој колони се уносе подаци у вези предсетвене припреме, ова колоне је подељена на три подколоне. Прва подколоне приказује врсту оруђа коришћену у предсетвеној припреми земљишта (пример: култиватор). У другој се уписује површина у хектарима на којој је примењена ова агротехничка мера (пример: 4,04 ха). Трећа подколоне представља датум припреме земљишта (пример: 24.03.2011.).

Седма колоне је намењена сетви (у појединим производњама и садњи) и подељена је на седам подколоне. У првој подколони се уписују подаци о сорти (у појединим производњама и садном материјалу), (пример: Љупко, Нирвана, Новосадски јабучар, одомаћена "стара" сорта). У другој подколони се уписује површина у хектарима под гајеном сортом (пример: 0,54 ха, 3,35 ха, 0,10 ха, 0,05 ха). Трећа подколоне приказује сетвену норму (40 кг ха⁻¹, 250 кг ха⁻¹, 1,6 кг ха⁻¹). У четвртој подколони се уписује датум сетве (у појединим производњама – садње), (пример: 04.04.2012., 22.10.2011., 17.04.2012.). У петој подколони се уписује дубина сетве (у појединим производњама – садње), (пример: 2,2 цм, 4,0 цм, 2,7 цм). У шестој подколони се евидентира датум ницања (пример: 14.04.2012., 02.11.2011., 25.04.2012.). Седма подколоне садржи склоп односно број биљака по хектару (пример: 500.000, 550.000, 35.000).

На десној (другој нумерисаној) страни, у горњем десном углу ван табеле, уписују се

подаци о агрохемијској анализи земљишта. У овом делу наводе се година, pX (КЦл), (пример: 7,13), CaCO_3 (%), (пример: 6,5), хумус (%), (пример: 3,4), P_2O_5 (мг/100г), (пример: 18,8), K_2O (мг/100г), (пример: 23,4). Испод података о агрохемијској анализи, налази се наставак табеле коју чини 27 редова и 19 колона.

У укупно осмој колони која носи назив "мере неге" налази се четири потколоне. У првој потколони уписују се подаци у вези наводњавања, где се уписују подаци количини утрошене воде (mm/m^2), наводњавана површина и датум наводњавања (пример: 30 mm/m^2 , 0,15 ха, 29.04.2012.). Друга потколоне је намењена упису механичких мера неге, у овом делу се евидентирају операције, третирана површина и датум примена мера (пример: међуредно култивирање, 0,69 ха, 02.05.2012.). У трећој потколони се уписују биолошке мере неге, односно врста неге, површина на којој је мера примењена и датум (пример: заснивање еко-коридора, 0,15 ха, 25.04.2012.). Четврта потколоне приказује коришћена средства за јачање и лечење биља. У овој потколони се уписују примењено средство, третирана површина, утрошена количина (kg, l ha^{-1}), датум третирања и укупну количину употребљеног средства (пример: Ф-стоп, 0,15 ха, 1,0 l ha^{-1} , 20.05.2012., 0,15 l ha^{-1}).

У деветој колони уписују се подаци у вези жетве/бербе/косидбе/вађења, која је подељена на четири подколоне. У првој потколони уписује се датум извођења ових мера, у другој потколони уноси се површина и трећа и четврта потколоне резервисане су за принос по јединици мере и укупан принос (пример: 20.08.2012., 0,54 ха, 950 kg ha^{-1} , 0,51 kg ha^{-1}).

У десетој (крајњој) колони уписује се Напомена о запажањима карактеристичним за производну годину (Пример: атипичност производне године – доминантни корови, штеточине, болести, специфични агроколошки услови, такође се могу унети подаци о сертификационој кући, статусу производње и осталом).

На наредних педесет страна приказани су горе наведени подаци, после чега долази део о конвенционалној производњи, кога ћемо у наредном тексту само информативно представити.

Матична књига конвенционалне биљне производње

Матична књига конвенционалне биљне производње, такође се налази на других педесет страница. Садржи податке неопходне за правилно вођење ове врсте производње. Разлике између Матичне књиге органске и Матичне књиге конвенционалне биљне производње, су у највећој мери садржане у делу који се односи на обраду, ђубрење, одабир сортимената и на мере неге. Пре свега, уводи се термин хемијских мера и уместо примењеног средства уписује се назив препарата и активна материја употребљеног средства за заштиту биља.

Препорука произвођачима и осталим корисницима је да спроведене активности и остварене резултате у Матичну књигу конвенционалне биљне производње, као и Матичну књигу органске биљне производње евидентирају одмах након завршетка одређене активности, како би се омогућило прецизније и потпуније праћење производног процеса.

Закључак

Матична књига биљне производње пре свега је намењена органским произвођачима, како професионалцима тако и хобистима, а може користити контролорима, истраживачима и свим осталим заинтересованима.

У органској производњи, у прелазном периоду (ткз. "периоду конверзије") започиње се са вођењем књиге поља, где се уносе подаци у вези одређене врсте производње (подаци о произвођачу, парцели, врсти производње, агротехничким мерама и различитим врстама напомена). Детаљан упис и опис наведених података омогућује да се већ следеће године избегну пропусти, али и усев/засад прати по критичним тачкама производње (нпр. сорта, расад, обрада земљишта, ђубрење, временски услови, појава болести, штеточина и корова и ефекат биолошке заштите и сл.), чиме се омогућује јасније сагледавање остварене производње по парцелама.

Увођењем, коришћењем и континуираним ширењем постојеће Матичне књиге биљне производње произвођачима се на једноставан и прихватљив приказује њен значај, врши обрада и анализа података добијених у дужем временском интервалу. У циљу лакше и брже примене Матичне књиге биљне производње планирана је штампа Приручника о коришћењу Матичне књиге биљне производње и даља едукација произвођача.

Литература

1. *** (2002): Правилник о методама органске биљне производње и о сакупљању шумских плодова лековитог биља као производа органске производње. Службени лист СР Југославије, бр. 51/2002.
2. *** (2009): Правилник о методама органске биљне производње и о сакупљању дивљих биљних и животињских врста из природних станишта методом органске производње. „Сл. гласник РС”, бр. 47/2009.
3. *** (2011): Правилник о контроли и сертификацији у органској производњи и методама органске производње. „Сл. гласник РС”, бр. 48/2011.
4. *** (2007): Цоунцил Регулацион (ЕЦ) Но. 834/2007 оф 28 Јуне 2007 он органиц продуцтион анд лабеллинг оф органиц продуцтс.
5. Филиповић, В., Радивојевић, С., Јевђовић, Р., Субић, Ј., Угреновић, В., (2011): Вођење евиденције у примарној биљној производњи. ХВИ Међународно научно – стручно савјетовање агронома Републике Српске "Природни ресурси у функцији развоја пољопривреде и руралног подручја", Требиње, Република Српска, 22. – 25. март 2011, Зборник сажетака, стр. 211.

6. Китаревић, И. (2008): Канцеларијско пословање, Службени гласник, Београд.
7. Угреновић, В., Филиповић, В. (2011): Матична књига биљне производње. Институт "Тамиш", Истраживачко развојни центар, Панчево. стр. 100.
8. Закон о органској производњи ("Сл. гласник РС", бр. 30/2010).

FIELD BOOK OF PLANT PRODUCTION WITH SPECIAL REFERENCE TO ORGANIC PRODUCTION

V. Filipovic², V. Ugrenovic², S. Radivojevic³

Summary

The necessity of maintaining records in existing production systems, imposes the need for adequate training and application by primary producers, in order to avoid any unwanted events in food production. Many cases of breaking of the prescribed norms result in a situation where participants in the chain, due to negligence and lack of adequate documentation, bear the consequences of such behaviour. Therefore, the establishing of the Field book of plant production would create the conditions for a higher degree of control and supervision over all operations performed and measures taken during the production process, both in field crop and vegetable production, and other kinds of plant production. Its primary purpose is for the needs of keeping records in organic field production, but also in all other types of plant production. The Field book includes numerous data relevant for the production itself (year, plant species, areas, etc.). In this way, the Field book of plant production enables easy entry and analysis of obtained data, which in the long term represents a significant material for planning new types and kinds of production.

Key words: *Field book of plant production, control, supervision, certificate, organic production.*

GLOBAL CHANGES IN THE WORLD TOBACCO PRODUCTION*Filiposki K.¹, Peshevski M.², Zivkovic D.³, Rajic Z.³, Filiposki B.¹***Abstract**

Nowadays, tobacco is produced in all continents, in 128 countries of the developed and non-developed parts of the world. In general, there are four main commercial types of tobacco: Virginia – 80%, Burley – 13%, Oriental – 4% and dark tobaccos – 3%. World tobacco production in 2009 was 7.193.007 t, which is 1.7 times higher compared to 1970. Production and consumption are greatly affected by the anti-smoking campaign led by WHO, which resulted in their global movement towards the developing countries. This process is also taking place in the Balkans area. Despite all bans and restrictions, tobacco production has not been reduced, but has a tendency to increase. The amount of tobacco production in the investigated period (1979 – 2009) had a cyclic movement: it increased until 1990, than decreased until 2006 and increased again since 2007.

Key words: *World tobacco production, Geographic tobacco production.*

Introduction

Tobacco industry in the world appears to be globalized faster than other branches of economics (Filiposki K., et al. 2004). The reason for that is the wide anti-smoking campaign held by the World Health Organization (WHO) and the restrictive legislation in EU [1], USA, Canada, Australia and other developed countries, as well as EU applicant countries, including all republics of former Yugoslavia (Serbia, Macedonia, Croatia, Montenegro and Bosnia and Herzegovina). Moreover, we must mention the principles

-
- 1 Kiril Filiposki, Ph.D., Blaze Filiposki, MA, University "Ss. Kliment Ohridski" in Bitola, Scientific Tobacco Institute-Prilep, Kicevski pat bb. 7500 Prilep, Republic of Macedonia, e-mail: kirilfiliposki@yahoo.com
 - 2 Mile Peshevski, Ph.D., University "Ss. Cyril and Methodius" in Skopje, Faculty for Agricultural Sciences and Food, Institute for Agroecology, Blvd Edvards Kardelj bb, 1000 Skopje, Republic of Macedonia.
 - 3 Dragic Zivkovic, Ph.D., Zoran Rajic, Ph.D., University in Belgrade, Faculty of Agriculture, Nemanjina 6, 11006 Zemun-Belgrade, Republic of Serbia.

set out in the Warsaw Declaration for a Tobacco-free Europe [4]. For these reasons, tobacco production is predicted to be substituted by alternative crops, which has been misinterpreted by some renowned experts from EU who think that tobacco production is dangerous to human health. As a result of this wrong thesis, tobacco subsidies are abolished and decrease of tobacco production is recorded in developed countries and in some developing countries as well. This tendency, however, has not affected the tobacco production in world frames, because tobacco multinational companies transfer their production in the less developed parts of the world – Africa and Asia.

Tobacco is a culture in which in the total human labor, women and elderly people (over 65 years old) are predominant, but it is very disturbing that even children under 14 are engaged during domestic manipulation (Pesevski M., Filiposki K., 2002).

Materials and method

Data from Faostat, Universal Leaf Tobacco Company, Alliance One International and our previous research in this field were used as a source for our investigation on the global changes in tobacco production in the world. In data processing and making the final conclusions, the comparative-analytical method was applied.

Results and discussion

To confirm our assumptions, it was stated that the number of tobacco-producing countries by continents in the period 1970 – 2009 was 116, i.e. 128, respectively, most of them in Africa and Asia. In Asia, the number of these countries increased for 7-8 after 1995. In Europe it also went up to 22, from the previous 17. This increase is a result of the disintegration of the Soviet Union and ex-Yugoslavia and formation of new states from their former republics.

Table 1. Number of tobacco-producing countries

	Year									
	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2007	2009
AFRICA	36	37	36	36	36	36	36	36	36	36
AMERICA (TOTAL)	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27
North& Central +Caribbean	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16
South America	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11
ASIA	29	29	30	30	30	38	37	37	37	37
EUROPE	17	17	17	17	17	22	22	22	22	22
OCEANIA	7	7	7	6	6	7	6	6	6	6
TOTAL WORLD Countries producers	116	117	117	116	116	130	128	128	128	128

Source: FAOSTAT | © FAO Statistics Division 2011 | 10 September 2011

The world tobacco production by continents, including some typical countries-producers, are presented in Table 2. The largest tobacco production was recorded in Asia (Figure 1), with over 64% of the world production, followed by USA – 22%, Africa – 9% and Europe – 5%, with negligible production in Oceania and Australia with Pacific Islands.

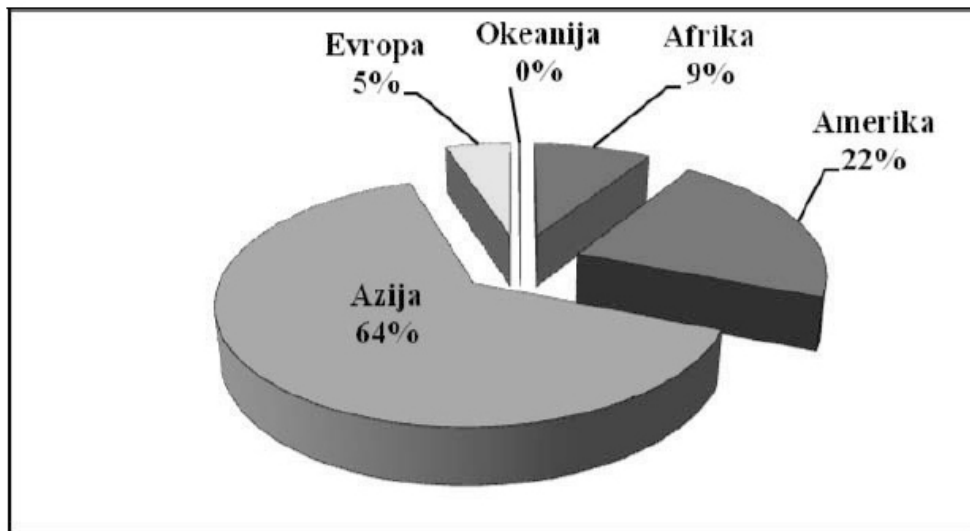

Figure 1. World tobacco production of the continents (2009)

The results of our investigation show a decrease of tobacco production in the most developed countries in the world, like Japan, Switzerland, USA, Australia and N. Zealand, while in Malawi, Mozambique, Brazil, China, and India the production was highly increased. It clearly indicates that tobacco production increasingly moves into the developing world. This increase and dislocation is a result of the large anti-smoking campaign in developed countries, which forces the multinational corporations for tobacco processing and manufacture to look for new producing regions, lower costs of production and cheaper labor force in order to increase their profits. So far, they have been very successful in it.

Data from Table 3 confirm our previously presented statement that tobacco production reduces only in the member states of the European Union and in SIDS (small island developing states). In food-importing developing countries, tobacco production increased from 405.965 t in 1970 to 789.093 tons in 2009, i.e. 94%. Even higher increase (from 1.708.183 tons to 4.892.214 tons, i.e. over 186%) was recorded in LIFDC (low-income food-deficit countries). Similar data were recorded in the least developed countries, with increase of tobacco production from 196.211 tons in 1970 to 598.074 tons, i.e. more than triple.

In LLDC (landlocked developing countries) tobacco production increased from 138.035 tons in 1970 to 522.318 tons in 2009.

Table 2. Tobacco production (tons)

Continents, Countries	YEAR										
	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2007	2009	
AFRICA	192.022	249.993	307.034	312.744	361.252	464.236	529.043	496.399	496.214	653.201	
Malawi	22.250	34.926	54.123	73.379	101.028	129.400	98.675	93.598	118.000	208.155	
Mozambique	4.200	2.702	3.000	3.000	3.000	2.900	9.470	65.042	64.000	75.660	
AMERICA	1.505.305	1.772.298	1.658.229	1.486.117	1.506.779	1.353.261	1.421.905	1.561.130	1.631.492	1.574.954	
North & Central+Caribbean	1.108.483	1.268.001	1.088.368	930.667	915.378	747.293	656.222	429.906	491.701	500.458	
USA	864.752	989.871	810.200	685.660	737.710	576.020	477.753	292.574	357.273	373.440	
South America	396.822	504.297	569.861	555.450	591.401	605.968	765.683	1.131.224	1.139.791	1.074.496	
Brazil	244.000	285.934	404.860	410.474	445.489	455.986	578.451	889.426	908.679	863.079	
ASIA	2.090.107	2.330.838	2.392.577	4.044.285	4.304.949	3.934.604	4.211.543	4.207.310	3.774.358	4.599.341	
China	805.800	978.109	919.747	2.450.208	2.645.608	2.326.685	2.563.850	2.685.743	2.397.152	3.067.928	
India	337.100	363.100	438.500	485.900	551.600	566.700	520.000	549.100	520.000	620.000	
Japan	150.900	165.700	141.400	116.200	80.500	70.391	60.803	46.800	37.800	36.600	
Turkey	149.861	199.935	228.349	170.491	296.008	204.440	200.280	135.247	74.584	85.000	
EUROPE	852.991	1.046.322	881.445	1.190.984	951.045	526.551	521.971	492.247	3.37.018	360.550	
Bulgaria	121.906	161.931	122.291	126.028	76.542	18.803	32.296	58.336	41.100	51.322	
Italy	78.449	113.400	125.543	166.490	214.851	124.492	129.937	115.983	110.000	119.119	
Greece	94.833	119.138	117.339	150.600	135.685	148.543	136.593	124.351	29.370	27.501	
Switzerland	1.955	1.568	1.261	1.496	1.106	1.594	1.182	1.527	870	953	
OCEANIA	22.751	19.107	19.010	15.060	13.612	7.321	8.313	4.242	3.859	4.961	
Australia & N. Zealand	22.179	18.466	18.345	14.425	13.124	6.977	7.762	3.605	3.346	4.315	
WORLD (TOTAL)	4.663.176	5.418.558	5.258.295	7.049.190	7.137.637	6.286.033	6.692.775	6.761.328	6.242.941	7.193.007	

Source: FAOSTAT | © FAO Statistics Division 2011 | 10 September 2011

Table 3. Tobacco production of the special groupings in tons

Special Groupings	Year									
	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2007	2009
Net Food Importing Developing Countries	405.965	416.391	422.670	500.211	483.975	525.836	577.822	667.241	664.555	789.093
Low Income Food Deficit Countries	1.708.183	1.938.033	1.995.731	3.711.449	4.018.097	3.891.217	4.188.881	4.264.108	3.933.180	4.892.214
European Union	519.632	655.001	575.612	699.948	602.276	447.828	438.710	428.467	282.290	303.794
Least Developed Countries	196.211	217.196	235.317	272.252	292.778	322.199	346.961	469.352	477.197	598.074
Land Locked developing countries	138.035	200.137	236.368	237.275	299.198	488.217	571.743	422.145	417.675	522.318
Small Island Developing States	60.253	82.140	50.564	80.269	60.029	48.480	53.306	39.715	42.982	40.884

Source: FAOSTAT

In Table 4 comparative data are presented for the ten leading tobacco producers in the world. It can be stated from these data that during the 70-ties, tobacco production in developed countries was much higher. The USA, for example, was the largest producer in 1970, with 864.752 tons and a share of 18.54% of the world production. It was followed by China with 805.800 tons, i.e. 17,28% of the world production. Japan and Canada also belong to the group of ten leading tobacco producers. The total share of these ten countries amounted to 67.68% of the world tobacco production.

In 2009, the leading tobacco producer in the world was China, with production of 3.067.928 tons, or 42,65% of the world production. It was followed by Brasil, with 863.079 tons, or a share of 12.00%. The total share of all ten leading countries was 80.55% of the world production.

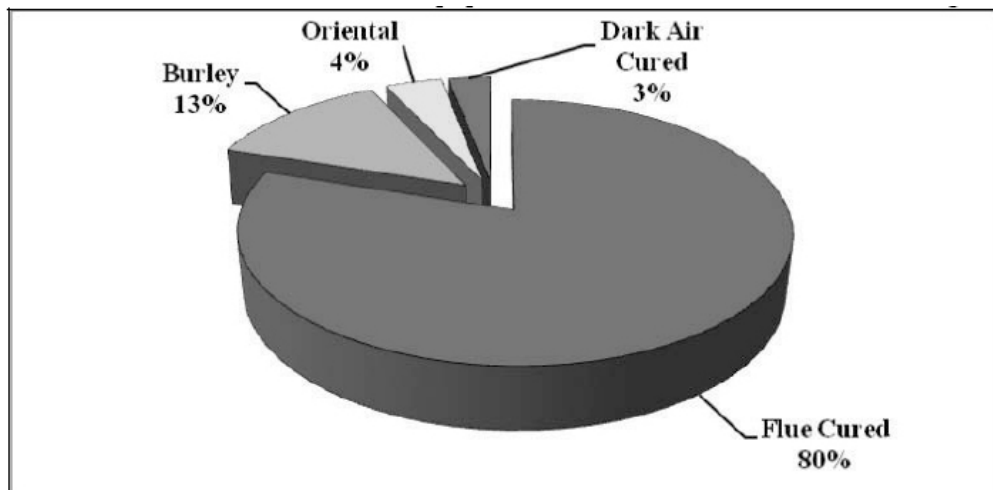
It can be stated from the above data that tobacco production moves from the developed to less developed countries in the world.

Characteristic situation is that in China, which highly enlarges its production and uses it to satisfy its own demands. The Chinese culture and tradition forbids women from smoking, but due to the present trends and emancipation, the number of women who start to smoke is rising. Our analyzis also shows that in near future China will enter the world market with its own tobacco products - cigarettes.

Table 4 - World's 10 leading producers of tobacco

1970				2009			
Rang	Country	Production in tons	% of world total	Rang	Country	Production in Tons	% of world total
1	USA	864.752	18,54	1	China	3.067.928	42,65
2	China	805,800	17,28	2	Brazil	863.079	12,00
3	India	337.100	7,23	3	India	620.000	8,62
4	USSR	266.000	5,70	4	USA	373.440	5,19
5	Brazil	244.060	5,23	5	Malawi	208.155	2,89
6	Japan	150.900	3,24	6	Indonesia	181.319	2,52
7	Turcija	149.861	3,21	7	Argentina	159.495	2,22
8	Bulgaria	121.906	2,61	8	Italy	119.119	1,66
9	Pakistan	115.800	2,48	9	Pakistan	104.996	1,46
10	Kanada	100.635	2,16	10	Zimbabwe	96.367	1,34
Total		3.156.814	67,68	Total		5.793.898	80,55

This situation will certainly increase tobacco demand, which is a good opportunity for Serbia and Macedonia to increase their production. This increase, however, must be accompanied by obligatory state subsidies. Such measure will increase the income of the population in rural regions.

Figure 2. World tobacco production by varieties (2009)

According to the data on world tobacco production by types (Figure 2), the highest production was that of Virginia (80%), followed by Burley (13%), oriental (4%) and dark tobaccos (4%).

Conclusions

From our investigation it can be stated that tobacco production in the world is constantly increasing (despite the widespread antismoking campaign), moving from the developed to the less developed countries in the world.

The increased production of tobacco, i.e. increased consumption of tobacco products (mainly cigarettes), will lead to higher demand of oriental, Virginia and Burley tobacco varieties. Macedonia and Serbia must use this opportunity to make strategies for re-establishment of their tobacco production. Once again it must be emphasized that tobacco production can not be dangerous to people's health. On the contrary, it must be supported by state subsidies, because we can not be competitive in the world market with the prices of tobaccos grown in poor and less developed countries.

References

1. **COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES** - Commission staff working document, Tobacco regime, Brussels. 2003
2. **Data. www.** Universal Leaf Tobacco Company
3. **FAO, 2011.** FAOSTAT Statistical databases. Rome
4. **FAO 2003.** Projections of tobacco production, consumption and trade to the year 2010. Food and Agricultural Organization of the United Nations, Rome, 2003.
5. **ФИЛИПОСКИ К., 2000.** Распространетост и динамика на производството на тутун во светот и во република Македонија. Тутун/Тобасо, Прилеп, Год.50, бр. 4-6, р. 94-108.
6. **ФИЛИПОСКИ К., Пешевски М., Митрески М., 2003.** Можности за надминување на состојбата и проблемите во тутунското стопанство. Тутун/Тобасо, Прилеп, Год.53, бр. 3-4, р.117-123.
7. **ФИЛИПОСКИ К., Пешевски М., Стојаноска С. 2004.** Рееstabлирање и прилагодување на производството на тутун во Р. Македонија кон Европската Унија. Советување на агроекономисти “Одржлив развој на агрокомплексот – придонес кон Европската интеграција“ Јуни. Скопје.
8. **PEŠEVSKI, M., Filiposki K., 2002.,** Sexual and age structure of the participants in the production of oriental type of tobacco on family farms in the Republic of Macedonia. Macedonian association of agricultural economists and Ministry of Agriculture, forestry and water economy. Paperworks from First scientific meeting of Balkan's Agricultural Economists: Cooperation between developing Balkans countries of Agriculture and food production, 306-314, Skopje.

GLOBALNE PROMENE U SVETSKOJ PROIZVODNJI DUVANA

Filiposki K.⁴, Peševski M.⁵, Živković D.⁶, Rajić Z.⁶, Filiposki B.⁴

Apstrakt

Danas se duvan proizvodi na svih kontinentata, tačnije u 128 zemalja takozvanog razvijenog i nerazvijenog dela sveta. Uglavno se proizvode četiri komercijalne vrste duvana kao i njihovi varijeteti: Virdžinija, Berlej, orijentalne vrste i tamne vrste duvana. Najzastupljena vrsta duvana (sa oko 80%) u svetskoj proizvodnji je Virdžinija. Zatim, dolazi Berlej sa 13%, orijentalne vrste sa 4% i sa 3% tamne vrste duvana. Proizvodnja duvana na svetskom nivou u 2009. godine iznosi 7.193.007 tona što je u odnosu na 1970. godinu povećanje za 1,7 puta. Proizvodnja i potrošnja u velikoj meri zavisi od uticaja antipušačke kampanje koju WHO vodi. Radi toga, nastaju globalna kretanja u proizvodnji i potrošnji duvana od razvijenih ka zemljama u razvoju. Ovaj proces odvija se i na našim prostorima. Proizvodnja duvana, i pored sve zabrane, ne samo što se ne smanjuje već se i povećava. U istraživanom periodu (1970-2009) količina proizvedenog duvana ima ciklično kretanje. Naime, do 1990. godine proizvodnja se povećavala, potom opadala sve do 2006. godine, a od 2007. opet se povećavala.

Ključne reči: *Svetska proizvodnja duvana, Geografska proizvodnja duvana.*

4 Dr. Kiril Filiposki, Profesor, Mr. Blaže Filiposki, Univerzitet "Sv. Kliment Ohridski" u Bitolj, Naučni institut za tutun-Prilep, Kicevski pat bb. 7500 Prilep, Republika Makedonija, e-mail: kirilfiliposki@yahoo.com

5 Dr. Mile Peševski, Profesor, Univerzitet "Sv. Ciril i Metodij" u Skopju, Fakultet za zemjodopski nauki i hrana, Institut za agroekonomiju, Bul. Edvard Kardelj bb, 1000 Skopje, Republika Makedonija.

6 Dr. Dragić Živković, Profesor, Dr. Zoran Rajić, Profesor, Univerzitet u Beogradu, Poljoprivredni fakultet, Nemanjina 6, 11006 Zemun-Beograd, Republika Srbija.

FOOD CONSUMPTION AND HEALTH IN ITALY: THE ROLE OF INNOVATION

Gian Paolo Cesaretti, Azzurra Annunziata, Monica Patricia Ardeleanu, Graziella Carbone, Debora Scarpato, Riccardo Vecchio¹

Abstract

During the last years, the increasingly close link between health and nutrition and the spread of chronic diseases, are emerging the need to develop innovative practices, due to ensure health and wellness to the community and also to guarantee more competitiveness to the agri-food sector. This paper aims to underline the central role of the innovation as an essential tool to meet the new needs expressed by consumers and to answer at the health problems related to nutrition. The work is part of the research project “In.be.sa” conducted by the University of Naples “Parthenope”.

Key-words: *nutrition, health, consumer’s behavior, innovation, agri-food sector.*

Nutrition, health and incidence of chronic diseases

During the last years, there has been a gradual estrangement from the traditional pattern of diet and it has become established a nutritional habit with high energy density, high fat content, especially saturated fats, which, combined with a sedentary lifestyle have led to the consideration of risk nutrition as a new and important risk factor for the collective health. The rapid increase of obesity, cardiovascular disease, diabetes and cancer is representing now the leading risk factor for human health. According to the data published by the World Health Organization, 86% of the deaths and 77% of the loss of years of healthy life, as well as 75% of healthcare costs in Europe and Italy, are caused by some diseases related to nutrition style and have in common modifiable risk factors such as obesity and overweight, alcohol abuse, low consumption of fruits and vegetables, physical inactivity, excess blood fats and hypertension. In particular, the incidence of chronic diseases related to obesity is clearly defined as *the most important public health problem worldwide*. The primary cause of obesity is due to these technological changes have resulted in a rapid lowering of food prices, especially those

¹ *University of Naples Parthenope*

processed, and meals eaten outside home (Finkelstein *et al.*, 2005). In parallel, the average increase of income has led to an increase in food consumption (Traill, 2009). At the same time, from the economic point of view, the prevalence of obesity leads to significant effects in terms of increased costs that could affect the national health systems and in terms of lost productivity for the economy. This creates a negative externality, and therefore a market failure, associated with over-consumption of food (Banterle *et al.*, 2009; Mazzocchi *et al.*, 2009).

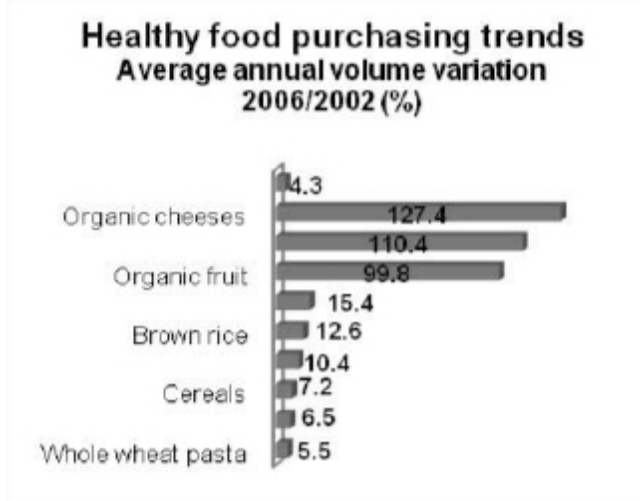
Studies by the World Health Organization show that the economic costs of obesity reached in some European countries, 1% of gross domestic product and account for 6% of direct health costs. In addition, indirect costs (e.g. premature deaths, reduced work productivity) are twice the direct ones. With specific reference to the Italian situation, the spread of chronic diseases and the increasing cases of obesity, have shown a growing trend in the last years, reaching alarming levels, especially with regard to the younger generations. According to recent data (ISTAT, 2007) we can say that the obesity rate among adults is about 10% (compared to 12.9% in Germany, 13.1% in Spain, 23% of the UK) but in the age group between 6 and 17 years, 1 child in 3 is overweight and 1 in 4 is obese, which is particularly alarming because the scientific evidences recognize to obesity in preadolescent and adolescent age a strong predictive capacity of the state of obesity in adulthood and, therefore, of the development of specific chronic diseases. Another important factor that characterizes the Italian situation is the significant discrepancy between the North and South. The southern regions, in fact, have a higher incidence rate of obesity and overweight (28.7%) compared to those of the North (19.3%). The presence of obese people is also higher in the strata of the population with low social status (ISTAT, 2007). Clearly, in this case the problem has substantial effects in economic terms, just consider that the national health expenditure to cope with such conditions amounted to 109 billion € (ISTAT, 2007) while the healthcare cost of obesity alone was estimated at 8 billion € (7.6% healthcare spending) with 1,700 € per person (Turchetti, 2009).

In this context it is evident, therefore, as the actors of the food chain must responsibly confront business challenges through the use of innovative strategies that support the health and safety of products offered. Investment in research and development as well as process and product innovations, play a central role in formulating and implementing food products that meet the growing needs of safety, quality and health expressed by consumers, who represent the key driver of sustainable innovation in the food sector (Esposti, 2005).

Based on such considerations, the paper aims to offer a reflection on the need to develop innovative practices, designed to ensure health and wellness to the community and to guarantee greater competitiveness of the agri-food sector.

Food consumption evolution: consumers' increasing attention towards healthy products

As in recent years, we have witnessed the growth of food products that appeal to many and dissimilar consumers' values (Conner, 2004) many scholars have investigated the reasons behind these choices. Demonstrating that key elements to explain consumer behaviour are the decision-making process and the information processing of marketing stimuli (Verbeke, 2000). A general conclusion, that can be drawn from literature review, is that choice and consumption of a food product are based on a cognitive decision-making process and take account of external stimuli. Moreover, building on previous research, it can be said that understanding and explaining the process of food choice is to understand and explain how consumers perceive food quality. Bearing in mind that consumers perceive products as sets of attributes which determine the products performance and its utility, when they make purchasing decisions they do not necessarily purchase the product itself but its characteristics or attributes (Lancaster, 1966). Moreover, within the discipline of consumer behaviour, many authors have demonstrated that food-related behaviour, choice and preference are driven by a number of interrelated factors (e.g. Verbeke, 2006; Grunert, 2005) that can diverge even in relatively homogenous countries such as those belonging to the EU (Olsen *et al.*, 2007; Gracia & Albisu, 2001). In this portrayed scenario, consumers' interest in the relationship between diet and health has increased substantially in developed countries in recent decades. Indeed, research has shown that the consumer is today always more concerned about self-care and personal health and is seemingly demanding more information on how to achieve better health through diet. Trends in population demographics and socio-economic changes also point to the need for foods with added health benefits. An increase in life expectancy, resulting in an increase in the number of the elderly and the desire for an improved quality of life, as well as increasing costs of health care, has stimulated governments, researchers, health professionals and the food industry to observe how such changes can be managed more effectively. As a result, today foods are not intended only to provide necessary nutrients for humans but also to prevent nutrition-related diseases and improve the physical and mental well-being of consumers (e.g. Menrad, 2003; Roberfroid, 2002). Consequently, the development and marketing of a growing spectrum of products with different health characteristics is a major trend in today's food industry. In particular, several nationwide surveys have shown that Italian families (especially those with young children) seek quality and healthiness of food products ahead of price (AC Nielsen, 2007) in contrast with the general decrease in food purchases. Furthermore, as market features clearly show, the demand for healthy food products recorded during the five years period 2002/2006 in Italy, revealed the highest growth rate in purchase volumes (+ 4,3%) compared to other food clusters in the same time period (ISMEA, 2007). Moreover, within this group, many products have reached double-digit growth rates, such as cheese, organic extra virgin olive oil, brown rice and cane sugar (see Figure 1).

Figure 1 – Trends in purchases of healthy foods in Italy

Source: ISMEA – AC Nielsen Homescan, 2007.

Innovation in agri-food and health protection

It is now widely accepted that innovation is one of the main variables that underlie the processes of growth and development. Indeed, it appears as a driving force not only for value creation by firms but also for the improvement of their sustainability. In this context, the innovation becomes the central element of business strategies aimed at sustainable competitiveness to meet the needs of consumers who are increasingly attentive to the issues of health, and to place the product on a non-price competition based on the quality and differentiation.

Even though Eurostat (2007), which classifies manufacturing industries according to technology (high, medium-high, medium, medium-low and low), the food industry has defined as an area of low-tech, and it is not included between the sectors “based on science” or “high technology”, agribusiness in the last years has taken an significant innovative effort, driven by an increasing consumer’s demand regarding quality and healthiness of products and a more differentiated demand.

It ‘should be emphasized that although the issue of innovation has long been the center of the debate, it has not yet been indentified a definition universally accepted. The European Commission, within the Lisbon strategy, which supports the EU commitment to become the most dynamic knowledge-based and competitive economy in the world, defines innovation as: the renovation and enlargement of the range of products and services and their associated markets; the introduction of new methods of production, supply and distribution and skills of workers. (EU Council, 2005). OECD, however, argues that innovation is the ability to manage knowledge in order to

generate competitive advantage through the production of new goods, processes and organizational systems.

The innovation, who could then affect a change in organizational processes and production, or in the characteristics of products and markets, represents, without doubt, one of the main tools that can successfully combine competitiveness and sustainability. In particular, one of the questions that companies need to respond with more innovative solutions is represented by the healthiness of products. In fact, consumers seek safe products with a strong healthy connotation and require more information on production method and production environment.

This means that companies are required to design innovative ways that take account of the relationship between the environment- production and health, reduce the information asymmetry on issues relating to nutritional and quality characteristics of the product and aim high to specific products such as light, dietary and functional products. In light of the complex relationships between food, environment and health the adoption of the principles of integrated and organic farming, the application of *precision farming* are representing examples of innovation in production processes or products that have a major positive impact on degree of products healthiness. Also, in front of a functional food market in rapid development in the national and international context (Bech-Larsen & Scholderer, 2007; Verbeke, 2006; Sirò *et al.*, 2008) companies have to gear up to respond to these dynamics by which they can reap huge benefits in terms of diversification of production. Still, the use of responsible marketing which provides guidance on the proper consumption of food and on the health effects, it represents a form of innovation capable not only of directing the company to the needs of society but also to improve the degree of trust and loyalty of consumers. Although innovation is the key for the improvement of structural conditions of enterprises competitiveness for sustainable well-being, the Italian food industry has a low propensity for innovation. This dynamic recovering the Schumpeterian approach (1942) is closely linked to the presence of a productive system characterized by the presence of small and medium size enterprises. In fact, the limited availability of cash flow, the narrow range of products that makes it too risky the introduction of innovative products, are just some of the arguments supporting the thesis that the sizes of small and medium businesses are less oriented to ‘innovation. Consequently, there are necessary effective and targeted policies to promote and sustain innovation and better dissemination of innovative best practices capable to improve the health and the sustainability of production.

References

- AC Nielsen (2007). What’s hot around the globe—Insights on growth in alcoholic beverage categories. New York: Author.
- Annunziata A., Borrelli I., Misso R., Regazzi D. (2010). *Innovazione, qualità responsabile nel settore agroalimentare*. Presented at AISSA 2010, Udine, 24-26 November.

- Bech-Larsen, T., Scholderer, J. (2007). Functional foods in Europe: Consumer research, market experiences and regulatory aspects. *Trends in Food Science & Technology*, 18:231–234.
- European Commission (2005), *Il rilancio della Strategia di Lisbona - Crescita e occupazione, lavorare insieme per il futuro dell'Europa*.
- Conner, D. (2004). Beyond Organic: Information Provision for Sustainable Agriculture in a Changing Market. *Journal of Food Distribution Research*, 35: 34-39.
- Finkelstein, E.A., Ruhm, C.J., Kosa, K.M. (2005). Economic causes and consequences of obesity. *Annual Review of Public Health*, 26: 239-257.
- Gracia, A., Albisu, L.M. (2001). Food consumption in the European Union: main determinants and country differences. *Agribusiness*, 17: 469-488.
- Grunert, K.G. (2005). Food quality and safety: consumer perception and demand. *European Review of Agricultural Economics*, 32: 369-391.
- ISMEA [Institute of Food Services for the Agricultural Markets] (2007). Gli acquisti alimentari in Italia: tendenze recenti e nuovi profili di consumo [Food purchases in Italy: Recent trends and new profiles of consumption]. Rome: Author.
- ISTAT (2007), *Condizioni di salute, fattori di rischio e ricorso ai servizi sanitari*.
- Mazzocchi, M., Traill, W.B., Shogren, J.S. (2009). *Fat Economics: Nutrition, Health, and Economic Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Turchetti, G. (2009) *The interaction of public and private systems in healthcare provision: the Italian two-faced*. Janus European Papers On The New Welfare - n. 11 (January) : 110:122 (2009)
- World Health Organization (2008), *Health statistics and informatics Department, GBD 2004, Geneva, Switzerland*.
- Menrad, K. (2003). Market and marketing of functional food in Europe. *Journal of Food Engineering*, 56: 181-188.
- Olsen, S.O., Scholderer, J., Brunsø, K., Verbeke, W. (2007). Exploring the relationship between convenience and fish consumption: A cross-cultural study. *Appetite*, 49(1): 84–91.
- Roberfroid, M.B. (2002). Global view on functional foods: European perspectives. *British Journal of Nutrition*, 88: S133–S138.
- Schumpeter J.A. (1942), *Capitalism. Socialism and Democracy*. Harper and Brothers, New York.
- Sirò I., Kapolna S., Kapolna B., Lugasi A. (2008) Functional food. Product development, marketing and consumer acceptance: a review. *Appetite*. 51:456–467.
- Verbeke W. (2006), *Functional foods: Consumer willingness to compromise on taste for health?* Food Quality and Preference. 17:126-131.

REGIONAL DIFFERENCES IN DIRECT PAYMENTS IN POLAND AND EUROPEAN UNION

Barbara Chmielewska¹

Abstract

Since 2004, together with the integration of Poland with the European Union, Polish agriculture has been included in the Common Agricultural Policy (CAP). This policy has changed the system of structuring the incomes of farming families. Agricultural holdings, after fulfilling the conditions laid down by the law, can apply for various forms of financial support. In the period of the integration of Poland with the European Union the income situation of farming families has improved, mainly because of direct subsidies in conjunction with structural funds. Despite the high total amount paid annually to farmers on account of direct subsidies, a significant number of agricultural holdings over 1 ha have benefitted little from this form of financial support. These were primarily small and medium-sized holdings. Direct payments are regionally diversified.

Key words: *direct subsidies, common agricultural policy, regionally diversified, Poland, the EU countries.*

Introduction

The basic instruments used in the largest-scale support include direct subsidies. They aim at equalising the living standards of the urban and rural population by increasing the incomes of the agricultural population. The income situation of the population living in rural areas is significant for the preservation of the viability and environmental and cultural values in rural areas.

The increase in agricultural income in the period of integration has been primarily due to financial support in the form of direct subsidies in conjunction with structural funds. While subsidies have contributed to improving the profitability of holdings, they have caused their greater diversification, as they are granted to each hectare of land maintained in good agricultural condition. Therefore, holdings with small areas have “benefitted” the least. This is illustrated by the differences in the level of the percentage

¹ Barbara Chmielewska, Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute, ul. Swietokrzyska 20, P.O. Box 984, 00-950 Warszawa, Poland, chmielewska@ierigz.waw.pl.

of subsidies in the structure of disposable income (from 3.6% in 1-5 ha holdings to 16.7% in 20 ha holdings and larger) and in the income from a holding (respectively from 5.9% to 20.3%).

The activity of agricultural holdings in obtaining subsidies

In Poland, agricultural producers holding arable land with area of over 1 ha are entitled to direct payments, while the area of the plot may not be less than 0.1 ha. As of 31 December 2010, 2 032 909 entities were entered in the register of producers, i.e. about 90% of the total number of holdings on average. However, not all registered entities apply for subsidies².

Direct payments are paid to Polish farmers since 2004. The basic Direct subsidies include Single Area Payment – payments granted to the area of arable land maintained in good agricultural condition and Complementary Area Payment.. The rates of direct payment is applicable in Poland in 2010: in (PLN/ha): Total direct subsidies: 889.37; Single Area Payment (SAP) (for all farmers): 562.09; Complementary Area Payment (CAP): to field crops: 327.28³.

Despite the great interest in direct subsidies among farmers a large number of agricultural holdings over 1 ha remained outside this form of income support. Among the total number of holdings with an area of over 1 ha the percentage of the applications filed in 2004 was 75.4%; in 2010 it increased to 86.7%. This means that, for example, in 2004 about 456 thousand and in 2010 about 210 thousand holdings with an area of over 1 ha did not receive direct subsidies. If we add holdings of up to 1 ha (about 700 thousand on average) to this number, about 1 million farming families do not use this form of EU financial support.

In Poland, there is a considerable regional variation in the activity of farmers in obtaining subsidies associated with the use of agricultural holdings. The greatest number of payments in relation to the number of holdings with an area of over 1 ha was recorded in the following voivodeships: (Kujawsko-Pomorskie - 93.7%), Warmińsko-Mazurskie (91.8%), Wielkopolskie (91.4%); the least - in Lubuskie (63.0%) and Śląskie (64.9%). The most active voivodeships in raising subsidies were those in which larger holdings, in area terms, were located.

Also farmers for whom farming is a tradition, or associated farmers, such as sugar beet growers, were more active in raising subsidies. The largest number of applications was filed in Lubelskie, Wielkopolskie, Kujawsko-Pomorskie and Mazowieckie

2 Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w 2010 roku (A report on the activities of the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture in 2010), the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture, Warsaw 2009, www.arimr.gov.pl/dla-beneficjenta/biblioteka.html, p. 124

3 Source: ARMA website, www.arimr.gov.pl.

Voivodeships, so in the voivodeships, which, due to soil and climatic conditions, are traditional areas for sugar beet growing.⁴

Differences in the amounts of direct subsidies

On account of the owned land used for agriculture, maintained in good agricultural condition, an average holding in the country (with an area ranging from 7.5 ha of cultivated land in 2004 to about 8.0 ha in 2010) could receive the sum ranging from PLN 4528 (PLN 463.2 per 1 ha of cultivated land) in 2004 to PLN 6545 (PLN 648.7/ ha of arable land) in 2008⁵ under direct subsidies. It should be noted, however, that the average value of complementary subsidies does not fully reflect the actual support which was received by holdings on this account. There are considerable differences in the amount of support provided to individual holdings due to the structure of production. Indirectly, this phenomenon is illustrated by the differences in the amounts of average subsidies (single subsidies and other) in voivodeships. For example, in the 2008 campaign the average value of individual payments per 1 holding was as follows:

- single area payment: from PLN 1 462 in the Podkarpackie Voivodeship (average area of agricultural land per farm holding amount to 3,92 ha) to PLN 7 510 in the Warmińsko-Mazurskie Voivodeship (20,39 ha);
- complementary payment (other plants): from PLN 610 in the Małopolskie Voivodeship (3,39 ha) to PLN 4 577 in the Warmińsko-Mazurskie Voivodeship (20,39 ha).

Regional differences in the amount of direct payments

There is a considerable regional differentiation in the size of subsidies in Poland. In 2007, over 1/3 of the total amount of the area payments (single or supplementary) provided by ARMA⁶ to individual voivodeships went to three voivodeships: the Mazowieckie Voivodeship (13%), the Wielkopolskie Voivodeship (12.8%) and the Lubelskie Voivodeship (9.2%), while for the Śląskie Voivodeship it was only 2.3%, for the Lubuskie Voivodeship 2.7%, for Świętokrzyskie 3.3% and for Podkarpackie 3.4% of the envelope of national subsidies.

The amounts of subsidies per holding also shows large regional differences. In 2007, the amount of subsidies ranged from PLN 15 870 PLN in the Zachodniopomorskie Voivodeship (5 690 PLN on average in the country) to PLN 1950 in the Małopolskie Voivodeship. These differences result mainly from the differences in the area of land

4 B. Chmielewska (red.), 2007, Pilne potrzeby do rozwiązania w rolnictwie polskim. Raport PW 2005-2009 No. 71, IERiGŻ-PIB, Warsaw, p. 36.

5 M. Gruda, J. Kulawik, B. Wieliczko, 2009: Finanse rolnictwa, [in:] Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2008 roku. A. Kowalski (ed.), IERiGŻ-PIB, Warsaw, p. 70.

6 Own calculations based on the data included in: System Informacji Zarządczej, ARMA, drafted on 23.04.2010

held by agricultural holdings in individual voivodeships, and also from the differences in cropping patterns. Agricultural holdings in the Podkapackie Voivodeship, the Małopolskie Voivodeship, the Świętokrzyskie Voivodeship and the Śląskie Voivodeship, i.e. with the most fragmented agrarian structure, benefitted the least from the supplementary subsidies.

Differentiation in subsidies in the EU countries

The EU countries differ in the structure of the allocation of CAP funds within the first and second pillar, which may have an impact of the disparities in the size of subsidies per 1 ha in the EU countries. Polish farmers receive less money than farmers in the EU-15, what result from inter alia deferent level of support and deferent structure of money split between I. and II Pillar CAP in particular countries. In Poland 49% of CAP funds is allocated for direct payments, while in Germany it is as many as 83%; whereas for rural development it is 43% and 13%, respectively. In Poland 10% of the largest beneficiaries of direct payments “collect” nearly half (42%) of the total amount allocated for this purpose (in Germany 54%).

For a couple of years there has been a lot of controversy on the issue of the allocation of financial resources in the EU, where 53% of farmers receive about 3% of the subsidies. On the other hand 2.2% of farmers receive 25% of the total amount of subsidies (some of them even several hundred thousand euro).⁷ The allocation of CAP funds in the EU is shown in Table 1.

Table 1. The differentiation in the distribution of CAP funds in the EU in 2008.

The percentage distribution of CAP funds (%)							
country	for direct payments	country	for 10% of the biggest beneficiaries receiving direct payments	country	for rural development	country	for 20% of the largest beneficiaries of rural development funds
Great Britain	84	Slovakia	87	Malta	90	Slovakia	96
Denmark	83	The Czech Republic	75	Latvia	66	The Czech Republic	88
Germany	83	Portugal	75	Bulgaria	57	Portugal	86
France	81	Hungary	75	Estonia	55	Hungary	83
The Netherlands	81	Ireland	73	Romania	54	Italy	82
Hungary	80	Italy	69	Slovakia	53	Estonia	79
Ireland	76	Estonia	61	Portugal	48	Ireland	79
Sweden	76	Germany	54	Cyprus	43	Germany	71
Belgium	72	Greece	51	Poland	43	Greece	69

⁷ On the basis of a report from the seminar on “Rural development”. Organizers: IUCN Poland Foundation and Development Foundation, Warsaw, 28.11.2003, www.iucn-ce.org.

The percentage distribution of CAP funds (%)							
country	for direct payments	country	for 10% of the biggest beneficiaries receiving direct payments	country	for rural development	country	for 20% of the largest beneficiaries of rural development funds
Greece	70	Cyprus	50	Austria	39	Great Britain	67
Spain	70	Latvia	49	The Czech Republic	38	Sweden	64
Luxemburg	70	Great Britain	49	Finland	33	Denmark	60
Italy	66	Denmark	47	Lithuania	30	The Netherlands	59
Finland	65	The Netherlands	47	Luxemburg	26	Austria	57
Lithuania	64	Lithuania	47	Greece	25	Belgium	56
Austria	58	Sweden	44	Hungary	24	Cyprus	55
The Czech Republic	58	Austria	42	Ireland	22	Latvia	55
Poland	49	Malta	42	Sweden	21	Spain	54
Slovakia	44	Poland	42	Italy	20	Finland	53
Estonia	43	France	37	Spain	17	Lithuania	53
Romania	41	Spain	36	Great Britain	14	Luxemburg	49
Bulgaria	40	Belgium	35	Germany	13	Poland	49
Portugal	40	Finland	34	France	10	Malta	48
Cyprus	38	Luxemburg	28	Belgium	9	France	47
Latvia	33	Bulgaria	no data	Denmark	9	Bulgaria	no data
Malta	0	Romania	no data	The Netherlands	4	Romania	no data
Slovenia	no data	Slovenia	no data	Slovenia	no data	Slovenia	no data

Source: own study based on <http://www.farmsubsidy.org/>, (23 September 2010).

Individuals and organisations that criticise the system of allocating subsidies challenged it by putting forward three main arguments – first, they pointed out that the aid goes to the biggest land owners (corporations and companies), and not to the farmers.⁸

In June 2006 a limit of 300 000 EUR on subsidies was proposed. According to the calculations, only about 2 thousand entities in the EU (the wealthiest owners of large estates) would be deprived of subsidies, but this project was not accepted.⁹

The second objection was the secrecy about the amounts of aid and its beneficiaries. In this matter an agreement was reached, and in 2006 the European Union decided to

8 www.farmsubsidy.org/ ... (a lecture of 23 September 2010)

9 <http://pl.wikipedia.org/wiki/...> and A. Piński, K. Trębski: *Jalmużna dla obszarnika*, Wprost, September 29, 2006.

disclose the list of the recipients of aid and the amounts of money they receive, but no earlier than since 2009.¹⁰ Commission proposed to reduce support for the largest farms.

The third objection concerned the inequality in treating farmers in different countries, because farmers from the “old” European Union receive different amounts of subsidies from the farmers from countries which joined the European Union later.

However, even after achieving the total amount of direct payment rates, equalisation of rates will not take place and in 2013 the direct payments in the EU-10 per 1 ha of arable land will account for approximately 84% of the level of payments in EU-15.

The differentiation of payment rates in the EU is presented in Table 2.

Table 2. The differentiation of payments in the EU countries in 2008.

Financial support for agricultural holdings in the European Union in 2008 (in EUR)					
Country	Per holding	Country	Per person working in a holding	Country	Per 1 ha
Denmark	25 968	Ireland	14 306	Malta	3 015
Luxemburg	24 693	Denmark	14 010	Greece	852
France	18 862	Luxemburg	13 200	Belgium	570
Germany	17 735	France	11 298	The Netherlands	505
The Czech Republic	16 701	Belgium	9 603	Denmark	434
Belgium	16 263	Great Britain	9 441	Ireland	391
Ireland	13 064	Sweden	9 301	Germany	388
Sweden	12 977	Germany	7 660	Luxemburg	377
Great Britain	12 517	Spain	7 473	Austria	375
The Netherlands	12 369	Finland	7 389	Finland	369
Finland	12 254	Greece	6 529	Italy	367
Austria	7 355	Italy	5 760	Portugal	363
Spain	6 410	Austria	5 248	France	338
Slovakia	5 143	The Netherlands	3 760	Cyprus	337
Portugal	4 854	Hungary	3 749	Sweden	304
Estonia	4 160	The Czech Republic	3 695	Spain	277
Greece	4 069	Malta	3 684	Great Britain	224
Italy	3 168	Slovakia	3 575	Slovakia	184
Latvia	1 746	Estonia	3 099	Poland	157

10 This matter is regulated by the Commission Regulation (EC), No. 259/2008 of 18 March 2008 “*laying down detailed rules for applying Council Regulation (EC) No 1290/2005.*”

Financial support for agricultural holdings in the European Union in 2008 (in EUR)					
Country	Per holding	Country	Per person working in a holding	Country	Per 1 ha
Cyprus	1 276	Cyprus	3 079	The Czech Republic	153
Lithuania	1 083	Portugal	2 220	Estonia	116
Hungary	1 080	Bulgaria	1 709	Hungary	116
Poland	1 065	Latvia	1 705	Latvia	103
Malta	951	Lithuania	1 561	Lithuania	92
Bulgaria	784	Poland	1 133	Bulgaria	82
Romania	245	Romania	377	Romania	76
Slovenia	no data	Slovenia	no data	Slovenia	no data

Source: own study based on <http://www.farmsubsidy.org/>, a lecture of 23 September 2010.

Among 27 EU countries the highest subsidies after recalculating to: 1 farm holding receiving Danish farmers (26 th €), to 1 employed in farm holding goes to Irish farmers (14.3 th €), and to 1 ha of farmland receiving Greek farmers (852 €). In this rankings Poland ranks respectively 5th, 3th and 9th place at the end. Without subsidies large part of farm holdings, especially in “Old EU”, will be a bankrupt.

Conclusion

- Direct payments improved the income of farm families in Poland, but farm holdings with small areas have benefited the least and subsidies accounted for just 3.6% in the structure of disposal income in such holdings.
- A large number of polish farm families – even up to 1 million – do not use direct payments at all.
- There is a considerable regional differentiation in the size of subsidies in Poland – over 1/3 of the total area payments went in 2007 to 3 of 17 Voivodeships. It results from different structure of farmland and agri-production. Average farm holding in Warminsko-Mazurskie Voivodeship (low fragmentation of farm holdings) receives the highest subsidies, the lowest subsidies went to Podkarpackie Voivodeship (high numbers of farm holdings).
- CAP financial supporting level for farm holding is different in particular members. Farmers in EU-15 receive significantly higher subsidies then in EU-12. It results from different level of financial envelops and different money split between Pillars. The highest subsidies receives Denmark (after recalculating to 1 farm holding), Ireland (per 1 employed in farm) and Greece (per 1 ha of farmland, without Malta). Polish farmers are ranked at far places in such listing.

Literature

1. Chmielewska B. (ed.), 2007, Pilne potrzeby do rozwiązania w rolnictwie polskim. Raport PW 2005-2009 Nr 71, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
2. CSO, 2008, Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 roku, Warsaw.
3. Gruda M., Kulawik J., Wieliczko B., 2009: Finanse rolnictwa, Rozdział III [w:] Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2008 roku, A. Kowalski (ed.), IERiGŻ-PIB, Warszawa.
4. Józwiak W., 2007: *Czy polskie gospodarstwa rolne wytrzymają konkurencję z gospodarstwami innych krajów unijnych?* Referat wygłoszony na seminarium IERiGŻ, pod tym samym tytułem, Warszawa, 16.02.2007, maszynopis, s. 3.
5. Official Journal of the European Union [PL].
6. Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w 2010 roku, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa 2009.

ЖЕНЕ У СЕЛУ И РАЗВОЈ ПРЕДУЗЕТНИШТВА

Јована Чикић, Марица Петровић, Живојин Петровић¹

Резиме

Суочено са проблемом континуираног опадања социјалне виталности, савремено српско село је у вишедеценијској потрази за развојним шансама. У трагању за „кључем“ нове стратегије руралне обнове, анализира се и питање могућности за развој руралног предузетништва. При том, поставља се питање улоге жена у селу у овом процесу јер се рурално предузетништво види као шанса за унапређење њиховог положаја, али и као механизам за унапређење квалитета живота локалне сеоске заједнице у целини.

Кључне речи: *рурално предузетништво, рурални развој, жене у селу*

Увод

Могуће је издвојити најмање два разлога због којих посебну пажњу треба посветити питању руралног предузетништва. Први разлог је строго теоријске природе и тиче се социолошких (и сродних) анализа чинилаца руралног развоја. У овом контексту, расправља се о моделима руралног развоја и на основу њих дефинисаним „силама“ које покрећу и олакшавају процес развоја сеоских заједница. С друге стране, о руралном предузетништву могуће је говорити и са практичног аспекта који подразумева дефинисање стратешких мера и активности за унапређење руралне економије.

У првом случају, истраживање руралног предузетништва (његових могућности и ограничења) ставља се у контекст модела руралног развоја. Савремена руралносоциолошка литература је још крајем 1970-их направила отклон од

¹ мр Јована Чикић, истраживач сарадник; мр Марица Петровић, истраживач сарадник; проф. др Живојин Петровић, ванредни професор; Пољопривредни факултет–Депарتمان за економику пољопривреде и социологију села, Нови Сад; тел: 021 4853270, 021 4853328, mail: cikicj@polj.uns.ac.rs, maricam@polj.uns.ac.rs, zpetrovic@polj.uns.ac.rs. Рад је део истраживања на пројекту *Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона* (Министарство просвете и науке Реп. Србије, ИИИ 46006).

егзогеног модела руралног развоја и усмерила се према концепту интегралног руралног развоја, док већина аутора данас говори о (нео)ендогеном моделу. Ово теоријско (али и практично) померање резултат је увиђања да егзогени модел руралног развоја² само појачава зависност руралне економије, као и укупног развоја сеоске заједнице од спољашњих (урбаних) развојних инпута. Наведени модел, заправо, онемогућио је унапређење унутрашњих развојних потенцијала. С друге стране, ендогени модел руралног развоја полази од претпоставке да „специфични ресурси неког подручја – природни, људски, културни – представљају кључ његовог одрживог развоја“ (Lowe, Murdoch, Ward, 1995: 91). Наравно, јасно је да су и егзогени и ендогени модел руралног развоја, заправо, две идеалнотипске конструкције, а да рурални развој зависи од, како истичу Лонг и ван дер Плог, „специфичне равнотеже унутрашњих и спољашњих елемената“ (Long, van der Ploeg, 1994: 4).

С друге стране, у практично-политичком контексту, подстицање руралног предузетништва анализира се као једна од мера руралне обнове, али, у исто време, и као полазиште и исходиште процеса развоја сеоских заједница. Као један од аспеката развоја руралног предузетништва овде се истражује улога жена у селу као специфичне групе унутар мреже друштвених актера који учествују у овом процесу.

Рурално предузетништво и рурални развој

На трагу Милошевићевог одређења појма предузетништво³, под руралним предузетништвом овде се подразумева иницирање, организовање и реализација индивидуалне или колективне економске активности са циљем да се, уз иновативно и оптимално коришћење расположивог капитала (односно, чинилаца економских процеса), максимизира корист, како материјална (у смислу добара, услуга, новца) и нематеријална (у смислу, унапређења квалитета живота, стечене моћи, престижа и сл.).

Истражујући основе (руралног) предузетништва, Калантаридис и Бика (2006: 1561) указују на локалност као кључну претпоставку за његово разумевање управо због тога што се рурално најчешће промишља у оквирима локалне друштвене заједнице. Може се, дакле, поставити питање да ли се рурално предузетништво разликује и, ако да, по чему од предузетништва у урбаним срединама. Тако, Статопулу и сарадници истичу да се предузетнички процес у суштини не разликује, али да „руралност открива различите могућности и намеће ограничења што на

2 Поједностављено, према егзогеном моделу, рурални развој подразумева индустријализацију пољопривреде и урбанизацију села

3 Према Милошевићу (1997: 300) предузетништво подразумева „мање или више аутономно (свесно) људско деловање у друштвено-економским процесима, с циљем да се најрационалније употребе расположиви економски чиниоци и да се сноси пуна одговорност за властито учествовање у тим процесима“.

крају мења предузетнички процес и исход“ (Stathopoulou, Psaltopoulos, Skuras, 2004: 405). Дајући одговор на исто питање, Петрин (1997) истиче да су у случају руралног предузетништва економски и социјални циљеви јаче повезани, те да је утицај руралног предузетништва на сеоску заједницу израженији него што је то случај са предузетништвом у урбаним срединама.

Јасно је да се рурално предузетништво не односи само на подстицање развоја агробизниса, већ и оних делатности које нису искључиво везане за пољопривреду. Иако није искључиво везано за пољопривреду, рурално предузетништво нужно се мора посматрати из позиције (породичног) газдинства, с обзиром на важност коју газдинство има као елемент руралне економије и сеоске заједнице у целини (Самарџија, 2005). Ово је посебно значајно за анализу потреба и могућности руралног предузетништва код нас, с обзиром на доминацију ових газдинстава у нашем селу и пољопривреди.

У овом контексту, предузетништво као стратегија опстанка и развоја породичног газдинства може да се посматра истовремено као израз и индивидуалних, али и колективних мотива и активности чланова породице. Специфичност газдинства као оквира за иницирање и развој руралног предузетништва јесте у томе што је оно непосредно и тесно повезано са сеоским домаћинством и породицом (заједница живота и рада). На тај начин, газдинство као оквир за развој руралног предузетништва представља комбинацију односа производних и потрошачких чинилаца, али и (породичних) вредности које обликују како индивидуални, тако и групни став према предузетништву који у датом, социоекономском контексту, (може да) резултира у покретању предузетничке активности. Уједно, фармери, односно, они који живе и раде на газдинству појављују се у трострукој улози: као власници капитала, менаџери (они који организују и управљају производњом) и радници.

Женско рурално предузетништво у Србији – могућности и ограничења

Савремено српско друштво трага за кључем који би покренуо (унутрашњи) механизам развоја. У селу којем прети да изгуби своју руралност, било утапањем у урбани простор који се шири на рачун руралног, било поништавањем сопствене виталности, ревитализација руралне економије јесте један од базичних захтева (Petrović, Samardžija, Janković, 2005: 466). У складу са наведеним (нео)ендогеним моделом руралног развоја, као и партиципативним приступом у његовом планирању (Petrović, Ćikić, 2008), савремена истраживања развојних потенцијала полазе од анализе људског капитала. Приликом истраживања могућности за развој руралног предузетништва, посебно у оквирима (породичног) газдинства, анализа људског капитала, односно, обележја оних који на газдинству живе и раде је од кључне важности за анализу и разумевање предузетничког потенцијала јер, како истиче Курц (Kurcz, 2008: 2) „есенцијални критеријум за доношење економских

одлука (на газдинству – прим. аут.) јесте његова социјална организација (број чланова, њихова старосна и полна структура, животни циклуси)⁴.

У овом контексту, анализирају се могућности за развој женског руралног предузетништва у Србији. Наиме, према подацима пописа становништва из 2002. године (Пољопривреда – књига 2, 2004: 15), жене чине 49,9% од укупног броја чланова газдинстава у Србији. При том, од укупног броја женских чланова газдинстава свега 36,2% је економски активно. Међу активним женама, преовлађују оне које су активне ван газдинства (56,8%).

Шансе за развој женског руралног предузетништва у Србији оптерећене су бројним неповољним чиниоцима садржаним у обележјима руралне структуре. Осим општих неповољних обележја руралне и аграрне структуре⁴, може се говорити и о специфичним обележјима која директно отежавају развој предузетништва међу сеоским женама. То је непостојање предузетничке традиције, питање власништва над (не)покретном имовином, обележја система одлучивања у породици, као и недовољно знања и информација о предузетничким шансама.

Иако је женско рурално предузетништво претежно усмерено на оне економске активности које се традиционално убрајају у тзв. женске послове (узгој баштенских култура, прерада пољопривредних производа, традиционални занати, сакупљање лековитог биља, рурални туризам, *catering* и сл.), његов развој донекле је ограничен чињеницом да се и данас учествовање сеоских жена у економском животу у значајном обиму остварује преко породице те да женин рад најчешће није индивидуализован, а тиме ни довољно вреднован (Марков, 1995: 187). При том, ниска стопа активности жена са породичних газдинстава заправо указује на њихове ниске социјалне шансе да „изађу“ ван економских оквира газдинства, али и на то да оне саме себе не перципирају као економски активне (нпр. као пољопривреднице) иако равноправно учествују у пословима на газдинству (Čikić, Petrović, 2010: 452).

Осим овог, важна препрека женском предузетништву јесте и питање власништва над имовином. Наиме, с обзиром на доминантан патрилинеаран образац у наслеђивању и формирању породичног газдинства, жене су ретко власнице земље

4 Овде се мисли на неповољна обележја демографске структуре, инфраструктурну неопремљеност, неповољну поседовно-парцелну структуру породичних газдинстава, неадекватну кредитну политику, диспаритет цена и сл.

и/или куће⁵ нити су кућедомаћини газдинстава⁶ што им додатно отежава приступ додатним, пре свега, финансијским ресурсима за развој предузетништва. На ово се надовезује још увек присутан партијархални систем породичног одлучивања⁷ према којем жене најчешће не одлучују о економским питањима⁸, управо због прикривене економске активности и непоседовања имовине.

Такође, недостатак знања и информација о могућностима за развој женског предузетништва значајна је препрека његовом развоју. Наиме, сеоске жене најчешће су нижег и средњег нивоа образовања⁹, што уз чињеницу да су својим свакодневним животом и радом претежно везане за газдинство и локалну сеоску заједницу, умањује њихов социјални капитал као и могућност да дођу до потребних информација о покретању сопственог и/или породичног посла.

Међутим, с друге стране, континуирана криза села и пољопривреде и проблем опстанка и развоја породичних газдинстава у условима високе (посебно женске) незапослености намеће потребу за активнијом и јасно дефинисаном улогом сеоских жена у економском развоју. У тим условима, оживљава идеја о диверзификацији прихода на газдинству, а женско рурално предузетништво види се као начин да се та идеја реализује. На основу истраживања свакодневног живота жена у селима у Војводини (Благојевић, 2010: 40) утврђено је да су испитанице показале високу

- 5 Као илустрација, наводе се резултати истраживања социо-економског положаја сеоских жена у статусу помажућих чланова. Тако, ауторке студије (Бабовић, Вуковић, 2008: 61-67) истичу да су жене у свега 6,4% самосталне власнице куће у којој живе, у 6,5% власнице аутомобила, да у 84,3% немају власништво над земљом. Такође, ауторке истичу изражену родну имовинску неједнакост у власништву над средствима за производњу.
- 6 Према подацима из Система информација у пољопривредном саветодавству Војводине, међу 2.741 кућедомаћином тзв. одабраних газдинстава која сарађују са Пољопривредном саветодавном службом АП Војводине, свега је 5,3% жена.
- 7 Приликом утврђивања образаца у систему одлучивања у савремених српској сеоској породици треба водити пажњу о најмање три групе чинилаца: социокултурна обележја чланова сеоске породице, обележја домаћинства и степен развијености сеоске заједнице. Претпоставка је да у случајевима када је жена/супруга образованија и економски активна, као и када породица живи у развијеној локалној сеоској заједници (што подразумева модернизацију свакодневног живота), долази до развијања и јачања егалитарнијих форми одлучивања.
- 8 Бабовић и Вуковић (2008: 97) наводе резултате истраживања према којима у 68% случајева о пољопривредној производњи самостално одлучује супруг испитанице или неки други мушки члан газдинства. Такође, ауторке наводе да стратешке одлуке о расподели новца из породичног буџета у 64,4% доносе самостално супруг или неки други мушки члан домаћинства.
- 9 Према подацима пописа становништва из 2002. године (Становништво – књига 4, 2003: 18-49), 70,4% сеоских жена у Србији старијих од 15 година има делимично или потпуно завршену основну школу, док је без школске спреме 14%, средњу школу завршило је 24,8%, а вишу школу и факултет свега 3,1%.

предузетнишку склоност – чак 48,6% је изјавило да би се бавило приватним послом када би за то имале услове¹⁰. Чини се да нешто реалистичнију слику о предузетничким склоностима сеоских жена дају Бабовић и Вуковић (2008: 77) када истичу да, према подацима њиховог истраживања, 21% жена на породичним газдинствима у Србији размишља о неком самосталном послу. Јасно је да женска економска активност доприноси развоју породичног предузетништва у целини чиме се, потенцијално, обезбеђује не само економска, већ и социјална репродукција породичног газдинства¹¹. При том, основна мотивација за samozapošljavanje је есте економске природе¹².

Закључак

Идеја о женском руралном предузетништву нераскидиво је повезана са мултифункционалношћу пољопривреде и трендом диверзификације прихода као стратегијом опстанка и развоја породичних газдинстава. Стога је тешко прецизно одредити колико је женско рурално предузетништво аутентичан израз потребе сеоских жена да учествују у економском животу или наметнута нужност економског преживљавања.

Истраживања показују да сеоске жене у Србији имају склоност ка предузетништву, али да је једна од основних препрека у његовом развоју, поред патријархалног система породичног одлучивања, недостатак знања и информација о могућностима за развој сопственог и/или породичног посла. Ово је од посебне важности јер предузетништво имплицира увођење иновација и модернизацију рада, не само у техничко-технолошком и организационом смислу, већ и са аспекта промишљања економске активности као социјалне шансе.

Иако се женско предузетништво везује за, како је напоменуто, традиционалне „женске послове“, не треба заборавити и потенцијале за развој женског предузетништва у пољопривреди. Наиме, јасно је да пољопривреда није само и искључиво „мушко занимање“, што потврђују и подаци, посебно о неплаћеној радној снази у пољопривреди. То, заправо, значи да, иако се код нас говори о феминизацији радне снаге у пољопривреди, не може се још увек говорити и о егалитарним формама одлучивања.

На послетку, истраживање потреба, могућности и препрека у женском руралном предузетништву нужно подразумева добро познавање друштвеног, економског и

10 У истраживању је учествовало 794 жена из села у Војводини старости између 20 и 60 година (Благојевић, 2010: 18).

11 Под социјалном репродукцијом овде се мисли на обезбеђивање наследника на поседу који ће наставити да се бави пољопривредом и осталим економским активностима у оквиру породичног газдинства.

12 Бабовић и Вуковић (2008: 77) наводе да 74,7% жена које су учествовале у њиховом истраживању истичу да је економски мотив доминантан за покретање сопственог посла.

културног контекста у коме се оно одвија и/или планира. На тај начин, могуће је разумети и унапредити сазнања о факторима који се могу сматрати „окидачем“ руралне/фармерске предузетничке активности у целини (Alsos, Ljunggren, Pettersen, 2003)

Литература

1. Alsos, G.A., E. Ljunggren, L. T. Pettersen (2003) Farm based entrepreneurs: what triggers the start up of new business activities. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol. 10, No. 4, pp.435–443.
2. Бабовић, М., О. Вуковић (2008) Жене на селу као помажући чланови пољопрвредног домаћинства: положај, улоге и социјална права. УНДП, Београд.
3. Благојевић, М. (2010) Жене на селу у Војводини - свакодневни живот и рурални развој. Покрајински завод за равноправност полова, Нови Сад.
4. Kalantaridis, C., Z. Bika (2006) Local Embeddedness and Rural Entrepreneurship: Case-Study Evidence from Cumbria, England. *Environment and Planning*, Vol. 38, pp. 1561-1579.
5. Kurz, P. (2008) Landscape Structure and Organization of Farm Households in an Austrian Mountain Area. *Landscapes, Identities and Development*. 23rd Session of the PECSRL – The Permanent European Conference for the Study of Rural Landscape 1.-5. September 2008, Lisbon and Óbidos, Portugal (<http://tercud.ulusofona.pt/conferencias/pecsrl/presentations/LANDSCAPE%20STRUCTURE%20AND%20ORGANISATION%20OF%20FARM%20HOUSEHOLDS%20IN%20AN%20AUSTRIAN%20MOUNTAIN%20AREA.pdf>)
6. Long, A., J. van der Ploeg (1994) Endogenous Development: Practices and Perspectives. In: van der Ploeg, J., A. Long (eds.) *Born from within: Practice and Perspectives of Endogenous Rural Development*. Van Grocum, the Netherlands, pp. 1-6.
7. Lowe, P., J. Murdoch, N. Ward (1995) Networks in Rural Development: Beyond Exogenous and Endogenous Models. In: van der Ploeg, J., G. van Dijk (eds.) *Beyond Modernization – the Impact of Endogenous Rural Development*. Van Gorcum, The Netherlands, pp.87-105.
8. Марков, С. (1995) Сеоске жене – „скривена“ снага руралног развоја. *Виђења*. бр. 3, стр. 185-191.
9. Милошевић, Б. (1997) Умеће рада. Филозофски факултет, Нови Сад.
10. Petrin, t. (1997) Entrepreneurship as an economic force in rural development. In: T. Petrin, A. Gannon (eds.) *Rural development through entrepreneurship*. FAO UN. Italy. (http://www.fao.org/DOCREP/W6882e/w6882e02.htm#P44_8010)

11. Petrović, Ž., J. Samardžija, D. Janković (2005) Rural Development Strategy of Serbia. *Savremena poljoprivreda*. Vol. 54, Iss. 3-4. pp. 464-468.
12. Petrović, Ž., J. Čikić (2008) Participatory Research and Rural Community Development. In: D. Cvijanović, V. Hamović, J. Subić, S. Ivančević (eds.) State, Possibilities and Perspectives of Rural Development on area of Huge Open-Pit Minings. Institute of Agricultural Economics, Belgrade, pp. 253-259.
13. Попис становништва, домаћинстава и станова, Становништво – књига 4, Школска спрема и писменост (2003) Републички завод за статистику, Београд.
14. Попис становништва, домаћинстава и станова, Пољопривреда – књига 2, Пољопривредна газдинства према активности и изворима прихода (2004) Републички завод за статистику, Београд.
15. Самарџија, Ј. (2005) Становништво и земљишни фонд пољопривредних газдинстава Војводине. У: Анализа коначних резултата пописа становништва, домаћинстава и станова, 2002. Београд: Републички завод за статистику (електронско издање).
16. Stathopoulou Sophia, D. Psaltopoulos, D. Skuras (2004) Rural entrepreneurship in Europe - A research framework and agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*. Vol. 10 No. 6, pp. 404-425.
17. Čikić, J., M. Petrović (2010) Women as a factor of urban agriculture development. *Economics of Agriculture*. Vol. LVII, SI-2, pp. 449-455.

RURAL WOMEN AND ENTREPRENEURSHIP

Jovana Čikić, Marica Petrović, Živojin Petrović

Summary

Confronted with the continual decline of social vitality, contemporary Serbian rural areas are on search for the development chances. On the quest for the rural renewal strategy, possibilities for development of rural entrepreneurship are being analyzed. In addition, the role of rural women in this process is examined because rural entrepreneurship is considered as a chance to improve their social position, but also a mechanism for improvement of the quality of life within the local rural community.

Key words: rural entrepreneurship, rural development, rural women

IV

**СУСЕДСКИ ПРОГРАМИ
ПОДРШКЕ ЕУ РАЗВОЈУ
ПОЉОПРИВРЕДЕ,
МСП И РУРАЛНОГ
ТУРИЗМА- ИСКУСТВА
И МОГУЋНОСТИ ЗА
САРАДЊУ ПОГРАНИЧНИХ
РУРАЛНИХ РЕГИОНА**

Садржај/Content

IV

СУСЕДСКИ ПРОГРАМИ ПОДРШКЕ ЕУ РАЗВОЈУ ПОЉОПРИВРЕДЕ, МСП И РУРАЛНОГ ТУРИЗМА- ИСКУСТВА И МОГУЋНОСТИ ЗА САРАДЊУ ПОГРАНИЧНИХ РУРАЛНИХ РЕГИОНА

<i>Arion Felix, Muresan Iulia, Cicea Claudiu:</i> DEMAND OF RURAL TOURISM SERVICES. CASE OF TARNAVA MARE AREA, ROMANIA	237
<i>Бекић Бојана, Пушкарић Антон, Ивановић Лана:</i> ЗНАЧАЈ ПРОГРАМА ПРЕКОГРАНИЧНЕ/ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ САРАДЊЕ ЗА ПОСТИЗАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	244
<i>Вуковић Предраг, Кљајић Наташа, Арсић Славица:</i> МОГУЋНОСТИ ЗА ТУРИСТИЧКО ПОВЕЗИВАЊЕ ОПШТИНА МАЛИ ЗВОРНИК И ЗВОРНИК, КАО ОБЛИК ЈАЧАЊА ПРЕКОГРАНИЧНЕ САРАДЊЕ СРБИЈЕ И БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	251
<i>Гајић Миливој, Ловре Ковиљко, Зекић Станислав, Кресоја Маринко:</i> РАЗВОЈНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СРБИЈУ	262
<i>Erokhin Vasily, Ivolga Anna:</i> REGIONAL ASPECTS OF TRADE INTEGRATION: PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE	270
<i>Јовановић Соња, Радужић Снежана:</i> КОМПЛЕМЕНТАРНОСТ РАЗЛИЧИТИХ СТРАТЕГИЈА У ДАВАЊУ ПОДРШКЕ РАЗВОЈУ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА	276
<i>Јовановић Душко, Милош Миловановић, Лукач Драган:</i> ПРОМОЦИЈА РУРАЛНОГ ТУРИЗМА У СКЛОПУ СУСЕДСКИХ ПРОГРАМА ПОДРШКЕ	285
<i>Кузман Борис, Ивић Миленко, Бојан Думоњић:</i> СПОЉНОТРГОВИНСКА РАЗМЕНА АГРОИНДУСТРИЈСКИХ ПРОИЗВОДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ХРВАТСКЕ	292
<i>Manole Victor, Boboc Dan, Lădaru Georgiana-Raluca:</i> BLUE OCEAN STRATEGY FOR ROMANIAN WINE MARKET	305
<i>Maksimović Aleksandar, Todorović Ljubiša, Ćejvanović Ferhat:</i> IPA FONDOVI CBC- MOGUĆNOST ZA RAZVOJ TURIZAMA	311

<i>Милановић, М., Боровић, М., Стевановић, С:</i> ДУГОРОЧНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СРБИЈИ: СТАГНАЦИЈА И ОПАДАЊЕ	317
<i>Радовић, Гордана, Његован, З., Цвијановић, Д.:</i> РАЗВОЈ АГРО-ЕКО ТУРИЗМА У ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА АПВ - ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА.	325
<i>Rokvic, Mirjanić, Vaško, Ostojić, Drinić, Mrdalj, Figurek:</i> AGRICULTURE POLICY REFORMS IN BH AND WESTERN BALKANS IN RELATION TO THE EU	331
<i>Stoicea Paula, Dinu Toma Adrian, Stoian Elena:</i> METHODS OF ESTIMATING COSTS EFFICIENCY IN THE AGRICULTURAL COMMERCIAL COMPANIES IN ROMANIA	338
<i>Тодоровић Саша, Ивановић Сањин, Марковић Тодор:</i> ИНВЕСТИЦИЈЕ У КУПОВИНУ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА У ЦИЉУ СМАЊЕЊА РУРАЛНОГ СИРОМАШТВА	344
<i>Tudorica Andra-Valentina:</i> RURAL TOURISM IN THE BORDER AREA ROMANIA- SERBIA	352
<i>Štrbac Maja, Jeločnik Marko, Potrebić Velibor:</i> URBAN-RURAL TYPOLOGY AND IMPORTANCE OF RURAL AREAS IN EU COUNTRIES	358

DEMAND OF RURAL TOURISM SERVICES. CASE OF TARNAVA MARE AREA, ROMANIA

Felix ARION¹, Iulia MURESAN², Claudiu CICEA³

Abstract

This paper presents the results of a research conducted in Tarnava Mare Area during August 2010 and April 2011. Based on collected data it was established the profile of tourist regarding the main categories of services they are asking for during their stay in this region. Another important aspect in order to adept the supply to tourists' needs that was analyzed is represented by the amount the money they are willing to spend on holiday in rural region.

Key words: *travel budget, accommodation facilities, rural tourism*

Introduction

During the last years rural tourism encountered an increase at national level in Romania. Arion and Muresan (2007) reviled the fact that the supply of rural tourism services is more and more diversified in Romania, and the average length of stay for this kind of tourism is around 2 days (Arion and Muresan, 2008). Having all this in consideration, this paper represents the first step in establishing the preferences of tourists regarding the services they want to access during the stay and budget for the trip.

Knowing the tourists preferences and the main services access during their stay in rural areas represents the first steps in order to adapt the supply to demand and provide better quality services. Providing quality services assures competitive advantage, more incomes, and higher rate of profit and in the end tourists' recognition.

-
- 1 Associate Professor PhD, Director of Department of Economic Sciences, University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Cluj-Napoca, felixarion@usamvcluj.ro
 - 2 University Assistant PhD, Department of Economic Sciences, University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Cluj-Napoca, icmuresan@gmail.com
 - 3 Associate Professor PhD, Academy of Economic Studies Bucharest, Faculty of Management, Economic Efficiency Department, Piata Romana, No.6, Sect.1, Bucharest, Romania, E-mail: claudiu.cicea@man.ase.ro

Material and methods

This research was conducted in Tarnava Mare Area, a rural tourist destination of Romania. The area is spread on the surface of three Counties: Mures, Brasov and Sibiu and eight communes: Saschiz, Albesti, Apold, Vanatori, Danes, Laslea, Bunesti, Biertan. Tarnava Mare is known as a Saxons' area with specific attraction, from which must known are the fortified churches and the biodiversity of the landscape.

The research was conducted during August 2010 and April 2011. The method used the survey and the instrument of the research was the questionnaire. The interview population was represented by the visitors of the region. For the purpose of the research 412 questionnaires was filled up.

Tourist supply from Tranava Mare Area is very varied, from basic services such as accommodation, food and beverages and transport to complementary services such as: guide, visits to local artisans and manufactures, taste of local produces and the list is still open. All these services are available to visitors in order to meet the needs that led the travel.

In order to analyze the collected date SPSS var. 17 was used. For testing different hypothesis the Hi-square test and Pearson's contingency coefficient were used.

$$\chi_c^2 = \sum_i \sum_j \frac{(n_{ij} - n_{ij}^*)^2}{n_{ij}^*}$$

Where:

n_{ij} – observed frequencies

n_{ij}^* – expected frequencies

If $\chi_c^2 > \chi_{0,05;g}^2$, then it can be appreciated that between the two variables exist a link. In order to establish the intensity of the link the Pearson's contingency coefficient was calculated base on the below formula (Merce *et. al.*, 2010):

$$C = \sqrt{\frac{\chi_c^2}{n + \chi_c^2}}$$

Where:

n – volume of the sample

Results and discussions

From all the respondents 71.84 per cent used the accommodation services while 75.24 per cent used the food and beverages services from the research area. The difference from those which used the food and beverages services and those that used the accommodation facilities is represented by tourists that were just passing by the region and those who were visiting friends and relatives and did not need accommodation services in the guesthouses.

From all of the visitors which benefited from food and beverages services only 38 persons tasted local produces. This may be due to the fact that visitors are not sufficient informed or the marketing effort is not enough in this way, in promoting this kind of products and gastronomic tourism.

The number of those who have used the services of the guide is relatively low, 6.07 per cent, although these services can be provided on request by different bodies operating in the area or the owners of guesthouses. This can be explained by explorative nature of tourists, by the existence of tourist information centre, where are distributed informational materials and relatively high price of such shares (50-80 Euro / day according to data provided by ADEPT Foundation and guesthouses owners).

Visiting farms to familiarize with the process of obtaining various local products (cheese, honey, etc..) does not represents a point of attraction for tourists, although this kind of tourist activities are included in tourism promotion programs, and in some cases owners of guesthouses have also farms where those interested have the opportunity to pursue the process of cheese production, tasting it and also buy it.

Looking at the services they received in the tourist destination, by category of tourists was noted that the largest share is held by the two basic categories, namely accommodation and catering.

From the total number of Romanian visitors 79.77 percent enjoyed food and beverages services, about 5 percent less than the Italian tourists, but with 14 percent more than German tourists. Guide services were accessed mainly by foreign tourists (Italians and other nationalities). Visiting the beekeepers represented an attraction mainly to Italians, 7.69 percent of them carrying out this activity in the tourist destination, followed by Romanian tourists (6.94 percent). Other specified activities to be undertaken by tourists in the area were mentioned: picking flowers, mushrooms, visit craftsmen etc.

As it can be observed in Table 1 out of the 296 tourists who have received accommodation services around 25 percent consider the price of accommodation affordable, while 17.57 percent consider it very high. Regarding food and beverages service can say that tourists point of view is divided in extreme, 23.18 percent of respondents consider it very high, while 24.57 percent of them consider the price very low. This distribution is to due to the differences in income of tourists on the one hand and on the fact that these services were provided by different guesthouses and restaurants, on the other hand.

Table 1: Price distribution on services categories

No.	Price Services	Very high %	High %	Not high Not low %	Low %	Very low %	Don't know %	Total %
1.	Accommodation	17.57	18.24	24.32	21.96	17.91	0.00	100
2.	Food and beverage	23.18	16.61	16.26	19.38	24.57	0.00	100
3.	Guide	0.00	16.67	33.33	16.67	33.33	0.00	100
4.	Taste of local products	50.00	33.33	16.67	0.00	0.00	0.00	100
5.	Others	30.77	15.38	0.00	15.38	38.46	0.00	100

From 71.84 percent (296 tourists) of the tourists who were accommodated in guesthouses from the research area, 97.64 percent (289 tourists) were dining in the establishment who stayed, 2.03 percent received guide and taste local products while 4.4 percent accessed other services such as visiting craftsmen, transport station, bike rental.

Half of those who have tasted local products consider the price for this kind of services high. Analyzing the maximum amount available to be spent during the stay, it was observed that, on average, a tourist from Tarnava Mare Area is willing to spend 235.15 Euro, with a minimum of 20 Euro for tourists who are just passing by and do not access any category of services, and a maximum of 1630 Euro. German tourists are willing to spend on average 287.42 Euro, the Italians 292.69 Euro and the Romanian tourists on average are willing to spend 133.50 Euro, with variations between 20 Euro and 330 Euro. On this average budget are also included the transport expenses.

Accommodation costs vary between 0 percent and 55.44 percent out of total budget available during the stay, the food and beverages expenses represents up to 62.55 percent of total amount of money allocated for the trip. For souvenirs and entertainment the expenses can reach up to 54.55 percent, respectively 62.50 percent for tourists whose main objective of the visit is represented by the desire to discover new places.

On average 20.09 percent of total expenses during the stay was for the accommodation services. For this category of expenditure was found that the English are those who are spending most for accommodation with an average of 79.59 Euro, followed by Germany (54.75 Euro) and Italy (46.95 Euro), Romanian tourists spent on average 40.64 Euro, with an maxim of 150 Euro. Those from other countries spend on average 50.27 Euro for accommodation services during the stay (Table 2).

Table 2: Accommodation expenses on tourists' category

No.	Country	Accommodation Expenses Euro				% tourists
		Minim	Maxim	Average	Standard deviation	
1.	Romania	0	150	40,64	31,90	41,99
2.	Germany	0	400	54,75	66,49	24,27
3.	Italy	0	140	46,92	37,17	6,31
4.	UK	0	360	79,59	83,99	14,80
5.	Other countries	0	400	50,27	54,96	12,38
6.	Total	0	400	50,22	54,90	100

Assuming that the average length of stay does not affect the expenses of accommodation, coefficients were calculated to determine the existence and intensity of the link between these two variables. The results revealed that the value Sig. calculated is less than 0.001, from where it can be deduced that between the two variables is a very significant link, as it was confirmed by Hi-square test. The Hi-square calculated value (3085.97) is higher than the theoretical Hi-square (381.42), for a probability of error of 0.1% and 300 degrees of freedom, so the null hypothesis is rejected. According to the value of Pearson's contingency coefficient (0.93) between the two variables there is a strong intensity, rejecting the null hypothesis.

Food and beverages costs during the stay ranged from 0 to 350 Euro, with an average value for the entire sample of 49.47 Euro. The average cost of the catering services represents 20.65 percent of the total expenses during the stay. Out of the 412 tourists interviewed 82.28 percent (339 tourists) allocated to this category of expenses less than 100 Euro. British tourists spent most (73.11 Euro in average) for food and beverages, followed by Italians (55.77 Euro) and Germans (49.90 Euro).

From the total number of Romanian tourists 90.17 percent (156 visitors) of them spent less than 100 Euro during the stay for food and beverages. Out of the 90.17 percent, 31 tourists (19.87%) said that this category of expenditure is zero.

Form the tourists from Germany, 82 percent have spent less than 100 Euro for food, out of which 23.00% (23 tourists) have not spent money on food during the stay. Out of the 61 tourists from the United Kingdom, 61.21% (41 tourists) have spent more than 100 Euro on food and beverages, while 21.95% (9 visitors) have not registered this kind of expenditures. 76.92 percent of Italian tourists spent less than 100 Euro for food (Table 3).

Table 3: Food and beverage expenses on tourists' category

No.	Country	Food and beverage expenses Euro				% tourists
		Minim	Maxim	Average	Standard deviation	
1.	Romania	0	150	40.84	31.54	41.99
2.	Germany	0	350	49.90	53.72	24.27
3.	Italy	0	160	55.77	43.46	6.31
4.	UK	0	300	73.11	65.88	14.80
5.	Other countries	0	150	46.18	43.28	12.38
6.	Total	0	350	49.47	47.57	100

Another hypothesis tested was that the average length of stay that does not affect the volume of food expenditure. On the basis of Sig. coefficient was established that there is a very significant link, also confirmed by Hi-square test. The Hi-square calculated value (2170.38) is higher than the theoretical Hi-square (336.2), for a probability of error of 0.1% and 260 degrees of freedom. Pearson's contingency coefficient (0.91) reveals the existence of an intense link between the two variables. In this case the null hypothesis is rejected.

In conclusion, the average length of stay has a direct influence on the amount of money that tourists spend for basic tourist services: accommodation and catering. Increasing the average length of stay should be one of the objectives of short and medium term development strategy and promotion of the region.

Conclusion

It was observed that the structure of the expenses highly differ from one group of tourists to another based on their origin country and the average length of stay. Almost three quarters of the respondents access accommodation and catering services, but even that only one quarter served local products (teas, gems, cheese). Having this in consideration tourism providers should take a look to the economic advantages of including in the menu such kind of products.

Knowing the amount the money that visitors from Tarnava Mare are willing to pay during their stay special offer could be prepare in order to attract more and more tourist and the supply to meet tourists' needs.

References

1. Arion, F., Iulia Muresan, (2007): "Analyze of Tourists Preferences on Rural Tourism Accommodation Facilitais in Romania", The 6th International Symposium Prospects for 3rd Millennium Agriculture, Bulletin of USAMV Cluj-Napoca no. 64, Series Horticulture, pp. 309-314, ISSN 1454-2382

2. Arion, F., Iulia Muresan, (2008): "Time evolution of the tourists in the Romanian rural areas" The 7th International Symposium Prospects for 3rd Millennium Agriculture, USAMV Cluj-Napoca, 2-4 octombrie, Bulletin of USAMV Cluj-Napoca no. 65(2), Series Horticulture, pp. 427, ISSN 1843-5254
3. Dusmanescu Dorel, Andrei Jean, Milenko Milenković, *Romanian agriculture in the context of new cap philosophy - approaches and tendencies*, Economics of Agriculture, Vol. LVII, C/SI-2 (1-656): 486-494. 2010 UDC 338.43:63 YU ISSN 0352-3462
4. Mirela Matei, Ioan Done, *Some considerations regarding weather and natural disasters risk management in agriculture sector*, Agriculture, Vol. LVII, C/SI-2 (1-656):201-208 2010 UDC 338.43:63 YU ISSN 0352-3462
5. Merce, E., C. C. Merce, Diana Dumitraş, (2010): "Prelucrarea statistică a datelor", Editura AcademicPres, Cluj-Napoca, România
6. Teodora Dogaru, Mircea Untaru, Titus Slavici, Adriana Bebeselea, Tiberiu Ciobanu, Adriana Badescu, *European projects -An Interdisciplinary Field Of Expertise for the Regional Development*, The 5th WSEAS International Conference on Management, Marketing and Finances Playaa Meloneras, Gran Canaria, Canary Islands, Spain, March 24-26, 2011 ISBN 978-960-474-287-5, pg. 344-350

**ЗНАЧАЈ ПРОГРАМА ПРЕКОГРАНИЧНЕ/ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ
САРАДЊЕ ЗА ПОСТИЗАЊЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА¹***Бојана Бекић², Антон Пушкарић³, Лана Ивановић⁴***Резиме**

Програми прекограничне/транснационалне сарадње представљају инструмент Европске уније који би требало да допринесе успостављању нових и јачању већ постојећих веза између различитих институција присутних у Републици Србији и њених суседа. У раду је дат преглед програма преко којих је Србији омогућено успостављање прекограничне/ транснационалне сарадње са суседима/земљама чланицама Европске уније. Такође, дат је преглед финансираних пројеката у оквиру Програма транснационалне сарадње за југоисточну Европу (СЕЕ програм), од почетка трајања до данас, са посебним акцентом на пројекте у области подстицања иновација и предузетништва. На примеру пројекта TESH. FOOD, који представља један од већег броја пројеката посвећених развоју предузетништва а финансираних у оквиру СЕЕ програма, оквирно је приказано функционисање пројектног партнерства и основни циљеви Пројекта.

Кључне речи: сарадња, одрживи развој, регион југоисточне Европе

Увод

Одрживи развој се дефинише као процес интегрисања еколошких, друштвених и економских циљева. Стога се може рећи да потрага за одрживим развојем веома

-
- 1 Рад је део истраживања на пројекту III46006 Министарства просвете и науке Републике Србије под називом „Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији постизања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона“ и пројекта „Решења и интервенције за технолошки трансфер и иновације прехранбеног сектора у регионима југоисточне Европе“, финансираног у оквиру Програма транснационалне сарадње за југоисточну Европу, за период 2009-2012
 - 2 Бојана Бекић, Истраживач сарадник, Институт за економику пољопривреде, Београд, bojana_b@iep.bg.ac.rs
 - 3 Антон Пушкарић, Истраживач сарадник, Институт за економику пољопривреде, Београд, anton.puskaric@iep.bg.ac.rs
 - 4 Лана Ивановић, Истраживач сарадник, Институт за економику пољопривреде, Београд, ana_l@iep.bg.ac.rs

зависи од институција које су у могућности да управљају и интегришу различите секторске циљеве и интересе као и да повежу све чиниоце који представљају те циљеве и интересе (Joachim Blatter, 2000). Програми прекограничне/транснационалне сарадње представљају инструмент Европске уније којим би требало да се допринесе успостављању нових и јачању већ постојећих веза између различитих институција присутних у Републици Србији и државама у њеном окружењу. Иако се ови програми највећим делом односе на сарадњу са суседним земљама, у циљу постизања и промовисања принципа одрживог друштвено-економског развоја и заштите животне средине успоставља се и сарадња са институцијама и организацијама земаља које нису директни суседи Републике Србије, али које су од великог значаја с аспекта преношења и ширења знања, како у привреди тако и у науци. Учествовањем у програмима међународне сарадње, стварају се везе између људи различитих култура, што је основа за сарадњу и дугорочни развој на регионалном и локалном нивоу. Успостављање веза између људи може бити од великог значаја за области у којима живи мешовито становништво (Vassilis Petsinis, 2004). Од 2007. године Република Србија је путем 8 прекограничних програма успоставила сарадњу са Мађарском, Румунијом, Бугарском, Хрватском, Босном и Херцеговином, Хрватском и Црном Гором. Такође, треба истаћи да се осим поменутих земаља сарадња успоставила и са земљама у Европској унији са којима се Република Србија директно не граничи и то путем Јадранског програма и Програма транснационалне сарадње за Југоисточну Европу. Сви програми реализују се у оквиру инструмента предприступне помоћи – ИПА (Instrument of Pre-Accession Assistance - IPA), финансијског инструмента Европске уније, успостављеног 2006. године, уредбом ЕУ 1085/2006. Сарадња Србије са суседним државама постојала је још пре успостављања ИПА инструмента кроз програме суседске сарадње финансиране у оквиру фондова КАРДС програма, који је трајао од 2000. до 2006. године. Пројекти који се финансирају из ИПА фондова, обухватају пројекте из најразличитијих области: пољопривреде, образовања, туризма, културе и тд. На територији Републике Србије, реализују се пројекти у оквиру следећих програма:

- Програми прекограничне сарадње *Србија-Хрватска 2007-2013.*
- Програми прекограничне сарадње *Србија-Мађарска 2007-2013.*
- Програми прекограничне сарадње *Србија-Румунија 2007-2013.*
- Програм *Србија - Босна и Херцеговина 2007-2013.*
- Програм *Србија-Бугарска 2007-2013.*
- *Програм транснационалне сарадње за југоисточну Европу (SEE).*
- *Програм прекограничне сарадње Јадрански програм.*

Извори података и коришћена методологија

У раду су коришћени подаци истраживања Института за економику пољопривреде извршеног у току 2010. године укључујући и пројектну документацију, проучена су саопштења државних и међународних институција релевантних за област међународне сарадње, затим саопштења различитих Програма сарадње као и научни радови који третирају питања прекограничне сарадње.

Резултати истраживања и дискусија

Програм транснационалне сарадње за југоисточну Европу

Основни циљ овог Програма је развијање транснационалног партнерства по питањима од стратешког значаја а ради унапређења територијалног, економског и социјалног статуса и доприноса кохезији, стабилности и конкурентности региона.⁵ Да би се постигао овај циљ потребно је успоставити бољу сарадњу између држава југоисточне Европе стварањем дугорочних веза између различитих институција на свим нивоима. Овај Програм помаже промовисању интеграције земаља чланица Европске уније, земаља кандидата и потенцијалних кандидата за чланство у Европској унији као и земаља које их окружују.⁶ У складу претходно наведеним, формиран су специфични циљеви Програма који се односе на развој иновација, предузетништво, економију базирану на знању и информационо друштво. Пројекти који третирају проблеме наведених специфичних циљева требало би да, између осталог, олакшају процес интеграције подржавањем балансираног развоја капацитета на свим нивоима. Од укупног броја пројеката у Републици Србији, финансираних из средстава овог програма, 14 пројеката се односе на заштиту и унапређење животне средине (*Protection and Improvement of the Environment*), 12 пројеката се односи на олакшање увођења иновација и предузетништво (*Facilitation of Innovation and Entrepreneurship*), 11 пројеката се односи на развој транснационалних синергија за одрживи развој (*Development of transnational synergies for sustainable growth areas*) а 8 пројеката на побољшање доступности (*Improvement of the Accessibility*).

Иновације и предузетништво

Иако се конкурентност и иновација помињу у скоро свакој дебати о развоју регионалних политика, југоисточна Европа се ретко помиње у овом контексту.⁷ Стога се један од постављених циљева овог Програма односи на повезивање иновација и предузетништва, економији базираној на знању и поспешивање успостављања економских веза у Региону. Овај циљ би се требао постићи кроз

5 www.southeast-europe.net

6 Ibidem

7 Ibidem

финансирање Пројеката који се односе на: *развој технолошких и иновативних мрежа у специфичним областима, развој средине која ће омогућити иновативно предузетништво и олакшавање оквирних услова и утирање пута ка иновацији*. Пројекти који су до сада финансирани у оквиру овог Програма а који се односе на подстицање увођења иновација и развој предузетништва обухватају укупно 12 пројеката који су сви још увек у току (Табела бр.1).

Табела бр. 1. Структура Пројеката финансираних у оквиру СЕЕ Програма а који се односе на увођење иновација и развој предузетништва

Лидер партнер	Укупан број земаља учесница	Укупан број институција у конзорцијуму	Број Институција из Републике Србије	Акроним	Област интервенције*
Грчка	7	12	2	FORSEE	1
Словенија	12	15	1	FINNO	1
Аустрија	6	6	1	EVAL-INNO	1
Мађарска	11	13	1	CARPINFOOD	1
Грчка	9	13	2	Inno-Food SEE	1
Италија	7	13	1	TECH.FOOD	2
Грчка	8	12	1	IZE	2
Италија	8	18	1	IPRforSEE	3
Грчка	7	13	1	INTERVALUE	2
Аустрија	10	11	1	SEE-IFA	3
Италија	8	14	2	ISEDE-NET	3
Словачка	9	11	1	AUTOCLUS-TERS	3

Извор: <http://www.southeast-europe.net/en/>

Област интервенције: 1. Побољшање оквирних услова и крчење пута ка иновацији, 2. Развој технолошких и иновативних мрежа у специфичним областима, 3. Развој подстицајног окружења за иновативно предузетништво

Институције из Србије учествују на укупно 12 пројеката од којих се већина налази у Београду. Број земаља учесница на пројектима у просеку износи око 9 док просечан број партнера по пројектном конзорцијуму износи око 13. Лидер партнер је у свим случајевима из стране земље а партнери из Србије учествују као конзорциони партнер.

Пројекат TECH.FOOD

Пројекат „Решења и интервенције за технолошки трансфер и иновације прехранбеног сектора у регионима југоисточне Европе“ – TECH.FOOD, представља један пример умрежавања партнера из земаља региона југоисточне Европе. На Пројекту учествује укупно 13 партнера из 7 земаља (Табела бр. 1). Пројекат тежи да повеже научно-истраживачке институције, државне организације и предузећа из Италије, Аустрије, Грчке, Мађарске, Румуније, Хрватске и Србије а у циљу ширења иновативних знања. Пројектни конзорцијум сачињавају институције веома различите међусобно, тако да се самим сачињавањем пројектног партнерства у старту, тежило ка постизању главног циља Програма, а то је јачање веза између институција у земљама југоисточне Европе. Такође, један од постављених пројектних циљева је и формирање базе података са примерима тзв. добре праксе, што подразумева сакупљање основних података о предузећима, агенцијама, универзитетима, удружењима и свим осталим карикама које су на неки начин повезане са прехранбеном индустријом и њихово међусобно повезивање.

Пројекат проистиче из потреба прехранбеног сектора у земљама југоисточне Европе за новим знањима, а у сврху подизања његове конкурентности. Наиме, прехранбени сектор ових земаља представља један од најважнијих генератора запослења односно прихода за становништво, а исти је под великим утицајем процеса глобализације тржишта и производње. С друге стране, потребе потрошача све више расту у погледу квалитета, разноврсности и безбедности прехранбених производа. Циљ Пројекта је да анализира стање прехранбене индустрије у свакој земљи учесници на Пројекту и да дефинише заједничку стратегију којом ће се подржати истраживање, технолошки развој и иновација прехранбеног сектора. Овај циљ би требало да се постигне кроз успостављање тзв. троугла знања односно „мреже“ између основних циљних група Пројекта а то су државни органи, предузећа и научно-истраживачке тј. образовне институције. Мрежа би требало да служи као средство за ширење информација и знања између свих циљних група, која ће функционисати и након завршетка Пројекта. Идеја за успостављањем мреже проистекла је из веровања да је конкурентност предузећа зависи од тешкоће предузећа да приступе резултатима нових научних истраживања. Већина предузећа у Србији, користи технологију средње генерације и постоје велике могућности за унапређење технологије. Истраживање и развој недовољно су развијени у свим предузећима и ниједно предузеће нема посебно одељење везано за истраживање и развој⁸. Пројектне активности подразумевају комплексну организацију рада која би требало да омогући комуникацију између циљних група ради преноса информација, координисање транснационалном мрежом за технолошки трансфер и ширење знања, анализу иновативних потреба и потенцијала прехранбениог сектора и креирање сета иновативних алата усмерених ка предузећима. Велики

8 Истраживање предузећа у области месно-прерађивачке индустрије у Србији спроведено у току 2010. године од стране истраживача Института за економику пољопривреде

број институција на пројекту даје и веће могућности за умрежавање и добијање различитих знања међутим, негативна страна великог партнерства лежи у отежаном координисању активности свих партнера. С обзиром да је Пројекат још увек у току остаје да се види који ће стварни и применљиви резултати проистећи на крају Пројекта и да ли ће везе успостављене током трогодишњег пројектног периода бити дугорочног карактера.

Закључак

Програми прекограничне/транснационалне сарадње представљају инструмент Европске уније који би требало да допринесе успостављању нових и јачању већ постојећих веза између различитих институција присутних у Републици Србији и њених суседа. Пројекти који се финансирају у оквиру програма сарадње требало би да допринесу смањењу пре свега социо-економских разлика између земаља у региону и постизању њиховог уједначенијег развоја. Подршка истраживачкој инфраструктури кроз умрежавање научника и образовних радника убрзаће ширење знања међу њима а затим, преко њих, и преношење резултата најновијих истраживања ка привреди и државним институцијама, креаторима државне политике. Преко програма прекограничне /транснационалне сарадње, могу се успоставити покидане/нове везе и комуникација између становништва у земљама у Региону.

Литература

1. Пројектна документација, Институт за економику пољопривреде, Београд
2. Joachim Blatter (2000): Emerging cross-border regions as a step towards sustainable development?, Experiences and Considerations from Examples in Europe and North America, International Journal of Economic Development 2, 3, pp. 403
3. Vassilis Petsinis (2004): Cross-Border cooperation in South-Eastern Europe as prelude to European integration: the Case of Serbia, Perspectives, vol II, no. II, pp.5
(<http://www.mystfx.ca/pinstitutes/cpcs/perspectives/vol2no2.htm>)
4. <http://www.southeast-europe.net/en>
5. www.pks.rs
6. www.techfoodproject.eu

SIGNIFICANCE OF CROSSBORDER/TRANSNATIONAL COOPERATION PROGRAMS FOR ACHIEVEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT⁹

Bojana Bekić¹⁰, Anton Puškarić¹¹, Lana Ivanović¹²

Abstract

Programs of crossborder/transnational cooperation represent an instrument of the European union which should contribute to establishing of new and strengthening of already existing connections between different institutions in Republic of Serbia and the surrounding countries. In the paper is given the overview of programs through which Serbia can establish crossborder i.e. transnational cooperation with neighboring countries that is EU member countries. Also, authors gave the list of projects financed within South East Europe Transnational Cooperation Program – SEE Program, from the beginning of the Program till today, with especial accent on projects in the field of innovation and entrepreneurship. At the example of TECH.FOOD Project, which is one of many projects that support development of entrepreneurship and which are financed within SEE Program, authors present functioning of project partnership and main goals of the Project.

Key words: *cooperation, sustainable development, southeast Europe region*

9 Paper is a part of the research on the project III46006 financed by the Ministry of Education and Science of Republic of Serbia under title „Sustainable agriculture and rural development in terms of the Republic of Serbia strategic goals implementation within Danube region“ and Solutions and interventions for the technological transfer and the innovation of the agro-food sector in South East regions (TECH.FOOD), financed by the Program of cooperation for Southeast Europe for period 2009-2012

10 Bojana Bekić, Research Associate, Institute of agricultural economics, Belgrade, bojana_b@iep.bg.ac.rs

11 Anton Puškarić, Research Associate, Institute of agricultural economics, Belgrade, anton.puskaric@iep.bg.ac.rs

12 Lana Ivanović, Research Associate, Institute of agricultural economics, Belgrade, лана_л@iep.bg.ac.rs

МОГУЋНОСТИ ЗА ТУРИСТИЧКО ПОВЕЗИВАЊЕ ОПШТИНА МАЛИ ЗВОРНИК И ЗВОРНИК, КАО ОБЛИК ЈАЧАЊА ПРЕКОГРАНИЧНЕ САРАДЊЕ СРБИЈЕ И БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ¹

Mr Предраг Вуковић, Mr Наташа Кљајић, Mr Славица Арсић²

Сажетак

У раду се инсистира на чињеници да је неопходно да општине Зворник у БиХ и Мали Зворник у Републици Србији, делују на тржишту као једна јединствена туристичка дестинација. У том смислу акценат се саставља на комплементарности у свим маркетинг и менаџмент стратегијским корацима, политици, плановима и организацији туризма – акценат је на интегралном маркетинг и менаџмент приступу. Приоритетни циљ који стоји пред овим два брата општинама, јесте да се евидентно присутни природни и антропогени ресурси обогате са адекватним туристичком наступом и организацијом туризма. У понуди се мора ставити на акценат на одговарајући квалитет услуга и маркетинг и менаџмент приступ као императивни захтев, како би се ресурси тржишно и валоризовали. Потребно је да дугогодишња декларативна подршка развоју туризма практично оживи, а мултипликовани ефекти које туризам доноси укупном привредном и друштвеном животу, ће се брзо инвеститорима вратити.

Циљ рада је да укаже на потенцијалне стратешке правце у будућем развоју туризма у општинама Мали Зворник у Србији и Зворник у Босни и Херцеговини са акцентом на примени интегралног маркетинг и менаџмент приступа на туристичком тржишту. Са правом се може очекивати да, уколико се евидентно велики потенцијали за даљи развоја туризма практично валоризују, допринесу

¹ 46006 „Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона”, интегрална и интердисциплинарна истраживања (период 2011-2014),

² Mr Предраг Вуковић спец. дипл ек., Институт за економику пољопривреде, Београд, Волгина 15., 11000 Београд, predrag_v@iep.bg.ac.rs www.iep.bg.ac.rs
Mr Наташа Цецић дипл. инж., Институт за економику пољопривреде, Београд, Волгина 15., 11000 Београд, natasa_c@iep.bg.ac.rs www.iep.bg.ac.rs
Mr Славица Арсић, дипл. инж., Институт за економику пољопривреде, Београд, Волгина 15., 11000 Београд, natasa_c@iep.bg.ac.rs www.iep.bg.ac.rs

и развоју целокупног подручја које је данас из великог броја разлога оптерећено низом негативних тенденција.

Кључне речи: туризам, дестинација, менаџмент, рурална средина, одрживи развој

Увод

У СФРЈ акценат у развоју туризма био је на тзв. „морском“ и „ски“ туризму, као носиоцима развоја масовног туризма. Ово је значило да је велики број потенцијално врло атрактивних туристичких дестинација у континенталном делу земље био неправедно запостављан. Проред овакве политике у јавним наступима званичника, развоју туризма давана је само декларативна подршка али нажалост без праве и озбиљне акције за његово унапређење у пракси. Стихијски вођена је политика недиференцираног маркетинга, без јасне политике тржишта и тражње, односно није се ишло у сусрет потребама појединих тржишних сегмената и њихових циљних група са једне стране, али и могућностима да се велики број веома респектабилних природних и друштвених (антропогених) ресурса туристички валоризује са друге стране. Они су нажалост неправедно занемаривани и запостављан, што је, опет, значило и свесно или несвесно одрицање од свих предности које би ова подручја имала да су улагала у развој туризма. Општине Мали Зворник у Србији и Зворник у Босни и Херцеговини су делиле „судбину“ свих потенцијално атрактивних туристичких дестинација у континенталном делу земље.

1. Ресурсне основе за развој туризма

Полазна претпоставка у стратешком приступу развоју неке туристичке дестинације јесте сагледавање ресурса. За подручје Зворничког језера може се констатовати да има одличне природне и респектабилне друштвене ресурсе за развој туризма.

У природне атрактивности ове дестинације можемо уврстити:

- реку Дрину са хидроакумулационм језром
- Радаљску бању у Малом Зворнику
- Радаљско језеро у Малом Зворнику
- Изворе минералне воде: Козлук и Витинички Кисељак у општини Зворник
- Комплекс великог броја брда, које се пружају непосредно изнад градова (Гучево, Борања, Јагодња, Гај, Подгај, Крушковица, Вишњица које се простиру изнад Малог Зворника и источни обронци планине Мајевице који се простиру изнад града Зворника
- Добар географско-саобраћајни положај (царински прелаз између Србије и Босне и Херцеговине)
- Разноврсност флоре и фауне у непосредном окружењу дестинације

- Умерено-континенталну климу
- Просторну разноврсност (градско језгро Општина, простор око Зворничког језера, као и типске сеоске амбијенталне целине).

Обиље природних ресурса пружа могућности за развој:

- спортско-рекреативних активности,
- погодности за боравак и рехабилитацију,
- погодности за развој туризма посебних интересовања и то у првом реду:
 - ловног и риболовног туризма,
 - могућност за бављење различитим облицима спортова на води,
 - могућност за пешачења у природи - у непосредној близини града је атрактиван природни амбијент,
 - различите активности у склопу развоја руралног туризма.

Нажалост највећи део ових ресурса је засада не искоришћен или је у самом почетку њихова туристичка експлоатација.

2. Друштвене погодности за развој туризма

Нажалост, због бурне историје граничних општина на реци Дрини али и занемаривања развоја туризма (генерално посматрано), до сада су се друштвени услови за развој туризма развијали стихијски.

Уобичајена подела друштвених погодности за развој туризма се може поделити у *антропогене* и друге *друштвене чиниоце*. Антропогена разноврсност би обухватила као вредне следеће:

- Подземно склониште породице Карађорђевић из 1931. године, ископано у брду на страни општине Мали Зворник непосредно поред моста, који спаја обале реке Дрине. Ово је историјски драгуљ и сведок протеклих бурних времена (реч је сплету подземних ходника и склоништа у којима је краљ Петар II Карађорђевић боравио пре напуштања земље на самом почетку Другог светског рата),
- На страни општине Зворник ту су: Стари град Зворник познат као „Ђурђевград“ (Зворничка тврђава), „Кушлат“ стари град, „Андрашева вила“, Музејска збирка, Турбе шеика и пјесника Каимије, некрополи и стећци, Црква Светог Јована Крститеља итд.
- Развијеност привреде, науке, културе, образовања, спорта и других друштвених активности, које би представљале битне ресурсе (потенцијал) за развој туризма што, нажалост, због економске кризе како у Босни тако и у Србији није случај;
- Садржаји везани за живот и обичаје житеља општина;
- Фолклор као особеност и саставни део традиције.

Схватајући потребу да се антропошки, демографски, географски и други услови живота, као и њихово културно благо, што потпуније и успешније туристички валоризују, потребно је установити низ манифестација које би утицале на јачање имица дестинације. Неке од манифестација већ данас постоје, како у Малом Зворнику, тако и у Зворнику. Најпознатије су на пример: „Сомовијада“ која се традиционално одржава у јулу сваке године, или „Дринска регата“. Обе манифестације се одржавају успешно већ дужи низ година. Сугестија је да исте морају бити у целини постављене на маркетиншким основама. На овај начин би се остварио пун ефекат и дугорочно утицало на стварање имица дестинације Зворничког језера и његово успешно позиционирање на туристичком тржишту. Допринос би био и са развојем одговарајућих институција културе и са организовањем њихових манифестација. Оно што се може упутити као озбиљна критика овом крају јесте мањак културно-уметничких садржаја. То би се уколико би се туризам развијао у овом крају нужно морало мењати. Важну улогу у организацији туризма би требало да одиграју националне туристичке организације како Србије, тако и Босне и Херцеговине.

3. Присуство рецептивне туристичке инфраструктуре

Туризам по својој природи је детерминисан степеном нивоа и стања развијености целокупне привреде, како на самој туристичкој дестинацији, тако и на нивоу земље у целини. Трговина, саобраћај, занатство, комуналне делатности, пољопривреда, као и разне индустријске гране као и друге делатности се налазе заједно са хотелијерством и угоститељством, путничким агенцијама и другом туристичком понудом у специфичној ситуацији, јер су изложени дејству бројних економских и некономских фактора.

Како би се предузеле одговарајуће мере на унапређењу развоја туризма, потребно је имати увид у стање постојеће рецептивне понуде, на основу којих би се указале перспективе за будући развој туризма, и у целини пружиле могућност за успешно управљање, односно менаџмент дестинацијом.

Смештајни и угоститељски капацитети

Сезноски карактер туризма је првенствена одлика дестинације. Највећи број туриста посећује, а и оправдано је очекивати, посећиваће ове крајеве у летњим месецима. Разматрање квалитета и квантитета смештајних капацитета извршено је по општинама.

а) Мали Зворник

На целокупном подручју Малог Зворника тренутно се налази се само један хотел у Радаљској бањи, као и један мотел у Малом Зворнику, што је недовољно. Важно је напоменути да саобраћајна инфраструктура, тачније пут до Радаљске бање, се налази у врло лошем стању, што видно лоше утиче на број потенцијалних туриста овој бањи. Хотел у центру Малог Зворника већ дужи низ година не ради и у процесу је приватизације.

Угоститељски објекти дају посебан „*печат*“ свакој дестинацији и представљају један од њених основних специфичних туристичких обележја. Ваља упутити критику квалитету угоститељских услуга на нивоу општине Мали Зворник, јер они се тренутно налазе, такође, на врло ниском нивоу, што се са развојем туризма нужно мора мењати.

Табела 1. – Хотелски и угоститељски капацитети општине Мали Зворник, структура по месним заједницама 2011 године

Насеља	Број хотела или мотела	Број угоститељских објеката
1. Брасина	-	5 кафана
2. Доња Борина	-	5 кафана
3. Радаљ	1 хотел	4 кафане
4. Град Мали Зворник	1 мотел	7 кафана
5. Сакар	-	-
6. Будишић	-	1 кафић
7. Доња Трешњица	-	-
8. Амајић	-	-
9. Цулине	-	2 ресторана, 1 кафић
10. Велика Река	-	1 ресторан 1 кафана
11. Вољевци	-	-
12. Читлук	-	-

Извор: Подаци истраживачког тима ИЕП-а

б) Град Зворник

Ситуација по питању смештајних и угоститељских капацитета у општини Зворник је у нешто бољем стању. Приказ тренутног стања дат је у табели 2.

Табела 2. – Хотелски капацитети општине Зворник 2011. године

Врста и назив смештајног објекта	Капацитет	Категоризација	Ресторан
I) Хотел			
1. Видиковац	50 кревета, 2 апартмана	Тренутно није у функцији	180 места
II) Мотел			
1. Лагуна	32 кревета, 2 апартмана	3 звездице	350 места
2. Долина мира „Ораовац“	40 кревета, 9 апартмана	2 звездице	350 места
3. Викторија	22 кревета	3 звездице	600 места
4. Боро	7 соба	2 звездице	80 места
5. „Код Новака“	50 лежајева	3 звездице	по потреби

Извор: www.zvornikturizam.org

Када је реч о кванитету угоститељских објеката на подручју општине Зворник они могу да одговоре потребама повећане тражње, међутим по квалитету услуга они би морали да се «видно» пораве како би одговорили захтевима савременог туристе

Табела 3. – Угоститељски капацитети општине Зворник 2011. године

Врста и назив угоститељског објекта	Капацитет
I) Ресторан	
1. Етно ресторан „Шоја“	300 места
2. „Франш“	110 места
3. „Авала“	60 места
II) Пицерија	
1. „Фортуна“	н/п
2. „Лион“	н/п
III) Кафе посластичарница	
1. „Raffaello“	н/п
2. Атина	н/п

Извор: www.zvornikturizam.org

4. Потребни кораци у интензивирању развоја туристичке понуде

Имајући у виду ресурсну основу као општи стратешки правци у развоју туризма дестинације могу да се наведу:

- 1) Јачање организационе повезаности туристичких организација Србије и Босне и Херцеговине. Акцент је на стварањз интегрисансиног тржишног наступа и претпоставки за остварење успеха на туристичком тржишту.
- 2) Интезивирање укупног развоја туризма кроз потпуније коришћење постојећих и изградњу неопходних нових капацитета.
- 3) Побољшање свих услова за развој домаћег туризма.
- 4) Бржи плански излазак обе дестинације као једне јединствене на међународно туристичко тржиште.
- 5) Успостављање привредног амбијента, који ће као императив и економски мотив, имати континуирана улагања и побољшања у области туризма.

Уколико би се применио принцип интегралног тржишног наступа, као парцијални циљеви у развоју туристичке дестинације би могли да се издвоје:

- 1) Већа оријентација на осавремењавање постојећих и уколико се створе услови изградњу нових атрактивних смештајних капацитета;
- 2) Улагање у угоститељске капацитете и у промотивним активностима потенцирање традиције богате домаће кухиње и одговарајућих специјалитета;
- 3) Осавремењавање постојећих и изградња нових специјализованих трговачких објеката, ланаца и супермаркета.
- 4) Уређење, адаптациа и прилагођавање подземног склоништа породице Карађорђевић из 1931. године, потребама туризма, организовање стучне службе (водича за посете). Прављење одговарајућих промотивних материјала;
- 5) Уређење, адаптација и прилагођавање Зворничке тврђаве, „Кушлат“ – старог града, потребама туризма.
- 6) Улагање у адаптацију и иновирање музејске збирке у Зворнику, као и „Андрашева“ виле, затим, Цркве „Светог Јована Крститеља“ итд.
- 7) Изградња туристичке инфраструктуре на Дринском језеру. Ово је сложенији инвестициони подухват који би подразумевао:
 - Изградњу рибарског-етно села са типским сојеницама на води - обзиром на богат рибљи фонд и сл. Обзиром на висину инвестиционих улагања, мора се водити рачуна о економским ефектима, односно константности у туристичкој тражњи у дужем временском периоду, чиме би се инвестиције практично и оправдале. Ваља нагласити да се јасно морају поштовати и урбанистички услови, које би Општине у договору морале да пропишу. То

- је у складу са начелима одрживог развоја.
- Уређење купалишта на обалама језера са свим пратећим садржајима везаним за боравак људи на језеру.
 - Могућност изградње марина и развој свих садржаја везаних за бављење различитим спортско-рекреативним активностима при боравку на Дринском језеру и реци.
- 8) Развој здравственог туризма – Потенцијали постоје како на страни Малог Зворника, тако и Зворника. Радаљска бања која је лоцирана на непосредно изанад општине Мали Зворник је велики туристички потенцијал који се мора валоризовати. Затиим, локација „Кисељака“ на Зорничкој страни такође може да употпуни туристичку понуду здравственог туризма овог краја. Анализом квалитета воде у „Кисељаку“ утврђено је да она садржи следеће елементе: калијум, натријум, литијум, калцијум, стронцијум, баријум, магнезијум, гвожђе, алуминијум, манган, хлор, сумпорна киселина, борна и фосфорна киселина, кремена киселина и органске супстанце, као и трагове мравље киселине. У том смислу у организацији туризма неопходно је прво обезбедити услове да ови минерални и термални извори добију статус бањског лечилишта. То подразумева да се изврше сви неопходни поступци и испитивања лековитих својстава, затим изврши законска заштитита изворишта, а потом инфраструктурно опреме локалитети.
- 9) Уређење, адаптација и прилагођавање бројних сеоских амбијенталних целина потребама туризма. Институт за економику пољопривреде је у 2006 години спровео истраживање на терену, којим је утврђено да још тада постоји велики број индивидуалних сеоских газдинстава која су заинтересована за развој сеоског туризма. Ово је важна претпоставка у прављењу будућих планова за развој ове дестинације.
- 10) Уређење, адаптација и прилагођавање верских објеката потребама туризма. За развој оваквог вида туризма потребна је сагласност Српске Православне Цркве. То подразумева усклађивање начина, правила и прописа туристичких посета, са верским правилима, принципима - канонима понашања.
- 11) Коришћење природних погодности за развој туризма посебних интереса као што су: ловни и риболовни туризам, излетнички туризам, могућности за бављење фото-сафаријем – у непосредној близини урбаног центра је атрактиван природни амбијент;
- 12) Користити погодности које дестинација има за развој транзитног туризма. Царински прелаз између Србије и Босне и Херцеговине је свакао основа за овакав став;
- 13) Предузети мере на организацијској и пословној повезаности туризма, угоститељства, трговине, пољопривреде, рибарства, занатства, саобраћаја, и других делатности које формирају туристичку понуду овог краја – примена интегралног маркетинга. У том смислу приступање ТОС-у је први корак.

4. Могућности за развој руралног туризма

Околина Зворничког језера пружа захваљујући природним, еколишким и амбијенталним карактеристикама, веома добру основу и перспективу за развој руралног туризма. Адекватно изграђене куће за одмор у природи коју одликује мир и тишина, су праве „оазе“ за људе из високо урбанизованих, индустријских центара.

У прошлости се развоју овог вида туризма давала само декларативна подршка. Међутим од недавно се кренуло са оживљавањем неких од идеја. Тако је на страни општине Мали Зворник у правцу од Центра општине према Месним Заједницама Сакар, Будишић и Амајић на Дрини почео да се користи потенцијал природне локације на Дринском језеру.

Бројна села у непосредној близини урбаног центра, као и позитиван став житеља о развоју сеоског туризма су основ за даље планирање. Ово је у складу и са ставовима који имају узлазне трендове на западу (тзв. „повратак коренима“, концепт „здравствено безбедне хране – здраве хране“, затим стари обичаји и занати, све већа популарност типичних етно сдржаја – музика, фолклор, наивно сликарство итд.).

Табела број 4. – Домаћинства по месним заједницама у општини Мали Зворник која се баве туризмом и другим допунским изворима прихода – 2011. године

Насеља	Ноћења/исхрана туриста	Сакупљање шумских плодова	Производња меда	Узгој рибе
1. Брасина				
2. Доња Борина				
3. Радаљ	20			
4. Мали Зворник	20	1	3	4
5. Сакар			10	
6. Будишић				
7. Доња Трешњица		30		
8. Амајић				
9. Цулине	15	30		
10. Велика Река		15		5

Извор: Подаци истраживачког тима ИЕП-а.

Како би се рурални туризам развијао на адекватан начин потребно је да се дефинишу урбанистичких услови за развој сеоског туризма, од стране државних, регионалних и локалних органа.

Једна од важних потреба у развоју сеоског туризма је образовање сеоског становништва за професионално пружање услуга туристима. Ово би требало да буде задатак туристичке организације која нажалост на страни општине Мали

Зворник тренутно не постоји. Идеја је да израда квалитетног програма боравка туриста на селу не сме бити препуштена локалној сналажљивости мештана. Она мора бити предмет озбиљне анализе на свим нивоима, уколико се очекују развој и ефекти од овог вида туризма.

Обзиром да подручје општине има идеалне услове за гајење неких врста воћа, као један од специфичних видова туризма могао би да се развије управо туризам заснован на њима. Овде превасходно мислимо на малину и производњу малиновог вина, које има високу цену на тржишту, како домаћем тако и иностраном, а за које постоје добри природни услови.

Закључак

Интегралним тржишним наступом потенцијалне туристичке дестинације лоциране на Зворничком језеру (општине Мали Зворник у Републици Србији и Зворник у Босни и Херцеговини) могу да повећају шансе за остварење свог тржишног туристичког успеха. Реч је о заједничком промотивном наступу и презентацији бројних садржаја које ова потенцијална туристичка дестинација има и може да развије.

Важно је напоменути да постојање самих ресурса, како природних, тако и друштвених (антропогених) није и довољан услов да би туристи посетили ово подручје. Важан корак у развоју туризма представља маркетинг наступ на туристичком тржишту, коју би поред промоције чинили и остали инструменти маркетинг микса. Уз одговарајућу организацију у плановима и вођењу свих будућих активности реално је очекивати и одговарајуће резултате. Приоритет у маркетинг стратегији мора бити на диференцирању туристичке понуде, профилисању одговарајућег туристичког имиџа у наступу, и наравно усмеравању напора на одговарајуће тржишне сегменте („тржишне мете“). На овај начин би се постигли одређени резултати. Оно што је предуслов у развоју су инвестиције. Важно је да менаџмент општина препозна туризам као једну од перспектива у развоју овог краја и да инсистира на интегралном тржишном наступу. Уколико би се почетни резултати брзо вратили инвеститорима, а и општинама, нормално је очекивати већи обим улагања. Позната чињеница у туристичком пословању је да од количине и начина на који се улажу средства у развој туризма, могу да се очекују и одговарајући резултати.

Литература

- Мехмед Худовић (1991): „Зворник – слике и биљешке из прошлости“, Тузла, Босна и Херцеговина
- Предраг Вуковић, Марија М. Николић (2005): „Сеоска женска популација као ослонац мултифункционалног развоја“, Тематски зборник – Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, Издавач: Институт за економику пољопривреде,

Београд, 2005 год.

- Подаци истраживања Института за економику пољопривреде, Београд спроведеног на терену у периоду јун - јул 2006. године.
- Огњен Бакић (2003): „*Маркетинг у туризму*“, Економски факултет, Универзитет у Београду
- Слободан Унковић, Бојан Зечевић (2011): „Економика туризма“, Економски факултет, Универзитет у Београду
- www.zvornikturizam.org
- www.opstina-zvornik.org

OPPORTUNITIES FOR TOURIST CONECTION MUNICIPALITIES MALI ZVORNIK AND ZVORNIK, AS A FORM OF STRENGTHENING CROSS-BORDER COOPERATION BETWEEN SERBIA AND BOSNIA & HERCEGOVINA

Abstract

The paper insists on the fact that it is necessary that the municipality of Zvornik in Bosnia and Mali Zvornik in the Republic of Serbia, acting in the market as a unique tourist destination. In this sense, emphasis is placed on complementarity in all marketing and strategic management steps, policies, plans and organization of tourism. The priority goal ahead of the two brotherly municipalities, is to clearly present the natural and anthropogenic resources to enrich the tourist with adequate performance and organization. The emphasis of the offer must be placed in an appropriate quality of service and marketing and management approach as an imperative request, to market resources and valorise. It is necessary that declarative long-standing support for the development of tourism practically comes to life and multiplied the effects that tourism brings to the overall economic and social life, it is realistic to expect investors will quickly return.

The aim is therefore to highlight the potential strategic directions for the future development of tourism in Mali Zvornik municipalities in Serbia and Zvornik in Bosnia with an emphasis on the implementation of integrated marketing and management approaches in the tourism market. With the right to expect that if the obvious great potential for further tourism development and assess the practical, contribute to the development of the entire area that is today from a number of reasons, is burdened with many negative tendencies.

Key words: *tourism, destination, management, rural areas*

РАЗВОЈНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СРБИЈУ¹

Гајић М., Ловре К., Зекић С., Кресоја М.²

Резиме

Прошлост испреплетена конфликтима, насталих у тежњи за остварењем широке лепезе засебних интереса, значајно је утицала на дугорочне односе међу подунавским земљама. Међутим, у последњих пола века ове земље обједињују појединачне интересе у заједничке, како би на што ефикаснији начин искористили природне потенцијале дунавског слива. Пловни пут Дунава, након отварања канала Рајна-Мајна-Дунав, повезује Северно и Црно море, што је од немерљивог значаја за све подунавске земље. Истовремено, такав вид саобраћајне фреквентности захтева усвајање бројних регулатива усмерених на обезбеђење слободне пловидбе Дунавом. Наравно, ово изискује усклађивање бројних интереса како се не би нарушио суверенитет подунавских земаља. Ток Дунава Србији у многоме олакшава комуникацију са суседним земљама, а потом и земљама Европске уније. Тиме је отворена могућност за унапређење привредних активности кроз њихову диверзификацију, унапређење развоја руралног туризма, а самим тим и убрзани развој руралних регија у подручју Дунавског слива.

Кључне речи: Дунав, Дунавски регион, Србија, рурални развој.

Приступне напомене

Историјски посматрано, Дунавски регион је био поприште бројних, веома турбулентних догађаја који су испреплетени обиљем конфликта, економских неједнакости, миграцијама становништва, деградацијом животне средине

-
- 1 Рад представља део истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије: *Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева Републике Србије у оквиру Дунавског региона.*
 - 2 Др Миливој Гајић, редовни професор; др Ковиљко Ловре, редовни професор; др Станислав Зекић, доцент; Маринко Кресоја, асистент; Департаман за Аграрну економију и агробизнис, Економски факултет Суботица, Сегедински пут 9-11, 24000 Суботица, Србија.

и уништавање културно-историјског наслеђа, недостацима адекватне инфраструктуре, као и променама политичких режима после 1990-их година. Међутим, падом „гвоздене завесе“ и након бројних проширења Европске уније, створени су услови који омогућавају проширење сарадње међу државама ове регије. За Србију река Дунав представља велики потенцијал у смислу широког спектра развојних могућности – од унапређења транспорта до развоја туристичких активности. Дунавско поречје је углавном окружено руралним срединама, које у дивезификацији привредних активности могу да рачунају на смањење руралног сиромаштва, феномена присутног у већини транзиционих земаља, па и у Србији.

Дунавски регион – основне карактеристике и развојни потенцијали

Ток Дунава се простире у дужини од 2.850 км са површином поречја од 817.000 км², те по дужини тока представља другу реку у Европи. Дунав је река од међународног значаја јер протиче кроз или чини границу десет земаља: Немачке, Аустрије, Словачке, Мађарске, Молдавије, Хрватске, Србије, Бугарске, Румуније и Украјине. У речни састав Дунава спада и девет других држава: Италија, Пољска, Швајцарска, Чешка, Словенија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Македонија и Албанија. На Дунаву се налазе чак четири главна града: Беч, Братислава, Будимпешта и Београд, док се Букурешт налази у непосредној близини Дунава. Такође, на њему се налази и неколико релативно већих градова, као што су: Линц, Нови Сад и сл. Дунав, поред реке Волге у Русији, представља највећи пловни пут у Европи, мада по обиму транспорта значајно заостаје за реком Рајном.

Читав ток Дунава може се поделити на три дела: горњи, средњи и доњи ток, док на свом путу до Црног мора има преко 300 притока. Отварањем канала Рајна-Мајна-Дунав, отворен је пут између Северног и Црног мора, што проширује комерцијалну употребу вода, пошто је отворена могућност бродовима да прелазе из источне у западну Европу. Такође, такав вид фреквентности коришћења Дунава захтева потребу за знатно обимнијим регулативама и прописима који се пре свега односе на навигацију и забрану загађивања вода. Посматрајући у целини, читав ток Дунава представља немерљив значај и допринос за читав европски континент, а око 86 милиона људи живи у дренажној области Дунавског тока.

За међународни пловни пут, Дунав се уређује документима Париског и Берлинског конгреса 1856. и 1878. године, респективно, као и Статутом Дунава из 1921. Београдским споразумом, усвојеним на конференцији у Београду 1948. године, седам подунавских земаља потписало је Споразум о режиму слободне пловидбе Дунавом, са основном идејом да се омогући слободна пловидба Дунавом у складу са интересима и сувереним правима подунавских земаља. Овим Споразумом основана је Дунавска комисија, коју данас чини једанаест земаља: Аустрија, Бугарска, Хрватска, Немачка, Мађарска, Молдавија, Словачка, Србија, Румунија, Русија и Украјина, а њен основни циљ је одржавање и побољшање услова пловидбе на Дунаву.

Међутим, и даље постоје многи притисци на ток реке Дунав, који истовремено представља основу за сарадњу, али и жариште бројних конфликта због размимоилажења интереса између земаља Дунавског тока. Притисци се могу сагледати у виду изазова попут:

- Очувања речног тока, како би се омогућило континуирано стварање електричне енергије, а истовремено и обезбедио простор за одлагање индустријског, као и отпада урбаних средина;
- Очувања и проширења пловних путева;
- Обезбеђења адекватне количине воде за наводњавање, индустријску употребу и остале економске користи;
- Заштите квалитета воде за пиће, наводњавање, рибарство, туризам и очување природе;
- Испуњења свих превентивних мера како би се на што лакши начин спречило изливање река из свог корита, и
- Заштите река и њихове непосредне околине као места за станиште дивљих животиња, рекреацију и туризам (Lingrooth, 1990).

Земље које леже на самој обали тока Дунава, геополитички и економски се у многоме разликују, али би требале бити сагласне у вези са свим претходно наведеним изазовима. Ипак, широка лепеза могућности искоришћавања потенцијала воде ствара ни мало занемарљив број конфликтних ситуација између земаља Дунавског тока. Штавише, сви трошкови и користи повезани са искоришћавањем расположивих потенцијала Дунавског региона нису подједнако распоређени међу земљама на обали Дунава, што мање или више истиче неравнотежу међу њима. Није превише захтевно уочити да земље горњег тока Дунава, које су економски развијеније, користе реку за одлагање индустријског и градског отпада, као и генерисања енергије. У прилог претходној констатацији иде и чињеница да Немачка и Аустрија имају највећи број хидроелектрана које се налазе на Дунаву (Margesson, 1997). Средњи и доњи ток Дунава су у већој мери ограничени потенцијалима за производњу енергије, а поред тога су и у већој мери загађенији због одлагања материјала различите садржине у земљама горњег тока. Такође, земље средњег и доњег тока Дунава, које су мање развијене од земаља у горњем току, у знатној мери зависе од Дунава због система наводњавања, богатства рибе и развоја туризма, али се истовремено боре са утицајима знатно слабијег квалитета воде и мањом количином воде, што је настало као резултат искоришћавања капацитета реке у горњем току.

Могући конфликти међу земљама, у вези ресурса свеже воде из река попут Дунава, се драматично увећавају са повећањем корисника, односно, броја становника, повећаном тражњом за пољопривредно-прехранбеним производима, утицајима које ствара индустријализација, интензивнијом урбанизацијом и употребом веће количине воде у пољопривреди. Међународни закон би требало да обезбеди

механизам који би у целости обухватао могућности стварања и решавања конфликта. Међутим, док такав, јединствен, закон не ступи на снагу од значаја су бројни принципи, уговори између земаља и конвенције које регулишу употребу водних ресурса доступних у земљама кроз које протичу реке. Најчешћи облици таквих уговора склопаних у прошлости, у већини случајева билатералног или мултилатералног карактера, обухватају употребу водних ресурса (McKaffrey, 1993). Тим путем су, у прошлости, обухватани бројни проблеми попут пловидбе, права у коришћењу вода и управљање током кроз земљу. Истраживања новијег датума наглашавају императив менаџмента приликом контролисања изbacивања хранљивих састојака у речне токове и заштиту или враћање екосистему самих токова, не би ли се на ефикаснији начин одржавали токови и утицало на увећање хранљивих састојака воде (Mulholland, 2008).

Сам развој правних норми којима су обухваћени међународни токови у основи су одређивани сучељавањем две доминантне идеје: сувереност земаља на обали реке и интернационализација (Zachlin, Caffish, 1981). На основу ове две идеје, временом су развијене четири теорије које обухватају широк опус интерпретација, од изразитог национализма до регионалних међународних кооперација, у погледу права употребе вода и алокације:

- *Хармонова доктрина* којом се исказује подршка појму апсолутне суверености земаља које се налазе узводно;
- *Апсолутни територијални интегритет* којим се обезбеђују све земље низводно и употреба реке у неизмењеним условима;
- *Ограничени територијални суверенитет* којим се одобрава употреба водних токова, али уз истовремено адекватно контролисање, како се не би испољили неки негативни утицаји на остале земље, и
- *Заједнице од интереса* којим се наглашава узајамни и удружени напор у развоју реке од стране свих земаља речног тока (Linerooth, 1990).

Очигледне промене у вези са Дунавским регионом посебно се односе на периоде проширивања Европске уније. Наиме, европске интеграције стварају широк избор могућности попут побољшања друштвено-економског развоја, повећања конкурентности, адекватног управљања самим окружењем, ефикаснијег искоришћавања ресурса, уз континуирану модернизацију безбедносних и транспортних коридора. Усвајањем стратегија за Дунавски регион истиче се допринос, као и нераскидива повезаност са Унијом, у остваривању циљева Европске уније, постављених у стратегији Европа 2020. године (EU Commission, 2010).³

3 Стратегија ЕУ за Дунавски регион обухваћа десет већ поменутих земаља кроз које Дунав протиче или чини граници, али и Чешку, Словенију, Црну Гору и Босну и Херцеговину.

Поменута стратегија „Европа 2020“ требала би да допринесе просперитету Дунавског региона, како креирањем услова за интензивније образовање, већу запосленост и остваривање напретка, тако и стварањем безбеднијег и поузданијег региона. Како би се све наведено остварило, Савет Европе је, на основу бројних закључака са састанка из средине јуна 2009. године и већ имплементираних стратегија за регион Балтичког мора, инсистирао на изради стратегије за Дунавски регион до краја 2010. године. Стратегија се директно односи на земље чланице Европске уније, док ће земље које су се кандидовале за чланство, у контексту широке лезе околности, добити адекватну подршку.

Дунав као фактор опште-економског и руралног развоја Србије

Од 2.411 км пловне дужине Дунава, кроз Србију пролази 588 км и поред копненог коридора X, представља други европски саобраћајни коридор – Паневропски транспортни коридор VII. На овај начин Србија се директно саобраћајно повезује са земљама у којима је Дунав плован, а преко канала Рајна-Мајна-Дунав, индиректно и са другим европским земљама. Како речни транспорт представља најјефтинији вид транспорта, ово указује на велике потенцијалне користи које Србија може имати од развоја, пре свега теретног, али и путничког саобраћаја на Дунаву.⁴ У том контексту је неопходно ревитализовати и/или изградити лучке капацитете, који су услов за већи ниво искоришћености Дунава као пловног пута.

На Дунаву се налазе два највећа српска града – Београд и Нови Сад, али и већи број релативно мањих места – Апатин, Бачка Паланка, Панчево, Смедерево и други. На самом Дунаву и у његовој непосредној близини живи око 3 милиона становника Србије⁵, што представља нешто преко 40% становништва земље⁶. Нешто мање од половине од овог броја је становништво које живи у руралним регијама. Подунавско подручје у Србији представља и привредно најразвијенији део земље. На Дунаву се налазе и две највеће хидроцентрале у Србији – Ђердап I и Ђердап II, чија годишња производња електричне енергије износи око 7 хиљада ГWh, а процењује се да то није максимални потенцијал ове реке за производњу хидроенергије.

На Дунаву се налазе веома значајни природне вредности, као што су: Ђердапска клисура, тј. Национални парк Ђердап, Национални парк Фрушка Гора са

4 Тренутно, у теретном саобраћају доминира превоз минералних и неминералних сировина, а код путничког саобраћаја доминирају велики туристички бродови – крузери..

5 Наведени број становника односи се на становништво града Београда и 27 општина чије подручје излази на обале Дунава, а не искључиво на места која се налазе на самом Дунаву.

6 webzrzs.stat.gov.rs

великим бројем старих манастира, као и други природни потенцијали који се налазе уз дунавску обалу. Поред тога, постоји и велики број културно-историјских споменика, као што су археолошки локалитети: Лепенски вир, Винча, Виминацијум и Трајанова табла, али и већи број великих тврђава: Петроварадинска тврђава, Калемегдан, Смедеревска тврђава и сл. Све ово чини да Дунавско подручје даје велике потенцијалне за развој туристичких активности, које би се могле односити на ловни и риболовни туризам, гастрономски туризам, као и крстарења Дунавом и слично.⁷

Од руралних подручја на Дунав је у највећој мери „наслоњен“ Равничарски регион, односно подручје АП Војводине, с једне стране, а мањим делом и Брдско-планински регион, тј. североисточни део централне Србије.⁸ Равничарски рурални регион представља најразвијеније рурално подручје Србије, с релативно добро развијеном инфраструктуром, добрим условима за развој пољопривреде и нешто повољнијом образовном структуром становништва. С друге стране, подручје које се налази уз доњи ток Дунава кроз Србију, представља једно од најнеразвијених руралних подручја Србије – Хомољске планине, подручје Ђердапа и Тимочка крајина. Како је сиромаштво у Србији, као и у већини транзиционих земаља, и рурални феномен, Дунав може представљати развојну шансу за већину околног руралног подручја и то кроз унапређење руралног туризма и диверзификацију привредних активности.

Закључна разматрања

Дунав је веома значајна европска река, која представља окосницу воденог саобраћаја у Западној, Централној и Југоисточној Европи. На његовом току се налази већи број држава и неколико европских престоница, а значајан је и као велики водни потенцијал, како у смислу снабдевања водом, тако и с аспекта производње електричне енергије. Дунав је целим својим током кроз Србију плован, повезује два највећа града и у његовој близини се налазе два национална парка, као и друге природне и културно-историјске вредности. Рурална подручја Србије у оквиру Дунавског региона, могла би имати знатне користи од искоришћења ових развојних потенцијала. У том контексту, неопходна је јасна визија коришћења овог изузетног ресурса, као и адекватна стратегија за постизање жељених циљева.

7 Стратегија развоја туризма Републике Србије од 2010-2015. године посебну пажњу посвећује Дунаву, као атрактивној туристичкој дестинацији, како за стране, тако и за домаће туристе (од 14 мастер планова урађених у оквиру Стратегије, чак четири се односе на Дунав).

8 Региони дефинисани према: Богданов Н. (2007).

Литература:

1. Богданов Н. (2007): „Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија“, УНДП, Београд.
2. European Commission (2010): „European Union Strategy for Danube Region“, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions.
3. European Commission (2010): „Europe 2020 – A strategy for smart, sustainable and inclusive growth“, Brusses.
4. Gorove S. (1964): „Law and Politics of the Danube“, Martinus Nijhoff, The Hague.
5. Linnerooth J. (1990): „The Danube River basin: negotiating settlements to trans-boundary environmental issues“, Natural Resources Journal 30, pp. 629-660.
6. Margesson R. (1997): „Reducing conflict over Danube waters: equitable utilization and sustainable development“, Natural Resources Forum, Vol. 21, No. 1, Elsevier Science Ltd, Chichester.
7. McCaffrey S.C. (1993): „Water, politics and international law“, Water in Crisis, Oxford University Press, New York.
8. Mulholland, P. J. et all, (2008): „Stream denitrification across biomes and its response to anthropogenic nitrate loading“, Nature, No. 452, pp. 202–205.
9. Official Journal of the European Communities (1990): „Agreement Between the Federal Republic of Germany and European Community, and the Republic of Austria on Cooperation and Management of Water Resources in the Danube Basin“, Council Decision of 22 March 1990, L 90, 5. April 1990.
10. Pringle C., Vellidis G., Heliotis F., Bandacu D. and Cristofor S. (1993): „Environmental Problems in Danube Delta“, American Scientist, July-August, pp. 350-361.
11. Zacklin R., Caffisch L. (1981): „The Legal Regime of International Rivers and Lakes“, Martinus Nijhoff, The Hague.
12. *webrzs.stat.gov.rs*
13. *www.dunavskastrategija.rs*
14. *www.euroaktiv.com*
15. *www.euroaktiv.rs*

DANUBE AND DANUBE REGION – IMPLICATION ON RURAL DEVELOPMENT IN SERBIA

Abstract

The history of the Danube countries was marked by conflict in pursuit of achieving a wide range of individual interest, defining the long-term relationships between them. However, over the last half a century, these countries have been searching for the common interests, in order to use the natural resources of the Danube basin more effectively. Danube waterway is immensely important for all Danube countries due to the Rhine-Main-Danube canal which links North with Black Sea. At the same time, the frequency of this form of transport requires the adoption of numerous regulations aimed at ensuring free navigation on the Danube. Of course, this has to be done in a subtle way, aligning individual interests in order not to violate the sovereignty of the Danube countries. Danube waterway through Serbia greatly facilitates communication with neighboring countries, and further the European Union. This has opened the possibility for improvement of economic conditions through diversification of economic activities, promotion of rural tourism development and hence the development of rural regions in the Danube basin.

Key words: *Danube, Danube region, Serbia, rural development.*

**RUSSIA AND TRADE INTEGRATION: PERSPECTIVES OF
DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE***VASILY EROKHIN¹, ANNA IVOLGA²****Abstract***

International trade by agrarian production is still rather far from full liberalization despite of the progress achieved in international trade by agricultural production after carrying out within the framework of the World Trade Organization (WTO) of many negotiations rounds. Some new rules in the organizations of international trade and the new obligations which were taken up by the participant countries of WTO have opened the new questions to discuss and settle within the framework of the following negotiation rounds. The basic themes of such negotiations at the Russian introduction into WTO should become the questions of the state trade regulation, the further perfection of sanitary control rules, the further decrease of the custom duties and administrative character of tariff quotas establishment on imported agricultural production.

Key words: *Trade integration, agricultural development, entrepreneurship*

Introduction

Process of the Russian accession in the WTO recently became considerably more active. The whole series of official and informal consultations of the Russian representatives with members of the organization has taken place. This resulted in the achievement of the certain progress in negotiating process, rapprochement of positions of both sides, and also promotion of constructive decisions.

Russian President Dmitry Medvedev declared that the country is ready for its accession into WTO even in 2011. But this is more related to the general unification of Russian trade policy, not to the effective development of agricultural production. Russian external trade by agricultural products is still rather far from the liberalization. Russian

1 Vasily Erokhin, PhD, Department of International Economics, Faculty of Economics, Stavropol State Agrarian University; address: 12, Zootekhichesky Pereulok, Stavropol, 355017, Russia; tel.: +7-8652-355980; e-mail: basilic@list.ru

2 Anna Ivolga, PhD, Department of International Economics, Faculty of Economics, Stavropol State Agrarian University; address: 12, Zootekhichesky Pereulok, Stavropol, 355017, Russia; tel.: +7-8652-355980; e-mail: annya_iv@mail.ru

agricultural producers are still against the integration into the global trade system in the frameworks of WTO. National agricultural production will not be able to compete effectively with foreign producers in the conditions of free market. The complex of supportive measures for Russian agribusiness is extremely needed from the national government, but the situation is worsened by the global financial crisis and lack of budget resources.

Despite of all these problems, Russian accession into WTO is the reality of the very near future, because nobody is able to break down the global tendencies. WTO is not the absolute evil and not the absolute benefit. This is the tool, and each accessing country should learn how to use it effectively for the national agricultural complex.

State trading companies continue to play important role on the global market. It is a serious problem since the sector of agricultural production exchange and character of activity in the given market of the state trading companies essentially differ on many parameters from other sectors of the global market. From the point of import of agricultural production, the development of the state trade can result that the volumes of production in the market will decrease in comparison with what could be if on the global market there was a free competition at the equivalent custom duties. Therefore, the state trading companies should operate by the precise rules, which are not admitting discrimination of other participants of the global agrarian market. It should result in such situation at which the state trading companies cannot establish the internal price above, than the bottom level of the world price plus the custom duties. Then discrimination of consumers will be removed at a choice of sources of import production. The dealer, offering the bottom world price, will determine a price level on similar production at the domestic market. However, in practice there is no transparency in the state trading companies' activity, therefore frequently it is impossible to track, whether they carry out the given rules.

Material and methods

We created the model, which analyzes the matrix 6x6 (six integrated regions on six integrated commodity groups).

Six regions are Russia, Commonwealth of Independent States (CIS) countries, European Union (EU), East Asia, North-American Free Trade Association (NAFTA) countries, and others.

Six commodity groups are sugar, meat (including poultry), grain, industrial goods, services, other agricultural products.

For the analysis of the received results, the following parameters were used:

- Dynamics of import and export on each commodity group;
- Dynamics of manufacture on each commodity group;
- Dynamics of the investments and GDP of the country;
- Dynamics of the country wealth.

Results and discussion

It is difficult to limit the price discrimination. It is especially difficult on the foreign markets where the state trading agencies operate. It is also difficult when the government gives export grants to private trading agencies in the selective order, depending on a direction of their activity. Thus, it is much easier to limit the game on various price levels, since export subsidizing is under the positions of the WTO Agreement on agriculture. The state trading agency realizes agricultural production on a foreign market under the higher prices than the internal prices for similar production while internal manufacturers receive the average price of a home market. Thus, export of agricultural production is subsidized. In some cases, the given kind of indirect subsidizing is more effective for the government, than direct subsidizing of export deliveries. Therefore, the following rounds of trading negotiations should take into account such phenomenon, as game on a difference of the internal and external prices.

The integral part of the WTO negotiations on the markets access is the negotiations on the agricultural problematic. Besides tariff aspect, they include also consideration of the Russian policy of the concerning state support of agrarian sector and export subsidizing.

The agricultural negotiations are conducted from the end of 1998, when the initial offers on the Russian obligations in agriculture were submitted. The given document authorized by the Commission of the Government of the Russian Federation fixed the levels of internal support of agricultural producers (so-called Aggregated Measure of Support or AMS) both subsidizing of the agricultural products export and foodstuffs in format established by WTO.

It is necessary to note, that AMS includes the measures that have the major influence on trade and manufacture (subsidies for animal and plant production, indemnification of the part of expenses on materials purchasing, preferential crediting, price support, privilege for transportation).

It is obvious, that at complete liberalization of the agricultural market the import of meat products in Russia will increase to the greatest degree, since the given commodity group is under the greatest quotas today. The import of meat at the Russian accession to WTO will increase more than twice. The Russian producers provide today not more than 50% of all meat consumption in the country. It is obvious that the cheap import will put appreciable impact on the Russian meat producers. The significant import growth will be observed in the case with sugar. Today the sugar consumption in Russia on 75-80% is provided by the import. By grain and other agricultural products, we can predict the insignificant import growth.

On agricultural export, we can observe the growth on all the commodity groups.

The significant reduction of trade barriers will cause the export growth. However, if we pay attention to the absolute parameters, it will be possible to notice, that the export of agricultural products after the WTO accession will not cover import even on 10%.

The agricultural production will decrease, the Gross Domestic Product (GDP) will decrease on 3%, and the investments will be reduced on 0.8%. But, despite of such negative parameters, at complete liberalization of the agricultural market the general wealth of the country will increase on \$1.3 bln. (because of the redistribution of the money resources to the more profitable manufactures).

However, it is necessary to note, that the Script 1 of complete trade liberalization is improbable. It is more theoretical model. In the greater degree, it is possible to expect the realization of the Script 2, i.e. partial market liberalization.

The import of agricultural products in Russia is still increased, but already in a smaller degree. The import of meat products will increase by 29%, import of sugar – on 15%. As well as in the Script 1, the import of grain will not change. It is expected, that the import under the given script will grow gradually depending on the same gradual reduction of trade barriers on 36% during the five years' transitive period.

The situation with export is similar – the export grows, but by smaller rates, than in the case of theoretical complete market liberalization. It is connected, first, to the preservation of counter higher requirements to the domestic export from the importers.

Nevertheless, the volume of agricultural production is still decreasing.

The fact of recession of manufacture at partial and gradual market liberalization at the WTO accession tells that any attempt to free the access to the domestic market leads to the reduction of own manufacture. It has especially significant effect when the government actively subsidizes the exporter. At the Script 2 the GDP will decrease on 1%, the investments will decrease on 0.2%. The general wealth of the country will increase on \$661.2 mln. because of the redistribution of the financial resources to the more profitable manufactures.

Script 3 can be considered as the close to the Script 1, to theoretical model. However, the modern stage of the agricultural negotiations shows that the Russian side had defended its trade positions in agriculture and the trade barriers for agricultural products will not change significantly.

Import of agricultural products is reduced under such circumstances (in particular, import of grain). On the other commodity groups import grows insignificantly.

Export also grows (because of the back measures of the countries on protection of their producers)

The manufacture of agricultural products, as well as in the previous scripts, is decreased, but insignificant. The GDP and investments at the Script 3 will stay constant.

Even at the insufficient degree of reduction, process regulation of the custom duties the further trading negotiations under the Russian accession into WTO should concentrate on the decision of two basic problems: on liquidation of a tariff dispersion and restriction of tariff escalation. It is natural, that the agreement on priority decrease of high custom

duties that will help to solve a problem of a divergence in tariffing levels various agricultural products should be accepted. It will limit the countries in an opportunity of an establishment of higher protective measures on the priority goods for itself. The similar agreement on industrial products trade has been achieved during the Tokyo round of negotiations so it is obviously possible to make use the given experience to regulation international trade by agricultural production.

For maintenance of really liberal and equal character of international trade with agricultural production it is still required the carrying out of many trading negotiations rounds. All the same, the significant part of work on creation of the free global agrarian market is already made. Further, it is necessary only to improve the main principles of WTO and adopt them to constantly varying conditions of modern economic.

Conclusion

The present rise of prices for agricultural production in world economy is rather essential and testifies about possible increasing shift in dynamics of the long-term average prices in the historical bearish tendency proceeding the whole century. The high prices favor big exporters of agricultural production, such as Australia. However, possibility to benefit by higher prices in practice was limited till now by drought. The increase in global manufacture should facilitate an intense situation with supply by the agricultural goods, and foreign experts consider that possibility of some decrease in the world prices in the long term is not excluded. However, restoration of global stocks of the foodstuffs and agricultural production as a whole will be obviously slow and world demand, predictably, remains rather considerable. It means that the global prices in the near future remain high.

The WTO accession will be positive for Russian agriculture only if the conditions of the accession are favourable to Russia. Russia should be allowed by WTO to provide the state support at the level of other countries, for example, USA or EU countries. The import tariffs should provide Russia with the real protection tool for internal agricultural producers from the expansion of import agricultural products. There is no doubt that Russia will enter WTO, because nobody able to break the global tendencies. The preparation to the WTO accession today should proceed in a practical way – training of the staff, development of the appropriate normative documents.

References

1. Anderson, J., van Wincoop, E., 2003. "Gravity with Gravitas: a solution to the border puzzle," *American Economic Review*, 93 (1), pp. 170-192.
2. Baier, S.L., Bergstrand, J.H., 2007. "Do free trade agreements actually increase members' international trade?" *Journal of International Economics*, 71, pp. 72-95.

3. Bagwell K, Staiger RW. 2010a. "The WTO: Theory and Practice." *Annual Review of Economics* Vol. 2: 223-256
4. Bagwell K, Staiger RW. 2002. *The Economics of the World Trading System*. Cambridge, MA: MIT Press.
5. Broda, Christian, Nuno Limao, and David E. Weinstein. 2008. "Optimal Tariffs and Market Power: The Evidence." *American Economic Review*, 98(5): 2032–65.
6. Cheng, I., Wall, H.J., 2005. "Controlling for Heterogeneity in Gravity Models of Trade and Integration", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 87 (1), pp. 49-63.
7. Egger, P., 2000. "A note on the proper econometric specification of the gravity equation," *Economics Letters*, 66, pp. 25-31.
8. Eicher, T. S., Henn, C., 2008. "Preferential Trade Agreements Promote Trade Strongly, But Unevenly," University of Washington working paper.
9. Frankel, J., 1997. *Preferential Trading Blocs in the World Trading System*, Institute for International Economics, Washington, D.C.
10. Freund, C., 2000. "Different paths from free trade: the gains from regionalism," *The Quarterly Journal of Economics*, 115, pp. 1317–1341.
11. Glick, R., Rose, A.K., 2002. "Does a currency union affect trade? The time-series evidence," *European Economic Review*, 46, pp. 1125-1151.
12. Hausman, J. A., and W.E. Taylor (1981). "Panel data and unobservable individual Effects." *Econometrica* 49(6):1377–1398
13. Johnson, H. (1953-4). "Optimum Tariffs and Retaliation." *Review of Economic Studies* 21, no. 2: 142–153
14. Melitz, M., 2003. "The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity," *Econometrica*, 71 (6), pp. 1695-1725.
15. Rose, A.K., 2004. "Do We Really Know That the WTO Increases Trade?" *American Economic Review*, 13 (4), pp. 682-698.

КОМПЛЕМЕНТАРНОСТ РАЗЛИЧИТИХ СТРАТЕГИЈА У ДАВАЊУ ПОДРШКЕ РАЗВОЈУ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА¹*Доц. др Соња Јовановић², Доц. др Снежана Радукић³***Резиме**

Растућа институционална, економска и друштвена међузависност захтева заједничко деловање за излазак у сусрет изазовима одрживог развоја. Концепт одрживог развоја Европске уније заснива се на уравнотеженом привредном расту и макроекономској стабилности, високо конкурентној тржишној економији, чији је циљ пуна запосленост, друштвени напредак и висок ниво заштите и унапређења квалитета животне средине. Предмет анализе у овом раду јесте указивање на међусобну повезаност циљева и приоритета неколико битних стратегија у функцији одрживог развоја европских земаља. Посебан акценат је на повезивању Стратегије за Дунавски регион са другим стратегијама у циљу интегралног приступа развоју овог региона, координације секторских политика и координације на свим нивоима. Стратегија за Дунавски регион доприноси остварењу циљева руралног развоја, што је у овом раду посебно наглашено. Методе које ће се користити у раду јесу компаративни метод, метод анализе и синтезе.

Кључне речи: Дунавска стратегија, одрживи развој, рурални развој, конкурентност, сарадња.

Платформа Европске уније за остваривање економских, еколошких и социјалних циљева развоја

Европски савет је 2005. године донео декларацију⁴ у којој су дефинисани основни циљеви и принципи креирања политике која би требало да представља основу за ревизију Стратегије одрживог развоја из 2001. године. Кључни циљеви нове политике одрживог развоја ЕУ су: заштита животне средине, друштвена једнакост

1 Рад је реализован у оквиру пројеката бр. 179066 и 44007 Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

2 Доц. др Соња Јовановић, Универзитет у Нишу, Економски факултет, Трг краља Александра Ујединитеља 11, 18000 Ниш, 018/528-655, sonja.vucic@eknfak.ni.ac.rs,

3 Доц. др Снежана Радукић, Универзитет у Нишу, Економски факултет, Трг краља Александра Ујединитеља 11, 18000 Ниш, 018/528-655, snezana.radukic@eknfak.ni.ac.rs

4 Draft Declaration on Guiding Principles for Sustainable Development, Commission of the European Communities, Brussels, 25.05.2005.

и кохезија, економски просперитет и прихватање међународне одговорности.

Одрживи развој би требало да буде интегрисан у процес доношења одлука на свим нивоима. То захтева добру међународну сарадњу и међусобну подршку узимајући у обзир различите институционалне оквире, културе и специфичне околности у државама чланицама.

У складу са проактивним приступом ЕУ, Европски савет је јуна 2006. године усвојио амбициозну и ревидирану Стратегију одрживог развоја (СДС) за проширену ЕУ⁵. Глобални циљ нове СДС ЕУ је идентификовање и развој активности које омогућавају да ЕУ одржава континуирано побољшање квалитета живота за садашње и будуће генерације. Ово би могло да се оствари ефикасном употребом расположивих ресурса, побољшањем иновационог потенцијала привреде, бољом заштитом животне средине и друштвеном кохезијом. Дакле, нова, комплетнија и амбициознија Стратегија одрживог развоја ЕУ са циљевима, индикаторима и ефективном мониторинг процедуром је базирана на дугорочној визији и потпуно укључује екстерну димензију.

Прве иницијативе које су предузете у спровођењу Стратегије, а које су комплементарне са другим стратегијама и активностима Европске уније и европских земаља, су: инвестирање у истраживање и развој нових технологија, међусобна сарадња европских земаља у правцу смањивања емисија штетних гасова, акциони план за остварење циљева енергетске ефикасности, побољшање координације и пружање помоћи у циљу развоја недовољно развијених подручја, као и јачање улоге ЕУ у глобалном процесу одрживог развоја и смањења регионалних неједнакости.

Стратегија за Дунавски регион у функцији остварења циљева Европске уније

Европска унија је усвојила нову стратегију развоја „Европа 2020“. У овој Стратегији се као „основне одреднице и приоритети будућег развоја наводе: 1) развој заснован на знању; 2) одрживи развој; 3) инклузивни развој“.⁶ Из наведених приоритета произилазе циљеви које би требало остваривати у оквирима сваке националне економије: 1) повећање запослености, 2) развој истраживања и иновација, 3) управљање климатским променама и енергетским ресурсима, 4) подизање нивоа образовања, 5) смањење сиромаштва.

Ови приоритети развоја ЕУ уграђени су у нови концепт политике руралног развоја. Тако, можемо говорити о новим циљевима руралног развоја ЕУ за

⁵ На основу Стратегије одрживог развоја усвојене 2001. године.

⁶ Europa 2020, A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth, European Commission, Brussels, 03.03.2010.

период до 2020. године⁷: 1) *Повећање конкурентности пољопривредног сектора*. Најзначајнији допринос остварењу овог циља обезбедиће се ширењем иновација и ефикаснијим коришћењем расположивих ресурса; 2) *Одрживо управљање природним ресурсима*. За остварење овог циља нагласак је на већем ангажовању на смењењу емисије штетних гасова, повећању енергетске ефикасности, употреби обновљивих извора енергије, примени адекватних мера за очување квалитета земљишта; 3) *Балансирани територијални развој руралних подручја*. Повезивање урбаних и руралних подручја, као и региона из различитих земаља, може допринети побољшању услова живота у руралним срединама и омогућити креирање конкурентског и динамичног пољопривредног сектора.

За остварење веће ефикасности и конкурентности неопходно је повезивање политике руралног развоја са другим политикама и стратегијама ЕУ. Једна од важних стратегија ЕУ, не само за земље чланице, јесте Стратегија ЕУ за Дунавски регион. Ова Стратегија може допринети остварењу циљева Европске уније, али и циљева руралног развоја земаља у Европи. У прилог овоме јесте један од закључака Савета ЕУ, донет на седници у Луксембургу, 13. априла 2011. године, који „наглашава да је Стратегија ЕУ за Дунавски регион стратешки оквир заснован на стратегији „Европа 2020” и европској Стратегији о одрживом развоју, па је стога њен потенцијал да допринесе дугорочним циљевима, као и „паметном”, одрживом и инклузивном расту Европске уније осигуран”⁸.

Стратегија за Дунавски регион у потпуности подржава и ојачава циљеве политике руралног развоја. Овом Стратегијом се подржавају све компоненте концепта одрживог развоја, потенцира улога потрошње енергије и коришћења обновљивих извора енергије, омогућава унапређење пословног окружења, обезбеђује инклузивни приступ развоју друштвених заједница, што је у функцији развоја великог броја земаља Европе.

Циљеви ових стратегија су међусобно комплементарни. Заједничко обележје јесте коришћење расположивих економских, еколошких и социјалних потенцијала у функцији остварења концепта одрживог развоја.

Значај имплементације Стратегије Дунавског региона за одрживи развој руралних подручја

Један од приоритетних циљева будућег пољопривредног и руралног развоја јесте обезбеђење амбијента за развој конкурентности сектора пољопривреде и

7 The CAP towards 2020: Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future, European Commission, Brussels, 18.11.2010.

8 Council conclusions on the European Union Strategy for the Danube Region, Council of the European Union, Brussels, 13 April 2011.

одрживог руралног развоја. Посебно значајна димензија будућег развоја јесте повезивање са другим регионима, суседним земљама и локалним заједницама. Основни циљ је јачање заједничких иницијатива за остварење бољег живота људи у тим срединама. Поред овог, важан циљ је заштита животне средине и ефикасније коришћење ресурса. Један од посебно атрактивних региона за остварење овакве сарадње јесте Дунавски регион. Пажња Европске уније у последње време окренута је овом региону који има преко сто милиона људи, обухвата једну петину површине ЕУ и представља „област од виталног значаја за Европу”⁹.

Неки од изазова са којима се суочавају земље у Дунавском региону су: могућности већег коришћења потенцијала речног саобраћаја; повећање ефикасности коришћења и уштеде енергије; остварење боље институционалне и финансијске сарадње земаља дуж овог региона; смањење постојећих регионалних разлика; заштита животне средине и управљање концептом одрживог развоја на вишем, међународном нивоу; подизање свести свих становника у региону о својим улогама и одговорностима у будућем развоју. За суочавање са овим изазовима потребан је адекватан стратешки оквир и добро осмишљене активности. У том правцу, у оквиру Стратегије ЕУ за Дунавски регион дефинисана су четири стуба развоја, а сваки стуб садржи неколико приоритетних области. Како би се дефинисани циљеви, као приоритети развоја Дунавског региона, преточили у конкретне мере за њихово остварење, потребно је предвидети активности за сваку област и пројекте за њихову реализацију. На Слици 1 представљена је структура Стратегије за Дунавски регион. Посебно је истакнута улога коју пољопривреда и рурални развој имају у овој Стратегији. Тако, основни стубови Стратегије за Дунавски регион су¹⁰: 1) *Повезивање* Дунавског региона кроз: развој саобраћајне инфраструктуре, развој обновљивих извора енергије, промовисање културе, туризма, контаката међу људима; 2) *Заштита животне средине*: управљање квалитетом вода, заштита биљних и животињских врста, управљање квалитетом ваздуха и земљишта; 3) *Изградња просперитета* у Дунавском региону: развој образовања и информационе технологије, јачање конкурентности предузећа, развој кластера и мрежа; 4) *Јачање* Дунавског региона: јачање институционалних капацитета.

9 Стратегија Европске уније за Дунавски регион, <http://www.dunavskastrategija.rs/sr/?d, str. 3>.

10 Ибид, стр. 6.

Слика 1. Структура циљева и активности за спровођење Стратегије ЕУ за Дунавски регион

Извор: Према Стратегији ЕУ за Дунавски регион, <http://www.dunavskastrategija.rs/sr/?d>

Аграрни и рурални развој су експлицитно наведени у оквиру трећег стуба Стратегије Дунавског региона, односно у оквиру социјалне и економске компоненте. Неке од приоритетних области у оквиру овог стуба су развој предузећа, запошљавање, умрежавање. За остварење циљева овог стуба, односно за развој приоритетних области, предвиђене су активности које се односе на побољшање конкурентности руралних области, а посебно сектора пољопривреде. Међутим, спровођење политике руралног развоја тесно је повезано са сва четири стуба Стратегије.

Остварењем циљева сваког стуба допринело би се и руралном развоју. На пример развој технике, иновација, информационих технологија, нових извора енергије, утицаће свакако на подизање конкурентности предузећа у руралним срединама. Развој мрежа за подршку предузетништву и малих и средњих предузећа (МСП) такође ће допринети подизању конкурентности различитих сектора и диверзификацији активности у руралним срединама. Овде се нарочито истиче значај сарадње која може да се оствари уз помоћ кластера у пекограничном и међусекторском повезивању. Унапређење програма образовања, побољшање сарадње у производњи, дистрибуцији и пласирању производа допринело би овој активности. С обзиром на то да се ради о комплементарним активностима, потребан је интегрални приступ развоју овог региона, координација секторских политика и координација на свим нивоима (међународном, националном, регионалном).

4. Стратегија одрживог развоја Републике Србије

Влада Републике Србије је маја 2008. године усвојила Националну стратегију одрживог развоја. „Циљ Националне стратегије одрживог развоја је да доведе до равнотеже три кључна фактора, односно три стуба одрживог развоја: *одрживог економског раста* и привредног и технолошког развоја, *одрживог развоја друштва* на бази социјалне равнотеже, *заштите животне средине* уз рационално располагање природним ресурсима, спајајући их у једну целину подржану одговарајућим институционалним оквиром“.¹¹

Кључни национални приоритети Републике Србије, чијим остварењем се остварују циљеви одрживог развоја, су следећи: чланство у ЕУ; развој конкурентне тржишне привреде и уравнотежен економски раст; развој и образовање људи, повећање запошљавања и социјална укљученост; развој инфраструктуре и равномеран регионални развој и заштита и унапређење животне средине и рационално коришћење природних ресурса. Циљеви предвиђени овом Стратегијом су у сагласности са циљевима претходно представљених стратегија ЕУ.

Национални акциони план одрживог развоја је кључни механизам за спровођење Стратегије. У Акционом плану, циљеви постављени у Стратегији развијају се у активности. За сваку предвиђену меру и активност дефинисани су рокови за имплементацију. Такође, за већину мера и активности дефинисани су укупни трошкови имплементације, као и извори из којих ће се финансирати. Праћење спровођења Стратегије се врши на основу сета међународно признатих индикатора одрживог развоја.

У првом делу Акционог плана за спровођење Националне стратегије одрживог развоја за период од 2009. до 2017. године¹² истиче се да је Србији неопходан одрживи економски раст заснован на знању, експанзији трећег сектора, успостављању система одрживе производње и потрошње и интернализацији екстерналија. У другом делу се детаљно описују активности за остварење одрживог развоја друштва (друштвене вредности, квалитет живота и друштвено благостање; популациона политика; социјална сигурност; сиромаштво и социјална укљученост; јавно здравље; регионални и локални аспекти одрживог развоја итд.). Трећи део се бави животном средином и природним ресурсима. У оквиру овог дела разматра се утицај економских сектора на животну средину.

Овако дефинисане активности за спровођење циљева Стратегије одрживог развоја су комплементарне активностима предвиђеним другим стратегијама и акционим плановима националног и међународног значаја. За остварење циљева одрживог

11 Национална стратегија одрживог развоја, Службени гласник Републике Србије, бр. 57, 3. јун 2008, стр. 6.

12 Акциони план за спровођење Националне стратегије одрживог развоја за период од 2009. до 2017. године, <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/uploads/documents/Akcioni-plan-za-sprovodjenje-NSOR.pdf>

развоја, вођење политике регионалног развоја, заштиту животне средине, развој економије засноване на знању, посебно важна стратегија за Србију јесте Стратегија за Дунавски регион.

Значај имплементације Стратегије Дунавског региона за Србију

Значај примене Стратегије Дунавског региона за Србију је велики. Предност се очекује у повећању конкурентности домаће економије и поспешивању економске, социјалне и сарадње у домену заштите животне средине са свим земљама овог региона. Као приоритети у развоју српске дунавске регије препознати су¹³: 1) Развој транспорта, енергије и информационо-комуникационих технологија, 2) Заштита животне средине, 3) Економски развој и јачање регионалне сарадње и партнерства у региону Подунавља, 4) Успостављање система сигурне пловидбе и афирмација принципа владавине права, 5) Стварање економије знања кроз сарадњу у региону Подунавља и активна улога науке у постизању циљева Стратегије.

У оквиру приоритета који се односи на економски развој и јачање регионалне сарадње и партнерства, важна област јесте рурална. Препознати проблеми руралних подручја дуж Дунава (претежно бављење пољопривредом, висок ниво руралног сиромаштва итд.) могли би бити решени реализацијом неких активности у оквиру ове Стратегије. На пример, развојем МСП и предузетништва, као и умрежавањем пословних субјеката кроз повезивање у кластере, може се допринети руралном развоју. Неки од конкретних пројеката од значаја за развој дунавске регије у Србији су: развој руралног туризма Источне Србије, пројекат „Винске руте” и др. Као предуслов за обезбеђење овог развоја јесте унапређење руралне инфраструктуре. Повезивањем са другим регионима дуж Дунава, остварењем боље сарадње у изради и реализацији заједничких пројеката, потенцирањем значаја науке у остварењу циљева Стратегије и интензивирањем научне и стручне сарадње између земаља региона, сигурно ће сви ресурси и потенцијали развоја бити у функцији одрживог развоја овог дела Европе.

Закључак

Концепт одрживог развоја уграђен је у политике ЕУ из којих произилазе стратегије развоја у наредном периоду. Будућност Европске уније може да се посматра у контексту глобалних изазова и даљег проширења, па због тога ЕУ улаже значајне напоре у промовисању одрживог развоја и на међународном нивоу.

За Србију је од велике важности остварење међународне сарадње са европским земљама и у том контексту актуелна је Стратегија за Дунавски регион која подржава овакав приступ. Партнерство у креирању и реализацији пројеката, пословна сарадња и умрежавање, подстицање размене знања и развоја науке и

13 Позиција Републике Србије за учешће у изради свеобухватне стратегије Европске уније за регион Дунава, <http://www.dunavskastrategija.rs/sr/?p=32>

технологије, размена искустава у програмима социјалне инклузије, сарадња у области заштите животне средине, кроз синергијски ефекат различитих стратегија требало би да допринесе ефикасном развоју компоненти концепта одрживости подунавских земаља.

Литература

1. *Акциони план за спровођење Националне стратегије одрживог развоја за период од 2009. до 2017. године*, <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/uploads/documents/Akcioni-plan-za-sprovodjenje-NSOR.pdf> (14.08.2011.)
2. *Council conclusions on the European Union Strategy for the Danube Region*, Council of the European Union, Brussels, 13 April 2011., http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperate/danube/index_en.cfm#4, (26.08.2011.)
3. *Draft Declaration on Guiding Principles for Sustainable Development*, Brussels, 25.5.2005., http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0218en01.pdf (14.08.2011.)
4. *Europa 2020, A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, European Commission, Brussels, 03.03.2010., http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm, (21.07.2011.)
5. *Национална стратегија одрживог развоја*, Службени гласник Републике Србије, бр. 57, 3. јун 2008., <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/assets/download/Nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-Republike-Srbije.pdf> (14.08.2011.)
6. *Позиција Републике Србије за учешће у изради свеобухватне стратегије Европске уније за регион Дунава*, <http://www.dunavskastrategija.rs/sr/?p=32> (15.08.2011.)
7. *Стратегија Европске уније за Дунавски регион*, <http://www.dunavskastrategija.rs/sr/?d>, (15.08.2011.)
8. *The 2005 Review of the EU Sustainable Development Strategy: Initial Stocktaking and Future Orientations*, Brussels, 9.2.2005., http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0037en01.pdf (14.08.2011.)
9. *The CAP towards 2020: Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future*, European Commission, Brussels, 18.11.2010., http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/communication/index_en.htm, (14.08.2011.)

COMPLEMENTARITY OF DIFFERENT STRATEGY BY SUPPORTING THE DEVELOPMENT OF THE DANUBE REGION

Ph. D. Sonja Jovanović, Assistant Professor

Ph. D. Snežana Radukić, Assistant Professor

University of Niš, Faculty of Economics, Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000
Niš, sonja.vucic@eknfak.ni.ac.rs, snezana.radukic@eknfak.ni.ac.rs

Summary

The growing institutional, economic and social interdependence requires collective action to go to meet the challenges of sustainable development. The concept of sustainable development of the European Union is based on balanced economic growth and macroeconomic stability, a highly competitive market economy, aiming at full employment, social progress and a high level of protection and improvement of environmental quality. The subject of analysis in this paper is to point out the interconnectedness of goals and priorities of several important strategies for sustainable development of European countries. Special emphasis is on linking strategy for the Danube region with other strategies in an integrated approach to the development of the region, coordination of sectorial policies and coordination at all levels. Strategy for the Danube region contributes to achieving the objectives of rural development, as this paper points out. The methods to be used in the work are comparative method, analysis and synthesis.

Key words: *Danube Strategy, sustainable development, rural development, competitiveness, cooperation.*

ПРОМОЦИЈА РУРАЛНОГ ТУРИЗМА У СКЛОПУ СУСЕДСКИХ ПРОГРАМА ПОДРШКЕ ЕУ

Мр Душко Јовановић¹, Мр Милош Миловановић², Мр Драган Лукач³

Сажетак

Европска комисија успоставила је јединствени инструмент за претприступну помоћ земљама у процесу европских интеграција. Прекогранична сарадња, као компонента ИПА програма помоћи земљама у процесу приступања ЕУ директни је наставак и даљи подстицај јачању сарадње са земљама западног Балкана, као кандидатима и потенцијалним кандидатима за чланство у ЕУ. Пројектом који финансира Европска Комисија путем ИПА програма Мађарска-Србија, под називом ИННОАХИС израђују се оперативни развојни планови за регионе северне Србије и мађарске јужне пограничне регије, и један од циљева овог пројекта јесте стратешко развијање руралног туризма. Компонента ИПА која се односи на рурални развој намењена је земљама кандидатима, па Република Србија, као потенцијални кандидат за чланство у ЕУ, до сада није могла да користи ову компоненту.

Кључне речи: *Рурални туризам, прекогранична сарадња, ИПА*

Увод

Инструмент за претприступну помоћ – ИПА⁴ успостављен је Уредбом Европског савета бр. 1085/2006 од 17. јула 2006. године. На тај начин је Европска комисија успоставила јединствени инструмент за претприступну помоћ земљама у процесу европских интеграција за буџетски период од 2007. до 2013. године, који је објединио дотадашње претприступне инструменте: ПХАРЕ, САПАРД, ИСПА, ЦАРДС, као и претприступни инструмент за Турску. Укупан буџет ИПА

1 Академија за пословну економију, Бул.Вука Караџића бр.5. Чачак

2 Мр Милош Миловановић, помоћник министра, Министарство пољопривреде, трговине, шумарства и водопривреде Републике Србије, ул. Немањина 22-26, 11000 Београд, Србија, Е-маил: milos.milovanovic@minpolj.gov.rs

3 Мр Драган Лукач, председник Регионалне привредне коморе Нови Сад, 21000 Нови Сад

4 Instrument for Pre-Accession Assistance – ИПА 2007-2013

за период 2007-2013. износи 11,468 милијарди евра.

Интегрисани приступ Инструмента за претприступну помоћ огледа се и кроз саму структуру помоћи, која је обједињена у 5 компоненти тако да пружи циљану и ефикасну помоћ свакој земљи у зависности од њених развојних потреба и статуса на путу европских интеграција. Компоненте Инструмента за претприступну помоћ - ИПА 2007-2013. су:

1. Помоћ транзицији и изградња институција
2. Прекогранична сарадња
3. Регионални развој
4. Развој људских ресурса
5. Рурални развој

За тему овог рада значајно је истаћи да је наша земља, будући да је Србија тек добила од ЕК препоруку за добијање статуса кандидата за приступ ЕУ, до сада користила само програме подршке развоја прекограничне сарадње, па ћемо у првом делу рада описати инструменте суседских програма подршке ЕУ, док ћемо се у наставку посветити приказивању примера једног таквог пројекта – ИННОАХИС, пре свега његовог сегмента који се односи на заједничке маркетиншке активности са циљем промоције туризма. Закључни део рада ћемо посветити могућностима коришћења фонда за рурални развој у периоду који предстоји.

Суседски програми подршке ЕУ

Прекогранична сарадња, као компонента ИПА програма помоћи земљама у процесу приступања ЕУ директни је наставак и даљи подстицај јачању сарадње са земљама западног Балкана, као кандидатима и потенцијалним кандидатима за чланство у ЕУ. У Србији, основе сарадње постављене су у периоду имплементације помоћи ЕУ у оквиру ЦАРДС програма (2000-2006), а посебно после самита у Солуну 2003. године, када је потврђена „европска перспектива“ земаља западног Балкана (Солунска агенда) и када су земље западног Балкана прихваћене као потенцијални кандидати. Тада су ојачани напори Европске комисије да се, у што краћем временском периоду, спроведу Суседски програми. Суседски програми подразумевају сарадњу између земаља чланица и кандидата за чланство у ЕУ са њиховим суседима, и имају за циљ смањење диспаритета у економском развоју, као и јачање сарадње између организација цивилног друштва у пограничним областима.

Прекогранична сарадња са земљама чланицама ЕУ одвија се по моделу „подељеног“ управљања (схаред манаџмент). Заједничко управљање представља корак ближе ка начину управљања структурним фондовима. Износ појединачне вредности пројеката је повећан, тако да велики инфраструктурни пројекти могу да имају вредност и до милион евра. Начин формирања фонда прекограничне

сарадње битно је измењен. Обе земље дају свој допринос у један јединствени заједнички фонд, а пројекти се бирају у складу са принципима релевантности и квалитета, с тим да је обавезно да се води рачуна о обавези учешћа и партнера из суседне земље у сваком пројекту. Средства овог фонда могу да се користе на територији обе земље без изузетака.

Прекогранична сарадња између земаља западног Балкана има други начин управљања средствима ЕУ. Свака земља партнер у програму прекограничне сарадње има национална средства којим се финансирају пројектне активности апликаната на њеној територији. Средствима управља Делегација ЕУ у свакој од земаља. Правила су једноставнија него у „подељеном“ управљању, али највећи проблем је неискуство партнера у оваквим програмима. Ово је тек први програм овакве врсте који се примењује на границама између земаља западног Балкана, али сарадња ће свакако јачати и развијати се и у наредном буџетском периоду.

Циљеви које је утврдила ЕУ за реализацију у оквиру прекограничне сарадње јесу општи циљеви. Међутим, све земље партнери, у међусобном договору, и у зависности од области које су идентификоване као битне, стварају вишегодишње планске документе/оперативне програме, а они се припремају на основу специфичних економских анализа и идентификације потреба у региону прекограничне сарадње. Процес припреме програмских докумената за сарадњу са суседним земљама је партиципативан, уз широке консултације са заинтересованим странама. Консултативни процес се спроводи оснивањем заједничке радне групе у којој учествују представници са локалног, регионалног и националног нивоа из обе земље. Радна група је задужена да припреми Нацрт програма и да га преко регионалних радионица представи ширем кругу заинтересованих људи, који представљају различите економске и социјалне partnere, као што су привредне коморе, општине, развојне агенције, организације цивилног друштва, и друге.

Промоција руралног туризма у оквиру пројекта INNOAXIS

Пројекат који финансира Европска Комисија путем ИПА програма Мађарска-Србија 2007-2013 носи назив INNOAXIS - The borderline as an axis of innovation.

ИННОАХИС пројекат препоручује следеће тематске целине:

Бањски туризам - Сегедин, Алђо, Морахалом, Кишкунмајша, Кишкунхалаш, Апатин, Стара Моравица, Палић, Кањижа. У свим овим градовима раде термални базени великих капацитета. Туристима се припрема сложен програм, по коме се сваки дан проводи на другом месту.

Сеоски туризам допуњен сеоском трпезом и етно туризмом - Ópusztасzer, Рёсзке, Ђсоттхалом, Рузса, Ђттёмёс, Сзилáгуи, Сомбор, Шупљак, Хоргош. По овој линији, туриста сваки дан на другом смештају може испробати кућно гостопримство, домаћу кухињу и да упозна карактеристичне традиције села.

Вински и гастро туризам - Цсонград, Асоттхалом, Хајџс, Баја, Фекетид, Палид, Шупљак, Хајдуково, Хоргош. Тура која је формирана за гурмане и која обилази главна виноградарска насеља региона.

Културни туризам, посете градова (циту бреакс) - Сегедин, Кишкунхалаш, Баја, Сомбор, Суботица, Кикинда. Сваки град је пре свега богат културним и архитектонским наслеђем, које као кохерентна целина представља богат туристички програм.

Активни туризам - Активни туризам су јахање, риболов, лов, планинарење, посматрање птица, водени туризам, и многе активности које су блиске природи. То се може формирати на територији целог региона.

Могућности унапређења руралног туризма након стицања статуса кандидата

Према финансијској перспективи 2007-2013. године, 43 одсто укупног буџета ЕУ одлази на рурални развој и спровођење пољопривредне политике ЕУ. Имајући у виду комплексност система заједничке пољопривредне политике, ЕУ земљама кандидатима за чланство пружа подршку у процесу прилагођавања пољопривредног сектора и руралних области, као и за имплементацију законодавства ЕУ у оквиру Заједничке пољопривредне политике. Компонента која се односи на рурални развој намењена је земљама кандидатима са циљем припреме за имплементацију и управљање Заједничком пољопривредном политиком ЕУ. Република Србија, као потенцијални кандидат за чланство у ЕУ до сада није могла да користи ову компоненту.

Имплементација помоћи у оквиру ове компоненте доприноси одрживом развоју пољопривредног сектора и руралних области, као и успешнијој имплементацији ацџис цоммунаутаире у области Заједничке пољопривредне политике. Такође, кроз процес за коришћење ове компоненте ИПА, земље кандидати за чланство у ЕУ припремају се за коришћење средстава из Европског пољопривредног фонда за рурални развој⁵.

Према ИПА Имплементационој уредби 718/20073, којом се дефинишу правила и циљеви употребе средстава из ИПА, помоћ из компоненте намењене руралном развоју доприноси постизању неколико циљева, и то:

- а) побољшању тржишне ефикасности и спровођењу стандарда Заједнице;
- б) припремним радњама за спровођење агро-еколошких мјера и стратегијама локалног развоја села;
- ц) развоју руралне економије.

⁵ European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD

Наведени циљеви компоненте испуњавају се кроз примену следећих мера:

Улагања у пољопривреду ради реструктурирања и достизања стандарда Заједнице кроз инвестиције у пољопривредна газдинства. Помоћ по овој мери може се одобрити физичким и правним лицима са циљем постизања економске оправданости на крају реализације инвестиције, уз обавезу поштовања минимума националних стандарда који се односе на заштиту животне средине, јавног здравља, здравља биљака и животиња, добробити животиња и безбедности на раду. Примери ове мере остварују се кроз изградњу и реконструкцију објеката, складишта, набавку опреме (музилице, лактофризи, итд.), и друго.

Подршка са циљем олакшања оснивања и административног рада група произвођача у сврхе адаптирања производње и учинка чланова група произвођача тржишним захтевима, заједничког изношења робе на тржиште (припрема за продају, централизација продаје и испорука купцима великих количина робе), као и утврђивања заједничких правила о информацијама о производњи. Помоћ, према овој мери, не додељује се групама произвођача које су званично признате од стране релевантног националног тела земље корисника пре 1. јануара 2007. године. Помоћ се додељује као паушална помоћ у годишњим ратама за првих 5 година од датума када је група произвођача призната.

Улагања у прераду и маркетинг пољопривредних и рибарских производа ради реструктурирања ових делатности и ради достизања стандарда Заједнице, с тим да инвестиције на нивоу трговине на мало нису укључене у систем помоћи. Помоћ се може доделити у форми инвестиција у предузећа која запошљавају мање од 250 радника и имају годишњи обрт који не прелази 50 милиона евра, и/или укупни годишњи биланс који не прелази 43 милиона евра, уз давање приоритета инвестицијама које имају за циљ усклађивање са свим релевантним стандардима ЕУ. Осим наведених привредних субјеката, могућност коришћења помоћи имају и субјекти који запошљавају мање од 750 радника и имају годишњи обрт који не прелази 200 милиона евра, где је сврха инвестиције да се сам привредни субјекат доведе у склад са релевантним стандардима ЕУ. Комисија може, на основу адекватног захтева из земље корисника, да одлучи да се помоћ може, такође, доделити предузећима која не испуњавају наведене критеријуме за улагања потребна за испуњавање посебних стандарда ЕУ, што подразумева посебно скупе инвестиције. Примери су изградња и реконструкција објеката, набавка опреме, итд.

Активности за унапређење животне средине и природе, кроз спровођење пилот пројеката са циљем развоја практичног искуства у спровођењу акција ради побољшања животне средине и природе, како на нивоу администрације, тако и на нивоу пољопривредних газдинстава. Примери су органска производња, ротација усева, смањивање употребе ђубрива, итд.

Побољшање и развој сеоских инфраструктура кроз смањење регионалних разлика и повећање привлачности руралних подручја за развој предузетништва и обезбеђење услова за развој руралних економија. Приоритет у овој мери програма

је на инвестицијама у снабдевање водом и енергијом, управљање отпадом, локални приступ информационим и комуникационим технологијама, локални приступ путевима од посебне важности за локални и привредни развој, као и инфраструктура противпожарне заштите због ризика од шумских пожара.

Побољшање обуке да би се допринело побољшању професионалних вештина и надлежности лица која су ангажована у пољопривредном, прехранбеном и шумарском сектору и других економских актера запослених у областима које покрива ова компонента (с тим да треба имати на уму да се средства неће додељивати курсевима или обукама који чине део нормалних програма или система образовања на нивоима средње школе или вишим нивоима).

Техничка помоћ представља меру која се односи на асистенцију државној администрацији у спровођењу ИПАРД оперативног програма. Ова мера усмерена је на помоћ при успостављању ИПАРД надзорног комитета, спровођење активности мониторинга и евалуације, одржавања семинара и састанака, итд. Такође, важно је напоменути да администрација и организације активне у области руралног развоја, основане у земљама корисницима помоћи у оквиру ове компоненте ИПА, имају приступ Европској мрежи руралног развоја. Кроз учешће у овој мрежи земља корисник помоћи може на лакши начин да оствари сарадњу са релевантним актерима из области руралног развоја земаља чланица ЕУ и на тај начин да додатно унапреди пољопривредни сектор и заштити своје интересе на европском и глобалном нивоу.

Мере које су посебно значајне за тему овог рада, односно унапређење руралног туризма, јесу:

Подстицање разноврсности и развој руралних привредних активности кроз покретање привредне делатности, стварање могућности запошљавања и кроз диверсификацију у непољопривредне делатности. Приоритет у овој програмској мери даје се инвестицијама за стварање микро и малих предузећа, занатства и сеоског туризма ради унапређења предузетништва. У срединама где су стратегије локалног сеоског развоја већ утврђене, инвестиције из овог члана морају да буду у складу са овим стратегијама.

Припрема и спровођење локалних стратегија развоја села кроз припрему пројеката сарадње у складу са приоритетима руралног развоја и вођење локалних приватно-државних партнерстава кроз оснивање тзв. „локалних акционих група“.

Почетак коришћења ИПАРД средстава у Републици Србији биће значајан за пољопривредну производњу у Србији из много разлога. Пре свега, ЕУ фондови намењени пољопривреди повећаће се за неколико десетина процената, а средства намењена руралном развоју и до неколико пута. Најзначајнији циљ свих земаља кандидата је да повећају потрошњу ИПАРД средстава на максимум како би се квалификовали за већа средства из фондова ЗПП после уласка у пуноправно чланство ЕУ. Такође, мера успеха коришћења ИПАРД фондова биће одређена

мером успеха у успостављању ефикасних и организованих институција које ће обављати имплементацију ИПАРД-а, па је због тога неопходно посветити већу пажњу изградњи и јачању институција.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лазовић Мирјана, ет ал. 2007. “ИПА - Водич кроз Инструмент за претприступну помоћ ЕУ : 2007-2013”, Фонд за отворено друштво : Европски покрет у Србији, Београд, 2007. стр. 13-14.
2. Пејовић Андрија ет ал. 2011. “ИПА – Инструмент за претприступну помоћ ЕУ 2007-2013.”, Европски покрет у Србији, Београд. стр. 13-14.
3. “Hungary-Serbia IPA Cross-border Co-operation Programme”, МТА РКК АТИ, Kecskemét – Hungary; RTT, Subotica – Serbia, 2011. str. 10.
4. <http://www.innoaxis.hu/>

PROMOTION OF RURAL TOURISM IN THE EU CROSS-BORDER PROGRAMME

Mr Duško Jovanović, Business Economics Academy. Čačak, Serbia

Abstract

The European Commission has established an unique instrument for pre-accession countries in the European integration process. Cross-border cooperation, as a component of the IPA assistance for the countries in the EU accession process is a direct continuation of strengthening cooperation with the Western Balkans countries, as candidates and potential candidates for EU membership. The project funded by the European Commission through the IPA Programme Hungary-Serbia, called INNOAXIS, makes operational development plans for the regions of northern Serbia and the southern border region of Hungary, and one of the goals of this project is the strategic development of rural tourism. The IPA component related to rural development is intended only for candidate countries, and Serbia, as a potential candidate for EU membership, has not been able to use this component.

Key words: *Rural tourism, cross-border cooperation, IPA*

**СПОЉНО ТРГОВИНСКА РАЗМЕНА АГРОИНДУСТРИЈСКИХ
ПРОИЗВОДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ¹***Борис Кузман², Миленко Ивић³, Бојан Думоњић⁴***Резиме**

Спољнотрговинска размена агроиндустријских производа и либерализација трговине испољава поред предности и низ отежавајућих околности и ризика. За произвођаче хране у Србији процес либерализације трговине представља оштру конкуренцију. То подразумева неопходност подизања технолошког нивоа производње, продуктивности, ефикасности и примене маркетинг менаџмента. Већа конкуренција на домаћем тржишту треба да допринесе повећању квалитета и понуде робе. Реално је очекивати и пад цена производа, што у перспективи може представљати проблем домаћим произвођачима, смањењем њиховог дохотка. Међутим, овај процес потрошачима пружа могућност ширег избора производа разноврснијом понудом јефтине робе.

Предмет истраживања овог рада јесте спољнотрговинска размена агроиндустријских производа Републике Србије са Републиком Хрватском у оквиру потписаног ЦЕФТА споразума, у складу са споразумом о слободној трговини. Он доприноси да Западни Балкан постане економски интегрисано подручје за промет роба и услуга. Уједно треба да представља препознатљиву дестинацију за страна улагања. Циљ истраживања јесте сагледавање могућности унапређења и проширења спољно трговинске размене агроиндустријских производа Републике Србије, као и смањење увоза из Републике Хрватке. Задатак, је, поред

1 Рад је део истраживања на пројекту I49007 Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије под називом „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у Европску унију“.

2 Мр Борис Кузман, Директор плана и анализе, Депал Љубљана, 21000 Нови Сад, Јована Цвијића 50, тел: +381 (063)59-1129, e-mail: kuzmanboris@yahoo.com

3 Мр Миленко Ивић, ПДС «Тамиш» хладњача Панчево, Новосељански пут бб, 26000 Панчево

4 Бојан Думоњић МА, Факултет за пословне и финансијске студије Бања Лука, ул. Душана Барањина 3б, 76300 Бијељина, Република Српска – БиХ, телефон: +38765-724-886, Е-маил: dumonjic_bojan@hotmail.com

осталог да се квантификују настале промене, како би се добио увид о кретању и оствареним тенденцијама, као и да се утврде међусобне условљености фактора који су доминантно утицали на испољене тенденције.

Кључне речи: ЦЕФТА, храна, Србија, трговина, конкуренција

1. Увод

Извоз агроиндустријских производа и чини основу развоја пољопривреде, а самим тим и привреде у целини. Свака земља тежи да повећа извоз пољопривредно-прехрамбених производа. Она такође, тежи да максимално смањи увоз, односно да оствари позитиван биланс спољнотрговинске размене. Република Хрватска представља значајног спољнотрговинског партнера Републике Србије. Да би се остварили што бољи резултати у спољнотрговинској размени са неком земљом, неопходно је истраживати тржиште и своје производе прилагодити захтевима и потребама иностраних потрошача.

Предмет истраживања овог рада јесте спољнотрговинска размена агроиндустријских производа Републике Србије са Републиком Хрватском у оквиру потписаног ЦЕФТА споразума, у складу са споразумом о слободној трговини. ЦЕФТА споразумом обухваћени су индустријски и пољопривредни производи, при чему је код индустријских производа, по правилу, већи степен либерализације. Пољопривредни производи обухваћени су трговинским повластицама ограниченог домета, с обзиром на посебну осетљивост пољопривредног сектора. Циљ истраживања јесте сагледавање могућности унапређења и проширења спољнотрговинске размене. Задатак, је, поред осталог квантификовати настале промене, како би се добио увид о кретању и оствареним тенденцијама, као и да се утврде међусобне условљености фактора који су доминантно утицали на испољене тенденције.

2. Извори података и методологија рада

Основне изворе података представља статистика спољне трговине, материјали Министарства пољопривреде, Привредне коморе и други релевантни извори. Рађена је анализа извоза по робним групама према стандардној међународној трговинској класификацији (СМТК). Истраживањем је обухваћен временски период 2000.-2009. године. Истраживање се заснива на тзв. "истраживању за столом" ("*desk ресеарч*"), који представља обраду расположивих података уз примену стандардних статистичко-математичких метода. Интензитет кретања промена квантификован је израчунавањем стопа промена применом функција са најприлагођенијим линијама тренда оригиналним подацима. Стабилност извоза и увоза рачуната је применом коефицијента варијације. Такође, користи се анализа садржаја усвојених докумената и резултати досадашњих истраживања ове проблематике.

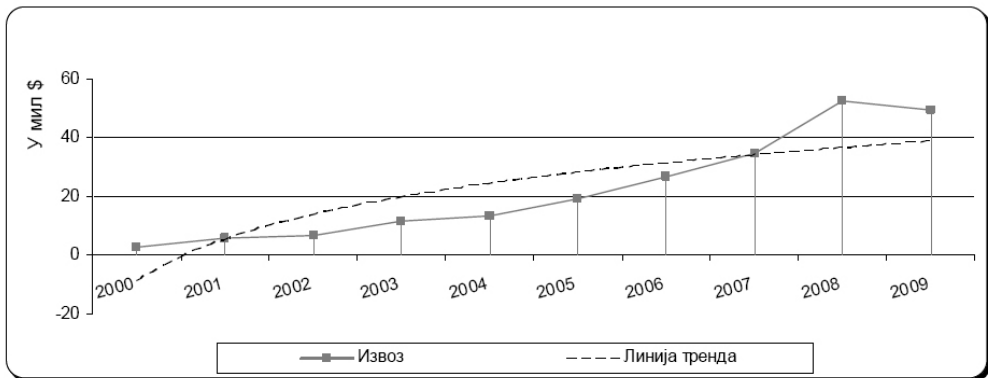
3. Резултати истраживања

3.1. Извоз агроиндустријских производа у Републику Хрватску

Уколико се узму у обзир сви наведени потенцијали којим Република Хрватска располаже јасно се намеће констатација да се ради о земљи завидних природних ресурса у области агропривреде.

У посматраном временском периоду од 2000.-2009. године видна су позитивна кретања која се огледају, пре свега, у извозу пољопривредно прехранбених производа на тржиште Републике Хрватске. Економски односи с Републиком Хрватском од 2000. године углавном се позитивно развијају. Анализом извоза може се констатовати константан раст до 2008. године, а потом значајан пад извоза у наредним годинама (графикон 1.).

Графикон 1. Кретање извоза агроиндустријских производа Републике Србије у Републику Хрватску (2000.-2009.)

Извор: Републички завод за статистику

Република Србија је у анализираном периоду просечно извезла пољопривредно прехранбених производа у вредности већој од 22 милиона долара (Влаховић, и сар., 2009.). Карактеристике линије тренда указују на константан раст извоза у перспективи. Кретање стопе промене од 39,7% индикативно указује на константан раст извоза, а томе у прилог говори и коефицијент варијације од 78,9%, на чији раст је значајно утицала последња година опсервације.

Наиме, анализом извоза из Републике Србије према робним групама по стандардној међународној трговинској класификацији (СМТК), Република Србија је највише извозила воће и поврће и то преко 34%, с тим што треба напоменути да је од 2004. године дошло до значајнијег раста извоза воћа и поврћа и у том периоду он износи преко 33% од укупног годишњег извоза. Анализом структуре извоза робне групе воће и поврће може се констатовати да су најзначајнији производи пласирани на тржиште Хрватске: поврће свеже, смрзнуто, прерађено, поврће прерађено, воће

суво и воће прерађено (сем сока). У периоду од 2000.-2009. године, Србија је извозила живе животиње само 3% од укупног извоза. Анализом извоза према СМТК 17% укупног извоза Србије чиниле су житарице и производи од жита али треба напоменути да је у 2005. години Србија извозила само житарице и производе од жита, 21% од укупног извоза. Најзначајнији производи од жита пласирани у 2005. години су кукуруз у зрну, пшеница и наполица, остали производи од жита заузимају маргинално место у структури извоза према Републици Хрватској (јечам у зрну и прекрупа). Већ у 2006. години забележен је пад на 17% али су управо житарице заједно са поврћем и алкохолним пићима (вина) производи који предњаче у структури извоза у 2007. години.

Период од 2000.-2009. године, када је реч о извозу у Републику Хрватску, карактеришу робне групе код којих није било значајних осцилација, а то су шећер, производи од шећера и мед (конзумни шећер и шећер у коцки), који су у укупном извозу учествовали са 3%. Кафа, чај, какао и зачини покривали су 10% од укупног извоза (кондиторски производи, чоколада и разни производи на бази какаоа), док су остали производи за исхрану износили 5%, (конзервисана храна, маргарин и друге јестиве масноће) од укупног извоза. (слика 1.) Поред поменутих производа Република Србија је у Хрватску извозила сточну храну као финалан производ, као и разне врсте цигарета под робном групом дуван и производи од дувана (Влаховић, и сар., 2009.).

Слика 1. Структура извоза агроиндустријских производа из Републике Србије у Републику Хрватску (2000.-2009.)

Извор: Обрачун аутора

Као што се види из презентованог, у извозу Републике Србије у Хрватску преовлађује структура пољопривредно прехранбених производа са ниским степеном финалне обраде (сировине). Наиме, оваква структура извоза, односно извоз

примарних пољопривредних производа јасно указује на проблеме српског прерађивачког комплекса, који земљи као што је Хрватска са релативно развијеним прерађивачким комплексом тешко парира.

Анализом извоза по робним групама у посматраном периоду јасно се види да је Република Србија највише извозила у Републику Хрватску воће и поврће са 34% учешћа у укупном извозу и стопом промене од 32,6%. Највећа стопа промене забележена је код сточне хране, од чак 107,8%, затим следе шећер и производи од шећера и меда (40%) и разни производи за исхрану (37,7%), док остали агроиндустријски производи имају сличне стопе промене (табела 1.). Робне групе које су најбоље позициониране на тржишту Републике Хрватске су пре свега поврће и воће (шљива, јабука и малина), за њима следе житарице, производи од жита (кукуруз у зрну, пшеница и наполица). Значајно место у структури извоза према Републици Хрватској заузима и пласман прерађене сточне хране као и разни кондиторски производи на бази какаоа (Хамовић Владана, и сар. 2007.).

Табела 1. Извоз агроиндустријских производа по робним групама из Републике Србије у Републику Хрватску (2000.-2009.)

<i>Одсек</i>	<i>Робне групе</i>	<i>Просечна вредност (Мил. \$)</i>	<i>Стопа промене (%)</i>	<i>CV (%)</i>	<i>Учешће (%)</i>
00	<i>Живе животиње</i>	0,73	30,6	173,7	3,3
04	<i>Житарице и производи од жита</i>	3,67	30,5	45,1	16,5
05	<i>Поврће и воће</i>	7,46	32,6	63,6	33,6
06	<i>Шећер, производи од шећера и мед</i>	0,63	40,0	110,8	2,9
07	<i>Кафа, чај, какао и зачини</i>	2,33	24,5	37,2	10,5
08	<i>Сточна храна (осим жита у зрну)</i>	2,40	107,8	102,1	10,8
09	<i>Разни производи за исхрану</i>	1,77	37,7	48,9	7,9
11	<i>Пића</i>	1,79	32,8	48,5	8,1
12	<i>Дуван и производи од дувана</i>	0,32	34,1	106,7	1,4
	<i>Остало</i>	1,12	26,4	52,4	5,0
	<i>Укупно:</i>	22,21	39,7	78,9	100
<i>Обрачун на бази података добијених од Завода за статистику Републике Србије</i>					

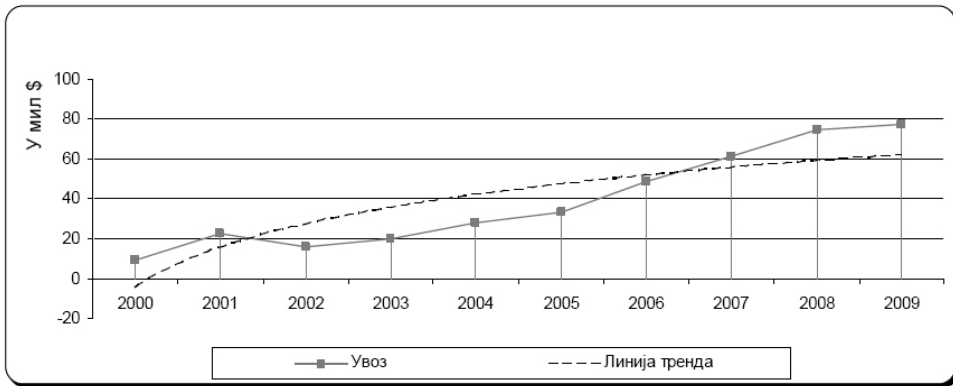
Да би се у перспективи значајније повећао извоз Републике Србије у Хрватску неопходно је повећати субвенције како у области примарне пољопривредне производње тако и у области прераде пољопривредних производа, значајнији приступ Србије предприступним фондовима ЕУ, као и повлачење средстава из истих која треба да буду пласирана пре свега у област више прераде пољопривредних производа и подизање техничко технолошког комплекса. Поменути сет мера у перспективи треба да координира Влада Републике Србије са пољопривредним газдинствима и представницима прерађивачког комплекса. Такође, представници

привреде у будућности ће морати значајније спроводити маркетинг концепт и истраживање тржишта и потреба хрватских потрошача уколико желе да прошире сортимент роба и повећају извоз на тржиште Републике Хрватске.

3.2. Увоз агроиндустријских производа из Републике Хрватске

Увоз агроиндустријских производа Републике Србије из Републике Хрватске расте по годинама од 2000. до 2009. године. Највећи раст забележен је у периоду 2000.-2001. година када је увоз повећан око 2,5 пута, са првобитне суме од око 9 милиона на 22 милиона долара. У 2002. години увоз из Републике Хрватске забележио је значајан пад и то у износу од преко 6 милиона долара. Након тих осцилација, од 2003. до 2009. године, крива увоза је у константном расту са мањим падом у 2009., што је исход почетка економске кризе (*графикон 2*).

Графикон 2. Кретање увоза агроиндустријских производа у Републику Србију из Републике Хрватске (2000.-2009.)

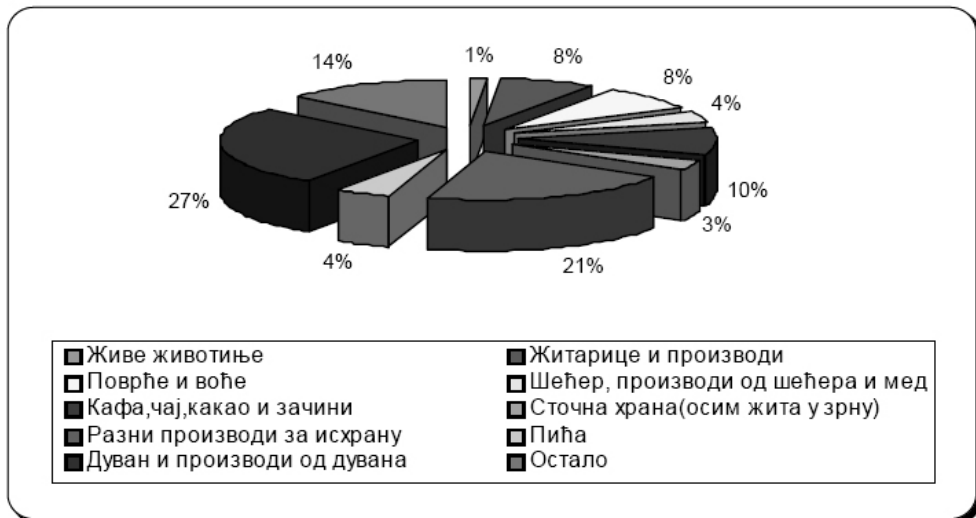

Извор: Републички завод за статистику

Годишњи подаци показују да је увоз из Републике Хрватске забележио значајан пад у 2002. години када је износио 16 милиона долара и од тада бележи константан раст по стопи промене од 48,0% са коефицијентом варијације од 63,9% у наредном периоду (*Влаховић, и сар., 2009.*). Линија тренда недвосмислено има тенденцију раста уз благе осцилације које су резултат пада увоза у 2002. и 2009. години.

Посматрано са аспекта увоза по робним групама, према СМТК, а у нанлизираним периоду од 2000.-2009. године, структура производа који се увозе веома је хомогена (*Поповић Весна, Катић, 2007.*). Србија је највише увозила дуван и производе од дувана (цигарете), и то преко 27% укупног увоза, док разни производи за исхрану (кондиторски производи, риба морска свежа и смрзнута) чине нешто више од 21% укупног увоза у опсервираним периоду (*слика 2.*).

Слика 2. Структура увоза агроиндустријских производа у Републику Србију из Републике Хрватске (2000.-2009.)

Извор: Обрачун аутора

У посматраном периоду Србија је највише увозила пиће и дуван и производе од дувана, 27% од укупног увоза. У 2000. години само пиће и дуван и производи од дувана (вино и цигарете) покривају преко 90% укупног увоза. Остали производи заузимају маргинално место у структури увоза.

У 2001. години Република Србија почиње да увози и друге производе пре свега кондиторске, док увоз дувана и пића пада на 77% од укупног увоза. У 2002. години процентат увоза дувана и пића износи 54%, а од 2003. године структура увоза се значајно мења у корист прерађивачког комплекса Републике Хрватске. Република Србија у овом периоду почиње да увози разне прерађене производе: рибу сирову и прерађену, кафу, чај, какао и зачине, као и воће и поврће (сирово и смрзнуто). Период 2004. године карактерише знатно разуђенији увоз. Наиме, Србија у овом периоду и даље највише увози дуван и производе од дувана, преко 29% укупног увоза, али се појављују читаве групе производа који се увозе. Прерађени јестиви производи у структури увоза учествују са 20%, риба и прерађевине од рибе са 11%, кафа, чај, какао и зачини са 7%, сточна храна (осим жита у зрну) 8%, млеко, млечни производи и јаја 5% и воће и поврће са 5% од укупног увоза. Период 2005. године карактерише устаљен увоз где предњачи увоз дувана и производа од дувана са преко 27%, рибе и прерађевина од рибе са 13%, као и кафе, чаја, какаоа и зачина са 10%. Динамичнији увоз из Хрватске приметан је од 2006. године. Наиме, ову годину детерминише увоз дувана и производа од дувана са преко 23%, али и читавог низа других пољопривредно прехранбених производа. Такође, веома је индикативан и увоз сточне хране (осим жита у зрну) са 10%, житарица са 10% и пад увоза рибе и прерађевина на 6% од укупног увоза. Период од 2007. до

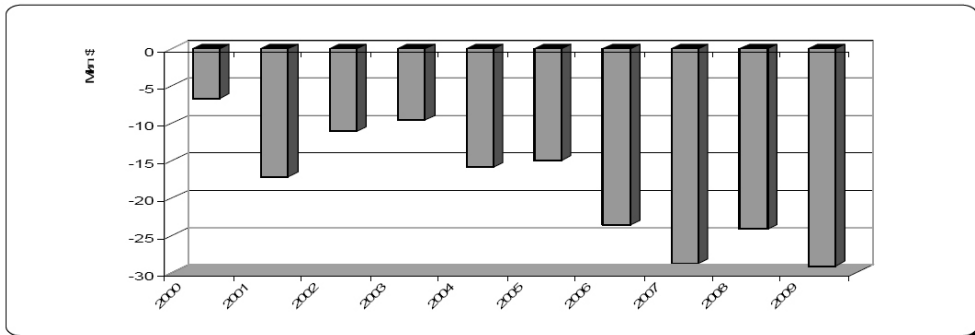
2009. године одређује благи пад увоза дувана и производа од дувана и то са 20% у 2007. години на 15% у 2009. У 2008. години увоз воћа достиже рекордан износ од преко 7 милиона долара, односно 13% укупног увоза. Посматрано са аспекта СМТК, у анализираном периоду од 2000-2009. године, Србија је највише увозила дуван и производе од дувана (цигарете) који у структури укупног увоза Републике Србије из Републике Хрватске учествују са преко 27%, са стопом промене од 2,6% и коефицијентом варијације од 25,3% (Валховић, и сар., 2009.). Највећа стопа промене евидентирана је код житарица и то од 183,3%, затим следи поврће и воће са стопом од 62,5%, док најнижу стопу промене има дуван и производи од дувана (табела 2.).

Табела 2. Увоз агроиндустријских производа по робним групама у Републику Србију из Републике Хрватске (2000.-2009.)

Одсек	Робне групе	Просечна вредност (Мил. \$)	Стопа промене (%)	CV (%)	Учешће (%)
00	Живе животиње	0,56	35,1	105,3	1,4
04	Житарице и производи од жита	3,00	183,3	75,2	7,7
05	Поврће и воће	3,30	62,5	68,3	8,4
06	Шећер, производи од шећера и мед	1,38	44,3	66,7	3,5
07	Кафа, чај, какао и зачини	3,76	51,3	59,0	9,6
08	Сточна храна (осим жита у зрну)	1,32	19,6	66,7	3,4
09	Разни производи за исхрану	8,13	18,7	49,7	20,7
11	Пића	1,71	41,5	86,8	4,4
12	Дуван и производи од дувана	10,72	2,6	25,3	27,4
	Остало	5,30	21,4	36,7	13,5
Укупно:		39,18	25,1	63,3	100
Обрачун на бази података добијених од Завода за статистику Републике Србије					

4. Биланс спољнотрговинске размене

Анализом података увоза из Републике Хрватске може се констатовати да је Србија од 2000. до 2009. године остварила дефицит који је просечно већи од 17 милиона долара (Валховић, и сар., 2009.). Република Србија је извезла пољопривредно прехранбених производа у Републику Хрватску у периоду од 2000.-2009. године у вредности већој од 22 милиона долара, односно 5,3% од укупног извоза у земље потписнице ЦЕФТА споразума, док је у истом анализираном периоду увезла пољопривредно прехранбених производа из Хрватске у вредности већеј од 39 милиона долара годишње, што износи 28,9% укупног увоза из земаља потписница ЦЕФТА споразума (хистограм 3.).

Хистограм 3. Биланс спољнотрговинске размене агроиндустријских производа Републике Србије са Републиком Хрватском (2000.-2009.)

Извор: Обрачун аутора

Србија бележи дефицит у спољнотрговинској размени агроиндустријских производа са Хрватском на годишњем нивоу у просеку од 17 милиона долара. Крајем 2008. године дефицит спољнотрговинске размене агроиндустријских производа износи 22 милиона долара. Највећи спољнотрговински дефицит са Хрватском, Република Србија је остварила 2009. године, у износу већем од 27 милиона долара. Просечна стопа промене од 23,8%, као и коефицијент варијације од 80,8%, веома индикативно указују на константност у спољнотрговинском дефициту Србије према Хрватској.

Евидентно је да Република Хрватска има знатно прагматичнији приступ пољопривредној производњи у смислу субвенција у области аграра од Републике Србије. Иако је стопа промене извоза Републике Србије знатно нижа у односу на стопу промене увоза, Хрватска наставља јасном аграрном политиком, како у области кредитирања и субвенционисања, тако и у подстицању тражње за домаћим производима да чврсто држи позицију позитивног пословања са Србијом.

Табела 3. Биланс спољнотрговинске размене агроиндустријских производа Републике Србије и Републике Хрватске по СМТК (2000.-2009.)

Одсек	Робне групе	Просечна вредност (Мил.\$)	Стопа промене (%)	CV (%)	Покривеност увоза извозом (%)
00	Живе животиње	0,17	2,37	178,6	130,6
04	Житарице и производи од жита	0,67	-5,53	64,6	122,4
05	Поврће и воће	4,16	11,9	43,8	226,2
06	Шећер, производи од шећера и мед	-0,76	10,7	90,7	45,3
07	Кафа, чај, какао и зачини	-1,43	99,9	97,6	61,9
08	Сточна храна (осим жита у зрну)	1,08	36,8	76,4	181,4

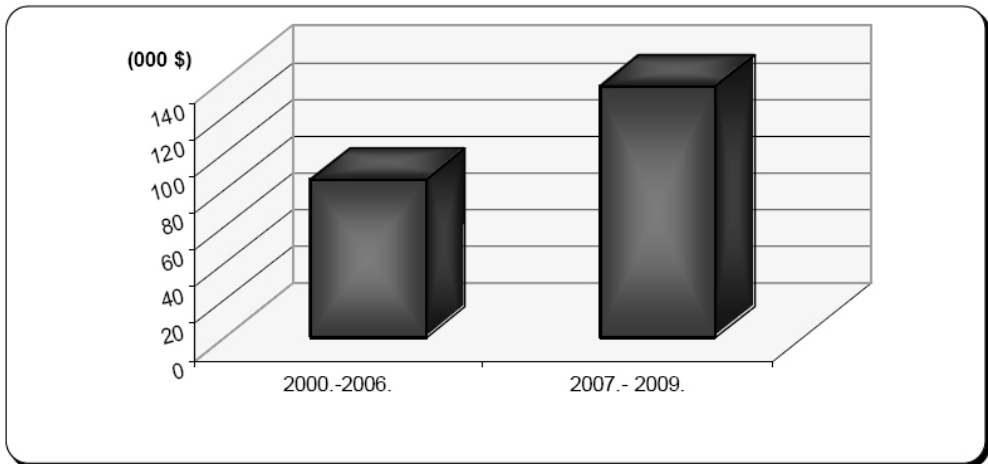
<i>Одсек</i>	<i>Робне групе</i>	<i>Просечна вредност (Мил. \$)</i>	<i>Стопа промене (%)</i>	<i>CV (%)</i>	<i>Покривеност увоза извозом (%)</i>
09	<i>Разни производи за исхрану</i>	-6,36	12,6	39,2	21,7
11	<i>Пића</i>	0,08	15,2	89,0	104,7
12	<i>Дуван и производи од дувана</i>	-10,40	-10,2	41,0	2,9
	<i>Остало</i>	-4,18	64,5	87,3	21,1
Укупно:		-16,96	23,8	80,8	918,2
<i>Обрачун на бази података добијених од Завода за статистику Републике Србије</i>					

Република Србија у посматраном периоду (2000.-2009.) никада није остварила суфицит у размени агроиндустријских производа са Републиком Хрватском. Посматрајући исти период по робним групама констатује се да је у појединим робним групама Србија остварила позитиван биланс али је он недовољан да се сустигне дефицит који у анализираном периоду достиже просек од близу 17 милиона долара годишње (табела 3.). Индикативан параметар који показује лоше стање српског агроиндустријског комплекса јесте изузетно низак проценат покривености увоза извозом, који код одређених група производ износи свега 2,9% (табела 3.).

Позитиван биланс Република Србија остварила је при трговини воћем и поврћем, док су житарице и производи од жита имали негативну стопу промене и изражено висок коефицијент варијације од преко 64%. Сточна храна и живе животиње су робне групе код којих је остварен маргинално позитиван финансијски резултат са рапидно високим коефицијентима варијације од 178,6% и 76,4%. Екстремно негативан биланс Република Србија је у анализираном периоду, са аспекта СМТК калсификације, остварила у спољнотрговинској размени дувана и производа од дувана са негативном стопом промене већом од 10% (табела 3.). Јасно је да дефицит у размени на српској страни није само последица тржишних механизма, него још присутне негативне перцепције производа из Србије на хрватском тржишту. Поред тога, постоје и разне нецаринске препреке у трговини, како на хрватској, тако и на српској страни, које отежавају међусобну размену. Република Србија у перспективи мора мењати аграрну политику, пре свега дефинисати стратегију развоја пољопривреде, значајно повећати субвенције у области пољопривредне производње, снизити камате за набавку опреме како код набавке пољопривредне механизације тако и код набавке опреме за прераду пољопривредно прехрамбених производа. Стандардизација у области производње пољопривредно прехрамбених производа је кључна за успешан пласман српских производа. Ту се пре свега мисли на увођење НССР-стандарда и GLOBAGAP-стандарда. Дефицит у размени могуће је елиминисати и побољшањем квалитета производа, унапређењем амбалаже, применом маркетинг концепта и унапређењем техничко-технолошке производње, што може утицати на конкурентност цена пољопривредно прехрамбених производа. Србија ће такође

морати у перспективи променити начин приступа и обраде тржишта (Хрватске) на којима планира да пласира своје пољопривредно прехранбене производе. ЦЕФТА споразум дефинише равномерни однос на тржиштима потписница ЦЕФТЕ, док Република Хрватска има резигнирани однос према производима са пореклом из Србије и маркетинг кампањама дискриминише српске производе. Стога, начин брендирања, паковања и приближавања српских производа купцима је кључан за позиционирање производа на тржиштима какво је хрватско. Уколико се анализира ЦЕФТА споразум са аспекта његове ратификације 2006. и почетка примене 2007. године, може се констатовати да је у протекле три године остварен већи извоз за 61% него у периоду од протеклих шест година (*хистограм 4.*). Након прве године примене ЦЕФТА споразума 2007., Република Србија је извезла пољопривредно прехранбених производа више од 7 милиона долара него у 2006. години. Сама примена ЦЕФТА споразума омогућила је Републици Србији (агроиндустријском комплексу) лакши приступ тржишту Републике Хрватске. Конкретне последице реализације ЦЕФТА споразума огледају се у реализованом извозу који је остварен у последње три године примене истог 2007.-2009., и који је већи за 50 милиона долара него првих шест година спољнотрговинске размене Србије и Хрватске. Стопа промене након примене ЦЕФТА споразума износи 19,6% док коефицијент варијације износи свега 21,1%. Презентовани подаци недвосмислено указују на предности примене ЦЕФТА споразума, као и на стабилност и благи раст апсорпционе моћи тржишта Републике Хрватске.

Хистограм 4. Компарација извоза пре и након потписивања ЦЕФТА споразума (2000.-2009.)

Извор: Обрачун аутора

5. Закључак

Република Србија бележи константан негативан биланс спољнотрговинске размене са Републиком Хрватском и уколико, Србија има аспирације да значајније пласира своје производе на тржиште Републике Хрватске мора приступити примени маркетинг концепта, што подразумева опсежно анализирање тржишта Републике Хрватске, навика и аспирација потрошача. Примена маркетинг принципа може помоћи повећању извоза Републике Србије у Републику Хрватску и довести до раста позитивног платног биланса и укупне размене, али и до превазилажења нецаринских баријера. Значајно је поменути да је Република Хрватска успела да реализује читав низ инвестиција у агроиндустријски комплекс Републике Србије, што није случај са инвеститорима Републике Србије. Успешна спољна трговина сваке државе захтева примену маркетинг принципа и добро осмишљене маркетинг стратегије.

6. Литература

1. Аграрни програм АП Војводине, Група аутора, Пољопривредни факултет Нови Сад, 2007
2. Аграрни програм, Министарство пољопривреде Републике Србије, Београд, 2002.
3. European Commission, Prospects for agricultural market 2000-2007, Brussels, 2000.
4. OECD, Agricultural policy in OECD countries, monitoring and evaluation, Paris, 2002.
5. Владана, Хамовић и сар.: «ЦЕФТА – јачање конкуренције и салбљење монопола», Зборник радова: Економика пољопривреде, Београд, 2007.
6. Влаховић, Б.: «Тржиште пољопривредно-прехранбених производа», Специјални део-књига II, Пољопривредни факултет, Нови Сад, 2003.
7. World Agriculture: Towards 2015-2030-AnFAO perspective, FAO, Rome, 2004.

Статистичка документација и базе података:

Agra Food East Europe, AGRA Europe, various editions.

FAO STAT Data Base

www.statserb.sr.gov.yu

EXTERNAL TRADE AGROINDUSTRIJAL PRODUCT OF SERBIAN AND CROATIAN ⁵

Boris Kuzman⁶, Ivic Milenko, Bojan Dumonjić

Summary

As foreign trade exchange of agricultural products and trade liberalization shows advantages it expresses many aggravating circumstances and risks. Process of trade liberalization means tough competition for food producers in Serbia. It implies necessity of technological level production raising, productivity raising, efficiency raising and implementation of marketing management. High level of competition needs to enable increasing of goods quality and offer. It is real to expect that costs of products be lower, what can cause problem to domestic producers by decreasing their income. But, this process enables customers to buy more different products in lower costs. The exploring subject of this research is foreign trade exchange of agricultural products of Serbia with republic of Croatia CEFTA, according to free trade agreement. This agreement enables West Balkan to become economically integrated area which represents remarkable destination for foreign investments.

The goal of this research is to perceive possibilities of improvement and expanding of foreign trade exchange of agricultural products of Serbia in Republic of Croatia.

Method of scientific work and data source: In this work there is going to be used standard statistical and mathematical methods. Also, there is going to be used analysis of accepted data contents and results of previous researches. As data resources there are going to be used Foreign Trade Official Statistics, Ministry of Agriculture articles, Chamber of commerce articles and other relevant sources. Period from 2004 to 2008 is enclosed with this research.

Key words: *CEFTA, food, Serbia, trade, competition*

5 This paper is a part of research within the project 149007 financed by the Ministry of science and environmental protection of Republic of Serbia under title „Multifunctional agriculture and rural development in the function of Republic of Serbia introduction into European Union“.

6 Mr Boris Kuzman, Plan and analysis director, Depal Ljubljana, 21000 Novi Sad, Jovana Cvijića 50, phone: +381 (063)590129, e-mail:kuzmanboris@yahoo.com

BLUE OCEAN STRATEGY FOR ROMANIAN WINE MARKET

Victor Manole¹, Dan Boboc², Georgiana-Raluca Lădaru³

Abstract

Is a long history of fierce competition between wine companies, fighting for a better market share, trying to differentiate itself from the rest of firms. In today's overcowed economy, competition results in the appearance of a red ocean, where rivals struggle to capture a return on increasingly limited. Try using new element introduced to provide an easy product to be consumed at any time and does not assume possession of specific information, so the buying decision should be made easily. The new product will have a fresh taste, refreshing, slightly pungent, like champagne.

Key words: *strategy, competitiveness, wine market, viticulture.*

Introduction

Romania is an important european wine producer country, and has a significant historical past and rich cultural traditions associated with this drink, going throught a period of major changes, building a future in line with the European Union. It is also an appreciated member of the international wine community, as a high quality and valued wine producer. Wine is a good food which has an important role in Romania s trade. According to data provided by the Ministry of Agriculture an Rural Development in the "International trade of Romania", in 2010 Romania exported 8919,34 tons of wine, the equivalent of 11,663,87 euro, while in 2009 exported 100,037,04 tons of wine, the equivalent of 12,725,060 euro.

According with the statistic of the National Institute of Statistics (NIS), total area occupied by vineyards decreased from 247,500 ha in 2000 to 181,300 in 2009. Grafted

1 Victo Manole, Ph. D., Full professor, Academy of Economic Studies, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, victormanole@eam.ase.ro

2 Dan Boboc, Ph. D., Full professor, Academy of Economic Studies, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, boboc.dan@gmail.com

3 Georgiana Raluca Lădaru, Ph.D. Student, Academy of Economic Studies, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, ralucaladaru@eam.ase.ro

vines had a fluctuating evolution: the area decreased from 128,500 ha in 2000 to 115,800 ha in 2003, than increased in 2004 to 131,300 ha, and then decreased again, reaching in 2009 to 92,2 ha. In the same period the area occupied with hybrid vines decreased from 118,700 ha 87,500 ha.

In Romania, the production of wine is, on average, 5,5 to 6 milion hectoliters. According to data provided by the National Vine and Wine Employers, wine production has the next evolution in 2004-2009:it dropped from 6,1 milion hl in 2004 to 2,6 milion hl in 2005, in 2007 to recover, reaching 5,2 milion hl. In 2009, the production increased to 6,7 milion hl.

Wine production and consumption are traditions of the Romanian people, transmitted from generation to generation. In recent years, Romania has decreased, both the wine consumption and the share in total consumption of drinks. Thus, in 1990 Romanians drank 27 liters of wine per person, in 2006 the consumption dropped to 21 liters per person. Reduce average consumption was due, on one hand because of the reduce area planted with vines and the aging of these plantations, and on the other hand, changes in the consumer preferences, due to the rise of wine, mostly focusing on the consumption of spirits and beer, wich can be found on the market at a lower price.

Evolution of the alcoholic beverages annual consumption is shown below:

Table 1 Annual average consumption of alcoholic beverages in Romania, 2001-2009 (liters / person / year)

Product	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Beer	54,4	56,0	60,6	71,1	68,6	78,2	92,0	92,5	82,9
Wine and products from wine	25,5	27,0	23,1	30,0	16,4	21,1	23,4	24,6	22,2

Source: Coordinates of living in Romania. Income and consumption, NIS, 2010

Body paper

Organizations has performing and competitive activities proved to be conditioned by the development of coherent strategies, content often influencing the interface effectiveness with suprasistems in which they are included and the way they maintain and increase the market share held.

There is a long history of fierce competition between companies, fighting for a better market share, trying to differentiate itself from the rest of firms. In today's overcowed economy, competition results in the appereance of a red ocean, where rivals struggle to capture a return on increasingly limited. Under these conditions, future market leaders will not succeded in trying to eliminate competition, future market leaders will not succeded in trying to eliminate competition, but creating blue oceans, undisputed market areas are capable of rapid development.

Kim and Mauborgne proposed the “blue ocean” strategy, which emphasizes avoiding competition while creating value innovation that drives down costs while simultaneously driving up value for buyers. They developed a framework that includes four-actions: factors to be eliminated, reduced, increased, and created. Thinking that is different from traditional strategy is the key to creating value innovation. Value innovation is more than innovation; it is about a strategy that embraces the entire system of a company’s activities. Value innovation requires a company to make every effort to achieve a leap for both buyers and the company itself.

Red ocean strategy

In contrast to blue ocean strategy, a red ocean strategy is competition-based, the industry’s structural conditions are given, and firms compete within those conditions. This assumption is based on what academics call the structuralist view, or structure–conduct–performance, in which the conduct of firms in different industry structures will produce different performances. In red ocean, competition, cost, and price are important elements for surviving in the industry. Also, adequate and appropriate competition is good for industry development, and competition will not hurt companies or customers. In red ocean, differentiation costs a lot of money because firms compete with the same best-practice rules. In contrast with blue ocean, value innovation in red ocean is based on the view that market boundaries and industry structures are not given. They can be reconstructed by industry players. Firms would have better performance if they create value innovation. Kim and Mauborgne call this the “reconstructionist” view. Table 2 compares “red ocean” and “blue ocean” strategies.

Table 2. Red ocean vs. blue ocean strategies

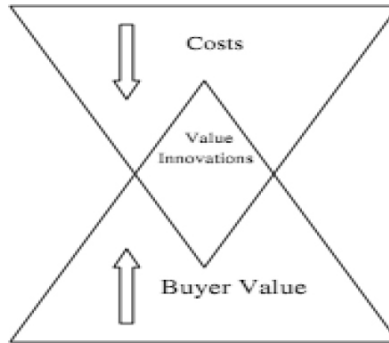
Red ocean strategy	Blue ocean strategy
Traditional thinking.	Innovative thinking.
Compete in existing market.	Create uncontested market.
Beat the competition.	Make the competition irrelevant.
Meet existing demand.	Create and satisfy new demand.
Trade off between value and cost.	Trade off is not necessary.
Pursue differentiation or low cost.	Pursue differentiation and low cost.

Source: **Kim WC., Mauborgne R. (2005):** *Blue ocean strategy*, Cambridge, MA: Harvard Business School Press.

Blue ocean strategy and competition

As a company succeeds and expands in the blue ocean, more companies will try to enter this market. Therefore, creating barriers against imitation by competitors is very important.

Figure 1: Value innovation: the cornerstone of blue ocean strategy

Source: **Kim WC., Mauborgne R. (2005): *Blue ocean strategy***, Cambridge, MA: Harvard Business School Press.

The following are imitation barriers that explain why a blue ocean strategy is not easily imitated by competitors.

- Value innovation does not comply with conventional logic thinking.
- Change is not an easy thing for a company with an original brand image, operation, or culture.
- A natural monopoly will obstruct other players from entering the market.
- Patents or legal rights will stop imitation.
- First-mover advantages, such as cost advantages and network externalities, will discourage imitation.

The four-actions framework and strategy canvas

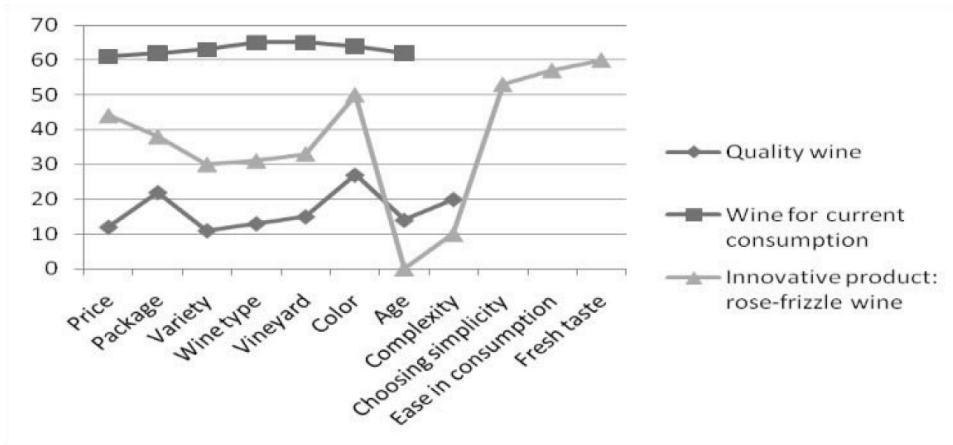
Kim and Mauborgne proposed a four-actions framework to reconstruct buyer value elements in order to craft a new value curve. If there is value innovation, it will easily be found in the new curve and existing curves. There are four key questions that should be asked to challenge an industry's strategic logic and business model:

- Which factors taken for granted should be eliminated?
- Which factors should be reduced well below the industry's standard?
- Which factors should be raised well above the industry's standard?
- Which factors should be created that the industry has never offered?

Based on these questions, we interviewed wine consumers and nonconsumers. Based on the grid in Fig. 2 depicts a strategy canvas for a quality wine, a wine for current

consumption and a inovative product: rose-frizzle wine. It reveals that the quality wine and the wine for current consumption have a similar strategy, while the innovative wine has a much different strategy.

Figure 2 Strategy canvas for wine

Analyzing the above figure, diagram Develop - Diminishes - Eliminate - Create, which is the method of implementation of the Blue Ocean Strategy, it notes that you want to enter the market area blue by the following changes: they will try to practice a price lower than that of competitors offering quality wines for this decreasing and aging and storing wine costs. Criterion eliminating aging, reduce the need for capital invested in the wine waiting to aging, resulting in faster transformation of the wine produced in the liquid. Also, try using new element introduced to provide an easy product to be consumed at any time and does not assume possession of specific information, so the buying decision should be made easily. The new product will have a fresh taste, refreshing, slightly pungent, like champagne.

Conclusion

The novelty brought by the implementation of the Blue Ocean Strategy is to provide such a young wine and cool foam and fine rose color, the bouquet and taste specific enough acid. Thus, consumer / buyer satisfaction will increase consumer needs, promoting also the idea of novelty and by facilitating the purchase decision process of a wine.

References

1. **Abernathy WJ, Wayne K. (1974):** *Limits to the learning curve*, Harvard Business Review;52:109–20.
2. **Arthur WB. (1996):** Increasing returns and the new world of business. Harvard Business Review 1996;74:100–9.
3. **Barney J. (1991):** *Firm resources and sustained competitive advantage*, Journal of Management;17(1):99–120.
4. **Hamel G. (1988):** *Opinion: strategy innovation and the quest for value*, Sloan Management Review;39(2):7–14.
5. **Hill WL. (1988):** *Differentiation versus low cost or differentiation and low cost*, Academy of Management Review 1988;13:401–12.
6. **Katz M, Shapiro C. (1994):** *Systems competition and network effects*, Journal of Economic Perspectives; 8(2):93–115.
7. **Kim WC, Mauborgne R. (2005):** *Blue ocean strategy*, Cambridge, MA: Harvard Business School Press.
8. **Manole V., Stoian Mirela, Ion Raluca Andreea (2011):** *Marketing* ASE Publishing House, Bucharest.
9. **Porter ME. (1996):** *What is strategy?*, Harvard Business Review;74:61–78.
10. **White RE. (1986):** Generic business strategies, organizational context and performance: an empirical investigation. Strategic Management Journal;7:217–31.

IPA FONDOVI CBC- MOGUĆNOST ZA RAZVOJ TURIZAMA*A Maksimović,¹ Lj Todorović,² F Čejvanović³***Rezime**

Evropska Unija na različite načine i preko strukturnih fondova, pomaže razvoju zemalja Zapadnog Balkana. Odlukom EU, ukupan iznos koji će u periodu od 2007. do 2013. godine biti na raspolaganju Turskoj, Hrvatskoj, SCG, Makedoniji, Albaniji i Bosni i Hercegovini iznosi 4 milijarde evra.

Jedana od prioritarnih mjera u okviru IPA programa Cros-border cooperation(CBC) (prekogranične saradnje) je razvoj turizma. Ove mjere bi trebale pomoći razvoju turizma. Kako i na koji način pristupiti i postati korisnik ovih programa pomoći? Prekogranični projekti podrazumjevaju, regionalnu saradnju i iziskuju finansijska sredstva u pripremi projekta. Potrebni su obučeni kadrovi za ovaj posao. Lokalne zajednice sa svojim kapacitetima trebale bi preuzeti na sebe pripremu ovih projekata, a kao partnere uključivati turističke radnike i animirati ostale turističke kapacitete u svojoj lokalnoj zajednici.

Ključne riječi: *IPA, prekogranična saradnja(CBC) , projekat, turizam, Brčko*

Uvod

U većini lokalnih zajednica postoje operativni i finansijski problemi vezano za projekte koji bi za cilj imali pomoć u razvoju turizma. Na turizam se uvijek gleda kao na određeni luksuz. Dosadašnji razvoj lokalnog turizma ogledao se u razvoju same lokalne zajednice, tj. od samoinicijativa i samoizgradnji pojedinih ugostiteljskih kapaciteta. Što se tiče Brčko distrikta situacija je uglavnom ista, sve se dešava spontano po nahodjenju lokalnih privrednika iz oblasti ugostiteljstva. U posljednje 2-3 godine oformljena je Vladina Služba za turizam koja bi trebala uvesti kakav takav red u organizaciji turističke djelatnosti na prostoru Distrikta. Međutim, kapaciteti ove službe su nedovoljni.

1 Mr. sc Aleksandar Maksimović, Internacionalni Univerzitet u Brčkom. Doktorant na Agronomskom fakultetu, Sveučilište u Zagrebu. Adresa, : Blizna 29, 76110 Brčko distrikt BiH. tel. + 387 65(0) 908 494, e-mejl: alexa.m@teol.net

2 Mr. sc Ljubiša Todorović, MBS Beograd , ljubisa_todorovic@yahoo.com

3 Doc. Dr. sc Ferhat Čejvanović, Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, BiH. ferhat.cejvanovic@bdcentral.net

Razlog više u ovoj konstataciji je situacija iz 2010. godine kada se Brčko susrelo sa nazovimo turističkom „pojavom“. Naime, u Luku Brčko sasvim iznenada je uplovio turistički brod –cruzer sa oko 350 turista mahom iz centralne Evrope. Naš grad nije bio spreman na ovakav vid posjeta niti spremne turističke kapacitete za ozbiljniji pristup i adekvatnu turističku ponudu.

Služba za turizam uspjela je da organizuje par službenika za doček (među njima je bio i autor ovog rada). U razgovoru sa turistima koji su se sporadično obavljali toga dana, došlo se do određenih spoznaja i zaključaka. Strane turiste su većinom interesovali etno-kulturni sadržaji, tradicionalna gastro ponuda, ekologija, pa čak i minska polja, a najmanje nove zgrade, trgovački lanci isl. Zadržali su se nepuna dva sata, kupovali sitne potrebštine (žvake, cigare, voda isl.), i to je sve što su oni toga dana potrošili. Analizirajući cijeli događaj, dolazi se do određenih zaključaka. Treba uraditi adekvatno pristanište, poboljšati organizaciju dočeka, ponuditi turističke sadržaje itd.

Postavlja se pitanje kako i na koji način to uraditi?, pogotovo ako uzmemo kanstataciju iz prvog dijela rada, da nedostaju finansijska sredstva.

Cilj Ovog rada je ukazivanje na probleme i postojanje EU fondova koji se moogu koristiti za unapređenje i razvoj turizma. Realni problem je uvijek dobra polazna osnova za pisanje projekata samo ga treba adekvatno iskoristiti. Dakle, u koliko se žele povlačiti sredstva iz *IPA-Cross border programe* (IPA prekogranična saradnja) potrebno je „izdići“ problematiku na nivo regije, i kroz saradnju sa prekograničnim partnerima zajednički riješavati problem ili neku pojavu.

Pregled turističkih kapaciteta Brčko distrikta

Na osnovu urađenih analiza stanja u oblasti turističke ponude, urađenih strategijskih dokumenata o razvoju turizma donose se određeni zaključci u vidu preporuka od kojih za potrebu ovog rada izdvajamo: „područje Brčko distrikta je bogato prirodnim potencijalom, ali i tradicionalnim vrijednostima koji pogoduju razvoju turizma. Ruralni predeli u Brčko distriktu BiH mogu biti atraktivna za preduzimanje turističkih aktivnosti. U njima je predstavljena narodna nošnja i folklor, običaji, vjerski objekti, kulturno-istorijske znamenitosti, gastronomija, gostoljubivost stanovništva itd.

Ima potencijalne mogućnosti primene agroturizma, jer porodične privrede u većini mesta, pored redovnih poljoprivrednih obaveza, verno održavaju tradiciju, gastronomiju i zanimljive običaje koje treba iskoristiti u promociji turističkih potencijala. Porodične privrede u ruralnom području, dobar su osnov za kreiranje raznovrsnih dopunskih sadržaja ka što su vođenje smeštaja, noćenja sa doručkom, organizovanjem kampova, organizovanjem radova ili logorovanja na porodičnim gazdinstvima“.⁴

Dakle, vidi se s kojim potencijalima raspolažemo. Postavlja se pitanje zašto nemamo povoljniju turističku situaciju?

4 *izvadak iz strategije razvoja Brčko Distrikta - oblast turizam.*

Problem se ponovo veže za konstataciju nedostatka sredstava u lokalnim zajednicama za ovu namjenu. Jedno od rješenja gledano kroz prizmu pomoći EU može biti iskorištavanje dostupnih EU fondova za ovu namjenu. Međutim, to u praksi nije ni malo lako. Treba napisati projekat, proći kroz sve komplikovane procedure i zahtjeve IPA poziva, za to treba imati edukovane stručne kadrove, imati finansijska sredstva za pripremu projekta itd. Posebno treba istaći prekogranični momenat „regionalni moment“ koji se insistira u IPA projektatima.

Brčko distrikt zbog svog geografskog položaja ima povoljnu „projektnu“ situaciju, jer „leži“ na dvije programske CBC oblasti (CRO-SRB). Ako na primjer kao polaznu osnovu za projekat uzmemo neriješen problem pristaništa sa obje strane rijeke Save i prezentaciju turističkog proizvoda i potencija dignemo na nivo regije Posavine i Vukovarsko Srijemske Županije, zajednički nastupimo prema EU povećaće se šanse da se projekat dobije i realizuje.

Takođe, mogućnošću da se „uveže“ i Sremska regija u Republici Srbiji dobio bi se dobar regionalni projekat koji bi se mogao realizovati kroz više IPA poziva, npr. Jedne godine izraditi turistički katastar ove regije, druge godine pristaništa, treće sređivaje obale, isl.

Treblo bi se nahoditi zajedničkoj turističkoj ponudi, da pomenuti turisti kada kreću na put unaprijed znaju da će u Iloku piti dobro vino, u Sremskoj mitrovici probati meso od mangulice, a u Brčkom popiti dobru rakiju, usput vidjeti atraktivne turističke sadržaje. Na ovaj način ostvarili bi se određeni rezurtati a samim tim i nešto inkasirati.

Kako i na koji način će se organizovati ove aktivnosti? Prvenstveno zavisi će od podrške lokalne zajednice u organizovanju i pripremi projektne dokumentacije što je i najveći posao. Jačanje lokalnih kapaciteta potrebnih za ovu namjenu trebalo bi biti nadležnost lokalnih vlasti.

Dakle, gledajući kroz prizmu IPA fonda, sama lokalna sredina nema velike izgleda da postane korisnik EU sredstava, potrebno je „izdići“ projekt na nivo regije.

Šta je IPA-a?

Instrument predpristupne pomoći (instrument for Pre-accession Assistance – IPA), je novi instrument koji Evropska Unija EU primjenjuje od 2007. godine prema zemljama Zapadnog Balkana i Turskoj. Uz pomoć IPA-e cjelokupna predpristupna pomoć stavlja se u jedinstveni okvir sa unificiranom regulativom kako za zemlje candidate (Hrvatska, Turska, i Makedonija), tako i za zemlje potencijalne candidate (Bosna i Hercegovina, Srbija Crna Gora i Abanija), IPA-e zamjenjuje dosadašnje programe pomoći kao što su: PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS.

Osnovni ciljevi programa IPA su pomoć državama kandidatima i državama potencijalnim kandidatima u:

1. Usklađivanju nacionalnog zakonodavstva i provedbu pravne stečevine EU;
2. Pripremi za korišćenje kohezionih fondova.

Fondovi programa IPA se isključivo koriste za potrebe procesa Evropskih integracija i isključivo prema pravilima i procedurama Evropske unije. Aplikacije se predaju Delegacije Evropske komisije u zemlji, a putem uspostavljene structure.⁵

Tabela 1. Komponente IPA programa i korisnici

KOMPONENTE IPA-e	MOGU IH KORISTI
I Pomoć u tranziciji i izgradnja institucija; II. Regionalna i međudržavna saradnja	Zemlje potencijalni kandidati i zemlje kandidati
III. Regionalni razvoj; IV. Razvoj ljudskih resursa; V. Razvoj ruralnih područja	Samo zemlje kandidati

Izvori: Priredio mr Ameksandar Maksimović na osnovu podataka sa: www.dei.gov.ba;

Dakle, BiH može koristiti prve dvije komponente:

I. Pomoć u tranziciji i jačanje institucija koja predstavlja svojevrstan neposredan nastavak aktivnosti iz programa Phare, uz izuetak komponente ekonomske i socijalne kohezije;

II. Regionalna i prekogranična saradnja u sklopu koje će se financirati zajedničke prekogranične aktivnosti između država korisnica programa IPA, kao i njih te država članica Evropske unije (primjer takve saradnje su prekogranični projekti između Hrvatske i Slovenije, Hrvatske i Italije, BiH i Srbija, BiH i Hrvatska, BiH i Crna Gora itd.);

Komponenta II prekogranična saradnja - CBC

Prekogranična saradnja, je druga komponenta koja podržava aktivnosti vezane za regionalnu i prekograničnu saradnju zemljama članicama te zemljama korisnicima programa IPA, te njihovo učešće u programima Evropskog fonda za regionalni razvoj (ERDF), zatim trans-nacionalnim i među-regionalnim programima saradnje. Ove aktivnosti se temelje na višegodišnjim programima prekogranične saradnje i implementiraju prvenstvo kroz pozive za podnošenje projektnih prijedloga.

U okviru druge komponente IPA-e – prekogranična saradnja, BiH učestvuje u šest programa: tri bilateralna programa prekogranične saradnje sa Hrvatskom, Srbijom i Crnom Gorom, jedan program prekogranične saradnje sa državama članicama – IPA Jadranski program, i dva transnacionalna programa – Prostor jugoistočne Evrope (SEES) i Mediteranski transnacionalni program (MED).⁶

Ko sve može koristiti ove programe? Potencijalni korisnici ove komponente, zavisno od prioriteta i mjera datog programa, mogu biti jedinice regionalne i lokalne uprave, NVO, istraživačke i razvojne institucije, privredne komore itd. Opštinski nivo vlasti kao i mala i srednja preduzeća mogu aplicirati u koliko imaju partnera (pogodnu instituciju)

⁵ http://ec.europa.eu/enlargement_assistance/ipa/index_en.htm

⁶ <http://www.southeast-europe.net/hu/>

sa druge strane granice i ukoliko projekat nije profitnog karaktera.⁷

Programom prekogranične saradnje HR - BiH - SRB – CG. nastoji se oživjeti nekadašnje prekogranične veze i aktivnosti kroz rješavanje nekih od zajedničkih društveno - privrednih i ekoloških. U zavisnosti po poziva projekta određuju se prioretetne oblasti, ali praksi se najviše ostvaruju kroz: prioritetne oblasti i mjere :

(1): Stvaranje zajedničkog privrednog prostora:

1.1: Zajednički razvoj turističke ponude,

1.2: Promovisanje preduzetništva.

(2): Pобољшanje kvaliteta žtivotа i socijalna kohezija:

2.1:Zaštita prirode i priridne sredine,

2.2:Pобољшanje pristupa uslugama u lokalnoj zajednici u pograničnom području.

Zaključak

Analizom predjela Brčko distrikta BiH uočeni su veliki potencijali kako u pogledu razvoja turizma tako i pogodnosti za definisanje specifičnih turističkih proizvoda koji mogu biti interesantni ne samo za domaće nego i strane turiste. Glavna turistička ponuda na području Brčko distrikta moglo bi se ogledati kroz: etno-kulturne, sportsko-rekreativne sadržaje, agroturizam i gastronomsku ponudu.

Vidjelo se da bi područje Distrikta moglo biti interesantno za strane turiste. Postavlja se pitanje na koji način to iskoristiti? Distrikt kao i većina lokalnih zajednica nemaju kapacitete da pomognu opštu turističku ponudu, ni finansijski, ni tehnički, niti kadrovski. Sa druge strane, tačno je da postoje IPA CBC programi pomoći, ali su još uvijek nepoznanica za obične turističke djelatnike i dobrog dijela Javne uprave.

U konkretnom slučaju morale bi se više uključiti lokalne institucije, pogotovo u sveri obuke kadrova potrebnih za ovaj posao, te u koordinaciji ostalih potencijalnih aplikanta iz svoje sredine, npr. nevladine organizacije, lokalnih privrednika iz oblasti turizma, i domaćinstava koja bi bila uključena u projekte agroturizma, etno-turizma, itd. Takođe, treba mjenjati stav prema problemu, i sam problem koristiti kao polaznu osnovu za dobar projekat.

U svakom slučaju u koliko se žele koristiti IPA fondovi (CBC II) moraju se projektni prijedlozi izdići iz lokalnih okvira na „polje“ regionalne - prekogranične saradnje. Zajednički nastup više opština, kantona i županija može dati određene rezultate. Kroz projekte CBC jedne godine riješiti jedan problem, druge godine drugi i tako popravljati opštu regionalna turističku ponudu.

Zajednički uspjeh bi se mogao sažeti u sledećoj konstataciji. Kada turist ukrcavajući se primjera radi u Beču, na svom mobilnom telefonu vidi turistički katastar regije CRO-BiH-SRB i unapred zna da će npr. u Iloku popiti dobro vino, u Sremskoj Mitrovici

⁷ Za BiH u periodu od 2007.-2010. unutar programa IPA (za komponente 1 i 2), osiguran iznos od ukupno 332 mil.eura.

pojesti meso od mangulice, a u Brčkom popiti dobru rakiju isl. Uz put vidjeti razne popratne turističke sadržaje regije, bude adekvatno dočekan i zadrži se par dana, znaćemo da smo nešto postigli sa turističkom ponudom. Onda ćemo konačno imati finansijske koristi od naših naveliko hvaljenih i raznim analizama potkrijepljenih turističkih resursa. Do tada možemo nastaviti sa dosadašnjom praksom, da svaki put iznova budemo zatečeni nekom novom „ Turističkom Pojavom“.

Literatura

1. Franić, R., Grgić Zoran , (2002): Agroturizam na obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu u Hrvatskoj - pretpostavke i izgledi razvitka: studij slučaja. *Agriculturae*
2. Liberty, B.W., (1991), Farm diversification as an Adjustment Strategy on the Urban Fringe of the West Midlands, *Journal of Rural Studies*. Vol.7. No3.p.p. 2007-218.
3. Vujović S, (2007)«Agro turizam kao podsticajni faktor ekonomskog razvoja Vojvodine, *Ekonomika poljoprivrede*, Beograd.
4. Prekogranična saradnja u okviru IPA http://dei.gov.ba/direkcija/unutrasnja_struktura/koordinacija/?id=28
5. Uredba komisije (EZ) br. 718 – 007 o provedbi Uredbe Vijeća (EZ) 1085 – 2006 kojom se uspostavlja IPA

Abstract

The European Union in different ways and through the structural funds, helps developing countries in the Western Balkans. Decision of the EU, the total amount that will in the period since 2007. 2013. be available in Turkey, Croatia, Serbia, Macedonia, Albania and Bosnia and Herzegovina is 4 billion.

One of the priority measures under the IPA Cross-border cooperation (CBC) is the development of tourism. These measures should help the development of tourism. How and how to access and become a user of these programs help? Cross-border projects, involves regional cooperation, and require financial resources in the preparation of the project. Trained project manager are needed for this job. Local communities, with its capacity should take on the preparation of these projects, as partners include the tourist industry and animate other tourist facilities in their local community.

Keywords: *IPA, Cross Border Cooperation, project, Brcko District, tourism.*

ДУГОРОЧНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СРБИЈИ: СТАГНАЦИЈА И ОПАДАЊЕ

Милановић, М¹., Ђоровић, М.², Стевановић, С³.

Резиме

Трендови производње пољопривредних производа у Србији у последње две деценије, указује на стагнацију и опадање, као и на велику нестабилност њеног обима и структуре. С обзиром на опште околности у којима се ова кретања одвијају, иста се могу назвати транзиционом дисторзијом пољопривреде и аграрног тржишта. Динамика укупне пољопривреде показује изузетну цикличну нестабилност, са значајним разликама, како по интензитету тако и по смеру колебања, између биљне (минус 30/плус 50) и сточарске производње (дијапазон плус/минус 10 индексних поена). Поред анализе кретања производње, циљ овог рада је да се, на основу расположивих статистичких и других извора, утврде и различити утицаји природних и антропогенних фактора (што подразумева опсервације у дугом року) на основне трендове, секторске карактеристике, обим, структуру и достигнути ниво укупне пољопривредне производње пре и после тзв. транзиције.

Кључне речи: производња, трендови, циклуси, стагнација, екстензивност.

1. Окружење транзиционе дисторзије и развојног пада

Анализа кретања и дугорочних карактеристика производње пољопривредних и агроиндустријских производа указује на стагнацију и опадајуће трендове, велику нестабилност као и регионалне разлике обима и структуре производње. Таква кретања, с обзиром на посматрани период и опште околности у којима се иста одвијају, могу се назвати транзиционом дисторзијом пољопривреде и аграрног тржишта.

Ово разматрање се односе на двадесетогодишњи период ширег размеђа два

1 Проф. др Милан Р. Милановић, научни саветник, Мегатренд универзитет, Факултет за пословне студије Вршац.

2 Проф. др Милутин Ђоровић, Пољопривредни факултет, Београд.

3 Проф. др Симо Стевановић, Пољопривредни факултет, Београд

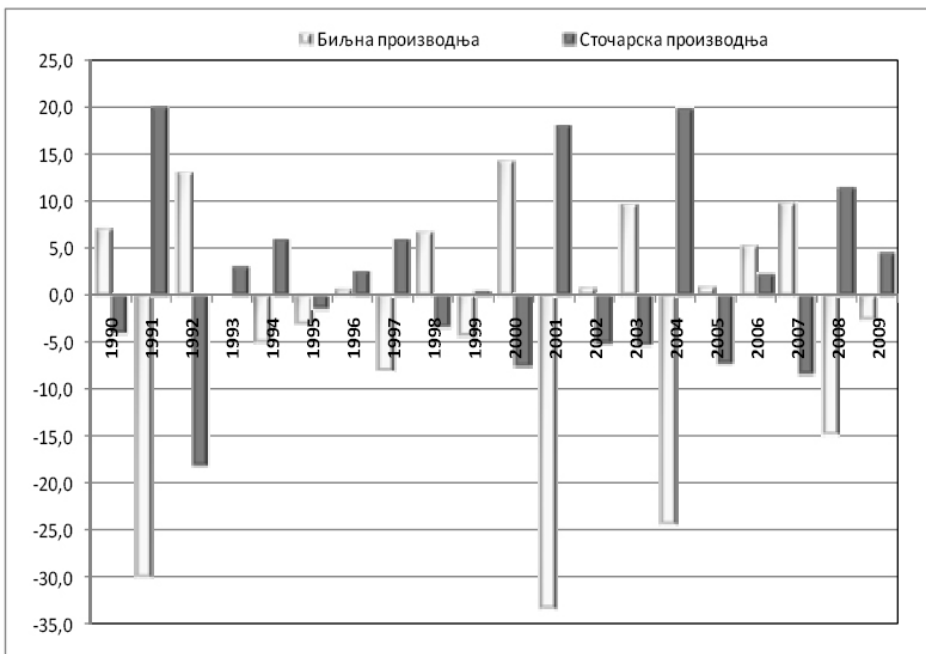
столећа (протеклог и наступајућег), односно на деценију пре распада СФРЈ, на период постојања СРЈ и на прву деценију новог столећа и самосталности Србије, при чему се цео период у многим аспектима посматра по петогодишњим одсечцима (базни период анализе је петогодиште 1986-1990).

Транзициона дисторзија укупне економије, па и пољопривреде и аграрног тржишта, није никаква специфичност Србије. Ако је раст бруто домаћег производа (БДП) мера економског успеха земље, онда су последње две деценије период континуиране кризе и стагнације највећег броја транзиционих држава, које су тај период провеле »ходајући у месту», неке су крупним корацима «ишле уназад» [3], неке су имале раст око 1% (што је око осам пута спорије од Кине), а најпросперитетније су имале раст око 2% (исти економски раст какав су ове државе имале у социјализму). С друге стране, укупан дуг источноевропских чланица ЕУ увећан је десет пута у односу на 1989. годину.

2. Трендови раста/пада укупне пољопривреде

Динамика укупне пољопривредне производње у Србији у последњих двадесет година показује изузетну цикличну нестабилност, стагнацију или врло успорен раст, са значајним разликама између биљне и сточарске производње.

Графикон 1. Ланчани индекси и наизменичност циклуса ратарства и сточарства, 1990-2009.(претходна година=100)

Извор: Лит. 5. стр.149.

Годишње осцилације, у биљној производњи, крећу се у дијапазону од минус 30 до плус 50 индексних поена (Графикон 1). Тако висока нестабилност обима и структуре биљне па стога и укупне аграрне производње, настаје првенствено под утицајем природних фактора. Осцилације сточарске производње су такође, с обзиром на њене биолошке специфичности и производну инерцију, релативно високе, али у дијапазону плус/минус 10 индексних поена. Међутим, за разлику од синусоидног тренда биљне производње, уочава се параболичан тренд опадања сточарске производње (Графикон 2). Последишно, доминантно по основу заостајања сточарске производње, долази до континуираног смањивања интензитета укупне пољопривреде, далеко мање под утицајем природних а првенствено под утицајем економско-политичких фактора

2.1. Наизменичност годишњег пораста и пада

Из компаративног посматрања ланчаних индекса биљне и сточарске производње у двадесетогодишњем периоду, уочава се једна занимљива правилност: *наизменичност текућег годишњег пораста и пада биљне и сточарске производње* (Графикон 1). Наиме, током целог посматраног периода, само су у три године ланчани индекси биљне и сточарске производње имали исти смер, односно у свим осталим годинама испољава се правилност – ако биљна производња расте сточарство опада. Међутим, иако је ова статистичка слика индикативна, због временске неподударности фенофаза у биљној производњи и дужине производног циклуса у сточарству, узрочно-последична повезаност пораста/пада производње ових грана пољопривреде не може се успоставити у једној-текућој години, већ се објективизација њихових односа може изводити посматрањем кретања у континуираним годишњим производним сукцесијама [5, str.144].

Базни индекси пољопривредне производње у периоду 1990-2009. година, представљају много реалнију слику развоја пољопривреде у времену. Ако се 1990. година, као условно крајња година предтранзиционог периода, узме као базна, стиче се знатно другачија слика о динамици пољопривредне производње у посматраном дводеценијском периоду. Но, и ова слика, сасвим очекивано, показује велике разлике у динамици биљне и сточарске производње [5]:

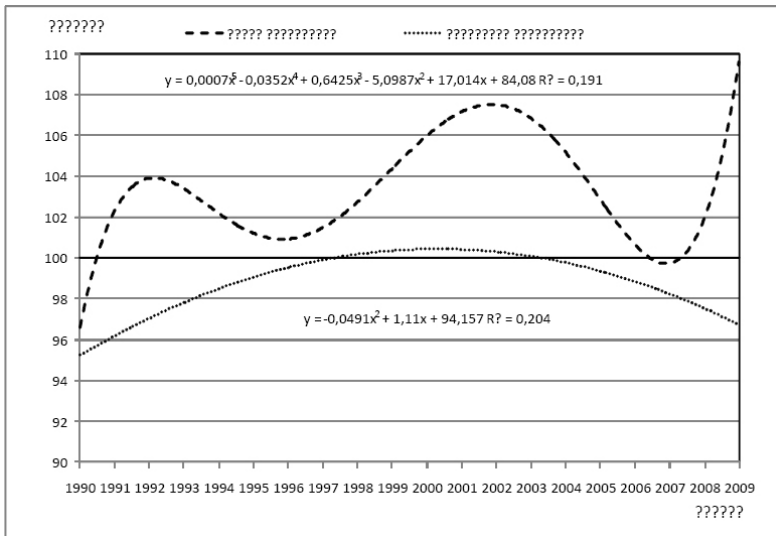
- годишњи ниво биљне производње у целом периоду, осим у три године, био је изнад обима оствареног у базној години;
- супротно, сточарска производња ни у једној години посматраног периода није достигла обим остварен у базној години!

2.2. Синусоида ратарства и опадајућа парабола сточарства

Трендови производње изведени из базних индекса, такође показују *синусоидно кретање биљне производње, док је за сточарство карактеристична опадајућа парабола*. Међутим, поред несумњивог значаја интензитета промена производње, овде је много значајнији смер тих промена (Графикон 2). Наиме,

- биљна производња иако се креће синусоидно у целини гледано има позитиван ток, који крајем периода добија узлазни смер;
- сточарство, нажалост, у целом периоду има изразито негативан тренд, тако да је обим сточарске производње на крају периода за око 20% нижи него на почетку периода!
- тренд укупне пољопривредне производње, као резултанта кретања у биљној и сточарској производњи, након негативног тока у првој половини, показује вредности нешто изнад базних у другој половини, тако да крајем периода има облик благо узлазне линије;

Графикон 2. Основни трендови пољопривредне производње, 1990-2009.

Извор: Лит. 5. стр.149.

Коначно, ако се назначена кретања изразе просечном стопом раста/опадања, добијамо још јаснију слику динамике производних промена у пољопривреди у последњих двадесет година. Тако, из изложених података следи: биљна производња је расла по просечној годишњој стопи од 2,0%; сточарска производња је континуирано опадала по просечној годишњој стопи од (минус) - 1,2%; укупна пољопривредна производња је у просеку имала врло скромни раст по стопи 0,4% годишње.

3. Секторске карактеристике осцилација и опадања

Биљна производња. Биолошка природа ове производње, која се још увек претежно одвија у «фабрици под ведрим небом», са много већим утицајем природних у односу на антропогене факторе, не омогућава да се објективна представа о стању у биљној производњи изводи из краткорочног пресека, па чак ни на основу само неколико покретних трогодишњих просека остварених резултата. У том смислу сматрамо, супротно приступу неких аутора који тенденције производње

изводе из кратких (петогодишњих) серија [10], овде је неопходна дугорочнија па и вишедеценијска аналитичка опсервација.

Упоредна квантитативна анализа кретања у биљној производњи у Србији, у последње две ипо деценије (1985-2010), имајући у виду намеру да се осветли стање у производњи и на аграрном тржишту пре и после тзв. „транзиције“, указује на следеће [5]:

- производња пшенице као најважнијег хлебног жита континуирано опада, тако да не само укупна производња (због мање засејаних површина) него ни просечан принос, не достижу предтранзицијски ниво, чак су у последњем петогодишту за око 20% нижи него у базном периоду;

- код кукуруза се бележе позитивни помаци, површине су, иако нешто мање, стабилизоване на око 1,2 мил.ха, али је осетно повећан просечан принос (око 30% виши него у базном периоду), те је и укупна производња већа за око 20%;

- у производњи шећерне репе, површине су драстично смањене (за око 40%) али је укупна производња захваљујући повећању просечних приноса мања „само“ за око 30% него у базном периоду;

- производња сунцокрета је једина култура која се одвијала на површинама нешто већим него у базном периоду, али је јединична продуктивност (принос) уз изразите осцилације у просеку тек на нивоу пре транзиције, тако да је и укупна производња просечно већа тек око 10 % [9];

- у производњи најважнијих повртарских култура, посебно кромпира који заузима око 90 хиљ.ха сетвених (варирајућих) површина, тек крајем периода се бележи значајно повећање приноса које обезбеђује да и укупна производња буде већа за око 20%; код пасуља је изражена тенденција пада и површина и приноса;

- у производњи јабука, иако се бележи повећање броја родних стабала, производња је врло нестабилна, јер су приноси по стаблу знатно нижи; производња шљива као најзначајнијег националног воћа, иако се континуирано смањује број родних стабала, ипак статистички бележи повећање просечног рода по стаблу (за око 30%), као и укупна производња (око 15%);

У целини, у биљној производњи су врло неуједначена кретања, са позитивним трендовима (посебно у производњи кукуруза, сунцокрета и кромпира), дошло је до реструктурирања ресурса (мање површине под пшеницом, веће под индустријским биљем), али обим производње као ни просечна јединична продуктивност код већине производа, нису достигли предтранзицијски ниво.

Сточарска производња. За разлику од биљне производње, где су много већи утицаји природних у односу на антропогене факторе, што суштински онемогућава објективну представа о стању те производње у кратком року, у сточарству је однос тих утицаја много другачији: интензивна производња се одвија у затвореном или контролисаном простору, већа је инерција производног

цилуса, утицај човека је много већи. У том смислу је и код оцене сточарске производње такође неопходна дугорочнија па и вишедеценијска опсервација.

Сточарску производњу у Србији, у последње две ипо деценије (1985-2010), према упоредној квантитативној анализи остварених кретања, карактеришу најдрастичније негативне „транзицијске“ промене у целој пољопривреди Србије.

Радикално „транзицијско“ смањивање производно-репродуктивног потенцијала сточарства, за последњих двадесетпет година у односу на базни петогодишњи период 1985-1990, са значајним макрорегионалним разликама, показују следеће чињенице: - укупан број говеда је смањен за 38%, - укупан број свиња је смањен за 20%, - производња говеђег меса је смањена за 25%, - производња свињског меса је смањена за 8%, - број оваца је мањи за око 30%; - број живине, као и производња живинског меса и јаја је мањи за око 30%; - производња млека у целини стагнира, с тим што је производња по грлу значајно повећана.

Енормно високо „транзицијско“ смањивање производно-репродуктивног потенцијала сточарства, очигледно је забрињавајуће само по себи, али још више збогу логе ове делатности у финализацији и интензивирању укупне пољопривредне производње, која се сматра кључном за развој целог репродукционог процеса у агропрехрамбеном комплексу, укључив домаћу потрошњу и спољнотрговинску размену. То ће се посебно јасно учавати у разматрању биланса најважнијих пољопривредно-прехрамбених производа у последњој деценији посматраног периода [9].

Може се очекивати да ће овако неповољни дугорочни трендови у сточарству свакако детерминисати структуру и динамику развоја не само целог пољопривредног и агроиндустријског комплекса, него и профил укупног аграрног и руралног развоја Србије у дужем „посттранзицијском“ периоду.

4. Закључак

Динамика укупне пољопривредне производње у Србији у последњих двадесет година показује изузетну цикличну нестабилност, стагнацију или врло успорен раст. За разлику од синусоидног тренда биљне, учавати се параболчан тренд опадања сточарске производње, при чему се учавати занимљива правилност наизменичног текућег годишњег пораста и пада ових грана производње. Биљна производња је расла по просечној годишњој стопи од 2,0% а сточарска производња је континуирано опадала по просечној годишњој стопи од (минус) - 1,2%, тако да је укупна пољопривредна производња у просеку имала врло скромни раст по стопи 0,4% годишње.

У целини, у биљној производњи су врло неуједначена кретања, са неким позитивним трендовима (у производњи кукуруза, сунцокрета и кромпира),

дошло је до преструктурирања ресурса (мање површине под пшеницом, веће под индустријским биљем), али обим производње као ни просечна јединична продуктивност код већине производа, нису достигли предтранзицијски ниво. Високо „транзицијско“ смањивање производно-репродуктивног потенцијала сточарства, забрињавајуће је због улоге ове делатности у финализацији и интензивирању укупне пољопривредне производње. Идентификовани неповољни дугорочни трендови у пољопривреди, а посебно у сточарству, свакако ће детерминисати профил укупног аграрног и руралног развоја Србије у дужем „посттранзицијском“ периоду.

5. Литература

- [1] Ђоровић, М., Томин, А.(2000): „Тржиште и промет пољопривредних производа“, Пољопривредни факултет, Београд.
- [2] Đorović, M., Milanović, M. i Stevanović, S.(2006): »Globalno tržište žita: regionalno-komparativna analiza«, Marketing, Vol.37.br.2, Beograd.
- [3] Катић, Н. «Ход у месту и громогласно ћутање», Политика, Погледи, 20/11/2009.
- [4] Милановић, М. (2002): „Прехрамбена индустрија СР Југославије: развој – производња – потрошња – квалитет – извоз, 1980-2000.“ ИЕП и ДАЕЈ, Београд.
- [5] Милановић, М., Ђоровић, М. (2011): Тржиште пољопривредних производа у Србији пре и после транзиције, (монографија), Институт за економику пољопривреде, Београд.
- [6] Милановић, М.(2002): „Аграрни извоз као израз компаративне ефикасности агроиндустрије“, *Економски анали*, тематски број, 2002, Београд.
- [7] Милановић, М.(2002): "Агрокомплекс у економској структури СР Југославије- значај и промене 1955-2000.". Економика пољопривреде, Год. 49, бр 3-4/2002, Београд.
- [8] Милановић, М.Р., Михаиловић, Б, Параушић, В (2009): „Елементи конкуренције и структурне типологије аграрног тржишта у Србији“, Економика пољопривреде, Београд, ЕП 2009 (56) 4 (519-534).
- [9] Milanović, M.(2011): „Neke karakteristike materijalnih bilansa i upravljanja tržištem ulja u Srbiji (2000-2010)“, 52. SAVETOVANJE „PROIZVODNJA I PRERADA ULJARICA, sa međunarodnim učešćem, Herceg-Novi, 6-10. jun 2011. str. 21-30, ISBN 978-86-80995-89-2, COBISS.SR-ID 264135943.
- [10] Vlahovic, B. i sar. (2006): „Agrarna proizvodnja u Republici Srbiji“, Друштво аграрних економиста Србије, Београд.

LONG-TERM TENDENCIES OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN SERBIA: STAGNATION AND FALL

Abstract

The trends of the production of agricultural products in Serbia in the past two decades have demonstrated stagnation and fall as well as huge instability of its scope and structure. Having in view the general circumstances in which these trends are taking place, the same can be referred to as a transitional distortion of agriculture and the agrarian market. The dynamics of overall agriculture account for an exceptional cyclic instability, with significant differences, not only in the intensity but in the direction of fluctuations, between plant (minus 30/plus 50) and cattle production (the range plus/minus 10 index points). Apart from the analysis of the production trends, this paper is aimed at establishing different impacts of natural and anthropogenic factors (which means observations in the long run) on basic trends, sectorial features, the scope, structure and reached level of overall agricultural production prior to and after the so-called transition as well, all this activity being based on available statistical and other sources.

Key words: *production, trends, cycles, stagnation, ability to extend.*

РАЗВОЈ АГРО-ЕКО ТУРИЗМА У ЗАШТИЋЕНИМ ПОДРУЧЈИМА АПВ И ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА

Радовић, Гордана, Његован, З., Цвијановић, Д.¹

Резиме

Циљ рада је да укаже на могућност развоја агро-еко туризма у заштићеним подручјима у АП Војводини и то, пре свега, да се путем индентификације ових подручја скрене пажња локалних економских заједница на компаративне предности које се могу валоризовати кроз интегрисан туристички производ. Коришћењем средстава ИРА фонда и то његове компоненте која се односи на прекограничну сарадњу, могуће је финансирати развој агро-еко туризма у АП Војводини.

Кључне речи: *агро-еко туризам, локално-економска заједница, одржива пољопривреда, ИРА фонд, прекогранична сарадња.*

Увод

Почетком XXI века, у складу са диференцираним захтевима корисника туристичких услуга, почињу да се развијају специфични облици туризма међу којима рурални туризам заузима значајно место. Рурални туризам је битан сегмент мултифункционалне пољопривреде, односно интегралног и одрживог развоја руралних простора и значајно доприноси развоју локално економских заједница на њиховом подручју. Према дефиницији коју је дао Кушен рурални туризам обухвата 19 различитих врста туризма међу којима је и еко-туризам (Штетић и ост., 2011,60). Имајући у виду да се о овом облику туризма говори у оквиру руралног туризма, можемо га назвати и агро-еко туризам. Развој агро-еко туризма је условљен развојем одрживе пољопривреде и развојем одрживог туризма, односно одрживим интегралним руралним развојем.

Концепт одрживе пољопривреде се заснива на максимизирању пољопривредне производње уз строго вођење рачуна о заштити природе, односно о минимизирању негативних ефеката пољопривредне производње на земљиште, воду, ваздух и људе. Концепт одрживе пољопривреде проширен је 1989. године, од тада обухвата одрживи пољопривредни и рурални развој *SARD (Sustainable agricultural and rural development)*.

¹ Мр Гордана Радовић, докторант, Др Зоран Његован, ред. проф., Пољопривредни факултет, Универзитет Нови Сад, Др Драго Цвијановић, научни саветник, Институт за економику пољопривреде, Београд.

Развој туризма на принципима одрживости подразумева: (а) економске циљеве, у које убрајамо: привредни развој, раст запослености и раст инвестиција; (б) еколошке циљеве: заштиту животне средине, рационално коришћење енергије, спречавање естетске деградације простора и то како природних, тако и културних ресурса; (в) социо-културне циљеве – пораст квалитета живота, додатна образовања, виши и културни и економски ниво, упознавање и позитиван однос према другим културама, те неговање локалног идентитета, заштита споменика културе и развијање опште сигурности (Пејановић и ост., 2011,26).

Према подацима Светске туристичке организације еко-туризам је облик туризма који има најбржи развој, остварује годишњи раст од око 5%. Развој овог облика туризма могућ је и код нас и то, пре свега, у заштићеним подручјима тзв. специјалним резерватима природе. С обзиром на то да у Републици Србији 85% територије чине руралне области, а у АП Војводини скоро 90% (Његован и ост., 2009,138), развој еко-туризма се може везати за агротуризам, чиме би се конципирао туристички производ који би био интересантан како домаћим, тако и иностраним туристима.

Циљ рада је да укаже на могућност развоја агро-еко туризма у заштићеним подручјима у АП Војводини и то, пре свега, да се путем индентификације ових подручја скрене пажња локалних економских заједница на компаративне предности које се могу валоризовати кроз интегрисан туристички производ. Коришћењем средстава *ИРА* фонда и то његове компоненте која се односи на прекограничну сарадњу, могуће је финансирати развој агро-еко туризма у АП Војводини.

Заштићена подручја у АП Војводини

На подручју АП Војводине су дефинисана заштићена подручја природе и ову активност је реализовао Покрајински секретаријат за заштиту животне средине и одрживи развој. Према актуелним подацима на подручју Покрајине има петнаест заштићених подручја на којима је у циљу успостављања одрживог развоја, неопходно посебну пажњу посветити формирању и развоју еко-туристичких садржаја. Стога је потребно да се у оквиру њих изграде едукативни центри за посетиоце, чија би основна функција била промоција заштићених подручја, едукација, али и размена информација и искустава. Такође, у оквиру ових центара туристи би могли да добију и информације о смештајним капацитетима у пољопривредним домаћинствима у непосредном окружењу. Свакако да је у циљу реализације наведених активности неопходна подршка локално-економских заједница које би имплементирале агро-еко туризам у заштићеним подручјима Покрајине, али и Министарства пољопривреде и ресорног Покрајинског секретаријата, који би се у складу са својим надлежностима старали о одрживом развоју пољопривреде на овом подручју.

Заштићена подручја на територији АП Војводине су специјални резервати природе: Засавица, Лудашко језеро, Обедска бара, Стари Бегеј-Царска бара, Слано Копово, Багремара, Пашњаци Велике дропље, Делиблатска пешчара, Горње Подунавље и

специјални резерват природе Ковиљско-петроварадински рит. Такође, заштићена подручја су и: Национални парк Фрушка гора, споменик природе Каменички парк, паркови природе Јегричка и Стара Тиса код Бисерног острва, као и Вршачке планине, које су дефинисане као предео изузетних одлика.

Специјални резерват природе Горње Подунавље обухвата површину од 19.605 ха, резерват се налази на 110 км удаљености од Новог Сада. Резерват је станиште најбогатије популације јелена у Републици Србији. Заштићена подручја у околини Суботице обухватају подручје Лудашког језера, Селевењске пустаре, Суботичке пешчаре и Палићког језера, што укупно чини 7.602 ха, а заштићено подручје се налази на удаљености од око 100 км од Новог Сада.

Специјални резерват природе Пашњаци велике дропље обухвата површину од 6.775 ха, резерват се налази на око 110 км удаљености од Новог Сада, у правцу Кикинде. На овом станишту налази се једина преостала популација велике дропље, која представља једну од најугроженијих врста птица у Европи, а по којој је резерват и добио име. Специјални резерват природе Слано Копово обухвата површину од 976 ха, резерват се налази на око 60 км удаљености од Новог Сада, у правцу Новог Бечеја. Парк природе Стара Тиса код Бисерног острва обухвата површину од 391 ха, парк се налази на око 40 км удаљености од Новог Сада, у правцу Новог Бечеја.

Парк природе Јегричка се простире на површини од 1.144 хектара. Јегричка је богата бујном вегетацијом, као и разноврсним животињским светом. Специјални резерват природе Багремара простире се на 117 хектара, а налази се на око 50 км удаљености од Новог Сада. У резервату је једино станиште изузетно ретке биљне врсте кукурјак, која се сматра индикатором глобалних климатских промена, а због ове биљке Багремара је и проглашена заштићеним подручјем природе. Специјални резерват природе Ковиљско-петроварадински рит се простире на површини од 5.895 ха, под заштитом је 4.840,60 ха, а остало подручје се налази у поступку заштите. Резерват се налази на око 20 км удаљености од Новог Сада.

Специјални резерват природе Царска бара простире се на 4.726 ха, од којих је заштићено 1.676 ха, а преостало подручје је у поступку заштите. Резерват се налази на око 60 км удаљености од Новог Сада. Национални парк Фрушка гора простире се на 25.393 хектара. Фрушка гора је најстарији Национални парк на подручју Србије, а у оквиру њега налази се 17 манастира. Специјални резерват природе Засавица простире се на 671 ха. Резерват се налази на око 70 км удаљености од Новог Сада, према Сремској Митровици. Засавица представља једно од најзначајнијих заштићених подручја у Републици Србији, а за биљку алдрованду и рибу црнку једино станиште је управо Засавица.

Специјални резерват природе Обедска бара простире се на 9.820 хектара. Резерват се налази на око 70 км удаљености од Новог Сада и представља једно од најстаријих заштићених подручја у Европи, познато још од XIX века. Специјални резерват природе Делиблатска пешчара простире се на 34.829 ха површине и целокупно подручје се налази под I степеном заштите. Делиблатска пешчара представља

један од најзначајнијих центара биодиверзитета у Европи, а удаљена је око 180 км од Новог Сада. Предео изузетних одлика Вршачке планине простире се на 4.371 ха, налази се на удаљености од око 120 км од Новог Сада.

Споменик природе Каменички парк простире се на 33 ха, налази се на око 5 км удаљености од Новог Сада. Каменички парк је подигнут почетком XIX века, а данас парк поседује преко 16.000 стабала, а посебно су значајна стабла хрста старости од преко 200 година.

Прекогранична сарадња

Централно место у европској политици одрживог развоја руралних подручја припада заштити природног окружења и биодиверзитета. Овим програмом обухваћена је широка мрежа природно заштићених зона установљених Директивом о природним стаништима (*Habitats Directive, 1992*). Циљ ове директиве је стварање услова за дугорочну одрживост на европском простору. Земље чланице Европске уније дефинишу специјална заштићена подручја на националном нивоу (*Special Areas of Conservation – SAC*) да би се кроз повезивање природно заштићених зона испуниле обавезе које су установљене према Конвенцији Уједињених нација о биолошком диверзитету. Уколико се има у виду специфичан положај заштићених зона и могућност коришћења програма прекограничне сарадње и без претходно добијеног статуса кандидата за чланство, онда се свакако мора истражити перспектива развоја одређених региона у Србији у одрживом, руралном и регионалном погледу (Манић и ост., 2009,46).

IPA (Instrument for Pre- Accession Assistance) је интегрисани инструмент који је заменио предприсупне програме *PHARE, ISPA* и *SAPARD*. Компоненте *IPA* за предприсупну помоћ 2007-2013. година обухватају трансфер средстава за: (1) изградњу институција, (2) прекогранична сарадња, (3) регионални развој, (4) развој људских ресурса и (5) рурални развој (*IPARD*). Прве две компоненте доступне су и земљама потенцијалним кандидатима, а остале компоненте само земљама које су званично поглашене кандидатима за чланство у Европској унији.

Локално економске заједнице би конкурисањем и коришћењем средстава за прекограничну сарадњу могле да развију своју понуду у домену агро-еко туризма, али и да путем заједничких улагања са локално-економским заједницама из земаља у окружењу (Хрватске, Мађарске и Румуније) обједине наступ на трећим тржиштима (на европском или светском нивоу). Развој агро-еко туризма допринео би развоју локално- економских заједница, расту стандарда становника, као и развоју прекограничних области.

У досадашњем периоду средства *IPA* фонда за развој руралног туризма у Војводини користиле су општине Апатин и Бачки Петровац и то посредством конкурса за прекограничну сарадњу, који је расписао током 2010. године Покрајински секретаријат за међурегионалну сарадњу и локалну самоуправу. У оквиру конкурса додељено је укупно 10.117.990 динара или максимално 1.000.000

динара по пројекту, а међу одобреним пројектима су и два из области руралног туризма. Општина Бачки Петровац је добила 753.798 динара за фомирање Центра за унапређење знања о руралном туризму, а општинска управа Апатин добила је 963.000 динара за пројекат: „Традиција за будућност- сеоски туризам преко границе“. Уговори по одобреним пројектима потписани су у децембру 2010. године, а реализација пројеката је у току. Циљ ове акције Покрајинског секретаријата за међурегионалну сарадњу и локалну самоуправу је био да се јачају административни капацитети општина, како би званичном кандидатуром Србије за пријем у Европску унију општине биле спремне за конкурисање за додатне три компоненте *IPA* фонда, као и да се обезбеде потребна средства за развој прекограничних области (Радовић и ост., 2011,459).

Закључак

На територији АП Војводине су дефинисана заштићена подручја природе и ову активност је реализовао Покрајински секретаријат за заштиту животне средине и одрживи развој. Према актуелним подацима на подручју Покрајине има петнаест заштићених подручја на којима је у циљу успостављања одрживог развоја, неопходно посебну пажњу посветити формирању и развоју еко-туристичких садржаја. Стога је потребно да се на овим подручјима изграде едукативни центри за посетиоце, чија би основна функција била промоција заштићених подручја, едукација, али и размена информација и искустава. Такође, у оквиру ових центара туристи би могли да добију и информације о смештајним капацитетима у пољопривредним домаћинствима у непосредном окружењу. Свакако да је у циљу реализације наведених активности неопходна подршка локално-економских заједница које би имплементирале агро-еко туризам у заштићеним подручјима Покрајине, али и Министарства пољопривреде и ресорног Покрајинског секретаријата који би се у складу са својим надлежностима старали о одрживом развоју пољопривреде на овом подручју.

Према Директиви Европске уније о природним стаништима (*Habitats Directive, 1992*) све земље, чланице Европске уније су у обавези да дефинишу заштићена подручја на националном нивоу, да би се кроз повезивање ових подручја испуниле обавезе које су установљене према Конвенцији Уједињених нација о билошком диверзитету. С обзиром на то да је АП Војводина дефинисала заштићена подручја природе на својој територији може да конкурише за средства *IPA* фонда за прекограничну сарадњу по овом основу. Локалне-економске заједнице би конкурисањем и коришћењем средстава за прекограничну сарадњу могле да развију своју понуду у домену агро-еко туризма, али и да путем заједничких улагања са локално-економским заједницама из земаља у окружењу (Хрватске, Мађарске и Румуније) обједине наступ на трећим тржиштима (на европском или светском нивоу). Развој агро-еко туризма допринео би развоју локално-економских заједница, расту стандарда становника, као и развоју прекограничних области.

Литература

- (1) Манић Е., Стојановић Ж. (2009), Одрживи развој и прекогранична сарадња, Гласник српског географског друштва, свеска LXXXIX, бр.2, стр.44-46.
- (2) Његован З., Пејановић Р. (2009), Рурална регионализација АП Војводине, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр.138-139.
- (3) Пејановић Р., Његован З., (2011), Научна монографија: Рурални развој и локални економски развој АП Војводине, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
- (4) Пејановић Р., Ђукић С., (2011), Мастер план одрживог развоја Фрушке горе са нагласком на еколошке сегменте, туризам и органску производњу, Пети форум о органској производњи, Селенча, стр.26.
- (5) Посебно заштићена подручја у Војводини, (2011), Покајински секретаријат за заштиту животне средине и одрживи развој, Покрет горана Новог Сада, Нови Сад.
- (6) Радовић Г., Пејановић Р., Његован З., Томаш М., (2011), Подршка државе развоју руралног туризма у Републици Србији, Тематски зборник са међународног научног скупа: Туризам и рурални развој, Требиње, стр.459-460.
- (7) Штетић С., Шимшчевић Д., (2011), Значај посебних облика туризма у руралном развоју, Тематски зборник са међународног научног скупа Требиње 2011, стр.56 и 60.
- (8) www.unwto.org

DEVELOPMENT OF AGRO-ECO TOURISM IN PROTECTED AREAS OF VOJVODINA AND CROSS-BORDER COOPERATION

Radović, Gordana, Njegovan Z., Cvijanović D.²

Abstract:

The aim of this study is to show the possibilities of developing agro-eco tourism in protected areas of Vojvodina and, above all, that through these areas identification turn attention local economic community comparative advantages that can be valorised through the Integrated tourism product. Use of IPA to the fund and its related Components of cross-border cooperation is possible to finance the development of agro-eco tourism in Vojvodina.

Key words: *agro-eco tourism, local economic communities, sustainable agriculture, IPA fund, cross-border cooperation*

2 Gordana Radović Msc, Director of AD „Dnevnik-Poljoprivrednik“, Novi Sad, finpoljo@eunet.rs, Zoran Njegovan, Phd, Professor Faculty of Agriculture, Novi Sad, njegovan@polj.uns.ac.rs, Drago Cvijanović, Phd, Director of Institute of Agricultural Economics, Belgrade, drago_c@iep.bg.ac.rs

AGRICULTURE POLICY REFORMS IN WESTER BALKANS IN RELATION TO THE EU

Rokvic¹, Mirjanić, Vaško, Ostojić, Drinić, Mrdalj, Figurek

Abstract

Western Balkan countries are undergoing trough the reform process of agriculture and rural development sector in line with EU policies and legislation. On the other hand the EU is going through the reform process towards designing new Common Agricultural Policy for the period 2007-2013 years. This paper aims to link these reforms through a comparative analysis of general indicators of agricultural development of EU and Western Balkan countries, and through analysis of the main objectives and measures of support that are being identified in the CAP and IPARD regulations, the two main regulations for support of countries to implement agricultural policies and reforms.

Key words: *Agriculture and rural development, EU, Western Balkan, CAP, IPARD*

Introduction

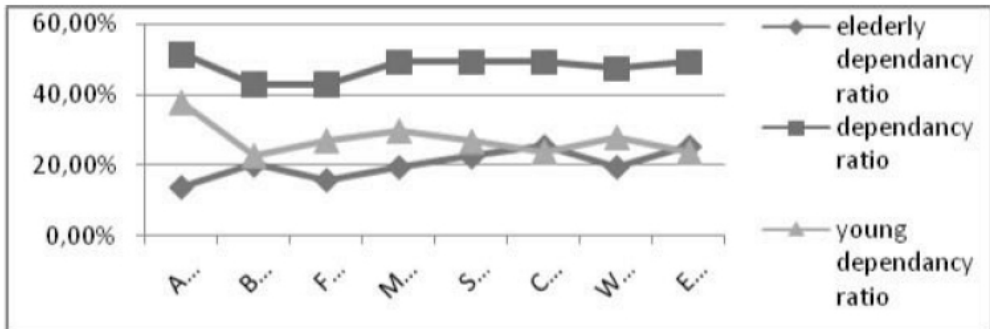
Agriculture and rural development in the Western Balkans are facing with a dual challenge. The first is in providing food security and providing the main source of income for the majority of rural population in these countries. The second is to get closer to the EU standards in order to increase the competitiveness of their production on the open market and to fulfil requirements for agriculture payments within Instruments for pre accession -IPA. Although these two challenges should be complementary and serve the same purpose, it is not always the case, and the reason why lays in different natural, economic and social conditions that characterize the sector of agriculture and rural development in these countries in comparison to the situation in the European Union. On the other hand member states of the European Union are trying to reform the Common Agricultural Policy-CAP, to respond to new challenges such as: food security (the same as in the Western Balkans), conservation of natural resources and production of public goods and adaptation to climate change. In this paper, we try to investigate whether these reform processes are diametrically different or similar and oriented around common strategic goals and priorities.

1 Gordana Rokvić, M.Sc, University Banjaluka, Agriculture Faculty, Bulevar vojvode Petra Bojovica 1A, 78000 Banjaluka, Bosnia and Herzegovina, 38751330928, gordana.rokvic@agrofabl.org,

Results and discussion

All countries in WB, except Croatia, have a lower elderly dependency rate in relation to the EU, and it can be concluded that the population of the WB states is younger than the population of the EU. Among WB Countries, Albania can be pointed as a country with the highest youth participation in the overall population structure (25%) and also the lowest share of population older than 65 years.

Figure 1: Age structure of population in WB and EU countries

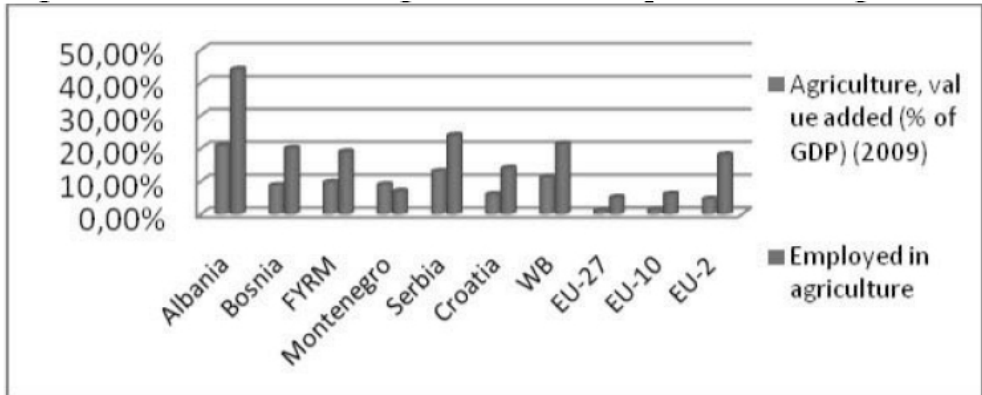

Source: author's elaboration based on official statistical data for each country

The average population density of WB countries is 74.2 inhabitants per square kilometre, and except in the case of Albania is located below the average population density of the European Union (116 people per km²).

Gross domestic product of WB countries is far below the EU-27 average and range from € 2,530 in Albania to the highest € 10,226 in Croatia. Compared to an average of € 23,000 in the Member States of the European Union, we can conclude that the WB countries are reaching only 19% of average EU GDP per capita. The lowest employment rate in the total working age population is in Bosnia and Herzegovina and the highest in Albania. On average, WB countries have 40% employment rate and at the EU level it is 60%. The highest rate of unemployment is in the Former Yugoslav Republic of Macedonia, and the lowest in Croatia. On average, WB countries have an unemployment rate of 18%, while the one at the EU level ranges between 8 and 9%. In case of WB accession to the EU higher unemployment may influence significant migration of workers from WB countries in more developed EU countries as in the case of accession of the last EU members. Share of agriculture in total employment is significantly higher in the WB in relation to the EU. The largest share of 44% is in Albania, while the lowest is in Montenegro (7%). On average, WB countries have 20% employed in agriculture in comparison with the EU where the participation is around 5%.

Figure 2: GVA in agriculture compared to agriculture employment

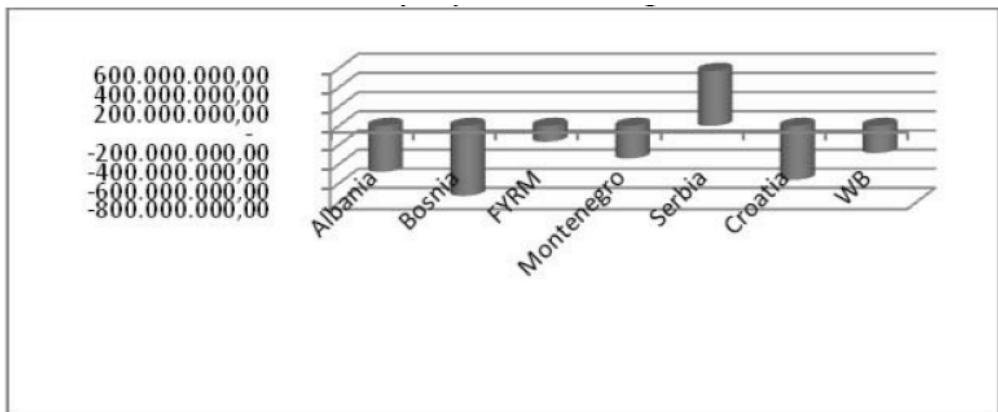

Source: author's elaboration based on official statistical data for each country

Contribution of agriculture to gross domestic product of WB countries is also significantly higher in comparison with EU countries and amounts to an average of 10% as opposed to the EU, where this contribution is only about 1%. The highest GVA in agriculture is achieved in Albania (20%), and the lowest in Croatia (5%).

In the external trade in food and beverage sector, it is also evident that for all WB countries this sector is far more important and more involved in the total exports and imports in relation to the EU countries. Thus, the participation of this sector in total exports is around 12.75% in the WB countries while in the EU is about 5%. The share of food and beverage sector in total imports amounts an average of 13.73% for the WB countries in relation to 5% in the EU. The greatest dependence on food imports is shown in Montenegro and lowest in Serbia among all WB countries, while the greatest export potential is realized once again in Serbia, and lowest in Albania and Bosnia and Herzegovina.

Figure 3: External trade balance for food, beverages and tobacco

Source: author's elaboration based on official statistical data for each country

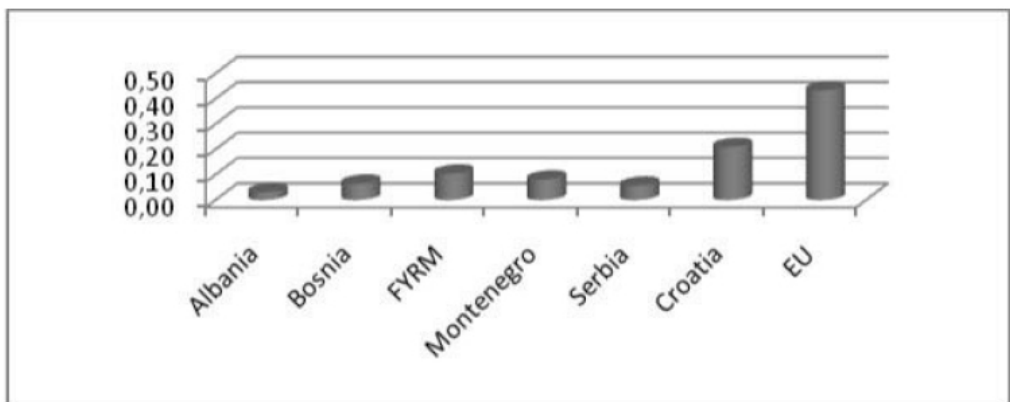
If we examine the trade balance, then the picture is somewhat different; all countries except Serbia had a negative trade balance when it comes to food and beverage sector. The largest negative balance is achieved in Macedonia, followed by Croatia and Bosnia-Herzegovina.

In terms of potential for engaging in agricultural production, comparison is made with respect to the average size of agricultural holdings where we got a drastic difference in average data for WB and the EU countries. Namely, the average farm-size in WB countries is 2.35 ha while the average for EU countries is 12.6 ha if we include all households and one that are less than 1 ha. WB countries does not show large differences when it comes to farm size and figures range from 1.8 in Albania, to 3.08 in Bosnia and Herzegovina.

When analyzing the objectives and priorities of agricultural policies we found that nearly all WB countries have aligned their priorities with the currently applicable priorities at EU level, such as improving competitiveness, preservation of natural resources that are in function of agriculture, and improving quality of life in rural areas through improvement of infrastructure, availability of services and diversification of income sources. In terms of analysis of the level of support that is available in national budgets of WB and EU countries, situation differs among countries.

If we put agriculture spending as part of GDP in relation with the contribution of agriculture in total GDP we get a relationship that is an indication of the level of protection and support for agriculture of WB countries and the EU. Based on data presented in the chart No.12, that level is lowest in Albania and largest in Croatia. Generally all WB countries have a far lower spending on agriculture compared to the EU countries especially in relation to the importance of agriculture in the economic structure of the WB countries.

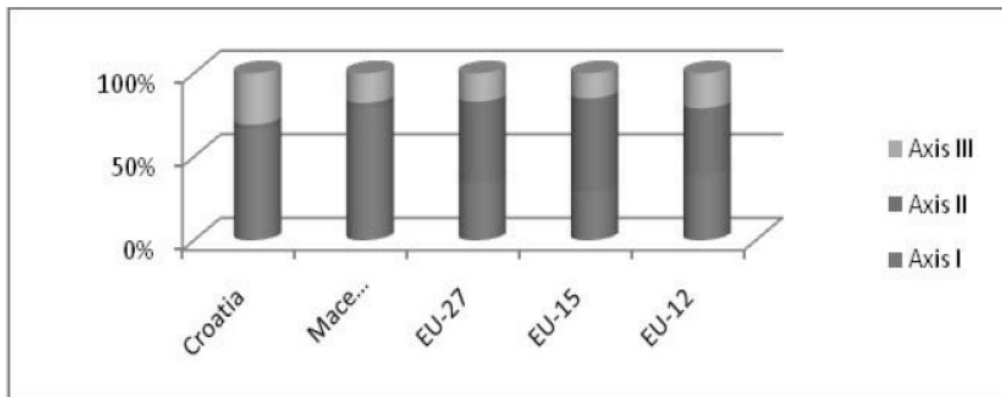
Figure 4: Ratio=agriculture spending in total GDP/ agriculture as share in GDP

Source: author's elaboration based on official data published by Ministries of Agriculture of relevant counties

In the pre-accession process, candidates and potential candidates countries are supported through the IPA instrument (Instruments for Pre-accession Assistance) which includes funds to support development of rural areas - IPARD. Funds from this component can be used for measures selected by the candidate countries which are offered under three strategic objectives: improvement of market efficiency (Axis I), preparatory activities for agro-environmental measures and support to local development initiatives (Axis II), and promotion and development of rural economy (Axis III).

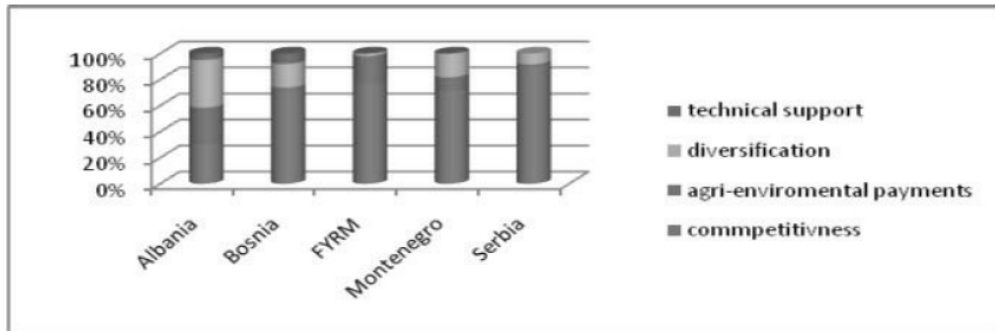
Figure 5: Financial Plan per Priority axes 2007- 2011 for Croatia and Macedonia and IPARD 2007-20013 for EU Member States

Source: author's elaboration based on IPARD and RDP for each country

As presented in the top graph the major difference in the structure of the financial plan for the implementation of the funds for rural development is the share of axis II measures in the total budget. Old EU member states allocate most of the funds for this axis (average EU-15) while the new Member States allocate equal funds for axis I and axis II. Unlike them, preparatory activities for the implementation of agro-environmental measures for the candidate countries are clearly the last on the priority list, although this component of the IPARD program includes also the preparatory activities for the use of the LEADER program.

A similar structure of rural development measures can be found by potential candidates who are not eligible for EU funding (Figure 14). These countries give greater emphasis on competitiveness and investment on the farm, which is reasonable in relation to the structural challenges that these countries are facing in agriculture sector. The importance of the second axis (sustainable management of natural resources) is far smaller and support measures are related mostly to support of organic production and protection of genetic resources. An exception is Albania, which allocates more funds for the implementation of food safety standards and sustainable management of agricultural land.

Figure 6: Support measures for rural development

Source: author's elaboration based on official documents published by Ministries of Agriculture of relevant counties

Conclusion

General conditions for the development of agriculture and rural areas of the Western Balkan countries are lagging behind the EU average. Nevertheless, agriculture in the WB provides a significant contribution to gross domestic product, a significant source of employment and an important part of foreign trade. The total agricultural production in WB countries is low and can't significantly threaten EU market. The structure and objectives of support at the national level and within the framework of rural development programs of WB countries, corresponds to the priorities defined in the CAP. However, the means for achieving these objectives vary considerably. Funds available at WB countries are far below the level of support the EU member states get. For WB countries, to be able to effectively adjust the agricultural and rural development sector to the EU standards it is necessary to: increase the level of spending for agriculture and rural development at the level of the national budget; to accelerate the process of making available the IPA funds for rural development for all countries of WB; improve land management policy and stimulate enlargement of land holdings; improve rural development programs of WB countries towards giving greater importance to sustainable management of natural resources.

References

1. Agency for Financial Support for Agriculture and Rural Development, Government of the Republic of Macedonia, http://www.ipardpa.gov.mk/Root/mak/default_mak.asp
2. Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina in Figures, 2010;
3. Albania Ministry of Finance, Revised budget year 2010 by the ministries and institutions budget line;

4. Albanian Institute of Statistics, Albania in figures 2010;
5. Croatian Biro of Statistics, Statistical Yearbook of the Republic of Croatia 2010
6. Croatian Government, The Strategy of government programs and the state budget for the period 2010-2012;
7. European Commission (Eurostat and Agriculture and Rural Development DG), FAO and UNSO, http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/index_en.htm;
8. European Commission, 2006, Study on the State of Agriculture in Five Applicant Countries, Albania-Country Report, 2006;
9. European Commission, 2006, Study on the State of Agriculture in Five Applicant Countries, Bosnia and Herzegovina-Country Report, 2006;
10. European Commission, 2006, Study on the State of Agriculture in Five Applicant Countries, Croatia-Country Report, 2006;
11. European Commission, 2006, Study on the State of Agriculture in Five Applicant Countries, Macedonia-Country Report, 2006;
12. European Commission, 2006, Study on the State of Agriculture in Five Applicant Countries, Montenegro-Country Report, 2006;
13. European Commission, 2006, Study on the State of Agriculture in Five Applicant Countries, Serbia-Country Report, 2006
14. Ministry of Agriculture, Fisheries and Rural Development of Republic of Croatia, Rural Development Strategy 2008-2013;
15. Ministry of Agriculture, Food and Consumer Protection, Albania, Inter-Sectoral Rural Development Strategy of Albania, 2007-2013;
16. Ministry of Agriculture, food and consumer protection, the Republic of Albania, Secretary General, Monthly Monitoring 2010;
17. Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management, Montenegro, Agro budget 2009, ppt;
18. Ministry of Foreign Trade and Economic Relations of BiH, Policy Analysis in Agriculture, Food and Rural Development of Bosnia and Herzegovina, 2009;
19. Montenegro Statistical Office, Statistical Yearbook 2010;
20. Office for European Integration of the Republic of Serbia, 2010; The responses to the questionnaire-EC, Chapter Agriculture and Rural Development;
21. State Statistical Office, Republic of Macedonia, Macedonia in Figures 2010;
22. Statistical Office of the Republic of Serbia, Statistical Yearbook, 2010;
23. The Government of Republic of Serbia, 2010, The National Programme for Agriculture 2010

METHODS FOR COST EFFICIENCY APPRAISAL IN ROMANIAN FARMS

Paula STOICEA, Toma Adrian DINU, Elena STOIAN¹

Abstract

Production cost and a large spectre of indicators needed for farm decision making process may easily be determined through the use of direct-costing method. This method uses only variable costs for the agricultural product cost calculation, given that the fixed expenses influence directly the gross financial result of the farm. The study was performed based on the data collected in the agricultural year of 2010, from a vegetable farm from the region of South-Muntenia, Romania, having a surface of 15 ha, consecutively cultivating early potato and autumn cabbage. This computation method brings the advantage of emphasizing the most profitable cultivated agricultural products, ensuring a strict control over expenses, by simplified calculation, even though difficulties may appear when separating the variable expenses from the fixed ones. The indicators calculated for the studied farm have shown crop profitability, lack of risks and farm capacity to adapt in due time and with minimum effort to the changes brought about by the conditions generated by the social-economic environment.

Key words: *agricultural product, direct-costing method, production break-even point, financial break-even point, coverage factor, volatility coefficient.*

Introduction

The emergence of a production cost calculation method, meant for the vegetable farms that would ensure rapid cost calculation as well as the determination of a large spectre indicators needed for efficient farm decision making process has lead to the method of the variable costs or the direct-costing method.

Emerged in the USA in 1934 (applied by Jonathan Harris and G. Charter Harrison) and subsequently applied by European countries (England, France, Germany, etc.), the cost determination method is very current, as it allows only the deduction of variable costs (direct or indirect) incurred for vegetable production.

¹ University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine, Bucharest, 59 Marasti, district 1, 011464, Bucharest, Romania, e-mail contact: stoiceapaula@yahoo.com Phone: +40 21 318 25 64/232, Fax: + 40 21318 28 88.

2. Material and method

The research was performed on a vegetable farm from Romania, Dambovita County, Lunguletu commune, having a surface of 15 ha, consecutively cultivating early potato and autumn cabbage. In order to perform the study, the data collected from the analyzed farm in the agricultural year of 2010 were processed.

The method of the variable costs or the direct-costing method consists of the separation of all costs incurred in the pursuit of attaining production (production costs, distribution costs, etc.) in fixed and variable costs, the fixed costs directly influencing the gross financial result of the farm. As a result, only variable (direct and indirect) costs are applied for this method in calculating the cost per agricultural product unit. In this respect, for the studied farm, we have identified and classified costs based on types of expenses and on each type of agricultural product obtained.

The direct variable costs (related to the production activity) are collected for each type of agricultural product obtained, and the indirect variable costs are deduced. The fixed costs are estimated at the level of each crop and overall production of the farm.

3. Results and discussions

For the crop farm under analysis, we have determined indicators in table no.1, separately for the early potato and autumn cabbage crops and cumulatively per hectare of successive crops.

Through direct-costing method, determination of the production unit cost is performed by relating variable costs (VC) to the agricultural product attained quantity (Q).

$$VC = VC / Q$$

For the early potato crop, the variable cost per unit was of 0.35 lei/kg, and for the autumn cabbage it was of 0.25 lei/kg. Further on, for each agricultural product we have determined its gross contribution to profit or to the margin of variable costs.

The margin of variable costs (MC_{VC}) was determined as the difference between turnover (TO) and the variable costs (VC) incurred for the sold production, also known as the gross margin and it represents the sum of variable costs margins per unit established for the early potato and autumn cabbage multiplied by the afferent production sold.

$$MC_{VC} = TO - VC$$

Table 1. Determination and analysis of the variable cost for a vegetable farm (1 ha)

No.	Indicators	Symbol	Unit	Early potato	Autumn cabbage	Crop Total
1.	Total costs	TC	lei	19,999	20,451	40,450
2.	Variable costs	VC	lei	17572	17788	35,360
3.	Fixed costs	FC	lei	2,427	2,663	5,090
4.	Attained Production	Q	kg	50,000	70,000	-
5.	Variable cost per unit	VC_{unit}	lei	0.35	0.25	-
5.	Selling price	SP	lei	1	1	-
7.	Turnover	TO	lei	50,000	70,000	120,000
9.	Variable cost margin	MC_{VC}	lei	32,428	52,212	84,640
10.	Variable costs marginal rate for variable costs	MR_{VC}	%	64.85	74.58	70.53
11.	Variable costs rate	Rcv	%	35.15	25.42	29.47
12.	Production break-even point	q_e	kg	3,733	3,598	-
13.	Financial break-even point	$TO_{critical}$	lei	3,733	3,598	7,331
14.	Coverage factor	CF	%	64.86	74.59	70.53
15.	Safety period	S_{period}	lei	43,065	59,348	102,413
16.	Dynamic safety indicator	$S_{dynamic}$	%	86.13	84.78	85.34
17.	Withdrawal indicator	W	%	4.85	3.80	4.24
18.	Volatility coefficient (operational leverage)	Lo	-	1.16	1.17	1.17

Source: Data processed from the studied farm

We have determined for the studied farm a variable costs margin of 32,428 lei for the early potato crop, which represents 38.31% of the gross margin, and for the autumn cabbage the variable costs margin determined were of 52,212 lei, representing 61.68% of the gross margin. Through the variable costs gross margin rate we have determined what percentage does the gross margin (difference between turnover and variable costs) represents in relation to the attained turnover per crop and overall per farm. Thus, for the early potato crop, the variable costs margin rate shows a value of 64.85%, less than the one determined for the autumn cabbage crop (74.58%), the overall farm level being of 70.53%.

The variable costs rate shows the variable costs status for each crop and respectively for total production within the turnover (total income) obtained from one crop and respectively from the total production. Thus for the early potato crop it was of 35.15%, more than in the case of the autumn cabbage crop for which we have recorded the value of 25.42%. For farm total the variable costs were found in total turnover as for representing 29.47%. Because the gross margin must cover the period costs (fixed costs) that refer to the farm's capacity to produce and sell, we must grant priority to production and sale of some crops and suppress other corps considered unprofitable.

For the studied farm we observe that both crops, through their production capacity and incomes attained over their sale, may cover the period costs, and that their cultivation is convenient to the farmer.

The break-even point expresses the activity volume where the income attained by selling the agricultural products and the afferent total costs are equal, the result being null. This indicator represents the sales level that has the ability to cover total variable costs corresponding to the sales volume and fixed costs corresponding to a specific period. It shows that any additional sales exceeding this level triggers benefits, and the activity becomes profitable.

The break-even point is determined considering the following elements:

- total agricultural surface existing in the farm, without making new investments by increasing the surface in the reference period;
- existence of stable prices for production factors during the analyzed period;
- prices of the products sold are constant, so they do not depend on the volume of sales;
- there are no problems concerning the cash flow (discrepancy between incurring the costs and their payment or between attaining income and collecting it);
- eliminating variations on the volume of stocks (the production achieved is considered as for being sold).

For the early potato crop, the break-even point is reached when the turnover is equal to total costs (lei 19,999), and for the autumn cabbage the break-even point is reached at lei 20,451.

The procedures for determining the break-even point are: mathematical and graphical. The mathematical procedure implies determining a critical point in physical units (q_c) and in monetary units that is a critical turnover ($TO_{critical}$). So, the production break-even point equals the ratio between total fixed costs and variable cost unit margin. By multiplying the ratio of the production break-even point by the selling price (SP) we obtain the financial break-even point ($TO_{critical}$). Therefore, the financial break-even point is the ratio between the total fixed costs and the variable costs marginal rate. For the early potato crop, the production break-even point is 3,733 kg, and the critical turnover is recorded when the value of lei 3,733 is reached. For the autumn cabbage crop, the production break-even point is of 3,598 kg, the critical turnover is recorded when the value of lei 3,598 is reached. Per farm total, the critical turnover is recorded when the amount of lei 7,331 is reached.

The coverage factor (CF) is the indicator expressing how much of the turnover is needed to cover all costs and start obtaining profit, and it is determined as ratio between the variable costs margin per crop and crop turnover, and gross margin and total turnover. The higher this indicator is, the greater the profit is, and the farm will focus its production and supply strategy on those products bearing the highest coverage factor value. Therefore, for the analyzed farm, the coverage factor for the early potato crop is 64.84%, less than the coverage factor for the autumn cabbage crop, which raises to

74.59%, meaning that between the two crops, the cabbage crop has a higher profitability potential. For the farm, the coverage factor raised to 70.53 % of the turnover.

This indicator may be considered an indicator for profitability potential, aiming at focusing decisions towards optimizing the production and supply structure.

The safety interval indicates how much the sales could go down so that the farm would reach its break-even point. This represents the limit that the farm may reach without recording any losses. The safety interval for the early potato crop is of lei 43,065, which means, hypothetically speaking, if the sales would decrease to this value, the break-even point would be reached and the company wouldn't record losses for the crop. For the autumn cabbage crop, the safety interval is of lei 59,348. Calculated for the farm, the safety interval is of lei 102,413, in which case the farm does not record losses, the income equals the costs, and the economic result is zero.

The dynamic safety indicator represents the indicator through which we establish the percentage that we may decrease the turnover with so that the farm reaches its break-even point. Therefore, for the early potato crop, the safety interval is of 86.13%, showing that the turnover has to go down to this percentage in order to reach the break-even point for this crop. For the autumn cabbage crop, this safety interval is of 84.78 %, showing that this crop is more profitable, and for the overall farm this indicator is of 85.34%.

The withdrawal indicator represents the percentage of the turnover which is used to cover fixed costs. If it is as little as possible, then the farm may easily reach the break-even point. As the calculations performed show, we observe that the farm records a withdrawal indicator of 4.85% for the early potato crop, and for the autumn cabbage crop 3.80%, meaning that for the latter crop the farm may easily reach the break-even point. For the overall analyzed farm the withdrawal indicator is of 4.24%.

The volatility coefficient or the operational leverage emphasizes the influence that the current status compared to the break-even point has on the economic result. It shows economic risk dependence to the turnover: the farthest the turnover is from the break-even point, less risky is the farm's activity.

For a better emphasis of the volatility coefficient dependence on the break-even point, we take into consideration the calculation relations between the turnover and the economic result, which is in turn determined by the additional turnover after reaching the break-even point.

The volatility coefficient represents the indicator by which the economic risk of the analyzed farm may be assessed, that is its incapacity to adapt in due time and with minimum effort to the changes brought about by the conditions generated by the social-economic environment. This risk is proportional to the level of fixed costs and to the how close is the turnover compared to the break-even point.

The volatility coefficient for the analyzed farm exceeds the value of 1, and therefore the turnover is situated far from the break-even point, so the farm's activity is less risky.

4. Conclusions

As any method of calculation and cost analysis, the direct-costing method has both *advantages* and *disadvantages*.

The advantages of the method:

- because it takes into consideration only variable costs, the costs calculation for agricultural products cultivated is very simplified;
- it helps spotting the most profitable crops cultivated (having the highest margins);
- it ensures a rigorous cost control;
- it analyses performances according to the deduced/agricultural product margin.

The disadvantages of the method:

- it separates variable costs from fixed costs, fact that brings about some difficulties (related to the production capacity that engages fixed costs and the use of production capacity that engages variable costs);
- the stocks are assessed only to the level of variable costs, influencing the exploitation result level (it comes against the requirements of financial accountancy which mentions that the stock assessment is performed for the total cost).

The indicators calculated for the studied farm have shown crop profitability, lack of risks and farm capacity to adapt in due time and with minimum effort to the changes brought about by the conditions generated by the social-economic environment.

Bibliography

1. DINU Toma Adrian, 2008, *Costuri, Prețuri și Tarife*, Ceres Publishing House, Bucharest.
2. CĂLIN Oprea (coordonator), 2000, *Contabilitate de gestiune*, Tribuna Economică Publishing House.
3. STOIAN Elena, DINU Toma Adrian, STOICEA Paula, 2011, Comparative analysis of economic performance in farms with different forms of organization, International Symposium Prospects of agriculture and rural areas in the context of durable development, University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Bucharest, Romania.
4. STOICEA Paula, DINU Toma Adrian, STOIAN Elena - Evaluation of farm profitability by management intermediary balance, International Symposium Prospects of agriculture and rural areas in the context of durable development, June 2-3, 2011, University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Bucharest, Romania.
5. <http://www.contabilul.manager.ro/a/3868/monografie:-calculatia-costurilor-la-productia-agricola.html>.

ИНВЕСТИЦИЈЕ У КУПОВИНУ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА У ЦИЉУ СМАЊЕЊА РУРАЛНОГ СИРОМАШТВА¹

Саша Тодоровић, Сањин Ивановић и Тодор Марковић²

Резиме

Породична пољопривредна газдинства Републике Србије карактерише неповољна поседовна структура. Досадашња истраживања су показала да би увећање земљишних поседа допринело не само бољем коришћењу расположиве радне снаге чланова домаћинства, већ би имало и многе друге повољне ефекте за пословање породичних газдинстава, као и за читаву руралну економију.

Као највећа препрека побољшању поседовне структуре јавља се недостатак капитала за потребе инвестиционих улагања у куповину земљишта. Имајући то у виду, циљ истраживања у овом раду је да се установи економска ефективност инвестиционих улагања у куповину пољопривредног земљишта. Резултати истраживања показују да су инвестиције у куповину земљишта у случају претежног финансирања позајмљеним капиталом и при високим ценама земљишта, економски оправдане само на веома дуг период.

Кључне речи: *инвестиције, пољопривредно земљиште, сиромаштво, рурална економија*

Увод

Припреме Републике Србије за европске интеграције подразумевају спровођење мера подршке развоју пољопривреде на породичним газдинствима као стратешким носиоцима развоја пољопривреде. Преко потребно побољшање њихових

-
- 1 Rad je rezultat istraživanja na projektu Ministarstva obrazovanja i nauke Republike Srbije broj 179028, pod nazivom: „Ruralno tržište rada i ruralna ekonomija Srbije – diverzifikacija dohotka i smanjenje siromaštva“.
 - 2 Saša Todorović, asistent pripravnik, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Nemanjina 6, Zemun, Republika Srbija, telefon: +38111/2615-315/406, e-mail: sasat@agrif.bg.ac.rs; dr Sanjin Ivanović, docent, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Nemanjina 6, Zemun, Republika Srbija, telefon: +38111/2615-315/426, e-mail: sanjinivanovic@yahoo.com; dr Todor Marković, docent, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Trg Dositeja Obradovića 8, Novi Sad, Republika Srbija, telefon: +38121/485-3419, e-mail: todor@polj.uns.ac.rs

пословних резултата и убрзано прилагођавање тржишном начину привређивања карактеристичном за газдинства ЕУ захтева дугорочно улагање капитала. Међутим, аграрна привреда Републике Србије суочава се са проблемом недостатка капитала за потребе инвестиционих улагања и структурно прилагођавање захтевима који се намећу као императив током припреме за европске интеграције. Недостатак кредита представља основни фактор ограничавања перформанси породичних газдинстава и њиховог развоја, што је проблем нарочито приметан у пољопривреди земаља централне и источне Европе (Дриес и Свиннен, 2004). У ситуацији када је расположив капитал за инвестициона улагања оскудан, а потребе за њим значајне, веома је важно правилно усмерити постојећа средства у оне намене и пројекте у којима ће се постићи највећа економска ефективност улагања (Васиљевић и сар., 2006). С обзиром да доминантан утицај на функционисање породичног пољопривредног газдинства и његове пословне резултате испољава неколико организационо-економских фактора, међу којима се посебно истиче величина газдинства изражена површином ораница (Тодоровић и Мунђан, 2009) и да са повећањем величине пољопривредног газдинства долази до мењања оптималне структуре сетве, повећавања степена искоришћености живог рада чланова домаћинства, повећавања степена искоришћености рада сопствених погонских машина, смањивања укупних фиксних трошкова по ха и часу рада и повећавања марже покрића на нивоу газдинства (Мунђан и сар., 2008) као једна од приоритетних инвестиционих мера се намеће и потреба улагања у проширење поседа путем куповине пољопривредног земљишта.

Евидентно је да од расположиве обрадиве површине зависи висина инвестиционих улагања, капацитет и степен коришћења расположиве радне снаге, обим и вредност производње и висина остварених економских резултата на газдинству (Васиљевић и Средојевић, 2005). Дакле, очигледно је да повећање величине газдинства у основи делује врло повољно на функционисање и пословне резултате газдинства. С обзиром на пресудан значај поседовне структуре за ефикасност пословања у пољопривреди може се рећи да је са неповољном поседовном структуром каква постоји на нивоу Републике Србије (Богданов и Божић, 2005) тешко бити конкурентан и опстати на тржишту у условима све јаче конкуренције.

Имајући то у виду, циљ истраживања приказаног у овом раду је да се установи ток новца током периода трајања инвестиционог пројекта, како би се утврдила економска ефективност реализације инвестиције у куповину пољопривредног земљишта и могућност коришћења кредита.

Материјал и метод рада

Пре доношења одлуке треба прикупити што је могуће више квалитетних информација на темељу којих се може установити ток новца у периоду трајања планираног инвестиционог улагања (пројекта). У том смислу, током 2010. године спроведена је анкета у равничарском подручју Републике Србије (Средњебанатски, Јужнобанатски и Сремски управни округ) у циљу прикупљања неопходних

података. Прикупљени подаци послужили су као основа за формирање полазних претпоставки за анализу економских ефеката планираног инвестиционог улагања (пројекта) у куповину пољопривредног земљишта (Табела 1).

Табела 1. -Полазне претпоставке за установљавање економских ефеката инвестиционог улагања у куповину пољопривредног земљишта

Подаци о инвестицији:	
Анализирана цена пољопривредног земљишта (ЕУР/ха)	3.000,00
Рента (ЕУР/ха)	100,00
Порез на имовину (ЕУР/ха)	4,50
Годишња стопа раста ренте (%)	5,00
Годишња стопа раста вредности земљишта (%)	3,50
Накнада која се плаћа приликом куповине (% иницијалне цене)	0,50
Накнада која се плаћа приликом продаје (% крајње вредности)	3,00
Порез на капиталну добит (%)	10,00
Услови финансирања инвестиције:	
Сопствено учешће у финансирању инвестиционог улагања (%)	25,00
Годишња каматна стопа на позајмљена средства (кредит) (%)	8,50
Рок отплате кредита (година)	20,00
Гранична очекивања инвеститора:	
Калкулативна каматна стопа (%)	4,00

Извор: Анкета спроведена од стране аутора у равничарском подручју Републике Србије током 2010. године (Средњебанатски, Јужнобанатски и Сремски управни округ)

Основна претпоставка од које се пошло у истраживању је да се капитал улаже у куповину пољопривредног земљишта првенствено ради стицања власништва и у том смислу оно се посматра као улагање које треба да донесе одговарајући приход (ренту) власнику. У том погледу између њега и других облика пласмана капитала и прихода које доносе (каматносног капитала и камате, акцијског капитала и дивиденде итд.) не постоји разлика. То практично значи да се инвестирање средстава у куповину пољопривредног земљишта у овом истраживању посматра као инвестиција у власништво које омогућава присвајање земљишне ренте.

Цена пољопривредног земљишта која је послужила као полазна основа за спровођење ове анализе представља просечну цену по којој се може купити ха пољопривредног земљишта ИИИ класе у равничарском подручју Републике Србије (у наведеним окрузима). С друге стране, куповином таквог земљишта може се остварити одговарајућа годишња рента. Пласирањем капитала у куповину пољопривредног земљишта, поред стицања власништва над земљиштем (из којег проистиче рента), стиче се и обавеза плаћања пореза на имовину који ће такође у одговарајућем износу бити укључен у анализу.

Имајући у виду дуг анализирани период коришћења инвестиције (10 и 30 година), било је неопходно у обрачун укључити предвиђену годишњу стопу раста вредности земљишта и ренте. С обзиром да власништво над земљиштем

за резултат може да има акумулацију капитала путем апресијације (раста вредности), у обрачун је укључена и годишња стопа раста вредности земљишта. До пораста ренте долази из много разлога, а нарочито услед пораста тражње. С друге стране, износи накнада које се плаћају приликом куповине и продаје земљишта и порез на капиталну добит укључени су у анализу да би се на што потпунији начин сагледао финансијски повраћај на инвестициона улагања у току периода коришћења инвестиције, без обзира што се продаја имовине можда неће догодити у блиској будућности.

Када су услови финансирања инвестиције у питању, пошло се од претпоставке да се улагања у инвестицију не финансирају у потпуности сопственим средствима, с обзиром да је утврђено да је мешовит случај финансирања инвестиционих улагања често заступљен у пракси. Дакле, полази се од претпоставке да се инвестиција реализује улагањем делом сопственог капитала инвеститора (претпоставља се да 25% потребних инвестиционих улагања чине сопствена средства инвеститора), а делом улагањем позајмљеног капитала (претпоставља се да инвеститор преосталих 75% потребних инвестиционих улагања прибавља путем кредита уз каматну стопу од 8,5% годишње и рок отплате од 20 година).

Очекивања инвеститора о висини (минималног) укамаћења у инвестицију уложеног капитала представљена су калкулативном каматном стопом. Питање одређивања калкулативне каматне стопе приликом процене економске ефективности инвестиција представља проблем о коме се често расправљало и изражавала супротна мишљења у теорији инвестирања (Андрић, 1998; Гогић, 2005; Васиљевић, 1995; Ивановић, 2008). У раду се пошло од става да се калкулативна каматна стопа изједначава искључиво са минималним очекивањем инвеститора.

Анализа економске ефективности инвестиционог улагања у куповину пољопривредног земљишта у овом истраживању ослања се на динамичке методе за утврђивање економске ефективности инвестиционог улагања. Показатељи генерисани примењеним динамичким методским поступком укључују нето садашњу вредност, интерну стопу повраћаја и приносну вредност.

Резултати и дискусија

С обзиром да је пожељно да инвестиција остварује приходе којима ће бити могуће подмити све текуће обавезе пословања потребно је проучити ток новца односно приливе и одливе новца током периода трајања инвестиционог пројекта (улагања) у куповину пољопривредног земљишта. Такође, с обзиром да се инвестиција финансира кредитом, током периода отплате кредита мора се осигурати довољно новца за подмирење кредитних обавеза. Економска ефективност инвестиционог пројекта при десетогодишњем периоду коришћења инвестиције (Табела 2) и тридесетогодишњем периоду коришћења инвестиције (Табела 3) може се видети на основу претходно поменутих динамичких показатеља.

Табела 2. –Економска ефективност инвестиције у куповину пољопривредног земљишта (десетогодишњи период коришћења инвестиције)

Година	Рента	Порез на имовину и накнада која се плаћа приликом куповине	Рата кредита	Остатак дуга	Камата	Учешће и отплата главнице	Готовински ток	Порез на капиталну добит	Вредност земљишта	Крајња вредност дуга	Нето готовински ток
0						750,0	-750,0				-765,0
1	100,0	6	238,0	2.250,0	191,0	47,0	-142,0		3.105,0		-142,0
2	105,0	6	238,0	2.203,0	187,0	50,0	-137,0		3.214,0		-137,0
3	110,0	6	238,0	2.153,0	183,0	55,0	-132,0		3.326,0		-132,0
4	116,0	7	238,0	2.098,0	178,0	59,0	-127,0		3.443,0		-127,0
5	122,0	7	238,0	2.039,0	173,0	64,0	-122,0		3.563,0		-122,0
6	128,0	7	238,0	1.974,0	168,0	70,0	-116,0		3.688,0		-116,0
7	134,0	8	238,0	1.904,0	162,0	76,0	-110,0		3.817,0		-110,0
8	141,0	8	238,0	1.829,0	155,0	82,0	-103,0		3.950,0		-103,0
9	148,0	8	238,0	1.746,0	148,0	89,0	-97,0		4.089,0		-97,0
10	155,0	8	238,0	1.657,0	141,0	97,0	-217,0	110,0	4.232,0	1.560,0	2.345,0
Нето садашња вредност = -90,0											
Интерна стопа повраћаја = 3,24%											
Приносна вредност = 2.743,0											

Извор: Обрачун аутора

Табела 3. –Економска ефективност инвестиције у куповину пољопривредног земљишта (тридесетогодишњи период коришћења инвестиције)

Година	Рента	Порез на имовину и накнада која се плаћа приликом куповине	Рата кредита	Остатак дуга	Камата	Учешће и отплата главнице	Готовински ток	Порез на капиталну добит	Вредност земљишта	Крајња вредност дуга	Нето готовински ток
0						750,0	-750,0				-765,0
1	100,0	5,0	238,0	2.250,0	191,0	47,0	-142,0		3.105,0		-142,0
2	105,0	5,0	238,0	2.203,0	187,0	50,0	-137,0		3.214,0		-137,0
3	110,0	5,0	238,0	2.153,0	183,0	55,0	-132,0		3.326,0		-132,0
4	116,0	6,0	238,0	2.098,0	178,0	59,0	-127,0		3.443,0		-127,0
5	122,0	6,0	238,0	2.039,0	173,0	64,0	-122,0		3.563,0		-122,0
6	128,0	6,0	238,0	1.974,0	168,0	70,0	-116,0		3.688,0		-116,0
7	134,0	7,0	238,0	1.904,0	162,0	76,0	-110,0		3.817,0		-110,0
8	141,0	7,0	238,0	1.829,0	155,0	82,0	-103,0		3.950,0		-103,0

Година	Рента	Порез на имовину и наклада која се плаћа приликом куповине	Рата кредита	Остатак дуга	Камата	Учеће и отплата главнице	Готовински ток	Порез на капиталну добит	Вредност земљишта	Крајња вредност дуга	Нето готовински ток
9	148,0	7,0	238,0	1.746,0	148,0	89,0	-97,0		4.089,0		-97,0
10	155,0	7,0	238,0	1.657,0	141,0	97,0	-90,0		4.232,0		-90,0
11	163,0	8,0	238,0	1.560,0	133,0	105,0	-82,0		4.380,0		-82,0
12	171,0	8,0	238,0	1.455,0	124,0	114,0	-74,0		4.533,0		-74,0
13	180,0	9,0	238,0	1.341,0	114,0	124,0	-66,0		4.692,0		-66,0
14	189,0	9,0	238,0	1.217,0	103,0	134,0	-58,0		4.856,0		-58,0
15	198,0	9,0	238,0	1.083,0	92,0	146,0	-49,0		5.026,0		-49,0
16	208,0	10,0	238,0	937,0	80,0	158,0	-39,0		5.202,0		-39,0
17	218,0	10,0	238,0	779,0	66,0	172,0	-29,0		5.384,0		-29,0
18	229,0	11,0	238,0	607,0	52,0	186,0	-19,0		5.572,0		-19,0
19	241,0	11,0	238,0	421,0	36,0	202,0	-8,0		5.768,0		-8,0
20	253,0	12,0	238,0	219,0	19,0	219,0	4,0		5.969,0		4,0
21	265,0	12,0	-	-	-	-	253,0		6.178,0		253,0
22	279,0	13,0	-	-	-	-	266,0		6.395,0		266,0
23	293,0	14,0	-	-	-	-	279,0		6.618,0		279,0
24	307,0	14,0	-	-	-	-	293,0		6.850,0		293,0
25	323,0	15,0	-	-	-	-	308,0		7.090,0		308,0
26	339,0	16,0	-	-	-	-	323,0		7.338,0		323,0
27	356,0	17,0	-	-	-	-	340,0		7.595,0		340,0
28	373,0	17,0	-	-	-	-	357,0		7.861,0		357,0
29	392,0	18,0	-	-	-	-	374,0		8.136,0		374,0
30	412,0	19,0	-	-	-	-	140,0	517,0	8.420,0	-	8.044,0
Нето садашња вредност = 1.538,0											
Интерна стопа повраћаја = 6,45%											
Приносна вредност = 5.819,0											

Извор: Обрачун аутора

Анализе су показале да би улагање средстава у куповину пољопривредног земљишта у износу од 3.000,0 ЕУР по ха при калкулативној каматној стопи од 4% било за инвеститора економски оправдано само при тридесетогодишњем периоду коришћења инвестиције. У том случају је нето садашња вредност инвестиције већа од нуле, а интерна стопа рентабилности (повраћаја) је већа од калкулативне каматне стопе. Такође, код тридесетогодишњег периода коришћења инвестиције је њена приносна вредност (највећи износ који се може уложити у инвестицију) већа од потребних инвестиционих улагања. Код десетогодишњег периода коришћења анализираних инвестиција, сви показатељи њене економске ефикасности су неповољни.

Закључак

Анализатока новца инвестиционог пројекта у куповину пољопривредног земљишта показује посебне специфичности овог улагања. С обзиром да је инвестиционо улагање једним делом финансирано из кредита, период отплате кредита је краћи од периода коришћења инвестиције (инвестиционо неконформан период). У вези са тим, утицај дужине периода отплате кредита на висину трошкова капитала може се описати следећом законитошћу: са растућим периодом отплате кредита износи отплате постају мањи (што олакшава подношење кредита са гледишта ликвидности), док са друге стране трошкови капитала у форми обавезе за камату на кредит расту, пошто позајмљени капитал са већим укамаћењем остаје везан у дужем временском периоду. При томе треба истаћи да у случају претежног финансирања куповине земљишта позајмљеним капиталом, при релативно кратком периоду отплате (10 година или мање) и високим ценама земљишта, овакве инвестиције нису економски оправдане.

Литература

1. Andrić, J. (1998). *Troškovi i kalkulacije u poljoprivrednoj proizvodnji*. Beograd: Savremena administracija.
2. Bogdanov, N., & Božić, D. (2005). *Promene u posedovnoj i socio-ekonomskoj strukturi zemljoradničkih gazdinstva Srbije tokom perioda tranzicije*. In Đ. Stevanović & D. Živković (Eds.), *Porodična gazdinstva Srbije u promenama* (pp. 91-108). Beograd: MLADOST-BIRO.
3. Dries, L., & Swinnen, J. F. M. (2004). *Foreign direct investment, vertical integration, and local suppliers: evidence from the Polish dairy sector*. *World Development*, 32(9), 1525-1544.
4. Gogić, P. (2005). *Teorija troškova sa kalkulacijama – u proizvodnji i preradi poljoprivrednih proizvoda*. Beograd: Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu.
5. Ivanović, S. (2008): *Ekonomska efektivnost investicija u govedarskoj proizvodnji porodičnih gazdinstava*. Doktorska disertacija. Poljoprivredni fakultet, Beograd – Zemun.
6. Munćan, M. P., Todorović, S. Z., & Ivkov, I. S. (2008). *Model porodičnog gazdinstva kao osnova za eksperimentisanje u agroekonomskim istraživanjima*. In S. Jelić & Z. Rajić (Eds.), *Agroekonomska nauka i struka u tranziciji obrazovanja i agoprivrede* (pp. 211-221). Beograd: Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu.
7. Todorović, S. Z., & Munćan, M. P. (2009). *Optimiranje strukture setve porodičnih gazdinstava u nestabilnim uslovima poslovanja*. *Ekonomika poljoprivrede*, 56(2), 329-339.
8. Vasiljević, Z. (1995). *Metode ocene ekonomske efektivnosti investicija i*

njihov uticaj na donošenje investicionih odluka u poljoprivrednoj proizvodnji. Unpublished Doktorska disertacija, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.

9. Vasiljević, Z., & Sredojević, Z. (2005). *Investicije na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu.* In Đ. Stevanović & D. Živković (Eds.), *Porodična gazdinstva Srbije u promenama* (pp. 118-142). Beograd: MLADOST-BIRO.
10. Vasiljević, Z., Sredojević, Z., & Čejvanović, F. (2006). *Model investiranja u poljoprivredno zemljište kao element razvojnog programa.* *Ekonomika poljoprivrede*, 53(2), 403-412.

THE INVESTMENTS IN THE PURCHASE OF AGRICULTURAL LAND FOR THE PURPOSE OF REDUCING RURAL POVERTY³

Saša Todorović, Sanjin Ivanović i Todor Marković⁴

Summary

Family farms in the Republic of Serbia are characterized by unfavorable possession structure. A previous research has shown that the increase of land would contribute not only to better utilization of available labor force of family farm members, but it would also have many other favorable effects on business operations of the family farms, as well as on the whole rural economy.

The lack of capital for investments in land purchase proves to be the greatest obstacle to the improvement of possession structure. Bearing this in mind, the research in this paper aims at determining the economic effectiveness of investments in the purchase of agricultural land. The results of the research show that the investment in land purchase in case of dominant financing with the borrowed capital and at high prices of land, are economically justified only over a very long time period.

Key words: *investments, agricultural land, poverty, rural economy*

3 The paper is a result of the project of the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia number 179028, titled: "Rural labour market and rural economics of Serbia – diversification of income and reduction of poverty".

4 Saša Todorović, Teaching Assistant, Faculty of Agriculture, University of Belgrade, Nemanjina 6, Zemun, Republic of Serbia, phone number: +38111/2615-315/406, e-mail: sasat@agrif.bg.ac.rs; Sanjin Ivanović, Ph.D., Assistant Professor, Faculty of Agriculture, University of Belgrade, Nemanjina 6, Zemun, Republic of Serbia, phone number: +38111/2615-315/426, e-mail: sanjinivanovic@yahoo.com; Todor Marković, Ph.D., Assistant Professor, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 8, Novi Sad, Republic of Serbia, phone number: +38121/485-3419, e-mail: todor@polj.uns.ac.rs

RURAL TOURISM IN THE BORDER AREA ROMANIA- SERBIA

Tudorica Andra-Valentina¹

Abstract

Rural tourism is an important factor with significant implications in the economic sphere of any region that provides favorable development of this sector in its various forms. Border area between Romania and Serbia covers the south-east of the Carpathian Basin and includes the counties of Timis, Caras-Severin and Mehedinti from Romania and Borski districts, Branicevski, South Banat, North Banat and Central Banat from Serbia, an area over 39,000 km² with a population of about 2.3 million.

Rural tourism can develop only to the extent that their tourism activity as a whole forms a strong market. The most important elements underlying the design of economic activities are armed with permanent market analysis and implementation of various tourism products marketing.

Keywords: *rural tourism, economic development, border areas, cooperation program.*

Introduction

Rural tourism is an activity that takes place in rural areas, specially designed structures promoted by valuing the local tourist resources, and tourism facilities and equipment, revenues thus obtained are permanent and are provided by a service and specialized staff. Need to promote rural tourism comes also from the existence of isolated rural settlements, which are unable to support many services, but still have travel items. Economic support for farmers is also a major problem. Average income of farmers can be increased by selling specific products household, offering various forms of accommodation, by making visits to farms that have various functions of interest (horse, wine, vegetable). To ensure this source of income is not enough just attracting customers but also adapting to the dynamics of tourist expectations. Rural tourism has the advantage that acts to open up new investment opportunities that may be beneficial through their rural community: jobs, infrastructure and services.

¹ Author: PhD Economist. Andra-Valentina Tudorica; Adr: Unirii Square, Giurgiu, Romania; Tel: +40 0720416855 e-mail: andra_valentina2007@yahoo.com; Institution: Academy of Economic Studies; Adr: Romanian Market, Bucharest, Romania; Tel:+40 021.319.19.00, e-mail: rectorat@ase.ro

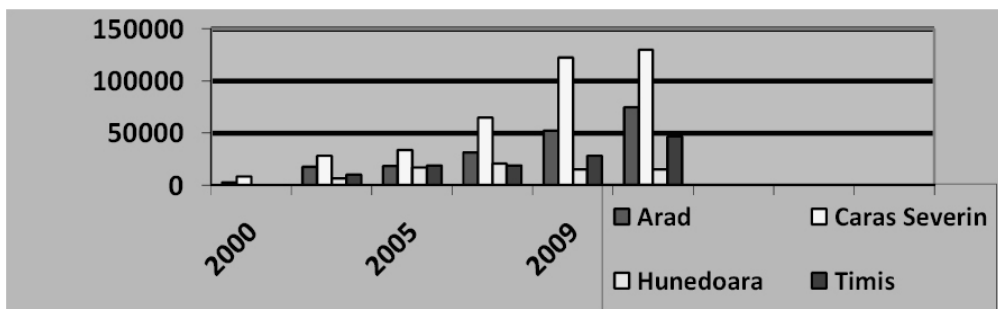
Possibilities for tourism development in Romanian border areas.

Currently, the Roumanian tourism is undergoing a deep crisis, caused mainly by restructuring some improperly applied, resulting indicators are representative of this. As a result of this situation, the pace of expansion of rural tourism in our country remained slow compared to other European countries. An extension of rural tourism growth rate could be influenced positively by facilitating collaboration between agencies and organizations involved in rural tourism development in Romania and similar bodies in other countries with traditionally rural tourism through participation in international activities and by carrying out promotional activities to form a suggestive image of rural tourism both in terms of tourism potential, as well as social and cultural characteristics.

In these actions is important presentation reflected the uniqueness of elements in a diversified relief in unpolluted natural environment and cultural characteristics - folklore, monuments, customs, traditions. At the same time require that the range offer the tourist, from those with low incomes to those with incomes high enough. Rural tourism in our country always existed, but spontaneously, by chance, especially unorganized.

In terms of rural tourism development strategy in our country and the Ministry of Tourism ANTREC opted for quality over quantity. As a representative of the area attractions contact with Serbia, Romania can build cross-border tourism development primarily through the sights of the Mehedinti County: Great Cave from Soroniste, Lake Zaton, Ponoarele Cave Museum, Iron Gates Natural Park, Cave Mouth Ponicoava. Also in Caras-Severin showed no tourism potential through the following objectives: Caransebes City Museum, resort Semenec Cerna Mountains, Poiana Rusca Mountains, Nera Springs Reservation. Reserve Caras Gorge National Park Semenec. Tourist accommodation capacity in Romania's western region a significant increase in Caras-Severin, number of seats-days increased from 7962 in 2000 to over 130,000 in 2010. The same can be said of Timis county, stating that in 2005 compared to 2004 there was almost a doubling of the number of seats in agro pensions to over 18,000 in 9000.

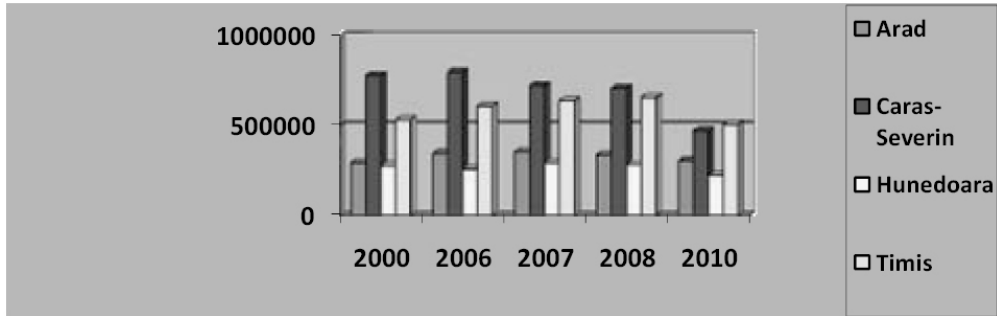
Figure no. 1 - Farmhouses accommodation capacity in the counties of western Romania

Source: Data processing www.insse.ro

Overnight in tourist reception facilities in the Western region Arad and Hunedoara is approximately equal number of overnights, registering a growth rate of 2-3% per year, in 2010 the number of overnights over 300,000 in Arad 220,000 in Hunedoara. In Caras-Severin, however, there is a decrease in the number of overnights, from 780,000 in 2000 to 470,000 in 2010.

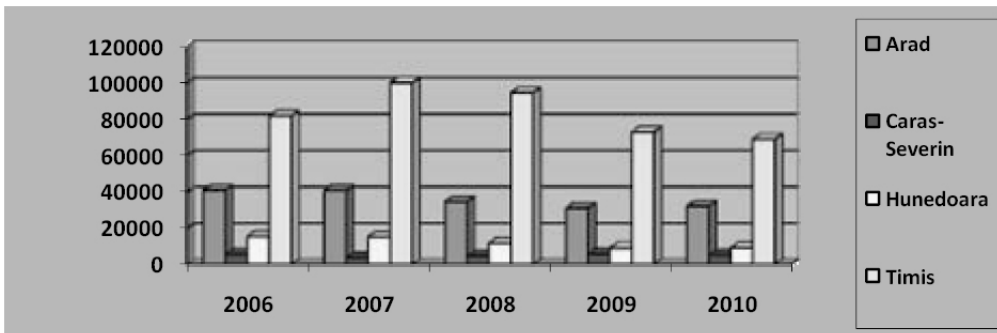
Figure No. 2 .- Overnight in tourist reception facilities in western counties

Source: Data processing www.insse.ro - accessed on 10/09/2011

Arrivals of tourists in the tourist reception on types of tourists in the counties of western Romania foreign tourists. In Timis county, in 2007, compared to previous years is an increase in the number of foreign tourists, reaching over 100,000 people. In the next period, there is a decrease in 2010 is recorded a total of about 70,000 people.

Figure No.3-Arrivals of foreign tourists in tourist facilities in Western Romania

Source: Data processing www.insse.ro

Potentials for tourism development in border areas of Serbia.

Serbia's rural economy is not sufficient diversification, despite having favorable natural resources. Rural tourism can help lead the way to a more diversified rural economy while creating jobs and increasing income After 2000, tourism began to recover, and in 2007 Serbia saw more than 2 million international arrivals, 33% more than in 2006. In terms of revenue and GDP, international tourism receipts increased from \$409 million in 2006 to \$531 million in 2007. According to the UNWTO World Tourism Barometer of October 2008, there is potential to build on recent growth by developing rural tourism

internationally, given that global trends increasingly favor rural tourism. From 2006-2007 domestic rural tourism grew by 12%.

Although strong data on the impact of the current economic crisis on tourism will be available after the summer season, some statistics already indicate a decline in visits. The number of tourists in Serbia fell by 6% to just under 136,000 in January 2009 compared with January 2008 (official statistics).²

Contact area which belongs to Serbia includes districts: District Borski, Branicevski, South Banat, Central Banat. Borski district is in eastern Serbia. It includes the following municipalities: Bor, Kladovo, Majdanpek and Negotin. It has a population of 140,367 inhabitants. In the vicinity of Bor is Prince Alexander Palace, built in 1856. This city has the reputation of the center's largest copper mines in Europe, its modern exploitation began in 1904.

Branicevski district with a population of 253,492 inhabitants are located in the north-eastern Serbia. Some of the places of cultural importance in Pozarevac are: National Museum and Milena Pavlovic-Painting Gallery. Zrenjanin city's economy, the Central Banat residence is diverse but is predominantly industrial food processing, part of the Agricultural Industrial Combine "Servo Mihalj". Serbia has very favorable conditions for rural tourism development: natural areas, protected, clean environment, rivers and lakes, flora and fauna. For rural tourism development, tourism centers have been created (Device, Brankovina) and tourism associations (Kosjeric, Ivanjica, Knic). Offered activities are: walking, sports, excursions to nearby. Tourists interested in agricultural activities may be involved in farm work. Most important segment of rural tourism products in Serbia, especially in areas with undeveloped economy is agro-tourism. The development of this type of rural tourism, which is best represented in Serbia, and depends on two factors: - the household income that comes from agricultural production, the existence of tourism resources. Rural tourism in Serbia is prone to market. Foreign tourists, in a lesser extent, mostly from former republics of SFR Yugoslavia (Bosnia and Herzegovina and Macedonia).

IPA Cross-border Cooperation Programme Romania-Serbia is financed by the EU through the Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA), cross-border component and the program co-funded by the Partner States: Romania and Serbia. The program aims to increase economic competitiveness of the Romania-Serbia border and improving the quality of life in the border communities of both countries. The overall aim of the program is to use cross-border joint projects and joint actions by stakeholders in Romania and Serbia as a starting point to achieve a more balanced socio-economic development and sustainable in the Romanian-Serbian border. The participating countries were divided into two program objectives:

-Global Competitiveness in the border area. The goal is to provide a coherent and agreed to partners in Romania and Serbia as a way to benefit from the added value of joint

² <http://www.undp.org.rs>

actions by addressing common problems affecting the competitiveness and supporting measures which will support competitiveness in the border region as a whole.
 -Improving quality of life for communities in the border area.

Serbia Tourism Product SWOT Analysis

<p>Strengths -diversified tourism product; -hospitality of people; -rich cultural heritage</p>	<p>Weaknesses -few professional operators; -tourism infrastructure in rural areas.</p>
<p>Opportunities -development of activities and sport; -rise the activities in tourism;</p>	<p>Threats -the infrastructure development for tourism projects; -lack of appropriate regional structures dealing with promotion of tourism.</p>

Conclusions

Although the tourist potential of Romania-Serbia border area was and is considered to be promising, as well as the foreign, rural tourism is still in development and rehabilitation. The way to the performance, this activity should adopt a global mindset and take into account existing international competition.

Among the most important aspects considered in the development tourism sector in the Romania-Serbia border, have pointed following: strengthening communication and collaboration between business and public authorities increase efforts to promote tourist image of this area, greater emphasis an rural tourism, ecotourism and cultural tourism.

The tourism activity in rural areas can get many advantages and the most important are:

- Stabilize population by setting labor - consequences for rural areas facing depopulation phenomenon - the creation of new jobs, working which will default to the development of activities related to the sale of food, handicrafts, transport;
- Developing additional activities besides the core activity
- Increasing comfort in the buildings that have rooms available for rent
- Attracting new investment, diversification of activities in a favorable economic context.

References

1. Blanca Garcia Hencke - Rural Tourism Marketing, Publishing Irecson, 2004;
2. Conf. univ. dr. Puiu Nistoreanu; Conf.univ.dr.Gabriela Tigu- Ecoturism and rural tourism, ASE, 2003;
3. Glavan Vasile- Tourism areas. Agritourism. Sustainable tourism. Ecotourism, Economic Publishing House;
4. Manole Victor, Mitache Stefan- Agroturism and rural tourism, Fax Press, 1996;
5. Puiu Nistoreanu-Ecotourism and rural tourism, ASE Publishing House, 2006;
6. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference>
7. <http://www.romania-serbia.net/>
8. <http://www.undp.org.rs>

URBAN-RURAL TYPOLOGY AND IMPORTANCE OF RURAL AREAS IN EU COUNTRIES¹

Maja Štrbac, Marko Jeločnik, Velibor Potrebić²

Abstract

The European Commission agreed in 2010, on a new typology of regions based on a variation of the previously used OECD methodology. The aim of this new typology is to provide a consistent basis for the description of regions, which the author describes in the paper. The author points out the importance of cooperation with the aim of improving economic activity and quality of life in rural areas of the EU. On the basis of division, the author further analyzes the main indicators for EU member states, such as: territory, population, GVA and employment in all three regions. Based on the results of analysis performed by the conclusion of the importance of rural areas in EU.

Key words: *typology of the region, rural areas, territory, population, GVA, employment, EU*

Introduction

New typology considers the presence of large urban centers in the same way of the OECD methodology: 1) “predominantly rural” region (or group of regions) is re-classified as “intermediate“ if there is an urban centre > 200.000 inhabitants representing no less than 25% of the regional population; 2) an „intermediate“ region (or group of regions) is re-classified as “predominantly urban” if there is an urban centre > 500.000 inhabitants (in EU) representing no less than 25% of the regional population.

For the 2007-2013 period, the Leader approach is defined within Council Regulation (EC) No 1698/2005 (Art. 61) as comprising the following key features: 1) Key features pertaining to strategy: a) Area-based approach; b) Multi-sectoral integration; c) Innovation. 2) Key features pertaining to governance: a) Local partnership; b) Inter-territorial and transnational co-operation between rural areas; c) Decentralized

1 Paper is a part of research project III 46006 - Sustainable agriculture and rural development in the function of strategic goals achievement within Danube region, financed by the Ministry of Education and Science of Republic of Serbia, project period 2011-2014.

2 Maja Štrbac, Ph.D., Marko Jeločnik, M.A., Velibor Potrebić, M.A., Institute of Agricultural Economics Belgrade, Volgina 15, 11060 Belgrade, Serbia, Phone/fax: +381(0)11 297 28 58, e-mail: maja.strbac@EUnet.rs

management and planning. 3) Key features pertaining to both: a) Bottom-up approach; b) Networking. (John Grieve, Ulrike Weinspach, 2010) The primary sector still represented 9% of the employment and 3% of the value added in rural areas (predominantly rural and intermediate regions) of the EU-27 in 2007.

This situation is more marked in the new Member States, with the corresponding shares standing at 12% of employment and 6% of GVA for predominantly rural and intermediate regions. (Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2010) In the evaluation of economic impacts on project interventions in relation to Quality of Life, the starting point is following: 1) The economic impacts must be measured in part through an analysis of the economic effectiveness of project management – essentially the transaction costs of delivery of the Quality of Life measures/Leader process; 2) In part through an assessment of the economic impacts of the project interventions supported by RDP funds. (John Grieve, Ulrike Weinspach, 2010)

The importance of cooperation

Farming and forestry remain crucial for land use and management of natural resources in the EU's rural areas, and as platform for economic diversification in rural communities. The strengthening of EU rural development policy is, therefore, an overall EU priority. (http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_en.htm)

One of the overall objectives of the Leader approach is to contribute to improved governance in rural areas. The various principles of good governance (GG), as defined by the OECD and the World Bank, can be addressed more specifically at multi- and local levels in the following way: 1) Multi-level: a) Vertical integration: bringing together different hierarchical levels (decision-makers at local, regional and national level) and fostering openness and interactions (co-operation) between all actors and partners at whichever level (regional, national and Community); b) Subsidiarity: decisions are taken as closely as possible to the citizen, keeping in mind the level of effectiveness of implementing these decisions as regards to other levels of decision-making (national, regional, country...). 2) Local-level: a) Transparency: visibility of structures and procedures, access to information, etc. b) Participation: involvement of concerned stakeholders and local population. c) Horizontal integration: bringing together different sectors like agriculture, tourism, and culture, etc., different types of organizations like administration, private businesses, and civil society organizations. d) Legitimacy: the acting of the different players of the governance system gets recognition because it is estimated as appropriate to the legal and other institutional frameworks. e) High quality of communication and conflict management: ensuring professional structures and procedures for information, consultation and joint decision-making. f) High quality of learning mechanisms: installing professional structures and processes for reflection and mutual learning among the different members of the governance system. (John Grieve, Ulrike Weinspach, 2010)

In general, even rural areas, the majority of the economic activity depends more and more on the service sector. (Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2010) Dealing with undeveloped areas is not possible out of the context of the regional development. The reduction of the regional unevenness in the Republic of Serbia means the formation of the new institutional framework (on the national, regional and local level), as well as the appliance of stimulating mechanisms and measures defined in numerous developmental policies (credit, agrarian, industrial, fiscal, etc.). In order to have efficient policy, the developmental programs have to be in accordance with regional specificities, i.e. the characteristics of underdevelopment of “endangered” areas. (Miletić R., Todorović M. and Miljanović D., 2009)

Territory

According to standard definition, more than 91% of the territory of the EU is “rural”, and this area is home to more than 56% of the EU’s population. Furthermore, the EU’s fantastic range of striking and beautiful landscapes are among the things that give it its character – from mountains to steppe, from great forests to rolling fields. (http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm) Ireland has a territory in the predominantly rural areas of 98.7%, while in the Netherlands only 2.2%. Cyprus has territory in intermediate rural areas of 100%, while in the Portugal only 8.7%.

Table 1. Percent of territory in PR, IR and PU areas, 2007.

Country	PR predominantly rural	IR intermediate rural	PU predominantly urban
Belgium	33,8	31,8	34,4
Bulgaria	53,6	45,1	1,2
Czech Republic	48,3	37,1	14,6
Denmark	71,8	27,0	1,2
Germany	39,8	48,4	11,8
Estonia	82,3	17,7	-
Ireland	98,7	-	1,3
Greece	82,2	12,1	5,6
Spain	46,1	39,5	14,4
France	64,6	27,3	8,1
Italy	45,5	42,3	12,3
Cyprus	-	100,0	-
Latvia	62,8	21,1	16,1
Lithuania	65,0	19,9	15,0
Luxembourg	-	100,0	-
Hungary	66,3	33,1	0,6
Malta	-	-	100,0
Netherlands	2,2	51,5	46,3
Austria	72,2	18,9	8,8

Country	PR predominantly rural	IR intermediate rural	PU predominantly urban
Poland	55,6	34,5	9,9
Portugal	84,1	8,7	7,3
Romania	59,3	39,9	0,8
Slovenia	61,0	39,0	-
Slovakia	59,0	36,8	4,2
Finland	83,3	14,6	2,1
Sweden	52,6	45,8	1,6
United Kingdom	27,4	47,0	25,6

Source: Author based on Directorate General for Agriculture and Rural Development (2010): Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information Report, December 2010

At the EU-27 level these results in 24% of the population living in regions classified as “predominantly rural”, which is 4% more compared to the results obtained with the OECD methodology. (Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2010)

Population

Europe’s population is increasing through a combination of natural growth (more people are born each year than die) and net migration (more people settle in the EU than leave it). At the same time, the population of Europe is aging as life expectancy increases and fewer children are born.” (http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_en.htm) With over 56% of the population in the 27 Member States of the European Union (EU) living in rural areas, which cover 91% of the territory, rural development is a vitally important policy area. (http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_en.htm)

Table 2. Percent of population in PR, IR and PU areas, 2007.

Country	PR predominantly rural	IR intermediate rural	PU predominantly urban
Belgium	8,7	23,9	67,5
Bulgaria	39,0	44,9	16,2
Czech Republic	33,3	43,6	23,1
Denmark	42,9	36,0	21,2
Germany	17,5	40,0	42,5
Estonia	48,3	51,7	-
Ireland	72,3	-	27,7
Greece	43,2	10,5	46,3
Spain	13,3	38,2	48,5
France	28,7	35,7	35,6

Country	PR predominantly rural	IR intermediate rural	PU predominantly urban
Italy	20,5	43,9	35,6
Cyprus	-	100,0	-
Latvia	38,4	13,4	48,2
Lithuania	43,6	31,2	35,1
Luxembourg	-	100,0	-
Hungary	47,5	35,6	16,9
Malta	-	-	100,0
Netherlands	0,7	28,2	71,1
Austria	39,4	26,5	34,1
Poland	37,9	33,8	28,3
Portugal	36,3	15,2	48,4
Romania	45,9	43,8	10,4
Slovenia	43,8	56,2	-
Slovakia	50,4	38,3	11,3
Finland	43,2	30,7	26,1
Sweden	22,7	56,2	21,1
United Kingdom	2,9	26,0	71,1

Source: *Author based on Directorate General for Agriculture and Rural Development (2010): Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information Report, December 2010*

Ireland has a population in the predominantly rural areas of 72.3%, while in the United Kingdom 2.9%. Cyprus has population in intermediate rural areas of 100%, while in the Greece only 10.5%. Most rural areas are characterized by low population densities: at EU-27 level, population density varies from 48 inhabitants/km² in predominantly rural areas to 514 inhabitants/km² in predominantly urban areas. (Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2010)

Gross Value Added (GVA)

Though economic activity tends to concentrate in more urban areas, rural areas generate 48% of the Gross Value Added (GVA) in the EU-27. (Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2010)

Table 3. Percent of GVA in PR, IR and PU areas, 2007.

Country	PR predominantly rural	IR intermediate rural	PU predominantly urban
Belgium	5,5	18,9	75,6
Bulgaria	27,0	36,6	36,4
Czech Republic	27,8	36,5	35,7
Denmark	38,8	31,4	29,8

Country	PR predominantly rural	IR intermediate rural	PU predominantly urban
Germany	14,7	35,9	49,5
Estonia	32,6	67,4	-
Ireland	59,6	-	40,5
Greece	32,5	8,8	58,6
Spain	10,7	35,6	53,6
France	23,2	31,3	45,5
Italy	18,6	42,6	38,9
Cyprus	-	100,0	-
Latvia	23,0	10,3	66,8
Lithuania	29,9	30,7	39,4
Luxembourg	-	100,0	-
Hungary	34,9	28,4	36,7
Malta	-	-	100,0
Netherlands	0,8	25,4	73,8
Austria	30,5	28,8	40,7
Poland	27,3	30,9	41,8
Portugal	31,1	11,5	57,4
Romania	33,8	43,2	23,0
Slovenia	36,5	63,5	-
Slovakia	40,5	32,8	26,7
Finland	36,2	28,0	35,8
Sweden	20,0	51,7	28,3
United Kingdom	2,0	22,2	75,8

Source: *Author based on Directorate General for Agriculture and Rural Development (2010): Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information Report, December 2010*

Ireland generate 59.6% of the Gross Value Added in the predominantly rural areas, while in the Netherlands only 0.8%. Cyprus generate 100% of the Gross Value Added in intermediate rural areas, while in the Greece only 8.8%.

Employment

Rural areas provide 56% of the employment, these shares being larger in the new Member States (66% and 75% respectively). (Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2010) Ireland provide 68% of the employment in the predominantly rural areas, while in the Netherlands only 0.6%. Cyprus provide 100% of the employment in intermediate rural areas, while in the Greece only 10.8%.

Table 4. Percent of employment in PR, IR and PU areas, 2007.

Country	PR predominantly rural	IR intermediate rural	PU predominantly urban
Belgium	6,8	20,5	72,7
Bulgaria	35,3	41,8	22,9
Czech Republic	32,2	40,2	27,6
Denmark	40,6	32,6	26,7
Germany	15,8	38,3	45,9
Estonia	42,5	57,5	-
Ireland	68,0	-	32,0
Greece	40,8	10,8	48,4
Spain	12,0	36,6	51,4
France	26,6	34,1	39,2
Italy	19,4	43,5	37,2
Cyprus	-	100,0	-
Latvia	35,4	13,0	51,7
Lithuania	41,2	31,4	27,4
Luxembourg	-	100,0	-
Hungary	44,0	31,5	24,5
Malta	-	-	100,0
Netherlands	0,6	26,1	73,3
Austria	n.a.	n.a.	n.a.
Poland	35,2	31,9	32,9
Portugal	36,8	14,7	48,6
Romania	42,2	46,4	11,4
Slovenia	40,3	59,7	-
Slovakia	44,3	36,4	19,3
Finland	39,7	29,2	31,1
Sweden	21,4	54,4	24,2
United Kingdom	2,3	26,0	71,7

Source: Author based on Directorate General for Agriculture and Rural Development (2010): *Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information Report, December 2010*

The employment rate in the EU-27, calculated as a share of the population of 15 to 64 years old, is lower in predominantly rural than in other areas (62% in predominantly rural areas against 67% for all areas in 2007). (Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2010)

Conclusion

Based on survey results (PR, IR, PU regions) performed a conclusion that half the population of the European Union live in rural areas, which suggests that rural development is a significant interest in the EU area. EU rural development objectives of countries have focused on the improvement of competitiveness, providing alternative sources of income, promotion of local values, improving the quality of life in rural areas and biodiversity protection. The value of rural landscapes as place of rest and recreation is evident and the idea of rural life and production of organic products is increasingly common trend in Serbia, provided people have access to appropriate services, infrastructure and employment opportunities in rural areas. Rural development is engaged in realization of the objectives for rural areas and includes a wide range of different socio-economic activities and a high level of cooperation at all levels.

Literature

1. Directorate General for Agriculture and Rural Development (2010): *Rural Development in the European Union*, Statistical and Economic Information Report, December 2010
2. European Commission (2010): *Situation and Prospects for EU Agriculture and Rural Areas*, December 2010, Directorate General for Agriculture and Rural Development, Economic analysis, perspectives and evaluations, Economic analysis of EU agriculture
3. **John Grieve, Ulrike Weinspach** (2010): *Capturing impacts of Leader and of measures to improve Quality of Life in rural areas*, Findings of a Thematic Working Group established and coordinated by the European Evaluation Network for Rural Development
4. **Miletić Radmila, Todorović Marina, Miljanović Dragana** (2009): *Pristup nerazvijenim područjima u regionalnom razvoju Srbije*, Zbornik radova, knjiga 59, No 2, Geografski institut Jovan Cvijić SANU
5. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology
6. http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_en.htm 20.09.2011.
7. http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm 20.09.2011.

URBANO-RURALNA TIPOLOGIJA I ZNAČAJ RURALNIH PODRUČJA U ZEMLJAMA EU

Maja Štrbac, Marko Jeločnik, Velibor Potrebić

Sažetak

Evropska komisija je 2010. godine na osnovu OECD metodologije i uz određene izmene usaglasila kriterijume za tipologiju regiona. Cilj ove nove tipologije je da obezbedi dosledan osnov za kategorisanje regija, koji autor opisuje u radu. Autor ističe značaj saradnje s ciljem unapređenja privredne aktivnosti i kvaliteta života u ruralnim oblastima EU. Na osnovu podele, autor dalje analizira glavne pokazatelje za zemlje članice EU, kao što su: teritorija, stanovništvo, GVA i zaposlenost u sva tri regiona. Na osnovu rezultata analiziranja, izvodi zaključak o važnosti/značaju ruralnih područja u EU.

Ključne reči: *tipologija regiona, ruralne oblasti, teritorija, stanovništvo, GVA, zaposlenost, EU*

LIST OF REVIEWERS

1. Богданов Наталија, Faculty of Agriculture Belgrade, Serbia
2. Бркић Миладин, Faculty of Agriculture Novi Sad, Serbia
3. Wagner Klaus, Institute of Agricultural Economics, Vienna, Austria
4. Васиљевић Зорица, Faculty of Agriculture Belgrade, Serbia
5. Влаховић Бранислав, Faculty of Agriculture Novi Sad, Serbia
6. Гајић Миливој, Faculty of Economy Subotica, Serbia
7. Дозет Гордана, Faculty of Biofarming Ваџка Topola, Serbia
8. Dusmanescu Dorel, Faculty of Economic Sciences, Petroleum and Gas University of Ploiesti, Bucharest, Romania
9. Erokhin Vasily, Faculty of Economics, Stavropol State Agrarian University, Stavropol, Russia
10. Живковић Драгић, Faculty of Agriculture Belgrade, Serbia
11. Зарић Владе, Faculty of Agriculture Belgrade, Serbia
12. Зекић Станислав, Faculty of Economy Subotica, Serbia
13. Ивановић Сањин, Faculty of Agriculture Belgrade, Serbia
14. Ion Andreea Raluca, Bucharest Academy of Economic Studies, Faculty of Agro-food and Environmental Economics, Bucharest, Romania
15. Кавчић Стане, Biotechnical Faculty, University of Ljubljana, Slovenia
16. Марковић Катарина, Faculty of Agriculture Novi Sad, Serbia
17. Милановић Милан, Megatrend University, Graduate School for Business Studies Vršac, Serbia
18. Михаиловић Бранко, Institute of Agricultural Economics Belgrade, Serbia
19. Новковић Небојша, Faculty of Agriculture Novi Sad, Serbia
20. Петровић Живојин, Faculty of Agriculture Novi Sad, Serbia

21. Peševski Mile, University "Ss. Cyril and Methodius", Faculty for Agricultural Sciences and Food, Skopje, Republic of Macedonia
22. Поповић Весна, Institute of Agricultural Economics Belgrade, Serbia
23. Поткоњак Светлана, Faculty of Agriculture Novi Sad, Serbia
24. Stancu Adrian, Petroleum-Gas University of Ploiesti, Faculty of Economic Sciences, Bucharest, Romania
25. Стојановић Жаклина, Faculty of Economy Belgrade, Serbia
26. Субић Јонел, Institute of Agricultural Economics Belgrade, Serbia
27. Тица Недељко, Faculty of Agriculture Novi Sad, Serbia
28. Томић Данило, Higher Business School of Specialized Studies Novi Sad, Serbia
29. Филиповић Владимир, Institute "Tamiš" Pančevo, Serbia
30. Цвијановић Горица, Faculty of Biofarming Ваčka Topola, Serbia
31. Cicea Claudio, Academy of Economic Studies, Faculty of Management, Bucharest, Romania
32. Corina Ene, Petroleum-Gas University of Ploiesti, Faculty of Economic Sciences, Bucharest, Romania
33. Штрбац Маја, Institute of Agricultural Economics Belgrade, Serbia

**ДОНАТОРИ ОДРЖАВАЊА
МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА**

**„ОДРЖИВА ПОЉОПРИВРЕДА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ У
ФУНКЦИЈИ ОСТВАРИВАЊА СТРАТЕШКИХ ЦИЉЕВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ОКВИРУ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА
- РАЗВОЈ ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДИЦА -“**

у Бањи Врдник, 01. и 02. децембар 2011. године, били су:

- 1. МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И НАУКЕ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ,
Ул. Немањина 22-26
11000 БЕОГРАД,
Тел: +381 11 26-88-047 факс: +381 11 36-16-516**
- 2. ПРИВРЕДНА КОМОРА СРБИЈЕ,
Ул. Ресавска 15
11000 БЕОГРАД,
Тел: 011/ 33-00-900, 33-00-949**
- 3. РЕГИОНАЛНА ПРИВРЕДНА КОМОРА НОВИ САД,
Ул. Народног фронта 10
21000, НОВИ САД
Тел: 021/ 480 -20 -88 факс: 021/ 466 -300**
- 4. АГРОБАНКА, а.д.
Ул. Сремска 5
11000 БЕОГРАД,
Тел: 011/26-37-622 и 011/20-21-000**
- 5. А.С. „БИП“, Београдска индустрија пива, слада и
безалкохолних пића
Ул. Булевар војводе Путника 5
11000 БЕОГРАД,
Тел: 011/26-51-652, Факс: 011/36-92-978**

- 6. ИНСТИТУТ ЗА КУКУРУЗ „ЗЕМУН ПОЉЕ“**
Ул. Слободана Бајића бр. 1
11080 ЗЕМУН ПОЉЕ
Тел. 011-37-56-704

- 7. ИНИ ПКБ „АГРОЕКОНОМИК“**
Ул. Индустрijско насеље бб
11213 ПАДИНСКА СКЕЛА
Тел. 011-88-71-175, Факс: 011-88-71-125

- 8. «ХИП-АЗОТАРА» Д.О.О.**
Ул. Спољностарчевачка 80
26000 ПАНЧЕВО
Тел. 013-308-010, Факс: 013-308-009

- 9. ОПШТИНА АЛЕКСАНДРОВАЦ,**
Ул. Трг Ослобођења бр. 5
37230 АЛЕКСАНДРОВАЦ
Тел. 037-55-22-75, Факс: 037-751-297

- 10. НАВИП ЗЕМУН,**
Ул. Мозерова 7
11080 ЗЕМУН
Тел/факс: 011-31-64-094; 021-31-64-065

- 11. ЗЛАТИБОРАЦ д.о.о.**
Ул. Мојковачка 58
11136 БЕОГРАД,
Тел./факс: 011-23-99-314, 23-99-313

- 12. ВИСОКА ШКОЛА МОДЕРНОГ БИЗНИСА,**
Ул. Пожешка 83а,
11030 БЕОГРАД
Тел. 011-412-66-00, 011-35-44-084

- 13. ВИСОКА ПОЉОПРИВРЕДНА ШКОЛА**
Ул. Војводе Путника бр. 56
15000 ШАБАЦ
Тел. 015-344-580, Факс: 015-344-578

14. МЕСНА ЗАЈЕДНИЦА ГЛОГОЊ

Ул. Београдска бр. 7

26202 ГЛОГОЊ

Тел. 013-627-002

15. МЕСНА ЗАЈЕДНИЦА ЈАСЕНОВО

Ул. Маршала Тита бр. 1

26346 ЈАСЕНОВО

Тел. 013-851-003

16. МЕСНА ЗАЈЕДНИЦА ЗАБЛАЋЕ

32223 ЗАБЛАЋЕ КОД ЧАЧКА

Тел. 032-813-350